

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII «AL. I. CUZA»
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOMUL XXXIX

1993

4039070 Periodice

Editura Universității «Al. I. Cuza»

COMITETUL DE REDACȚIE

Lector univ. ALEXANDRU FLORIN PLATON (redactor responsabil),
Asistent univ. NELU ZUGRAVU (secretar științific de redacție), Asistent univ.
OCTAVIAN-NICOLAE BOUNEGRU, Lector univ. dr. GHEORGHE CLIVETI,
Lector univ. dr. MIHAI COJOCARIU, Lector univ. dr. GHEORGHE PUNGĂ,
Student MIHAI-RĂZVAN UNGUREANU.

Pentru textele în limba franceză
și limba engleză au colaborat:

Conf. dr. MARIA PĂVEL
Prof. dr. GRIGORE VEREȘ

S U M A R

DAVID PRODAN — IN MEMORIAM

GH. PLATON, "SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM". DESTINUL UNEI CĂRȚI — APOTEOZA UNUI SAVANT . 1

STUDII

A. LAȘZLÓ, DATĂRI RADIOCARBON CU PRIVIRE LA PERIOADA DE TRECERE DE LA EPOCA BRONZULUI LA EPOCA FIERULUI ÎN REGIUNEA NORD-VEST PONTICĂ	9
NELU ZUGRAVU, LAURENȚIU DE NOVAE ET LA NOUVELLE CONCEPTION DU TEMPS	19
GH. PUNGĂ, TAINILE UNUI TRATAT SECRET: SUCEAVA, 1 MARTIE 1542	21
GHEORGHE IUTIS, MIȘCĂRI SOCIALE ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA. GENEZĂ ȘI CARACTERISTICI	29
V. CRISTIAN, PRIMUL CURS DE ISTORIA PATRIEI ÎN ÎNVĂȚĂMÎNTUL SUPERIOR IEȘEAN	33
CRISTIANA OGHINA-HARITON, IMAGINEA FRANȚEI ȘI PROCESUL DE DEZVOLTARE A ROMÂNIEI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA. UNELE ASPECTE	41
ALEXANDRU-FLORIN PLATON, SOCIOLOGIA LIBERALISMULUI EUROPEAN ÎN SECOLUL AL XIX-LEA	47
KEITH HITCHINS (University of Illinois at Urbana-Champaign — S.U.A.), RUMANIAN PEASANTISM: THE THIRD WAY	53
ION AGRIGOROAIEI, LA SEMICENTENARUL MORȚII LUI MIHAI EMINESCU	65
D. ȘANDRU, RAPOARTELE LEGAȚIEI ȘI CONSULATULUI AMERICAN DIN BUCUREȘTI DESPRE ÎMPRUMUTUL DE STABILIZARE DIN 7 FEBRUARIE 1929 (II)	73
I. CIUPERCA, TOTALITARISME. DIN PROBLEMATICA UNEI ANALIZE COMPARATE	81

DOCUMENTE

IOAN CAPROȘU, PAVEL COCĂRLĂ, ILUMINATUL PUBLIC ÎN IASI LA 1811	95
--	----

DIDACTICA

GHEORGHE TANASĂ, FOLOSIREA IZVOARELOR ISTORICE ÎN LECȚII ȘI ÎN ACTIVITĂȚILE EXTRAȘCOLARE	137
--	-----

RESTITUTIO

ION I. NISTOR, RĂPIREA BUCOVINEI DUPĂ SULZER (Prezentare și note de GHEORGHE IUTIS)	143
---	-----

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

A. ISTORIA ROMÂNILOR

- CONSTANTIN C. PETOLESCU, *Decebal, regele dacilor*, București, Ed. Academiei, 1991, 112 p., cu ilustrații (p.75-86) (*Nelu Zugravu*) 149
- IOAN PISO, ADRIANA RUSU, *Nymphaeum-ul de la Germisara*, în "Revista Monumentelor Istorice", S.N., anul LIX, nr.1, 1990, p.9-17 (*Nelu Zugravu*) 149
- DAN GH. TEODOR, *Creștinismul la est de Carpați până în secolul al XIV-lea*, Iași, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 1991, 230 p., cu 35 fig. (p.119-153) (*Nelu Zugravu*) 150
- GHEORGHE BRANCOVICI, *Cronica românească*, ediție critică de DAMASCHIN MIOC și MARIETA ADAM-CHIPER, studiu introductiv de DAMASCHIN MIOC, București, Ed. Academiei Române, 1987, 91 p. (*Ion Toderascu*) 151
- CONSTANTIN CANTACUZINO STOLNICUL, *Istoria Țării Rumânești*, ediție critică de DAMASCHIN MIOC, studiu introductiv de DAMASCHIN MIOC și EUGEN STĂNESCU, București, Ed. Academiei Române, 1991, 133 p. (*Ion Toderascu*) 152
- IOAN AUREL POP, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boieresti) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1991, 255 p. + 19 fig. (*Ion Toderascu*) 152
- I.G. HINCĂ, *Vestigii strămoșești*, Chișinău, Ed. Știința, 1990, 143 p. (*Sorin Iftimi*) 153
- CONSTANTIN ȘERBAN, *Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634-1653)*, București, Ed. Academiei Române, 1991, 231 p. (*Gheorghe Iuțu*) 154
- ANDREI EȘANU, *Din vremuri copleșite de greutate. Schițe de istoria culturii medievale din Moldova*, Chișinău, Ed. Universitas, 1991, 236 p. (*Petronel Zahariuc*) 156
- ION NISTOR, *Istoria Basarabiei*, ediție și studiu bio-bibliografic de STELIAN NEAGOE, București, Ed. Humanitas, 1991, 351 p. (*Ion Toderascu*) 157
- ION NISTOR, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, Ed. Cartea Moldovenească, 1991, 292 p. (*Cristian Sandache*) 157
- ION NISTOR, *Istoria Bucovinei*, ediție și studiu bio-bibliografic de STELIAN NEAGOE, București, Ed. Humanitas, 1991, XXXIV + 453 p. (*Doina Huzdăp*) 158
- ION BUDA-DELEANU, *De originibus populorum Transylvaniae*, ediție de LADISLAU GYÉMÁNT, cu o introducere de ȘTEFAN PASCU și LADISLAU GYÉMÁNT, note și traducere de LADISLAU GYÉMÁNT, vol. I-II, București, Ed. Enciclopedică, 1991, 336 + 559 p. (*Gh. Platon*) 159
- DAN BERINDEI, *Revoluția română din 1821*, București, Ed. Academiei Române, 1991, 242 p. + bibliografie, rezumat, indice (*Gh. Platon*) 160
- RUDOLF WAGNER, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler: ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina. Festgabe zu seinem 80. Geburtstag*, Hrsg. von PAUL TIEFENTHALER und ADOLF ARMBRUSTER, Augsburg, Hofmann-Verlag, 1991, 630 p. (*Mihai-Răzvan Ungureanu*) 161
- LUCIAN BLAGA, *L'être historique*, Paris, Librairie du Savoir, 1991, 245 p. (*Dana Savin*) 162
- NICOLAE ISAR, *Publiciști francezi și cauza română 1834-1859*, București, Ed. Academiei Române, 1991, 139 p. (*Lăcrămioara Iordăchescu*) 163
- Pentru libertate și unitate națională. Documente hunedorene, 1848-1920*. Cuvânt înainte, studiu introductiv, notă asupra ediției de ION FRĂȚILA, MIHAI CHERCHIDEAN, VASILE IONAS, DUMITRU BARNA, VIOREL VINĂTORU, București, Direcția generală a Arhivelor Statului, 1990, 439 p. (*Aurel Filimon, Ion Agrișoroaiei*) 164
- Primejdii, încercări, miracole. Povestea vieții șef-rabinului dr. Moses Rosen*, ediția a II-a, București, Ed. Hasefer, 1991, 340 p. (*Cristian Sandache*) 165
- AL. ZUB, *Istorie și finalitate*, București, Ed. Academiei Române, 1991, 202 p. (*Gh. Platon*) 166
- EMIL CIORAN, *Revelațiile durerii*, Cluj-Napoca, Ed. Echinox, 1991, 202 p. (*Cristian Sandache*) 166
- NAE IONESCU, *Curs de metafizică*, București, Ed. Humanitas, 1991, 323 p. (*Cristian Sandache*) 167
- N.N. CONSTANTINESCU, *Acumularea primitivă a capitalului în România*, București, Ed. Academiei Române, 1991, 414 p. (*Gh. Platon*) 168

SUMAR

B. ISTORIE UNIVERSALĂ

V.A. DERGACEV, I.V. MANZURA, <i>Prograbal'nye kompleksoy pozadnego Tripol'ja. Svod istochnikov</i> , Chișinău, Ed. Știință, 1991, 334 p. (N. Urulescu, I. Corman)	169
<i>Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland</i> , 18. Saar-Pfalz-Kreis, Komrad Theiss Verlag, Stuttgart, 1988, 200 p. + 90 fig. (Lucretiu Mihăilescu-Bîrliba)	170
MIHAI GRAMATOPOLO, <i>Artele miniaturale în Antichitate</i> , colecția "Curenți și sinteze", București, Ed. Meridiane, 1991, 464 p. + 460 ilustrații (Nelu Zăgraru)	171
FLORENTINA CAZAN, <i>Cruciadela. Momente de confluență între două civilizații și culturi</i> , București, Ed. Academiei Române, 1990, 225 p. + ilustrații (p.225-257), postfață (p.257-266), bibliografie (p.266-269) (Alexandru Florin Platon)	171
CHARLES L. REDMAN, <i>Medieval Archaeology</i> , State University of Binghamton, 1989, 301 p. (Alexandru Florin Platon)	172
JEFFREY RICHARDS, <i>Sex, Dissidence and Damnation. Minority Groups in the Middle Ages</i> , London & New York, 1990, 177 p. (Alexandru Florin Platon)	173
PEREZ ZAGORIN, <i>Ways of Lying. Dissimulation, Persecution and Conformity in Early Modern Europe</i> , Harvard University Press, 1990, 337 p. (Alexandru Florin Platon)	173
HEINRICH FICHTEAU, <i>Living in the Tenth Century. Mentalities and Social Order</i> , translated by PATRICK J. GEARY, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1991, 472 p. (Alexandru Florin Platon)	174
JOHN H. MUNDY, <i>Europe in the High Middle Ages, 1150-1309</i> , 2 nd edition, Longman, London & New York, 1991, 466 p. (Alexandru Florin Platon)	174
JACQUES LE GOFF, <i>Imaginarul medieval. Eseuri</i> , traducere de Marina Rădulescu, București, Ed. Meridiane, 1991, 461 p. (Alexandru Florin Platon)	175
JACQUES LE GOFF (editor), <i>Medieval Callings</i> , The University of Chicago Press, Chicago & London, 1990, 392 p. (Leonidas Rados)	175
<i>Amour et sexualité en Occident</i> . Introduction de Georges Duby, Paris, Éditions du Seuil, 1991, 350 p. (Alexandru Florin Platon)	177
<i>The German Bourgeoisie. Essays on the social history of the German middle class from the late eighteenth to the early twentieth century</i> , edited by DAVID BLACKBURN and RICHARD J. EVANS, Routledge, London & New York, 1991, 348 p. (Alexandru Florin Platon)	177
D.F. HATCHET, G.G. SPRINGFIELD, <i>Ialta-încălțări pentru 50 de ani</i> , traducere și adaptare de Doina Topor, București, Casa de editură "Excelsior-Multi Press", 1991, 101 p. (Dan Lăzăreanu)	179
ALEXANDRU IAKOVLEV, <i>Ce vom să facem din Uniunea Sovietică. Conversații cu Lily Marcov</i> , traducere de Sanda Grigoriu, București, Ed. Humanitas, 1991, 204 p. (Dan Lăzăreanu)	180
GIULIO ANDREOTTI, <i>Statela Unită ale Americii văcute de aproape</i> , traducere de Anca și Alexandru Balaci, București, Ed. Garmond, 1991, 239 p. (Dan Lăzăreanu)	181
JEAN DANIEL, <i>Religiile unei președinte</i> , București, Ed. Științifică, 1991, 335 p. (Cristian Sandache)	181
EUGENE D. GENOVESE, LEONARD HOCHBERG, <i>Geographic Perspectives in History</i> , Basil Blackwell, 1989, 355 p. (Alexandru Florin Platon)	182
SORIN ANTONI, <i>Utopica. Studii asupra imaginarului social</i> , București, Ed. Științifică, 1991 + Repere cronobibliografice (p.236-265) și index nominorum (p.266-279) (Alexandru Florin Platon)	182

REVISTA REVISTELOR

"Arheologia Moldovei", XIII, Iasi, 1990, 282 p. (Nelu Zăgraru)	185
"Studii Clasice", XXVII, București, 1991, 154 p. (Nelu Zăgraru)	186
"Carpica", Bachu, XX (1989), 1991, 340 p. (Nelu Zăgraru)	187
"Revue des Études Sud-Est Européennes. Civilisations-Mentalités", Tome XXIX, N ^{os} 1-2, 3-4, 1991 (Alexandru Florin Platon)	187

SUMAR

"Annales. Économies, Sociétés, Civilisations", 46 ^e année, n ^{os} 1-3, 5, 1991 (<i>Alexandru Florin Platon</i>).....	188
"The English Historical Review", vol. CVI, n ^o 418-421, January-October 1991 (<i>Alexandru Florin Platon</i>).....	189
"Histoire, Économie et Société", X ^e année, n ^{os} 1-3, 1991 (<i>Alexandru Florin Platon</i>).....	190

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

Viața științifică a Facultății de Istorie (1991-1992) (<i>Nelu Zugrăvescu</i>).....	191
Lucrările celei de-a XXXVIII-a ediții a sesiunii de comunicări a cercurilor științifice studentești din Facultatea de Istorie (9-10 mai 1992) (<i>Lucrașu Mihăilăscu-Bîrliba</i>).....	193
Simpozionul internațional "The Fourth Millenim B.C.", Nessebar, Bulgaria, 28-30 august 1992 (<i>A. Lázló</i>).....	194
Profesorul Ilie Grămadă la a 80-a aniversare (<i>Alexandru Florin Platon</i>).....	195

SOMMAIRE

DAVID PRODAN — IN MEMORIAM

GH. PLATON, "SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM". LE DESTIN D'UN LIVRE, L'APOTHÉOSE D'UN SAVANT. 1

ÉTUDES

A. LASZLO, DATATIONS PAR RADIOCARBONE CONCERNANT LA PÉRIODE DE TRANSITION DE L'ÂGE DU BRONZE À L'ÂGE DU FER DANS LA RÉGION DU NORD-OUEST DU PONT EUXIN	9
NELU ZUGRAVU, LAURENTIU DE NOVAE ET LA NOUVELLE CONCEPTION DU TEMPS	19
GH. PUNGA, LES DESSOUS D'UN TRAITÉ SECRÉT: SUCEAVA, LE 1 ^{er} MARS 1542	21
GHEORGHE IUTS, MOUVEMENTS SOCIAUX EN MOLDAVIE PENDANT LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVII ^e SIÈCLE. GENÈSE ET CARACTÉRISTIQUES	29
V. CRISTIAN, LE PREMIER COURS D'HISTOIRE NATIONALE DANS L'ENSEIGNEMENT SUPÉRIEUR DE IASI	33
CRISTIANA OGHINA-HARITON, L'IMAGE DE LA FRANCE ET LE PROCESSUS DE DÉVELOPPEMENT DE LA ROUMANIE À LA FIN DU XIX ^e SIÈCLE. QUELQUES ASPECTS	41
ALEXANDRU FLORIN PLATON, LA SOCIOLOGIE DU LIBÉRALISME EUROPÉEN AU XIX ^e SIÈCLE	47
KEITH HITCHINS (University of Illinois at Urbana-Champaign — S.U.A.), RUMANIAN PEASANTISM: THE THIRD WAY	53
ION AGRIGORDACHEL, AU CINQUANTENAIRE DE LA MORT DE MIHAI EMINESCU	65
D. SANDRU, LES RAPPORTS DE LA LÉGATION ET DU CONSULAT AMÉRICAIN DE BUCAREST SUR L'EMPRUNT DE STABILISATION DU 7 FÉVRIER 1929 (II)	73
I. CRUTERCA, TOTALITARISMES. ASPECTS DE LA PROBLÉMATIQUE D'UNE ANALYSE COMPARÉE	81

DOCUMENTS

I. CAPROBU, PAVEL COCARLA, LES MOYENS DE L'ILLUMINATION DE LA VILLE DE IASI EN 1811	95
---	----

DIDACTIQUE

GHEORGHE TANASA, L'EMPLOI DES SOURCES HISTORIQUES DANS LES CLASSES ET LES ACTIVITÉS EXTRASCOLAIRES	137
--	-----

RESTITUTIO

ION I. NISTOR, LE RAPT DE LA BUKOWINE, SUIVANT SULZER (Texte présenté et annoté par GHEORGHE IUTS)	143
---	-----

SOMMAIRE

COMPTE-RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES A. HISTOIRE DES ROUMAINS

CONSTANTIN C. PETOLESCU, <i>Decebal, le roi des Daces</i> , Bucarest, Éditions de l'Académie Roumaine, 1991, 112 p., avec illustrations (p.75-86) (<i>Nelu Zugrăv</i>)	149
IOAN PISO, ADRIANA RUSU, <i>Le Nymphaeum de Germisara</i> , "Revue des Monuments Historiques", S.N., année LXI, no.1, 1990, p.9-17 (<i>Nelu Zugrăv</i>)	149
DAN GH. TEODOR, <i>Le christianisme à l'est des Carpates jusqu'au XVIe siècle</i> , Iasi, Éditions de l'Eglise Métropolitaine de la Moldavie et de la Bucovine, 1991, 230 p., avec 35 illustrations (p. 119-153) (<i>Nelu Zugrăv</i>)	150
GHEORGHE BRANCOVICI, <i>La Chronique roumaine</i> , édition critique de DAMASCHIN MIUC et MARIETA ADAM-CHIPER, introduction de DAMASCHIN MIUC, Bucarest, Éditions de l'Académie Roumaine, 1987, 91 p. (<i>Ion Toderăscu</i>)	151
CONSTANTIN CANTACUZINO STOLNICUL, <i>L'Histoire de la Valachie</i> , édition critique de DAMASCHIN MIUC, introduction de DAMASCHIN MIUC et EUGEN STANESCU, Bucarest, Éditions de l'Académie Roumaine, 1991, 113 p. (<i>Ion Toderăscu</i>)	152
IOAN AUREL POP, <i>Institutions médiévales roumaines. Les assemblées des princes et des nobles (boyards) de Transylvanie aux XIVe - XVIe siècles</i> , Cluj-Napoca, Éditions Dacia, 1991, 255 p. (<i>Ion Toderăscu</i>)	152
I.G. HINCU, <i>Vestiges des ancêtres</i> , Chişinău, Éditions Ştiinţa, 1990, 143 p. (<i>Sorin Iftim</i>)	153
CONSTANTIN ŞERBAN, <i>Vasile Lupu, prince de la Moldavie (1634-1653)</i> , Bucarest, Éditions de l'Académie Roumaine, 1991, 231 p. (<i>Gheorghe Iosif</i>)	154
ANDREI ESANU, <i>Aux temps difficiles. Esquisses d'histoire de la culture médiévale de Moldavie</i> , Chişinău, Éditions Universităţii, 1991, 236 p. (<i>Petronel Zahariuc</i>)	156
ION NISTOR, <i>Histoire de la Bessarabie</i> , édition et étude bio-bibliographique de STELIAN NEAGOE, Bucarest, Éditions Humanitas, 1991, 351 p. (<i>Ion Toderăscu</i>)	157
ION NISTOR, <i>Histoire de la Bessarabie</i> , Chişinău, Éditions Cartea Moldovenească, 1991, 292 p. (<i>Cristian Sandache</i>)	157
ION NISTOR, <i>Histoire de la Bucovine</i> , édition et étude bio-bibliographique de STELIAN NEAGOE, Bucarest, Éditions Humanitas, 1991, XXXIV + 453 p. (<i>Doina Huzdăp</i>)	158
ION BUDAI-DELEANU, <i>De originibus populorum Transylvanias</i> , édité par LADELAU GYÉMANT, avec une introduction de ŞTEFAN PASCU et LADELAU GYÉMANT, notes et traduction de LADELAU GYÉMANT, T. I-II, Bucarest, Éditions Encyclopédiques, 1991, 336 + 359 p. (<i>Gh. Platon</i>)	159
DAN BERINDEI, <i>La Révolution roumaine de 1821</i> , Bucarest, Éditions de l'Académie Roumaine, 1991, 242 p. + bibliographie, résumé, index (<i>Gh. Platon</i>)	160
RUDOLF WAGNER, <i>Vom Moldauwappen zum Doppeladler: ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukovina. Festgabe zu seinem 80. Geburtstag</i> , Hrsg. von PAULA TIEFENTHALER und ADOLF ARMBRUSTER, Augsburg, Hofmann-Verlag, 1991, 630 p. (<i>Mihai-Răzvan Ungureanu</i>)	161
LUCIAN BLAGA, <i>L'être historique</i> , Paris, Librairie du Savoir, 1991, 245 p. (<i>Dana Sorin</i>)	162
NICOLAE ISAR, <i>Les Publicistes français et la cause roumaine 1834-1859</i> , Bucarest, Éditions de l'Académie Roumaine, 1991, 139 p. (<i>Lăcrămioara Iordăchescu</i>)	163
<i>Pour la liberté et l'unité nationale. Documents de Hunedoara, 1848, 1920. Avant-propos, étude introductive, notes sur l'édition de ION PRĂTEA, MIHAI CHERCHESCU, VASILE IONAS, DUMITRU BARNĂ, VIOREL VÎNĂTORU</i> , Bucarest, Direction générale des Archives d'État, 1990, 439 p. (<i>Aurel Filimon, Ion Agrişoru</i>)	164
<i>Dangers, épreuves miracles. La vie du Grand-rabbin dr. Moses Rosen</i> , 2 ^{ème} édition, Bucarest, Éditions Hasefer, 1991, 340 p. (<i>Cristian Sandache</i>)	165
AL. ZUB, <i>Histoire et finalité</i> , Bucarest, Éditions de l'Académie Roumaine, 1991, 202 p. (<i>Gh. Platon</i>)	166
EMIL CIORAN, <i>Les révélations de la douleur</i> , Cluj-Napoca, Éditions Echinox, 1991, 202 p. (<i>Cristian Sandache</i>)	166
NAE IONESCU, <i>Cours de métaphysique</i> , Bucarest, Éditions Humanitas, 1991, 323 p. (<i>Cristian Sandache</i>)	167
N.N. CONSTANTINESCU, <i>L'accumulation primitive du capital en Roumanie</i> , Bucarest, Éditions de l'Académie Roumaine, 1991, 414 p. (<i>Gh. Platon</i>)	168

SOMMAIRE

B. HISTOIRE UNIVERSELLE

V.A. DERGACHEV, I.V. MANZURA, <i>Progrebal'nye kompleknyy pozdnego Tripol'ja. Svod istochnikov</i> , Chişinău, Éditions Ştiinţa, 1991, 334 p. (N. Ursulescu, I. Corman)	169
<i>Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland</i> , 18. Saar-Pfalz Kreis, Konrad Theiss Verlag, Stuttgart, 1988, 200 p. + 90 fig. (Lucreţiu Mihăilescu-Bîrliba)	170
MIHAI GRAMATOPOI, <i>Les arts miniatures dans l'Antiquité</i> , collection "Commentaires et Synthèses", Bucarest, Éditions Meridiase, 1991, 464 p. + 460 ill. (Nelu Zugrăvescu)	171
FLORENTINA CAZAN, <i>Les Croisades. Moments de conflits de deux civilisations et cultures</i> , Bucarest, Éditions de L'Académie Roumaine, 1990, 225 p. + illustrations (p.225-257), postface (p.257-266), bibliographie (p.266-269) (Alexandru Florin Platon)	171
CHARLES L. REDMAN, <i>Medieval Archaeology</i> , State University of Binghamton, 1989, 301 p. (Alexandru Florin Platon)	172
JEFFREY RICHARDS, <i>Sex, Dissidence and Damnation. Minority Groups in the Middle Ages</i> , London & New York, 1990, 177 p. (Alexandru Florin Platon)	173
PEREZ ZAGORIN, <i>Ways of Lying. Dissimulation, Persecution and Conformity in Early Modern Europe</i> , Harvard University Press, 1990, 337 p. (Alexandru Florin Platon)	173
HEDRICH FICHTENAU, <i>Living in the Tenth Century. Mentalities and Social Order</i> , translated by PATRICK J. GEARY, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1991, 472 p. (Alexandru Florin Platon)	174
JOHN H. MUNDY, <i>Europe in the High Middle Ages, 1150-1309</i> , 2 nd édition, Longman, London & New York, 1991, 466 p. (Alexandru Florin Platon)	174
JACQUES LE GOFF, <i>L'imaginaire médiéval. Essais</i> , traduction de Marina Rădulescu, Bucarest, Éditions Meridiase, 1991, 461 p. (Alexandru Florin Platon)	175
JACQUES LE GOFF (editor), <i>Medieval Callings</i> , The University of Chicago Press, Chicago & London, 1990, 392 p. (Leonidas Rados)	175
<i>Amour et sexualité en Occident</i> . Introduction de Georges Duby, Paris, Éditions du Seuil, 1991, 350 p. (Alexandru Florin Platon)	177
<i>The German Bourgeoisie. Essays on the social history of the German middle class from the late eighteenth to the early twentieth century</i> , edited by DAVID BLACKBURN and RICHARD J. EVANS, Routledge, London & New York, 1991, 348 p. (Alexandru Florin Platon)	177
D.F. HATCHET, G.G. SPRINGFIELD, <i>Yalta-orientări pentru 50 ani</i> , traduction et adaptation de Doina Topor, Bucarest, Maison d'édition "Excelsior-Multi Press", 1991, 101 p. (Dan Lăzăreanu)	179
ALEXANDRU IAKOVLEV, <i>Ce que nous voulons faire de l'Union Soviétique. Entretiens avec Lily Marcon</i> , traduction de Senta Orghiu, Bucarest, Éditions Humanitas, 1991, 204 p. (Dan Lăzăreanu)	180
GIULIO ANDREOTTI, <i>Les États Unis d'Amérique vus de près</i> , traduction de Anca et Alexandru Balaci, Bucarest, Éditions Garamond, 1991, 239 p. (Dan Lăzăreanu)	181
JEAN DANIEL, <i>Les religions d'un président</i> , Bucarest, Éditions Scientifiques, 1991, 335 p. (Cristian Sandache)	181
EUGENE D. GENOVESE, LEONARD HOCHBERG, <i>Geographic Perspectives in History</i> , Basil Blackwell, 1989, 355 p. (Alexandru Florin Platon)	182
SORIN ANTONIU, <i>Utopica. Études sur l'imaginaire social</i> , Bucarest, Éditions Scientifiques, 1991 + Répertoires chrono-bibliographiques (p.236-265) et Index nominorum (p.266-279) (Alexandru Florin Platon)	182

REVUE DES REVUES

"L'Archéologie de la Moldavie", XIII, Iasi, 1990, 282 p. (Nelu Zugrăvescu)	185
"Études Classiques", XXVII, Bucarest, 1991, 154 p. (Nelu Zugrăvescu)	186
"Carpica", Bachtu, JXX (1989), 1991, 340 p. (Nelu Zugrăvescu)	187
"Revue des études Sud-Est Européennes. Civilisations-Mentalités", Tome XXXIX, N ^{os} 1-2, 3-4, 1991 (Alexandru Florin Platon)	187

R.C.U. "M. SAULESCU" IASI

SOMMAIRE

"Annales. Économies, Sociétés, Civilisations", 46 ^e année, n ^{os} 1-3, 5, 1991 (<i>Alexandru Florin Platon</i>)	188
"The English Historical Review", vol. CVI, n ^o 418-421, January-October 1991 (<i>Alexandru Florin Platon</i>). . . .	189
"Histoire, Économie et Société", X ^e année, n ^{os} 1-3, 1991 (<i>Alexandru Florin Platon</i>).	190

LA VIE SCIENTIFIQUE

La vie scientifique de la Faculté d'Histoire (1991-1992) (<i>Nelu Zugravanu</i>)	191
Les travaux de la XXXVIII ^e session des cercles scientifiques des étudiants de la Faculté d'Histoire (9-10 mai 1992) (<i>Lucrăţiu Mihăilescu-Bîrliba</i>)	193
Le Symposium international "The Fourth Millennium B.C.", Nessebar, Bulgarie, 28-30 août 1992 (<i>A. Lăzăreţ</i>)	194
Le Professeur Ilie Grămadă au 80 ^{-ème} anniversaire (<i>Alexandru Florin Platon</i>)	195

ABREVIERI

AAR	= Anale Academiei Române
AM	= Arheologia Moldovei
AIAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A. D. Xenopol", Iași
ARMSI	= Academia Română. Memoarele Secțiunii Literare
ASUI	= Anale Științifice ale Universității "Al. I. Cuza" din Iași (serie nouă), secțiunea III a. Istorie
CA	= Cercetări Arheologice (Muzeul Național București)
CI	= Cercetări istorice
CL	= Convorbiri Literare
DIR	= Documente privind istoria României
DRH	= Documenta Romanians Historica
MI	= Magazin istoric
MO	= Mitropolia Olteniei
RA	= Revista Arhivelor
RdI	= Revista de istorie
RFR	= Revista Fundațiilor Regale
RJ	= Revista istorică
SAI	= Studii și articole de istorie
SCS	= Studii și cercetări științifice, Iași
SMIM	= Studii și Materiale de Istorie Medie
RP	= Revista de pedagogie

APPENDIX

1. General Information	1
2. Description of the Project	2
3. Objectives and Scope	3
4. Methodology	4
5. Results and Discussion	5
6. Conclusions	6
7. References	7
8. Appendix A: Data Tables	8
9. Appendix B: Figures	9
10. Appendix C: Glossary	10
11. Appendix D: Bibliography	11
12. Appendix E: Index	12
13. Appendix F: Acknowledgments	13
14. Appendix G: Author's Note	14
15. Appendix H: Contact Information	15
16. Appendix I: Declaration of Interest	16
17. Appendix J: Statement of Work	17
18. Appendix K: Terms and Conditions	18
19. Appendix L: Privacy Policy	19
20. Appendix M: Disclaimer	20

GH. PLATON

**"SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM".
DESTINUL UNEI CĂRȚI — APOTEOZA UNUI SAVANT***

"...rediviva Natio Valachica ad usum
omnium juris civilium et Regnicolarium
reparatur..."

Résumé

Oeuvre capitale du Professeur David Prodan, Supplex Libellus Valachorum fut également un tournant dans l'historiographie roumaine et la culture nationale. Il a créé, on peut dire, une vraie école, en faisant redécouvrir aux jeunes générations d'intellectuels comment on doit écrire l'histoire, ainsi que la vraie mission scientifique et morale de l'historien.

Le livre du Pr. David Prodan, de même que sa création monumentale restent pour nous tous un exemple lumineux. La mort de son auteur à 90 ans (au printemps de 1992) fait d'elles un héritage d'aujourd'hui inoubliable.

istoricului, mișcarea țărănească și apogeele acesteia — școala lui Horea, precum și mișcarea națională — cercetării cărora le-a consacrat, cu generozitate, întreaga-i existență și forță intelectuală — sunt părți componente, întregitoare ale aceluiași fenomen general, național. Istoricul își concentrează cercetarea asupra spațiului din interiorul arcului carpatic; viziunea sa, însă, este una totală, integratoare. El are în vedere națiunea în întregul ei. Fenomenele sunt urmărite în desfășurarea, implicațiile și consecințele lor pe întreg spațiul național, fiind proiectate tot timpul, pe plan european.

Studiul *Supplex-ului* — "important moment dintr-o organică și istorică luptă" — D. Prodan ne-a oferit o istorie a nașterii națiunii române în perspectiva sa europeană. A scris o carte de mare densitate, cu observații pătrunzătoare și cu generalizări îndrăznețe, cu idei și curvite într-o asociere plină de echilibru, dar și de forță, însoțite de un puternic element de afectivitate, care nu viciază adevărurile comunicate, totul așezat sub un sever regim al responsabilității etice, fără de care actul de cercetare a istoriei naționale nu are nici o justificare.

Celălalt studiu (sau gir de studii), asupra iobăgiei, i-a îngăduit istoricului să reconstituie fundalul pe care se proiectează relațiile sociale ale populației românești și să înlesnească înțelegerea raportului strâns, de interdependență, existent între social și național în viața istorică a românilor din Transilvania. Școala lui Horea este apreciată drept reacția de jos, populară, a luptei de eliberare, răspuns la lupta desfășurată pe planul de sus, cel intelectual, politic, întregind programul națiunii cu dimensiuni sociale. Cartea mărturisește aceeași cuprindere adecvată a materialului factual, cu instrumente de lucru multiplicare, aceeași abundență a cunoștințelor și capacitatea de a discerne ce e decisiv și ce e accesoriu. *Supplex-ul* și *Răscoala lui Horea* sunt expresii directe ale rigurii intelectuale ale unui om, ale unui istoric care și-a format o disciplină extensivă a gândirii și a scrisurii, ajutându-ne

* Comunicarea a fost prezentată la simpozionul omagial, organizat la Iași, de Institutul de istorie "A.D. Xenopol", cu prilejul împlinirii vârstei de 90 ani. Omagiu adus profesorului David Prodan — trecut în lumea umbrelor puțin timp după aceea — își păstrează actualitatea, opera sa istorică — *Supplex Libellus Valachorum*, tăcătoasă — fiind intrată, demult, încă, în conștiința contemporană și în tezaurul historiografiei românești și universale.

să ne mișcăm în spațiul temeiniciei și al adevărului, oferindu-ne tuturor sentimentul întăritor al obiectivității și al durabilității.

Să urmărim destinul *Supplex-ului*, al cărții scrise de un mare istoric; să încercăm să pătrundem în universul ce-l cuprinde, pentru a-i deslusi mesajul și valoarea. (Cînd, peste ani, credem, fuza de negație a istoriografiei pe care o traversăm va fi depășită și se va putea rosti o judecată dreaptă asupra producției elaborate în perioada comunismului totalitar, *Iobăgia*, cărora i se asociază *Răscoala lui Horea* și *Supplex-ul*, precum și curentul istoriografic pe care l-au creat, vor fi situate, poate, printre realizările cele mai de preț ale științei istorice; ale științei adevărate, care, înfrîngînd rigurile regimului, și-a păstrat demnitatea, transmitîndu-și, scelerat, mesajul).

Cele trei editii ale cărții marchează trei etape distincte din viața istorică a României de după cel de al doilea război mondial, pe care, într-un oarecare sens, le reprezintă. Prima ediție a apărut în 1948, după ce ocupația sovietică asupra României se consolidase, iar regimul comunist, totalitar, fusese definitiv instaurat, reformele desăvîrșind opera demolatoare a vechilor structuri. Abandonată din nou, România era constrinsă să grăvieze într-o sferă de interese care îi amenința grav valorile și însăși existența națională. În acest moment istoric, apariția *Supplex-ului*, punea în prim-planul vieții culturale programul politic național de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, care dădea expresie națiunii române moderne, proiectată în ambianța ideilor europene¹. Chiar fîră să o fi urmărit expres, o carte care, atunci, a pus direct și timpide problema nașterii, a afirmării națiunii române, a luptei sale pentru libertate, însemna un strigăt de alarmă, un gest mobilizator, care nu putea să rămîna neobservat și să lăcească fără ecou și fîră urmărit.

Cea de-a doua ediție — de data aceasta, rolul întâmplării este mai greu de admis — a apărut în 1967, în condițiile deschiderii cunoscute, de care, pentru scurtă vreme, a beneficiat și istoriografia. Din domeniul social, în care fusese puternic cîntăcit în perioade anterioare, aceasta își lărgise apreciabil orizontul spre planul național. Indiferent de limitele impuse și de obiectivele spre care puterea înțelegea să manevreze mișcarea spiritelor (pentru istoriografie, cel puțin) efectul a fost benefic.

Cea de-a doua ediție a *Supplex-ului*, "refăcută", a urmărit, în intenția autorului, mărturisită, să pună la cîrșit cercetarea aflat cu bibliografia formării națiunii române și a statului ei național, citi și cu "nivelul proprii evoluții". Afirmatia, făcută de o personalitate cu o aște de mare autoritate implica, fîră echivoc, o conștientă asumată responsabilitate politică. Dintr-o carte de interpretare a unui act reprezentativ național, noua ediție cîștiga temeiniciile unei ample istorii, cu semnificații profunde pentru istoria românilor în general. Ceea ce, în prima ediție reprezenta doar un reper — epoca lui Ioachim Micu — este investigată, acum, sistematic. Secolul al XVIII-lea cîștigă noi temeturi prin raportarea lui la antecedentele firești ale secolului anterior și, mai cu seamă, la momentul Mihai Viteazul. "Totul este acum mai larg dimensionat, mai substanțial argumentat, mai (solid) încadrat în realitățile europene..., raportat la faptele istorice locale, reconstituite în lumina unei impresionante informații".

O astfel de carte, sprijinită pe o aște de vastă documentare, scrisă într-un asemenea orizont, care lua în discuție însăși temeiniciile istorice ale națiunii, explicîndu-le, o carte ce vede lumina tiparului într-o perioadă în care viața națională și glădirea erau aște de grav amenințate — manifestarea lor fînd prohibită — nu putea să nu aibă un mare impact, nu numai în domeniul istoriografic, ci și asupra vieții intelectuale și a psihologiei românești, în general.

Este greu să definim (aici și acum) semnificațiile și impactul cărții. Cercetări viitoare le vor putea desprinde. În domeniul istoriografic, destinul activ al *Supplex-ului* este mai ușor de decelat. Cartea a dat naștere unui adevărat curent. Lucrări de mare valoare, publicate în țară sau peste hotare, au adăpat tematica ce studia mișcarea politică și contur — tiunea română și spiritul național. Multe din studiile elaborate de Pompiliu Teodor, Nicolae Bocuian, Ladislau Gyémánt sau Keith Hitchins², pentru a nu-i aminti decît pe acei a căror filiație este directă, s-au înscris, cu autoritate, pe calea deschisă de *Supplex*.

Nu este locul să se oprim aici și asupra altor nume; este sarcina cercetării istorice să verifice aprecierile formulate de noi și să stabilească toate implicațiile. Esențial ni se pare faptul că ediția din 1967 a *Supplex-ului* a avut un impact istoriografic și extindere se cer cercetare și reliefate.

Cea de-a treia ediție a văzut lumina tiparului în anul 1984, după ce, succesiv, în 1979 și, apoi, în 1984 apăruse în două editii monumentala *Răscoala a lui Horea*, care adăuga mișcării naționale a *Supplex-ului* dimensiunea sa socială. Adevărată istorie a națiunii române (așa cum subtitlul o indică direct, de această dată), cercetarea în dovedește temeinicia, utilitatea și valoarea, fînd sprijinită de numeroase producții ale istoriografiei, care ofereau un bogat material pentru argumentarea tezelor cuprinse în cartea profesorului D. Prodan. Justificînd apariția noii ediții, cu modestie, autorul afirmă că a considerat necesar să-și fortifice cercetarea cu noi materiale, să adauge precizări de detaliu, să o pună la curent cu prodigioasa literatură apărută și să "se înlocueze în înșulul și al numelor

care o ilustrează⁵. În realitate, însă, în peisajul istoriografic românesc al anului 1984 și în atmosfera socială și politică a vremii, cartea se înscrie drept o sinteză cu titlu și conținut semnificative, aparținând unei istoriografii care își afirmă adăziunea hotărâtă la valorile naționale. Și atunci, cartea profesorului Prodan se situează în fruntea sirului celor mai valoroase producții ale istoriei naționale.

Autorul nu înfățișează numai o cercetare completă — o strălucită cercetare — a unei teme de mare actualitate științifică. În condițiile în care polemica în jurul problemelor transilvane fusese reluată de adversarii unității românești, o nouă ediție a *Supplex*-ului, înscrisându-se pe linia tradițională a replicii românești, opunea denigratorilor argumente științifice irefutabile și fiind investit cu încredințarea politică necesară, conferea istoriografiei funcția civică, națională, care a distins-o, totdeauna. Fără să se înscrie direct pe terenul acestei polemici — aceasta fusese reaprinse înainte de apariția, în 1985, a faimoasei *Istorii a Transilvaniei* — noua ediție a *Supplex*-ului, ca și *Răscoala lui Horea* (ediția din 1984), au reprezentat, atunci, expresia cea mai înaltă a spiritului civic militant al istoriografiei. La 200 ani de la apariția actului politic respectiv, magistrala lucrare consacrată *Supplex*-ului confera luptei naționale a românilor dimensiunile ei reale și pune în valoare sensurile ei naționale contemporane. Chiar fără ca autorul s-o fi urmărit și fără să se fi implicat direct în dezbaterile provocată de manifestările ireverente cunoscute, prin conținutul ei cartea a reprezentat un răspuns ferm și autorizat al istoriografiei naționale românești la falsurile istorice propagate.

Aceasta fiind efectele și semnificațiile cărții în cele trei ediții ale sale asupra întregii mișcări istoriografice din ultimii 40 ani, să subliniem, acum, valoarea contribuției, pentru a înțelege mai bine impactul pe care l-a provocat.

Așa cum, pe drept, au apreciat exegeții, în operele sale principale (au cunoscutem vreuna care să poată fi încadrată într-o altă categorie) profesorul David Prodan se desolidarizează de istoria eroică și de optica pozitivistă, reconstituind (ca în cazul *Răscoalei lui Horea*, de pildă) universul mental al țărânilor cuprinsă de valurile răscoalei. Făcând operă de "demitizare", istoricul s-a străduit să desprindă adevăratele motivații și să înlăture efectele proiectiei în trecut a atitudinilor moderne. Într-un timp în care spiritul neștiințific, partizan, timdea să înlocuiască judecata obiectivă, exegetul a readus pe planul istoriografiei o viziune clădită pe acuratețea informației. Istoric isezestrat cu o neobismuită sensibilitate pentru fenomenul social, prin cercetarea și punerea în lumină a faptelor și a datelor el a izbutit să deplaseze discuția de pe terenul polemicii adjectivale pe cel, probator, al analizei, alți în cazul studierii emigrației românilor, cit și în cel al *Răscoalei lui Horea*⁶. *Supplex Libellus Valachorum*, la rândul său, reprezintă o ferăstrău orientare, "dinspre care au pornit atâtea îndemnuri" spre o nouă viziune asupra "secolului humailor" românești⁷. Renunțând la interpretările confesionale tradiționale, "istoricul așază înfruntă problema politică în funcție de structurile locale, de nivelul societății românești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în contextul ideilor europene". Metodologia modernă utilizată este dublată de un excepțional spirit de pătrundere, care explică și reconstituie faptele, alți prin utilizarea unor informații noi, cit și prin intuiție. Istoricul știe să înfișeze, totodată, cu un remarcabil talent al discuției și rațiunea acțiunilor individuale, dar și mișcarea tumultuoasă a maselor, disociind cauzele care au generat-o și întretinut-o. Reconstituțiile din *Supplex*, precum și cele din *Răscoala lui Horea* sînt probante în acest sens.

Se află, în *Supplex Libellus Valachorum* pagini de mare frumusețe, care par să reprezinte ultimul cuvînt în materia analizei istorice. După ce le-ai parcurs, este greu să găsești o altă manieră de a explica lucrurile. Metodologic, construcția este impecabilă; explicațiile merg în adîncime, la originea faptelor, care cuprind, în firească manifestărilor lor, raportul strîns, determinat, cu structurile și mentalitățile.

Supplex Libellus Valachorum este documentul scris în care sînt așuate spre examinare înspăimîntul, cererile formulate de români. Alcătuit în epoca restituirilor, el se înscrie în mișcarea generală dezlăturată după moartea lui Ioan al II și prăbușirea operei sale; totodată, însă, prin conținut și implicații, el se opune valului demolator înscris. În timp ce pentru cele trei națiuni restituirile însemna revenirea la vechea stare de lucruri, pentru români trebuia să reprezinte *repunerea* în totalitatea drepturilor de care națiunea română fusese, prin abuz, lipsită. În timp ce restituțiile nobiliare sînt cerute de stările privilegiate, a căror dominație fusese pusă în cumpănă sau nimicim de valul Revoluției, cele ale românilor aparțin națiunii moderne, sprijinite pe o rodnică motivație istorică. Unele sînt îndreptate spre trecut, celelalte spre viitor. Această constatare înghițită din capul locului înțelegerea perspectivei din care a fost analizat actul național românesc.

Atunci, românii și-au motivat cererile prin argumentele timpului. Repudiată de iluminism, motivația istorică își găsește un larg spațiu în actul românesc.

Înfișînd documentul, explicîndu-i conținutul și urmîndu-i destinul, autorul îi desprinde importanța și implicațiile, raportîndu-l, mereu, la realitățile transilvane, la evoluția acestora, înscrisîndu-l în atmosfera și în spiritul european în care se încadrează și pe care îl exprimă. Textul este definit drept o expresie, cea mai înaltă expresie, a unei mișcări îndelungate, la capătul căreia se situează *națiunea română*, cu particularitățile și cu destinul

sau. Coborându-se la geneză, reliefindu-i implicațiile și impactul, precum și posteritatea, autorul urmărește, în linii viguroase, întreaga istorie, a națiunii, a nașterii ei, fixându-i personalitatea, definindu-i mentalitatea și spiritul din care s-au născut conștiința care a sudat trupul născuții. Din analiza unui document, important, firește, s-a ajuns la o istorie a nașterii și afirmării națiunii. *Supplex Libellus Valachorum* este un act care aparține Transilvaniei. Efectul, importanța și posteritatea sunt însă românești, naționale.

Subiectul este pasionant, în egală măsură, atât pentru specialistul consacrat, cât și pentru omul de cultură. Modalitatea în care este el abordat, sobrietatea cu care sînt înfățișate faptele, concizia expresiilor, limpezimea științului, sugestivitatea imaginilor ș.a. entuziasmează. Cititorul care parcurge paginile cărții, cu emoție, aproape cu răsuflarea ținută, este tentat (uneori, cel puțin), să aplaude⁶. Construcția în întregul ei, materialul utilizat pentru a o ridica și a o pune în valoare, arhitectura ansamblului oferă imaginea perfecțiunii. Ceea ce, să admitem, pentru o lucrare de istorie, este mult.

Actualitatea cărții constă nu numai în faptul că reprezintă răspunsul românesc, unul din cele mai autorizate, la problemele fundamentale ale Transilvaniei; un răspuns rostit cu sobrietate, cu o acclintă fermă, sprijinit nu pe roștii generale sau pe adjective, ci pe o analiză istorică de excepție. Ea explică, totodată, rădăcinile adînci ale națiunii, temeiurile pe care s-a clădit conștiința națională, componentele acesteia. Cititorul deslușește mai bine rolul detinut de Transilvania în procesul de naștere a națiunii române — adevărat *laborator*, în care s-a cristallizat conștiința naționalității. Se desprinde mai bine măsura în care moștenirea marelui secol al XVII-lea (secol de aur al culturii românești), prin fenomenul de *transculturare*, a înflorit în Transilvania un teren prielnic, pe care a rodit și s-a dezvoltat. Analiza are în vedere toate laturile; este de o claritate deplină, se sprijină pe o impresiune bogată de date și fapte, pe o impecabilă înțelegere a resorturilor intime care au pus în mișcare oamenii și le-au motivat acțiunile. Istoria și cunoașterea s-au înălegnat pentru a construi o operă reprezentativă a culturii naționale.

Așa cum s-a notat, *Supplex Libellus Valachorum* este "un important moment într-o organică și istorică luptă politică". Principiile formulate se nasc timpuriu, în secolul al XVIII-lea și își prelungesc efectele pînă în secolul al XIX-lea. Rămîne un îndreptar politic la care se face mereu apel (la 1804, 1834, 1837, la 1848 de către S. Bănuțiu; este prezent și în Dieta din 1863-1864. Memorandul, de asemenea, este moștenitor al său în linie dreaptă). Geneza lui se află în lupta pentru ridicarea politică a românilor din Transilvania; el reprezintă, sistemic, această luptă. *Supplex*-ul nu reprezintă un fenomen singular; nu este numai un indicator al unei evoluții locale. El ne comunică și măsura în care această evoluție a fost entesată în marile valuri de înnoire sau în prefacerile lumii europene (*Supplex*..., d. 1984, p. 9-10).

Actul definește o linie de luptă durabilă. Tînta sa este intrarea națiunii române, cu toată greutatea masei sale, în viața publică sau politică a țării (p. 20). Să ne oprim, în continuare, asupra unor repere, pentru a sublinia valoarea analizei.

Stăruind asupra genezei actului, profesorul D. Prodan face un important expozu asupra timpului și a împrejurimilor istorice în care românii au fost marginalizați, stare care va întări conștiința apartenenței etnice. Diferențierile sociale, politice și confesionale — care-i separează pe români de "națiunile recepte" s-au născut devreme în Transilvania. Ele sînt la fel de vechi ca și stăpînirea stătină asupra acestei provincii⁷. "Politice, cele trei națiuni își reînnoiesc mereu unirea, își strîng mereu rîndurile. Le obligă la aceasta nevoia asigurării dominației politice și sociale, adîncirea separațiilor de la care au pornit, agravarea iobăgiei. Le obligă și noua lor situație. Constituindu-se principatul, nobilimea «care» nu mai are în spatele ei totalitatea nobilimii ungare și aici puterea regală, are tot mai mult nevoie de sprijinul celorlalte două națiuni. Iar pe acestea le obligă preponderența puterii nobilimii pe care se întemeia Principatul. "Din Reformă, cele trei națiuni și-au dat noi temeiuri. "Sistemul politic se completează, se definitivează, se așază de acum pe trei națiuni și patru religii recepte" (p. 101).

Distincțiile definitorii și separația se adîncesc, întretîinută în Transilvania, o conștiință de neam, românească, mereu prezentă în procesul de devenire istorică. Distincția culturală, apartenența la cultura bizantină se adaugă celei religioase. Ortodoxismul nu este numai o altă confesiune, este *legea românească*. În raport cu celelalte confesiuni, românii sînt socotiți schismatici (p. 103).

Monarhul Mihai Viteazul a stimulat conștiința de neam a românilor reprezentînd, în durată, un simbol al unității naționale. Pe de altă parte, însă, a cultural grav conștiința nobilimii. În posteritate, în ambele sensuri, actul este mereu actual prin conștiințele sale.

Conștiința de sine a românilor se dezvoltă în raport direct proporțional cu creșterea adversităților. Faptele sînt magistral expuse, explicîndu-se împrejurările în care a început lupta națională a lui Iacovinte Micu, reliefindu-se continuitatea acesteia (p. 131-133). În condițiile în care ea s-a deslășuit înaintea de valurile mari ale ideilor humanist-revoluționare și înainte de întoarcerea studenților de la Roma — această luptă nu ne mai apare "cîtuși de puțin, ca un produs al unei influențe din afară sau cîntărești din lăuntru". Ea s-a născut din nevoile proprii ale poporului

român din Transilvania, geneza ei e însăși procesul lui de dezvoltare, se desfășoară în limitele acestui proces" (p.198). Se sprijină pe humanismul românesc al secolului al XVII-lea — un *humanism avant la lettre*.

Formele și temerile luptei desfășurate sub conducerea lui I. Mica sînt expuse progresiv. Pe parcursul ei, de la separarea confesională între ortodocși și uniți, s-a ajuns, treptat (după recunoașterea religiei ortodoxe), la unitatea pe terenul luptei naționale.

"În cadrul națiunii române, masiv populară, exclusă de legile țării, unirea înlesnea, stimula diferențierea socială; în condițiile ei se ridică treptat, mai repede decît pe latura ortodoxă, o pîntă suprapusă, diferențiată material și cultural. Aceasta, pornind de la unire, se îndreaptă în sensul luptei naționale. Masa celor de jos, în schimb, pornind de la ortodoxia tradițională, se îndreaptă în sensul luptei sociale. Ortodoxie, unire, contradictorii în luptă, sînt două fețe ale aceiași proces de evoluție a poporului român. Una leagă de Răsărit, de zona spirituală răsăritească tradițională, de marea tot al poporului român, făcînd cu neputință ruperea de ei; cealaltă deschide o poartă spre Apus, spre procesul spiritual apusean. Cele două laturi, național, se completează. Aceași conștiință națională unii o apără prin rezistență, ceilalți o activează politic. Iar în lupta dintre ele, se stimulează reciproc, se instigă, una activează pe cealaltă, rezistența pasivă se transformă în rezistență activă și apoi în acțiune directă, stîrnind treptat două acțiuni paralele, care vor sfîrși prin a fuziona în aceeași acțiune politică, comună. Cele două planuri nici acum însă nu pot fi categoric separate, se interferează, se împletesc. Aceasta cu așt mai mult, cu cît deosebirea dintre ele se reduce la puțin, creșterea de la unul la altul se face cu ușurință. Cu recunoașterea ortodoxiei, ostilitățile confesionale și ele se calmează, lupta maselor populare îndreptîndu-se tot mai mult spre obiectivul ei social. Iar în lupta de ridicare a poporului român, ridicîndu-se treptat o intelectualitate românească ortodoxă, amîndouă se vor supune definitiv primatului luptei politice naționale unice. Faza următoare, iosefinistă, vine să favorizeze această defecitivare" (p.226). Este o înfățișare exemplară a faptelor, trebuie să admitem, care înlesnește înțelegerea *fuziunii naționale* pe care ne-o oferă, așt de complet, revoluția din 1848.

Iosefinismul, cărui i se rezervă pagini de deasă analiză, a eșuat. "A încercat prea mult într-un timp prea scurt. A tulburat prea multe instituții vechi, fîră să aibă timp să le poată înlocui cu altele noi. În clasele stăpînitoare a provocat mai multă teamă decît trebuiau să aibă în realitate, în masele populare mai multe speranțe decît a putut realmente satisface, stîrnind ostilitate deoparte, dezamăgire de alta" (p. 240). Cu toate acestea, reformele iosefine au înălțurat predicile care stăteau în calea ridicării poporului român. Chiar dacă, în aplicarea în practică, acestea au fost supuse unor grave dificultăți, ele au reprezentat, totuși, un mare câștig de drept, înălțurînd barierele juridice care împiedicau ascensiunea poporului român (p. 242).

Răspîndirea culturii a deschis drumul spre funcții. Toleranța religioasă a favorizat nu numai accesul la aceste ci și împacarea dintre cele două confesiuni (greco-catolică și ortodoxă), nemite de regim să fie dușmane. În năzuința de ridicare a poporului român și prin egalizare cu ortodoxia, unirea scade în importanță ca instrument de luptă, manifestînd însă tendințe de apropiere față de cealaltă confesiune (p.242). Romanitatea nemai reprezentînd o necesitate religioasă — ea devine națională — unirea e subordonată romanității. În ciuda cosmopolitismului imperial, humanismul favorizează unirea în aceeași luptă, triumful definitiv și indiscutabil al primatului național conceput de I. Mica" (p.243).

Luminismul iosefinist a avut consecințe și în planul luptei sociale. Lupta maselor se îndreaptă, tot mai mult, spre obiectivele sociale. "În timp ce cele două fracțiuni ale intelectualității poporului român, uniți și ortodocși, se unesc sub semnul primatului politic național, aceeași două fracțiuni ale celor de jos se unesc în aceeași luptă sub semnul primatului social. În timp ce lupta politică a celor de sus tinde spre emancipare politică, lupta socială a celor de jos tinde spre emanciparea socială a poporului român în același cadru național" (p.245).

Temerile, implicațiile și consecințele răscoalei din 1784 sînt, de asemenea, magistral expuse, fenomenul — ei însăși — fiind înscris în contextul problematicei transilvane, pe care-l fatregăte, definindu-l. "Planurile de luptă distincte în procesul de devenire a poporului român au se exclud, se completează. Unul pune accentul pe politic, pe ridicarea clasei suprapuse, necesare pentru exercițiul puterii politice, celălalt pe libertatea socială necesară ridicării maselor, celor de jos. Unul o înalță, celălalt o adăcește. În lupta de ridicare, de emancipare a poporului român, lupta țărănimii constituie dimensiunea ei socială. Dar fîră să fie lipsită și de fața națională. După cum lupta politică națională conceptuală își are temerile ei adînci, etnice, populare. Se completează și în formele sale: la lupta politică reformistă a păturii de sus, lupta maselor adăugă alternanța cîlii revoluționare. În acest moment cele două planuri nu se suprapun, nu se întrec direct, deliberat, dar indică drumul înainte: emanciparea națională cu adevărat nu va fi posibilă decît prin fuziunea lor, printr-o acțiune convergentă sau comună, prin unirea în aceeași acțiune revoluționară, cum se va înîmpla în 1848.

Poporul român se afirmă deci tot mai hotărît, se înalță tot mai mult spre primul plan al luptei. El ridică tot mai mult spre primul plan o problemă românească chiar pentru regim, potrivit grăuții sale specifice în viața țării. În

cadrele luptei proprii, naționale, a poporului român, în timp ce pătrunzându-l de sus o ridică la înalte și obiective politice, masele sale, luptând împotriva aceluiași adversar, o adâncesc spre temelii sale social-etnice. În cadrele țării, în timp ce pătrunzându-l de sus luptă pentru răsturnarea sistemului ei politic, punându-se în fruntea luptei pentru echitate politică, țărâna lui luptă pentru răsturnarea raporturilor feudale în genere, punându-se în fruntea luptei pentru echitate socială, sub același steag al națiunii.

Răscoala, astfel, cu violența, cu radicalismul ei, a accentuat considerabil ostilitățile, a stîrnit noi valuri de învinșări, de dușmănie, de ură, nu numai împotriva iobăgimii române, ci împotriva poporului, a națiunii române. Ea a dat noi motive de intransigență națiunilor politice, jucînd un însemnat rol și în respingerea lui *Supplex Libellus*. Cele două laturi ale primejdiei în teama națiunilor politice se suprapun, se confundă tot mai mult în una singură, primejdie românească, chiar mai înainte de unirea practică a celor două planuri de luptă" (p.257-258).

Am reprodus întocmai pasajele de mai sus — ele neputînd fi rezumate fără a le diminua valoarea și forța sugestivă — cu scopul de a reliefa soliditatea și adîncimea analizei. Sînt observații definitive, rostite simplu, dar avînd o importanță de excepție și definind esența însăși a mișcării naționale a românilor.

Generația lui Horea și cele care i-au urmat, vorbind în numele Luminișmului, au condamnat ridicarea țărănilor, ororile răscoalei. Generația de la 1848, în concepția căreia cele două planuri se unesc, cheamă țărâna la luptă comună și țărâna răspunde. "Planurile se înlînceau nu pentru că țărâna ar fi fost acum mai puțin înșurubată, mai puțin ignorantă, mai puțin «prostime» cu înainte, nu pentru că ea s-ar fi ridicat acum... la înțelegerea înălțelor teluri naționale, ci pentru că pătrunzătoare, intelectualitatea, avansase la o concepție mai largă, care să cuprindă țărâna în cadrele națiunii, nu numai pasiv, ci și activ" (p.270-271). Dintr-un eveniment ignorat, răscoala devine unul din evenimentele cele mai cercetate ale istoriei românești. "Dintr-o repudiare răbufniră a multor ignoranți, deveni o înălțătoare revoluție națională, vîzînd mai departe decît însăși generația luminată a lui *Supplex Libellus*. Horea, din «blăstîmat» deveni unul din cei mai mari eroi naționali"... "Răscoala nu fu descoperită nici acum în baia ei adevărată... i se împrumută una corespunzătoare soni lupte naționale. Prin proiectarea idealurilor prezente asupra trecutului, răscoala deveni și ea o violentă luptă pentru libertate și unitate națională, exaltată, înzestrată cu toate caracterele eroismului, cu toată conștiința idealului suprem de romantismul istoric care însoțea acum această luptă" (p.271-272).

Astutimea deosebită a generațiilor — luminiști și romantici — față de răscoală, poziția țărânilor sînt înfățișate în accesi limpede și succintă diaconie; fără ostentație, cu sinceritate și adîncă înțelegere a faptelor, a mentalității oamenilor și a resorturilor intime care le animă și le împinge la acțiune (p.272-274).

Difuziunii luminilor și a ideilor revoluționare și raportului dintre social și național în cadrul statului maghiar, a consecințelor care au decurs din lipsa clasei de mijloc de mijloc de sint consacrate pagini dense, de mare frumusețe, care situează acțiunile oamenilor, antagonismele naționale și obiectivele politice în raporturile lor firești. Istoricul își dovedește capacitatea de a surprinde esențialul, riguroza de a discerne, responsabilitatea în a judeca. Mesajul cărții se degajă nu din seninătate, ci din adevărul și limpezimea analizei.

Considerațiile finale conțin, în egală măsură, roștiri de excepție, de mare densitate. Argumentarea este reținută și completată. *Memoriul* românesc este înfățișat, din nou, în geneza, în conținutul, importanța și în posteritatea sa. El se deosebește de programul lui I. Micu prin unitate și amploare. Ambele confesiuni fiind recunoscute, drepturile națiunii române nu mai sînt condiționate de unire; revendicările nu mai sînt întemeiate pe diplomele imperiale, ci pe *dreptul istoric*, valabil pentru toți românii. La I. Micu, diplomele erau arme de luptă esențiale; acum, ele abia sînt pomenite, în timp ce argumentul istoric, din armă de luptă la I. Micu, în acum proporții considerabile, domină întregul memoriu, devine temelia tuturor drepturilor. *Supplex-ul* nu dorește ridicarea națiunii române ca "a patra națiune politică". Practic, ea era *prima*. Cere reprezentare proporțională în raport cu numărul, în viața politică și în cea publică. Această trebură să-i confere calitatea de națiune primordiale. Cu acest act, lupta românilor pentru ridicare politică, în toată complexitatea ei, se așază, solid, pe picioare proprii. *Supplex-ul* și, apoi, *Memorandul* care-i urmează, pe linia duratei, după 100 ani, sînt doi piloni fundamentali aflați la temelia națiunii române.

Opera de riguroasă analiză a profesorului D. Prodan nu este o simplă restituție istoriografică. Așa cum s-a notat și mai sus, prin importanța și valoare, ea se situează, practic, în prelungirea mișcării *Supplex-ului*, fiind reflexul contemporan al acestuia. Este o sinteză ce acoperă întreaga problematică a mișcării naționale vreme de un secol, dezvăluindu-i semnificațiile adînci, nealterate, în vremea pe care o străbăteam. Este o carte de istorie, dar, totodată, și un act politic manifest, care reliefează nu o simplă poziție într-o dispută, ci dă expresie unei drepti și nepărtinitore judecări în problemele mereu deschise ale Transilvaniei și ale istoriei românești. Ea reprezintă răspunsul unui savant-cetățean, roștit cu o desăvîrșită competență, cu probitate și responsabilitate. Istoricul dezvăluie rosturile și temeiurile naționale ale istoriei noastre, dar, totodată, și învățămintele pe care osmesii zilelor

noastre le pot afla din cunoașterea ei. Maestrul posedă un "sigiliu unic"¹⁰, inconfundabil, care conferă istoriografiei noastre un alics prestigiu.

Prin cercetare și creație, profesorul D. Prodan ajunge să pună în circulație — prin opera sa istorică, de o valoare culturală și politică fundamentală — o metodologie a spiritului și să creeze în istoriografia contemporană românească o școală a disciplinei intelectuale, de care, cu toții, avem astăzi nevoie. Istoria este înțelesă "ca viață". Prin felul în care o înștițează, savantul a conferit "meseriei de istoric" cea mai nobilă înfrumusețare¹¹. La aniversarea pe care o cinșim, aducem omului și savantului omagiul cald al respectului și recunoașterii noastre.

NOTE

1. *Academicianul David Prodan la vârsta de 75 de ani*. Studiu introductiv de Pompiliu Teodor, Bibliografia operei de Nicolae Edroiu, Iolanda Károlyi, Maria Tecușan, Cluj-Napoca, Martie 1977, p.4. Text multigrafat.
2. Acad. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ediție nouă, reținută, București, Ed. Științifică, 1967, p. 5.
3. *Academicianul David Prodan la vârsta de 75 de ani*, p. 5.
4. A se vedea, de pildă, Pompiliu Teodor, *Interferențe humaniste europene*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1984; Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Ed. Facia, 1986; Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania 1790-1848*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1987; Ladislau Gyémánt, *Miscarea națională a românilor din Transilvania 1790-1848*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986.
5. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ediție nouă cu adăugiri și precizări, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 7.
6. *Academicianul David Prodan la vârsta de 75 de ani*. Vezi și Pompiliu Teodor, *Istoricul David Prodan*, în vol. *Stat Societate Naționale. Interpretări istorice*, îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurei Răduțiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1982, p. 11-13.
7. *Academicianul David Prodan la vârsta de 75 de ani*, p. 2.
8. Katherine Verdery, antropolog american, mărturisea și ea, după lectura *Răzcoalei lui Horea*: "Când vi s-a mai întâmplat, nota ea, ca la lectura unei cărți științifice să vă crească pulau?" Apud, Florin Constantin, *Istoria ca viață: Opera științifică a Acad. David Prodan*, în R.L., t. 35, nr.2, 1982, p. 273.
9. Șerban Papacostea, *Încetarea Tării Românești și a Moldovei și românii din Transilvania: un nou țesut*, în vol. *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1982, p. 76-96.
10. Florin Constantin, *loc.cit.*, p. 273, 280.
11. *Ibidem*, p. 282.

A. LÁSZLÓ

DATĂRI RADIOCARBON CU PRIVIRE LA PERIOADA DE TRECERE DE LA EPOCA BRONZULUI LA EPOCA FIERULUI ÎN REGIUNEA NORD-VEST PONTICĂ*

Cronologia perioadei care stă în atenția noastră a constituit obiectul a numeroase studii, problema rămânând, în multe privințe, deschisă până astăzi¹. Nu este în intenția noastră de a rebus, aici, această chestiune în întreaga ei complexitate, ci dorim să punem în discuție un aspect particular al ei, neglijat până acum. În încercările de a stabili și a așeză cronologia (cea absolută, mai ales) culturilor de la sfârșitul epocii bronzului și de la începutul epocii fierului s-a apelat, înainte de toate, la metoda comparativă, căutând puncte de reper arheologice care pot fi conectate (direct sau, mai adesea, indirect) la cronologia istorică a Orientului Apropiat și a Bazinului Egeean. Această cale este, de altfel, cea urmată de mai bine de un secol în încercările reconstituirii cronologiei protoistorice a Europei Centrale și de Sud-Est. Este bine știut că pentru epoca neolitică s-a construit în ultimele decenii un întreg sistem cronologic bazat pe datările radiocarbon, mai întâi convenționale, iar apoi calibrate². Nu se poate afirma același lucru și în legătură cu epoca bronzului și a fierului, pentru care există, în mult mai mare măsură, posibilitatea unui control prin comparație cu datele cronologiei istorice. Firește, disponibilitatea datărilor radiocarbon nu putea fi ignorată nici în acest domeniu, dar, după cum remarcă B. Hänsel, "die bislang publizierten und von A. Harding bis 1979 zusammengestellten Zahlen äusserst wenige sind, das archäologisch gewonnenen Datengrüt zu ersetzen". În ceea ce privește aspectul "calitativ", într-o recentă lucrare privind Cronologia epocii bronzului din Eggea se afirmă chiar că "Another, most important advance is the recent publication of the final form of the calibrated radiocarbon curve or wiggle, a marvellous triumph after years of precise dendrochronological measurement in Belfast, Seattle and other laboratories"³. Pe de altă parte, nu putem să nu menționăm în acest context și observațiile lui H.-J. Bucholz, potrivit cărora "historische Feststellungen lassen sich nicht chemisch oder physikalisch lösen!" și că "auch ohne C¹⁴ Datierungen füllen Chronologiefragen viele Aufsätze und Bücher"⁴.

În ceea ce privește epoca sîrzie a bronzului și începutul epocii fierului din Europa răsăritească, în literatura arheologică a fostei Uniunii Sovietice au fost publicate — cu mai multă sau mai puțină competență — și rezultatele unor măsurători radiocarbon, fără ca ele să constituie obiectul unei analize aprofundate. În cele ce urmează vom încerca — în limitele propriei noastre competențe — să discutăm datările radiocarbon privitoare la unele culturi ale perioadei amintite.

Avem în vedere, mai întâi, seria de date radiocarbon, obținută succesiv, în diferite laboratoare, pentru stratul II al așezării de la Mahala, de lângă Cernăuți (Republica Ucraina). Este deosebit de important că această serie de date radiocarbon provine dintr-o așezare, a cărei stratigrafie verticală și orizontală constituie un veritabil etalon de cronologie relativă pentru perioada în care se trece, în această regiune, de la epoca bronzului la prima epocă a fierului. Astfel, stratul Mahala I a fost atribuit fazei sîrzie a culturii Komarovo. Stratul Mahala II, cuprinzând două etape, corespunde fazelor Noua I (Mahala II a) și Noua II (Mahala II b). În sfârșit, stratul Mahala III și IV aparțin fazei timpurii, respectiv sîrzie, a culturii Gáva-Holuhady⁵. Nu putem decât să regretăm că toate datele radiocarbon publicate pentru așezarea de la Mahala se referă la stratul II (Noua), neavînd posibilitatea de a compara aceste date cu vîrsta ¹⁴C a unor mostre provenite din complexele straturilor Mahala I, III și IV. Vom încerca să depășim această lacună utilizînd datările radiocarbon ale unor complexe care pot fi considerate contemporane cu straturile amintite ale așezării de la Mahala.

Am înțeles publicate în literatură de specialitate rezultatele a șase măsurători radiocarbon, făcute pe mostre de cărbune de lemn, preluate din diferite complexe închise (locuințe, gropi, cuptoare) ale nivelelor Mahala II a și II b. Se pare că toate valorile au fost calculate pe baza timpului de înjumătățire stabilit de Libby (5568 ± 30 ani), cu o marjă de eroare de ± 10%. Este de remarcă și faptul că rezultatele măsurătorilor, respectiv vîrstele

* Une variante française de l'étude est comprise dans les Actes du colloque international "Archaeological researches regarding the populations of the late bronze age. The Noua-Sabatinevka-Coslogeni cultural complex", Cluj-Rași-Galati, 14-19 october 1991 ("Culture et Civilisation au Bas Danube", X, 1993, p.23-41).

radiocarbon coavenționale sînt prezentate uneori corect, în valori B.P. (fără ca acest lucru să fie menționat), iar alte ori numai în forma anilor î.e.n., prin simpla scădere a cifrei 1950, ceea ce înseamnă o transpunere — incorectă desigur — a acestor valori pe scara B.C., în loc de b.c.⁸ Se mai poate observa că, aproape fără excepție, sînt luate în considerație doar datele centrale, marja de eroare indicată prin valorile $\pm$ fiind nesocotită. În sfîrșit, mai este de reținut faptul că datările radiocarbon, evident incompatibile cu cronologia arheologică "tradițională", au fost pur și simplu "martelate", fără nici un comentariu, nemai fiind menționate în literatura arheologică mai recentă.

Din stratul Mahala II au fost publicate inițial patru date radiocarbon⁹. Prima a fost obținută în laboratorul de Radiocarbon al Institutului de Arheologie din Leningrad, pe baza cărbunelui provenit din cuptorul gropii nr. 82, rezultatul fiind 2380 ± 80 [B.P.]¹⁰, ceea ce a fost echivalat cu anul 430 î.e.n. [adică 430 B.C. în loc de 430 ± 80 b.c.]¹¹. Cea de a doua dată, obținută în Laboratorul de la Groningen pe o mostră provenită din mica groapă situată lângă marginea nordică a cenușarului nr. 2, este 3100 ± 55 [B.P.], respectiv 1150 ± 55 [b.c.] Celelalte două analize au fost efectuate în Japonia, în anul 1968, de dr. K. Kigoshi, în Laboratorul Universității Gakushuin. Pentru groapa nr. 87 a fost obținută data de 3390 ± 90 [B.P.], adică 1440 ± 90 [b.c.], iar pentru bordeiul nr. 3 data de 4580 ± 130 [B.P.], adică 2630 ± 130 [b.c.]. În comentariul său, aceste ultime două date au fost apreciate de G.I. Smirnova ca necorespunzătoare observațiilor privind poziția cronologică a obiectivelor arheologice respective. Bordiul nr. 3, conform poziției stratigrafice și caracterului descoperirilor este mai timpuriu decît groapa nr. 87, dar nu cu atât de mult, cum rezultă din analiza cărbunelui prelevat din ele. Avînd în vedere durata culturii Noua, această diferență ar putea fi de 2-300 de ani, ceea ce ne avertizează — continuă cercetătoarea de la Muzeul Ermitaj — asupra necesității precauției în utilizarea datelor radiocarbon pentru determinarea cronologiei monumentelor arheologice investigate. Autoarea consideră că din seria de date disponibile pentru "orizontul" culturii Noua din așezarea de la Mahala una singură este acceptabilă, și anume cea obținută în laboratorul de la Groningen ($"1150 \pm 55$ î.e.n."), aceasta fiind apropiată de datarea arheologică a culturii Noua¹².

În afară de aceasta, Smirnova mai are în vedere încă o datare radiocarbon obținută tot în laboratorul de la Groningen: $"1285 \pm 35$ î.e.n." [ceea ce ar corespunde datei radiocarbon coavenționale 3235 ± 35 B.P.]. Mostra provine din curgazul culturii Komarovo de lângă satul Ivanja, monument funerar care poate fi sincronizat cu faza timpurie a culturii Noua¹³.

Cu cîțiva ani mai tîrziu au fost publicate pentru stratul Mahala II rezultatele altor două măsurători radiocarbon efectuate în anul 1968 în laboratorul de la Berlin¹⁴. Mostrele, de cărbune de lemn, provin din aceleași două complexe menționate mai sus, care au fost datate anterior și în Japonia, la Tokio. La Berlin, pentru bordeiul nr. 3 s-a obținut data de $"1310 \pm 100$ î.e.n." [adică 3260 ± 100 B.P.], iar pentru groapa nr. 87 data de $"1185 \pm 100$ î.e.n." [adică 3135 ± 100 b.p.]. Smirnova remarcă apropierea acestei date din urmă de datarea mai veche, obținută pentru stratul Mahala II, $"1150 \pm 55$ î.e.n.", și consideră ca acceptabilă. Acum se adaugă și observația că, avînd în vedere caracteristicile ceramicii, groapa nr. 87, din care a fost prelevată mostra, aparține celei de a doua etape a existenței așezării Mahala II. Dimpotrivă, bordeiul nr. 3 este considerat, pe baza observațiilor stratigrafice și a materialelor arheologic descoperite, ca una dintre cele mai timpurii locuințe ale culturii Noua din așezare. Bordiul nr. 3, care întretaie stratul de cultură de tip Komarovo (Mahala I), conținea ceramica Noua timpurie, în care se păstrează și unele elemente Komarovo. Vîrstă bordeiului nr. 3 ($"1310 \pm 100$ î.e.n.") este privit ca *terminus ante quem* pentru stratul Mahala I, care este datat, în faul acesta, către sfîrșitul secolului al XIV-lea î.e.n. În acest context este menționată și data radiocarbon deja discutată, $"1285 \pm 35$ î.e.n.", obținută pentru curgazul II de la Ivanja, aparținînd etapei tîrzii a culturii Komarovo¹⁵. După cum se poate observa, în această lucrare nici nu mai sînt menționate datele radiocarbon obținute pentru stratul Mahala II în laboratoarele de la Leningrad și Tokio.

Într-o recentă lucrare, aceeași autoare revine cu noi precizări asupra evoluției așezării de la Mahala. Pentru stabilirea cronologiei absolute, ea apelează și la datările radiocarbon, menționînd însă numai cele trei datări, obținute în laboratorul de la Groningen și Berlin¹⁶. Stratul Mahala I este atribuit începutului ultimei faze a culturii Komarovo din regiunea precarpatică. Avînd în vedere datarea radiocarbon a stratului Mahala II, care suprapune, din punct de vedere stratigrafic, stratul de cultură Komarovo, așezarea Mahala I este datată la sfîrșitul secolului al XIV-lea î.e.n. În ceea ce privește așezarea Mahala II, datele radiocarbon obținute pe mostre prelevate din complexele deja menționate sînt discutate în funcție de subdivizarea stratului culturii Noua. Astfel, pentru orizontul Mahala II a (faza I a culturii Noua), autoarea are în vedere data de 3260 ± 100 [B.P.], pe care o echivalență cu anul 1310 î.e.n. Pentru orizontul Mahala II b (faza II a culturii Noua) sînt utilizate datele: 3135 ± 100 [B.P.] și 3100 ± 55 [B.P.], care sînt echivalate cu anii 1185 și 1150 î.e.n. (Noțiunile de Noua I și II sînt folosite în sensul stabilit de A.C. Florescu¹⁷). Pe baza acestei serii de date radiocarbon, G.I. Smirnova ajunge la concluzia că așezarea Mahala II a culturii Noua începe la limita secolelor XIV și XIII î.e.n., iar existența ei se plasează, în principal, în secolele XIII-XII î.e.n., ceea ce este în concordanță cu datarea arheologică a culturii Noua¹⁸. Observăm, prin

urmare, că datele radiocarbon convenționale, care sînt exprimate, după cum se știe, în "ani radiocarbon", sînt utilizate și interpretate ca și cum ar fi echivalente cu anii solari (calendaristici) și că au fost luate în considerare doar valorile centrale ale rezultatelor măsurătorilor.

Discutînd cronologia culturii Sabatinovka, I. N. Sarafutdinova constată că aceasta poate fi sincronizată cu cultura Noua și, în parte, cu cultura Komarovo. În această ordine de idei, ea are în vedere și cele trei date radiocarbon obținute pentru așezarea Mahala II, menționate mai sus, pe care le interpretează în aceeași manieră ca și G.I. Smirnova: 3260 ± 100 = anul 1310 î.e.n.; 3135 ± 100 = anul 1185 î.e.n.; 3100 ± 55 = anul 1150 î.e.n. Autoarea mai adaugă, ca demnitate de luat în considerare, și data radiocarbon 1285 ± 35 [b.c.] stabilită pentru mormîntul Komarovo de a Ivanja. Avînd în vedere și datele arheologice, ea datează cultura Sabatinovka în secolele XIV-XII î.e.n.¹⁹

Cu ocazia colocviului dedicat complexului cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni (Călărași, octombrie 1991), I. N. Sarafutdinova a mai menționat că în anii 1985-1986 au fost efectuate în laboratorul de la Leningrad șase măsurători radiocarbon pe mostre provenind din diferite complexe închise ale așezării culturii Sabatinovka de la Vinogradnyj Sad. Datele prezintă o mare împrăștiere, între 1540 și 810 [b.c.], ceea ce a determinat-o pe cercetătoarea de la Kiev să aprecieze că datele radiocarbon probabil nu sînt adecvate pentru datarea unor perioade mai recente.²⁰

Pentru sfîrșitul culturii Sabatinovka putem să avem în vedere, ca date *ante quem*, și datele radiocarbon referitoare la cultura Belozerkă, care urmează direct după cultura Sabatinovka în regiunea nord-vest pontică. I.T. Cernjakov, acceptînd opinia lui A. I. Terenožkin cu privire la apariția monumentelor Belozerkă timpurii pe la 1150 î.e.n., menționează că o asemenea datare nu este contrazisă de data radiocarbon 1100 ± 70 [b.c. = 3050 ± 70 B.P.], obținută pentru necropola tumulară a culturii Belozerkă de la "Stepnoj".²¹ Astfel, autorul apreciază că perioada Sabatinovka tîrzie ("Sabatinovka III"), în care se face tranziția spre "tipul" Belozerkă, poate fi datată către sfîrșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XI-lea, iar cultura Belozerkă în secolele XI-DX î.e.n.²²

În realitate, pentru necropola culturii Belozerkă de la Stepnoj, cu 13 tumuli în care au fost descoperite 14 mormînte,²³ avem la dispoziție o serie de patru datări radiocarbon: 750 ± 45 , 855 ± 55 , 900 ± 40 și data deja menționată de 1100 ± 70 , toate aceste valori fiind publicate de V.V. Otrosenko ca ani î.e.n.²⁴ Desigur, este vorba de ani b.c., din care provin mostrele analizate (și nici materia supusă măsurării, laboratorul, nr. analizei etc.), ceea ce diminuează mult posibilitățile de valorificare a acestor date.²⁵ În schimb, arheologul de la Kiev observă în mod just că datele radiocarbon indică o perioadă de existență mai lungă pentru cultura Belozerkă, în comparație cu datele arheologice (secolele XII-X, după Otrosenko). Acest fapt — conștient autorul — se datorează imperfecțiunilor metodei radiocarbon, el fiind conștient că datele ^{14}C convenționale, calculate după principiile lui Libby, vor suferi modificări în urma aplicării perioadei de înjumătățire de 5730 ± 40 ani și a corecțiilor făcute pe baza dendrocronologiei. Tocmai de aceea, în opinia sa, datele arheologice sînt mai demne de încredere.²⁶

Pentru cultura Belozerkă mai dispunem de datarea radiocarbon a mormîntului curganului nr. 1 al necropolei de la Kockovatoe, mai, Tatarbunac. Rezultatul măsurării mostrei, efectuată în laboratorul Institutului de Arheologie de la Kiev este 2900 ± 45 [B.P.], echivalat de V.P. Vancugov cu o dată la jurul anului 950 î.e.n. În loc de 950 ± 45 b.c.²⁷ Autorul consideră că necropola de la Kockovatoe este unul dintre monumentele cele mai tîrzii ale culturii Belozerkă, în evoluția căreia distinge două perioade principale. Perioada timpurie, care poate fi sincronizată cu faza finală a culturii Noua, se încadrează în limitele secolului XII și în prima jumătate a sec. XI, iar perioada Belozerkă tîrzie începe în a doua jumătate a sec. XI și continuă pînă la sfîrșitul sec. X î.e.n.²⁸

În sfîrșit, mai dispunem de două date radiocarbon pentru perioada post Noua-Sabatinovka. Prima, " 1120 ± 70 î.e.n." [corect: b.c., respectiv 3070 ± 70 B.P.] se referă la așezarea de la Obukov, reg. Kiev, aparținînd culturii Belogradovka, răspîndită în zona de silvostepă și, în parte, contemporană cu cultura Belozerkă din regiunea stepelor nord-vest pontice,²⁹ precum și cu faza mai timpurie a culturii Gáva-Holibrady (Mahala III).³⁰ Cea de a doua dată, " 1110 ± 60 î.e.n." [corect b.c., adică 3060 ± 60 B.P.], a fost obținută pe o mostră prelevată dintr-un mormînt al culturii Saharno-Solonenki, datat în intervalul cuprins între sfîrșitul secolului X și prima jumătate a secolului VIII î.e.n.³¹

În lucrarea de față am reușit, deci, să includem 15 datări radiocarbon, sistematizate în tabelul 1. Aceleași date au fost reprezentate și grafic în trei figuri. Numerele din grafice corespund numerelor de ordine din tabel. Alături de datele radiocarbon convenționale am indicat și datele calibrate care le corespund, conform unor tabele de corecție.

De fapt, data nr. 1, referitoare la așezarea Vinogradnyj Sad (cultura Sabatinovka) este "sisteză" a șase datări și, într-un fel, poate fi apreciată ca reprezentând o serie de date. O altă serie este cea privind cultura Noua (Mahala II), compusă din șase date (nr. 3-8). Dispunem, apoi, de seria de cinci date privind cultura Belozerka (nr. 9-13). Datele singulare, pe care le avem pentru culturile Komarovo (nr. 2), Belogradovka (nr. 14) și Saharna-Solonoeni (15) pot fi apreciate numai în raport cu seriile amintite, cunoscut fiind faptul că pentru cronologia unui fenomen arheologic o singură dată radiocarbon nu poate fi luată în considerare.

Examinarea figurii 1, înștiințând repartizarea în timp a celor 15 date radiocarbon convenționale, transpuse pe scara cronologică b.c., ne permite să facem următoarele observații. Putem remarca, mai întâi, marea întindere, de aproximativ 750 de ani ^{14}C (în interiorul secolelor XVI-IX b.c.) a datelor privitoare la cultura Sabatinovka, mai exact la existența așezării de la Vinogradnyj Sad, ceea ce este în contradicție cu datele arheologice, așa cum a apreciat și I.N. Sarafutdinova. Nu este, însă, mai puțin adevărat că existența culturii Sabatinovka poate fi plasată în limitele acestui interval de timp. Cunoașterea, în parte, a celor șase date radiocarbon care alcătuiesc seria de la Vinogradnyj Sad ar permite "demascarea" acelor date care, datorită dispersării lor exagerate, sînt inutilizabile din punct de vedere arheologic, ducînd la o delimitare cronologică mai apropiată de realitate.

Cele afirmate pot fi mai bine înțelese dacă analizăm seria de date pe care o avem pentru așezarea Mahala II a culturii Noua. Este evident că datele nr. 3 și nr. 8, foarte mult distanțate de celelalte patru, nu pot fi luate în considerare. Datele nr. 4-7 sînt relativ bine grupate; dacă avem în vedere valorile lor centrale, ele se întind pe o perioadă de 290 ani ^{14}C (1440-1150 b.c.), iar împreună cu marjele lor de eroare pe un interval de 445 ani ^{14}C (1530-1085 b.c.), ceea ce pare a fi destul de rezonabil, dacă avem în vedere și precizia măsurătorilor. Este totuși problematică data nr. 5, care, în raport cu data nr. 4, nu este în concordanță cu situația stratigrafică, fiind, totodată, distanțată și de datele nr. 6 și 7. Dacă am elimina din discuție și data nr. 5 și am lucra în continuare numai cu datele nr. 4, 6 și 7, am putea constata că ele se întind pe o perioadă de 160 ani ^{14}C (1310-1150 b.c.) dacă avem în vedere valorile lor centrale, și pe o perioadă de 325 ani ^{14}C (1410-1085 b.c.) dacă avem în vedere și marjele lor de eroare, ceea ce ar fi apropiată de durata culturii Noua (și a așezării Mahala II), dedusă din datele arheologice.

Data singulară (nr. 2) pentru mormîntul tumular de la Ivanja, situată în limitele datei nr. 4 (Mahala II a), poate fi socotită ca acceptabilă, dacă admitem un sincronism între faza fizică a culturii Komarovo și faza timpurie a culturii Noua.

Nu este ușor să apreciem seria de cinci date pe care o avem pentru cultura Belozerka. Dacă privim această serie în ansamblu, ea se situează după seria de la Mahala II, reflectînd corect posterioritatea, în fond, a culturii Belozerka față de cultura Noua-Sabatinovka. (Asupra situației speciale a datei nr. 9 vom reveni). Patru din cele cinci date (nr. 9-12) se referă la necropola tumulară de la Stepoj, iar una (nr. 13) la un monument funerar de la Kockovatoe. Din păcate, nu am reușit să aflăm care este raportul cronologic, stabilit pe cale arheologică, între mormintele de la Stepoj, la care se referă datele radiocarbon, discutate aici. Fîind vorba de înmormîntări, care, în mod firesc, au avut loc succesiv, o anumită întindere în timp a datelor este justificată. Dacă avem în vedere valorile centrale ale celor cinci date, ele se întind pe o perioadă de 360 ani ^{14}C (1100-740 b.c.), iar împreună cu marjele lor de eroare pe o perioadă de 475 ani ^{14}C (1170-695 b.c.), ceea ce este mai mult decît durata de 250-300 de ani, evaluată pe baza datelor arheologice pentru cultura Belozerka, indiferent dacă acest interval este situat în limitele secolelor XII-X³², sau ale secolelor XI-IX i.e.n.³³. Dacă este corectă afirmația lui Vancugov, potrivit căreia necropola de la Kockovatoe (pentru care avem data nr. 13) este unul dintre cele mai tîrzii monumente ale culturii Belozerka³⁴, data nr. 12, mult mai fizică și distanțată de restul seriei, ar trebui eliminată din discuție.

Nu este fără probleme nici data nr. 9, care se află în capul seriei pentru cultura Belozerka, și care, de asemenea, este distanțată de celelalte trei date (nr. 10, 11, 13), bine grupate. Intervalul de timp, indicat de această dată, se suprapune parțial cu perioada fizică a așezării Mahala II, marcată de datele nr. 6 și 7. Cu toate acestea, nu sîntem convinși că această dată este inutilizabilă și că ar trebui eliminată din discuție. Reamintim faptul că tocmai această dată radiocarbon a fost invocată de I.T. Cernjakov în legătură cu cronologia celor mai vechi forme de manifestare a culturii Belozerka, respectiv a perioadei Sabatinovka fizice ("Sabatinovka III"), în care se face tranziția spre "tipul" Belozerka³⁵. După opinia lui V.P. Vancugov, pentru stabilirea poziției cronologice a monumentelor timpurii ale culturii Belozerka este hotărîtor inventarul mormîntului din tumulul 7 de la Strumok, în care a fost descoperită și o fibulă de bronz de tip Peschiera, în formă de arcuș de vioară, avînd acul paralel cu corpul³⁶. Este deosebit de important pentru problema discutată aici că un fragment de fibulă de bronz de același tip a fost descoperit și într-o locuință-cenușar din cuprinsul stratului culturii Noua al așezării de la Ratacu Cuzei, jud. Vaslui³⁷. Prin urmare, este plauzibilă o sincronizare, cel puțin în unele regiuni, a începutului culturii Belozerka cu perioada finală a culturii Noua (și chiar Sabatinovka), ceea ce ar putea explica și suprapunerea parțială, remarcată mai sus, a datei radiocarbon nr. 9 a seriei pentru cultura Belozerka cu datele nr. 6 și 7 ale seriei pentru Cultura Noua.

Dacă acest raționament se dovedește corect și avem în vedere valorile centrale ale celor patru date acceptate (nr. 9, 10, 11, 13), ele se înscriu pe o perioadă de 245 ani ^{14}C (1100-855 b.c.), iar împotrivă cu marjele lor de eroare pe un interval de 370 ani ^{14}C (1170-800 b.c.), ceea ce este compatibil cu perioada de existență a culturii Belozerka, stabilită pe cale arheologică.

Data singulară (nr. 14) pentru cultura Belogradovka poate fi apreciată ca prea timpurie în comparație cu seriile deja discutate. Ea ar putea fi luată în considerare numai în cadrul unui raționament similar cu acela care a dus la acceptarea datei nr. 9, adică admitând un anumit sincronism între sfârșitul culturii Noua-Sabatovka și începutul culturii Belogradovka³⁸. Noi nu excludem o asemenea posibilitate, dar nu stătem în măsură să invocăm aici argumente convingătoare în favoarea ei.

În sfârșit, data radiocarbon singulară (nr. 15) referitoare la cultura Saharna-Soloneci este în mod evident foarte timpurie în comparație cu cronologia arheologică bine stabilită pentru această cultură și, de asemenea, ea nu se diferențiază net de seria de date referitoare la cultura Noua; ea trebuie considerată, deci, ca inutilizabilă. (Într-o cultură Noua, pe de o parte, și grupul Saharna-Soloneci, ca și grupele înrudite Cozia și Babadag II, pe de altă parte, se intersepă o întreagă etapă a Hallstattului timpuriu din regiunea est-carpatică³⁹). Întrucât este vorba de o dată singulară, nu se putem da seama, dacă această datare incompatibilă cu datele arheologice se datorează calității mostrei sau/i preciziei măsurării, ori unei erori sistematice, care afectează mostrele de o anumită vîrstă⁴⁰.

În acest context trebuie să menționăm că, datorită descoperirii în stratul L3b al aşezării de la Kastanas (Macedonia greacă) a unui ac de os cu capul trompetiform și cu patru protuberanțe pe gît, de tip Noua⁴¹, există posibilitatea de a compara seria de date radiocarbon pentru aşezarea Mahala II cu cea privitoare la Kastanas⁴². Singura dată radiocarbon pentru stratul L3 de la Kastanas se încadrează în secolul XI, ea fiind, deci, mai "tînă" cu cea un secol decît datele radiocarbon nr. 6 și 7 obținute pe mostrele din aşezarea Noua de la Mahala II. Mai putem remarca, de asemenea, că seria de date radiocarbon, obținută pentru cultura Belozerka, se diferențiază cu suficientă claritate de seria pentru cultura Noua; dimpotrivă, pe baza datelor radiocarbon din seria de la Kastanas, privitoare la intervalul cuprins între Helladicul Tîrziu III B și perioada protogeometrică, este aproape imposibil de stabilit, care dintre mostre sînt mai vechi sau mai recente.

Se poate spune, în concluzie, că seriile de date radiocarbon convenționale pe care le-am avut la dispoziție pentru culturile Noua și Belozerka (după "demascarea" și eliminarea datărilor evident inutilizabile), sînt în bună concordanță cu cronologia relativă a celor două culturi, stabilită prin metodele "clasice" ale arheologiei. S-a dovedit încă o dată necesitatea cunoașterii unor serii de date și valoarea redusă, dacă nu chiar nulă, a datelor singulare.

În ceea ce privește cronologia absolută, după cum am văzut, cultura Noua (inclusiv faza I, de formare) se încadrează în secolele XIV-XII sau în secolul XIII — prima jumătate a secolului XII b.c., în funcție de aprecierea intervalului de timp reprezentat de mostrele măsurate. Cultura Belozerka (inclusiv "faza de trecere de la cultura Sabatovka la Belozerka"), se încadrează, după aceiași principii, între prima jumătate a secolului XII și secolul IX sau între secolul XI și prima jumătate a secolului IX b.c. Rezultă, prin urmare, din seriile de date analizate, că datările radiocarbon convenționale, exprimate în ani b.c., sînt în destul de bună concordanță cu datările elaborate pentru culturile Noua (Sabatovka-Coslogeni) și Belozerka prin metodele proprii arheologiei preistorice, și exprimate în ani î.e.n.⁴³

Nu este, deci, de mirare că specialiști ca H. Schwabedissen, s-au pronunțat pentru folosirea datelor radiocarbon convenționale pentru cronologia epocii fierii a bronzului⁴⁴. Cîțiva ani mai tîrziu, discutînd datările radiocarbon, înmulțite între timp, B. Hänsel aprecia că pentru unele date radiocarbon de la Kastanas (de pildă, pentru cele din stratul L4 și pentru o parte a celor din straturile L2-L1) ar fi justificată calibrarea, iar pentru altele nr. Hänsel considera, deci, că la întrebarea pusă de Schwabedissen ("konventionelle oder kalibrierte C¹⁴ Daten?") nu se poate da încă un răspuns hotărît⁴⁵.

Evident, este de neînchipuit ca dintr-o serie de date radiocarbon convenționale unele să fie utilizate în forme lor "brute", iar altele calibrate. Pe de altă parte, din moment ce specialiștii în științele naturii au demonstrat că (din cauza variațiilor în timp a concentrației ^{14}C a biociclului de carbon atmosferic) "anii radiocarbon" se deosebesc de anii astronomici, și arheologii ar trebui să admită că, în principiu, corecția ("calibrarea") datelor radiocarbon convenționale, cu alte cuvinte convertirea lor în ani "reali", este inevitabilă pentru a putea fi comparate cu datele cronologiei istorice. Datorită unui efort admirabil al specialiștilor, în ultimele trei decenii au fost elaborate, nu o dată, prin colaborare internațională, diferite sisteme de calibrare. Toate acestea au ca punct de plecare evaluarea variațiilor care au avut loc în concentrația carbonului radioactiv al atmosferei, bazîndu-se pe măsurarea activității ^{14}C a unor mostre de vîrstă cunoscută. Dacă toate aceste sisteme sînt în bună concordanță în ceea ce privește evaluarea variațiilor pe termen lung, ele pot să difere sensibil mai ales în privința interpretării

variațiilor pe termen scurt și, deci, în prelucrarea anumitor secvențe ale curbei de calibrare, ceea ce duce la rezultate diferite. Această diversitate a procedurilor de calibrare și a rezultatelor lor (aceleași date ^{14}C convenționale și pot corespunde mai multe date calibrate, uneori sensibil diferite) explică rezervele multor arheologi față de datele "corectate", mai ales față de cele referitoare la perioadele mai recente, pentru care există posibilitatea unei confruntări cu datele istorice.

Pentru a ne putea crea o imagine despre felul în care s-ar putea prezenta în forma lor corectată datele radiocarbon convenționale discutate de noi, am apelat la două sisteme de calibrare, care sunt considerate ca realizări de vîrf ale științei și tehnicii actuale. Amîndouă sînt prezentate sub formă de tabele de corecție, în care datele radiocarbon convenționale B.P. sînt înscrise într-o ordine decadală sau bidecadală. Datele convertite în ani reali B.C./A.D., care le corespund, sînt specificate în intervale și nu într-o valoare centrală însoțită de o marjă de eroare, deoarece numeroase intervale "de încredere" sînt asimetrice față de valoarea obținută printr-o simplă calibrare a datei ^{14}C . Durata acestor intervale este diferită în funcție de marja de eroare a datei radiocarbon care urmează a fi calibrată.

Revenind la datele ^{14}C discutate de noi, datele corectate ce le corespund au fost cuprinse cifric în tabelul 1 și prezentate grafic în figurile 2 și 3. Acele date radiocarbon, respectiv marje de eroare, care sînt situate între valorile cuprinse în tabelele de corecție au fost rotunjite (conform instrucțiunilor de utilizare) la valorile cele mai apropiate din tabele.

Am folosit, mai înfii, tabelele de corecție ale "grupului de la Tucson", în care datele radiocarbon convenționale sînt prezentate din 10 în 10 ani, de la 7240 la 10 B.P. În cazul fiecărei date decada se indică șase variante de valori (intervale) în ani reali, în funcție de marja de eroare a datei radiocarbon ($\pm 20, 50, 100, 150, 200, 300$ ani). Certitudinea intervalelor stabilite în ani reali este apreciată a fi de 95%, deci aceasta este șansa ca data citată să se afle între limitele indicate⁴⁶.

Fig. 2. reprezintă grafic dispunerea în timp a intervalelor corespunzătoare datelor radiocarbon nr. 1-15, conform tabelelor de corecție ale grupului de la Tucson. Comparînd fig. 2 cu fig. 1, prima impresie este caracterul mai "adunat", mai puțin diferențiat al datelor calibrate. Din cauza întinderii lor mari (ceea ce se explică — credem — prin stădania autorilor de a asigura datărilor o siguranță mare, de 95%), cele mai multe din aceste intervale se suprapun parțial, și, astfel, o diferențiere cronologică, ca și eliminarea datelor inutilizabile arheologic fiind mult mai dificilă pe baza lor, decît în cazul datelor ^{14}C convenționale. Cea mai surprinzătoare este, poate, suprapunerea parțială, conform acestui sistem, a datelor nr. 6-7 (Noua) și 10, 11, 13 (Belozërka), net distanțate în fig. 1. În ceea ce privește cultura Noua, datele nr. 3 și 8 se elimină categoric și în acest sistem, dar data nr. 5 nu mai este atît de evident distanțată și ar putea fi luată în considerare. În ce privește cultura Belozërka, data nr. 12 devine credibilă în acest sistem și nici data nr. 9 nu mai este atît de problematică. Data nr. 14 pentru cultura Belogradovka devine în bună parte contemporană cu datele privitoare la cultura Belozërka, ceea ce este în concordanță cu datele arheologice, în timp ce data pentru cultura Saharna-Soloceni rămîne tot exagerat de timpurie și inutilizabilă. În ceea ce privește cronologia absolută, oprindu-ne la acele date pe care le-am acceptat în urma analizei lor în forma convențională, cultura Noua (așezarea Mahala II) s-ar data între începutul secolului XVIII și sfîrșitul secolului XII, iar cultura Belozërka între sfîrșitul secolului XVI și sfîrșitul secolului IX î.e.n. Prin urmare, conform acestei corecții, durata culturilor amintite este prelungită cu 300-350 de ani reali față de durata lor în ani radiocarbon b.c. Dar este foarte interesant că această prelungire este "unidirecțională" — ea afectează numai data de început a acestor culturi, sfîrșitul lor coincidînd aproape perfect în amîndouă sistemele!

Cel de al doilea sistem de calibrare la care am apelat este cel elaborat de Pearson și Stuiver pentru perioada 500-2500 B.C.⁴⁷ Într-un caz (data nr. 8) am folosit sistemul Stuiver-Pearson, elaborat pentru perioada 1950 A.D.-500 B.C.⁴⁸, iar data nr. 3 nu a putut fi corectată aflîndu-se în afara limitelor perioadei cuprinse în sistemul de calibrare la care ne referim. În tabelele de corecție ale celor doi specialiști datele radiocarbon convenționale sînt prezentate din 20 în 20 de ani pînă la 3960 B.P. În cazul fiecărei date bi-decadale se oferă opt posibilități de calibrare în funcție de eroarea statistică (σ) a datei radiocarbon ($\pm 20, 40, 60, 80, 100, 120, 160, 200$). Pentru aceleași date (inclusiv marja lor de eroare) sînt indicate uneori mai multe intervale în ani reali, exprimate sub forma "cal. BC". Acest fapt se datorează multiplicității intersecțiilor ale întinderii unor date radiocarbon cu anumite secvențe ale curbei de calibrare. În partea dreaptă a tabelelor sînt indicate și datele, pe scara cal. BC, ale intersecțiilor valorilor centrale ale datelor radiocarbon cu curba de calibrare, considerînd că intervalele de timp situate în jurul acestor "BC/AD intercepts" au o mai mare probabilitate.

Fig. 3. reprezintă grafic dispunerea în timp a intervalelor corespunzătoare datelor radiocarbon discutate în lucrarea noastră, conform tabelelor de calibrare elaborate de Pearson și Stuiver. Comparînd fig. 3 cu fig. 1 putem observa o izbitoare asemănare în ceea ce privește distribuția datelor, ca și cum ar fi vorba de oglindirea aceleiași imagini. Spite deosebire, deci, de graficul din fig. 2, datele calibrate după metoda Pearson-Stuiver, reprezentate

in fig. 3, reproduc aceleasi raporturi, constatate si in datele radiocarbon conventionale, infigurate in fig. 1. Din acest punct de vedere, sistemul de calibrare Pearson-Stuiver reflecta cu mai multa fidelitate realitatile arheologice, cel putin pentru perioada studiata de noi. Observatiile privitoare la cronologia relativa, pe care le-am făcut cu ocazia analizei graficului din fig. 1, ramân, astfel, in fond, valabile si pentru datele cuprinse in fig. 3. Există, totuşi, o deosebire, deloc neglijabilă, care priveşte cronologia absolută: întreaga existenţă a culturii Noua (respectiv a aşezării Mahala II) ar trebui "îmbătrânită" cu oca 250 de ani reali, care sinuindu-se, potrivit acestui sistem de calibrare, între începutul secolului XVII şi sfîrşitul secolului XIV î.e.n., avînd o durată de oca 350 ani. În ceea ce priveşte cultura Belozerka (inclusiv perioada de trecere de la cultura Sabatinovka la cea Belozerka), începutul ei ar trebui "urcat", de asemenea, cu oca 250 de ani, sfîrşitul ei, în schimb, apare mai "îmbătrînit" numai cu oca 100 de ani. Astfel, perioada de existenţă a acestei culturi apare, în acest sistem, prelungită la peste cinci veacuri, între sfîrşitul secolului XV şi sfîrşitul secolului X î.e.n.

Pentru a înlesni formarea unei imagini despre durata și situarea în timp a culturilor Noua și Belogorka în lumina datelor radiocarbon convenționale și calibrate discutate în lucrare, acestea au fost sintetizate cifric în tabelul 2 și reprezentate grafic în fig. 4, oferind o bună posibilitate de comparație.

Pară a mai amplificată discuția și fără a repeta concluziile pe care le-am formulat deja în legătură cu datele radiocarbon convenționale, dorim să mai facem o singură observație. Pentru începutul culturii Noua-Sabatinovka-Coslogeni) amindând sistemele de calibrare la care am apelat indică date foarte timpurii, care nu pot fi susținute, deocamdată, prin nici un argument arheologic. În ceea ce privește sfârșitul aceleiași culturi, datele ^{14}C corectate prin metoda grupului de la Tucson (ca și datele radiocarbon convenționale, de altfel) sînt apropiate de datele stabilite pe cale arheologică, în timp ce datele rezultate din tabellele de calibrare ale lui Pearson și Stuiver sînt mult prea înalte în comparație cu aceleași date. Nu trebuie să uităm că, datorită precizărilor care s-au făcut în ultimul timp cu privire la cronologia bronzului timpuriu egeean⁴⁹, ca și a evidențierii unor legături directe între spațiul carpato-danubio-ponic și lumea egeeană⁵⁰, pare astăzi plauzibil că perioada de existență a culturii Noua-Sabatinovka-Coslogeni, cel puțin în unele regiuni (periferice?) ale ariei sale, s-a prelungit și dincolo de sfârșitul secolului al XII-lea î.e.n.⁵¹

Sistemul constă din datele radiocarbon de care am dispus au fost puține, iar informațiile aferente lucrare sau inexistente, ceea ce, fără îndoială, a diminuat „din start” valoarea concluziilor la care s-a putut ajunge. Sperăm, totuși, că efortul nostru nu a fost inutil și că această lucrare, pe care o socotim drept o experiență, ar putea prezenta un anumit interes atât pentru arheologi, cât și pentru specialiștii care luă „fuziunea” datelor radiocarbon.

NOTE

- [illegible]

- Leningrad, 1978, p. 58-72; idem, *Kulturno-istoričeskie processy v bassejne srednego Dnestra v kontse II — pervoj poloviny I tysjaceletij do n.e.* (Razumetel' disertacii), Kiev, 1990, 41 p.
8. Respectiv decizia celui de a IX-a Conferință Internațională de Radiocarbon, se folosește sigla B.C. pentru datele necalibrate (exprimate în ani ^{14}C), iar sigla E.C. pentru datele calibrate (exprimate în ani reali, astronomici).
 9. G. I. Smirnova, op. cit. (1972), p. 29.
 10. Datele și observațiile puse între paranteze drepte aparțin autorului — A.L.
 11. G. I. Smirnova, op. cit. (1972), p. 29, nota 26, menționează și prima publicație — eronată de altfel — a aceluși dată de A. A. Sementsov et al., în "Sovetskaja Arheologija", 1969, 1, p. 255.
 12. G. I. Smirnova, op. cit. (1969), p. 32-34; idem, op. cit. (1972), p. 29.
 13. G. I. Smirnova, op. cit. (1972), p. 29 și nota 29 cu referire la I. K. Sveznikov, *Bogatyje pogrebniki kimmerovskoj kul'tury s. Ivan Je Rovenkoj oblasti*, în "Sovetskaja Arheologija", 1968, 2, p. 167.
 14. G. I. Smirnova, op. cit. (1976), p. 126.
 15. G. I. Smirnova, op. cit. (1976), p. 126-127.
 16. G. I. Smirnova, op. cit. (1990), p. 9-11.
 17. A. C. Florescu, op. cit. (1964, 1967).
 18. G. I. Smirnova, op. cit. (1990), p. 11.
 19. I. N. Sankušinova, *Sabirničeskaja kul'tura, în S.S. Berezanskaja et al., Kul'tury epoki bronzы na teritorii Ukrajin*, Kiev, 1986, p. 116.
 20. Cu aceeași ocazie, I. N. Sankušinova a avut amabilitatea să ne ofere lista completă a datelor radiocarbon obținute pentru stațiunea de la Vinogradnyj Sad, încă nepublicată, dar nu ne-a autorizat să le utilizăm în studiul nostru. Astfel, în cele ce urmează, ne vom referi la intervalul amintit, ceea ce reprezintă înținderea în timp a datelor celor șase mostre analizate. Ne mai permitem doar observația că dacă am avea în vedere toate datele și marjele de eroare, această înțindere în timp ar fi și mai mare, în ambele direcții.
 21. I. T. Cernjakov, *Severno-Zapadnoe Pričernomor'je vo vtoroj polovine II tys. do n.e.*, Kiev, 1985, p. 148. Dintr-o eroare, în text figurează 110 ± 70 în loc de 1100 ± 70 (cf. infra).
 22. Ibidem, p. 151.
 23. V. V. Otrocenko, *Novyj kurgannyj mogil'nik belozerskogo vremeni*, în vol. *Stykyj mir* (red. V. A. Il'inskija et al.), Kiev, 1975, p. 193; idem, *Belozerskaja kul'tura*, în S.S. Berezanskaja et al., op. cit. (1986), p. 126. Ibidem și fig. 134 (bară), ca. 96, autorul precizează că, în realitate, numele localității este Zapovirnoe, rsl. Kamenska Dopr., "Stepovij" fiind numele sovietului pe teritoriul căruia se află tumulii.
 24. V. V. Otrocenko, op. cit. (1986), p. 150. Autorul menționează și o dată "geomagnetică" — sec. XI î.e.n. Serie de date radiocarbon pentru necropola de la Stepovij este comparată cu alte două serii de date, una pentru stratul inferior al aşezării Sezen Jurt și alta pentru aşezarea Tau Kipeak, confirmând sincronizarea culturii Belozerska cu etapele timpurii ale culturii Koban și ale culturii Kizil Koban, aceasta din urmă răspândită în sudul peninsulei Crimeea.
 25. Regretăm că nu am avut posibilitatea să consultăm lucrările de referință, citate de Otrocenko, în care aceste date radiocarbon sînt comunicate, probabil, cu toate detaliile necesare interpretării lor juste.
 26. V. V. Otrocenko, op. cit. (1986), p. 150. Pentru problema cronologiei și periodicizării, în general, cf. și p. 148-149.
 27. V. P. Vancugov, *Pamjatniki rudorovskogo tipa v severo-zapadnom Pričernomor'e. (K voprosu o belozerskoj kul'ture)*, în vol. *Mezhenkoveje vjstaj epoki bronzы na teritorii Ukrajin* (red. I. I. Artemenko), Kiev, 1987, p. 126. În cartea sa, *Belozerskije pamjatniki v severo-zapadnom Pričernomor'je*, Kiev, 1990, p. 119, Vancugov menționează aceiași dată sub formă de 930 ± 45 î.e.n.
 28. V. P. Vancugov, op. cit. (1990), p. 117-119.
 29. V. V. Otrocenko, op. cit. (1986), p. 150. Cf. și G. I. Smirnova, *Osnovy hronologii predkičeskij pamjatnikov južno-zapada SSSR*, în "Sovetskaja Arheologija", 1985, 4, p. 43 (tabel sinoptic); A. László, op. cit. (1989), p. 127 (tabel sinoptic).
 30. Cf. A. László, op. cit. (1989), p. 127 (tabel sinoptic. Grupul Grăniciești — cultura Gáva-Hollibady); G. I. Smirnova, op. cit. (1990), p. 40-41 (tabel sinoptic).
 31. Ilie Borzic, *Despre o nouă necropolă de tip Sahara de pe Nistru mijlociu*, comunicare prezentată la cel de al XIII-lea Simpozion Național de Tracologie, Satu Mare-Carei, septembrie 1990. (Cf. și *Symposia Thracologica*, 8, 1990, p. 13). În lucrarea publicată, data radiocarbon nu este menționată. Cf. A. N. Levinschi, I. A. Borzic, *Necropole plav de tip Sahara-Soloneci de la Climești de Jos*, în "Buletinul Academiei de Științe a RSS Moldova. Științe sociale", 3 (95), Chișinău, 1990, p. 50-54.
 32. V. V. Otrocenko, op. cit. (1986), p. 148-150; V. P. Vancugov, op. cit. (1987), p. 126; idem, op. cit. (1990), p. 110-119.
 33. I. T. Cernjakov, op. cit. (1985), p. 151.
 34. V. P. Vancugov, op. cit. (1990), p. 119.
 35. Cf. supra și I. T. Cernjakov, op. cit. (1985), p. 147-151.
 36. V. P. Vancugov, op. cit. (1990), p. 110-117, fig. 35/11. Pentru acest tip de fibulă a se vedea, de exemplu, și E. Sapouna-Sakelarikis, *Die Fibeln der griechische Inseln*, PBF, XIV/4, München, 1978, p. 34-41, în special p. 35 (Violinbogenfibeln, Typ I a) și T. Bader, *Die Fibeln in Rumanien*, PBF, XIV-6, München, 1983, p. 8-12 (Einstellige Drahtbügelfibeln vom Typ Peschiera), cu o bogată bibliografie.
 37. C. Buzdugan, *Cercetările arheologice de la Război Carei, jud. Vaslui*, în CA, III 1979, p. 60-62, 73-74, fig. 7/3.
 38. Pentru cronologie, periodicizarea și legăturile culturii Bologrudovka a se vedea lucrările citate în nota 29 și A. I. Terencukin, *Predkičeskij period na dnepruvskom pravobereze*, Kiev, 1961; S. S. Berezanskaja, în vol. *Arheologija Ukrajin'skoj SSR*, 1, Kiev, 1971; A. László, în ASUL, 32, 1986, p. 1-12; idem, op. cit. (1989), p. 124 și 127 (tabel sinoptic), cu bibliografie.

39. Cf. A. Lăzăro, *op.cit.* (1989), p. 119-124 și 127 (tabel sinoptic).
40. În ceea ce privește cea de a doua posibilitate, temponenta că, analizând seria de date radiocarbon pentru epocurile de la Kăstanaș, B. Hănel a remarcat că datările privitoare la straturile 14-6 nu se diferențiază din punct de vedere cronologic: ele se plasează, cu unele devieri, în secolul XI și începutul secolului X (b.c.). Acest fapt este în evidență contradicție cu succesiunea stratigrafică foarte bine stabilită a aşezării și cu datările absolute bune (sec. XIII-IX î.e.n.), asigurată de ceramică micăsiantă și protogetonice, prezentă în straturile amintite. Cf. B. Hănel, *op.cit.* (1982), p.4.
41. Alix Hochstetter, *Eine Model der Noua-Kultur aus Nordgriechenland. Ein Beitrag zur absoluten Chronologie der späten Bronzezeit im Karpatenbecken*, în "Germania", 59, 1981, 2, p. 239-259. Pe lângă acul de bronz din aşezarea Noua de la Măhala, citat de A. Hochstetter (p. 257, no. 19, fig. 34), mai există încă un ac de os de același tip, descoperit în câmpul nr. 3 de la Măhala. Cf. G. I. Smirnova, *op.cit.* (1972), p. 21, fig. 8/4.
42. Cf. B. Hănel, *op.cit.* (1982), p. 2-4 și fig. 1.
43. Cf. supra și notele privind cronologia culturii Noua-Sabatinovka-Costogari.
44. H. Schwabedissen, *Konventionelle oder kalibrierte C¹⁴ Daten*, în "Arch. Informationen" (Wolfenbüttel), 4, 1978, p. 110-117. Apud B. Hănel, *op.cit.* (1982), p. 3.
45. B. Hănel, *op.cit.* (1982), p. 3.
46. Jeffrey Klein, J. C. Lerman, P. E. Damon, E. K. Ralph, "Calibration" des dates "radiocarbones", în "Revue d'Archéométrie". Supplément, 1983, p. 3-46. (Tradus după Radiocarbon, 1982).
47. Gordon W. Pearson and Minze Stuiver, *High-Precision Calibration of the Radiocarbon Time Scale, 500-2500 BC*, în "Radiocarbon", vol. 28, no. 28, 1986, p. 839-862.
48. Minze Stuiver and Gordon W. Pearson, *High-Precision Calibration of the Radiocarbon Time Scale, AD 1950-500 BC*, în "Radiocarbon", vol. 28, no. 28, 1986, p. 805-838.
49. N. K. Sandars, *From Bronze Age to Iron Age: a sequel to a sequel*, în vol. *The European Community in Later Prehistory*, London, 1971, p. 3-29; V. Hachey, P. Warren, *The Absolute Chronology of the Aegean Late Bronze Age*, în "Bull. Inst. Class. Stud.", London, 21, 1974, p. 142-152, și, mai recent, P. Warren and V. Hachey, *op.cit.* (1985). A se vedea și Chr. Podarweit, *Die mykenische Welt und Troja*, în vol. *Südosteurop. zwischen 1600 und 1800*, Berlin, 1982, p. 65-88.
50. B. Hănel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Berlin, 1976, I, p. 229-234; A. Hochstetter, *op.cit.* (1981); Gornaka Todorova, *Problèmes de l'art de l'âge du bronze récent en Bulgarie du nord-est*, în "Thracia Pontica", II (Jambol), 1985, p. 297-306; A. Lăzăro, *Troy and the Lower Danube Region at the End of the Bronze Age*, sub titlu în Actele Congresului Internațional Archaeology and Heterich Schliemann. A century after his death, Atina, 14-22 aprilie 1990. O variantă în limba română a aceluiași lucrări: ASUL, 37, 1991.
51. A. Lăzăro, *op.cit.* (1990/1991), cu bibliografie. Cf. și M. Neagru, D. B. Năna, *Considerații preliminare asupra aşezării spontane de la Gradina Costogari, jud. Calarasi*, în "Cultura și civilizație la Dunărea de Jos", II, 1986, p. 99-128.

Nr.	Locul de descoperire	Cultura Faza	Tip monument Complexul	Laboratorul Nr. analizei	Date ^{14}C convenționale		Date ^{14}C calibrate B.C. după tabelele de calibrare	
					B.P.	b.c.	ale "grupului de la Tucson"	ale lui Pearson și Stuiver
1	Vinogradnyj Sad	Sabatinovka	așezare	Leningrad	3480 - 2760	1540 - 810	1995 - 1680 1230 - 780	1909 - 1746 1020 - 820
2	Ivanja	Komarovo	tumulul nr. 2	Groningen	3235 $\pm$ 35	1285 $\pm$ 35	1690 - 1390	1592 - 1569 1528 - 1503 1478 - 1462
3	Mahala stratul IIa	Noua I	așezare bordeiul 3	Tokio GaK 2449	4580 $\pm$ 130	2630 $\pm$ 130	3755 - 2935	
4	idem	idem	idem	Berlin Bln 1086	3260 $\pm$ 100	1310 $\pm$ 100	1770 - 1370	1680 - 1430
5	Mahala stratul IIb	Noua II	groapa nr. 87	Tokio GaK 2448	3390 $\pm$ 90	1440 $\pm$ 90	1960 - 1535	1880 - 1610 1555 - 1542
6	idem	idem	idem	Berlin Bln 1085	3135 $\pm$ 100	1185 $\pm$ 100	1670 - 1120	1520 - 1310
7	idem	idem	cenătarul nr. 2	Groningen Gr 5135	3100 $\pm$ 55	1150 $\pm$ 55	1560 - 1135	1434 - 1313
8	Mahala stratul II	Noua	groapa nr. 82	Leningrad	2380 $\pm$ 80	430 $\pm$ 80	780 - 195	755 - 698 537 - 392
9	Stepaioj (Zapovitnoe)	Belozerka	necropolă tumulară		3050 $\pm$ 70	1100 $\pm$ 70	1525 - 1115	1424 - 1258 1236 - 1225
10	idem	idem	idem		2850 $\pm$ 40	900 $\pm$ 40	1245 - 835	1094 - 992
11	idem	idem	idem		2805 $\pm$ 55	855 $\pm$ 55	1225 - 810	1023 - 900
12	idem	idem	idem		2700 $\pm$ 45	750 $\pm$ 45	1035 - 780	902 - 817
13	Kockovatoe	idem	tumulul 32 morm. nr. 1	Kiev KI 1714	2900 $\pm$ 45	950 $\pm$ 45	1330 - 885	1160 - 1020
14	Obukov	Belogradovka	așezare		3070 $\pm$ 70	1120 $\pm$ 70	1540 - 1120	1434 - 1263
15	Climăuți	Sabarna-Solonceni	necropolă plană	Leningrad	3060 $\pm$ 60	1110 $\pm$ 60	1535 - 1115	1416 - 1263

TABELUL I

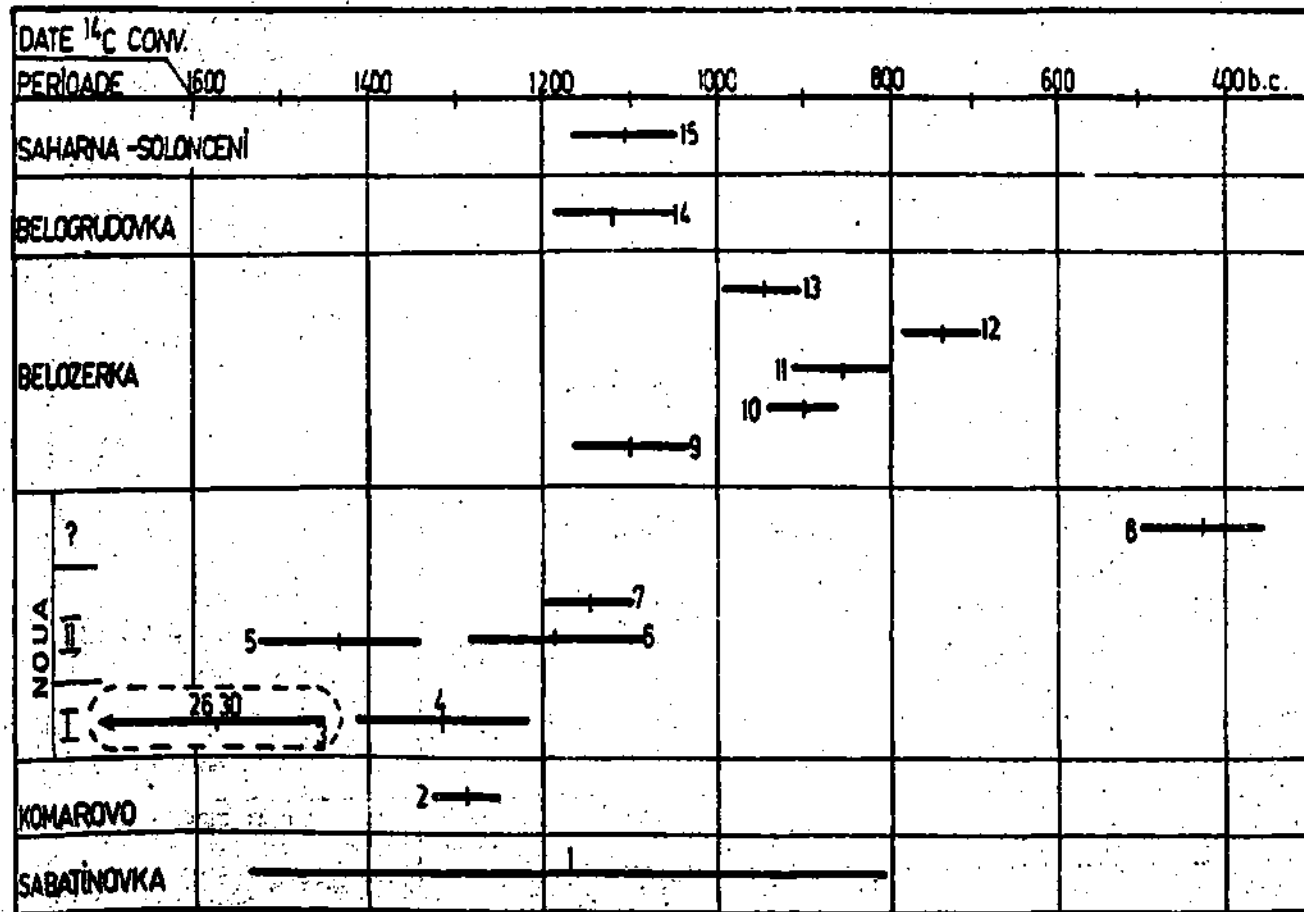

Fig. 1. Dispunerea în timp a datelor radiocarbon convenționale transpuse pe scara cronologică B.C.

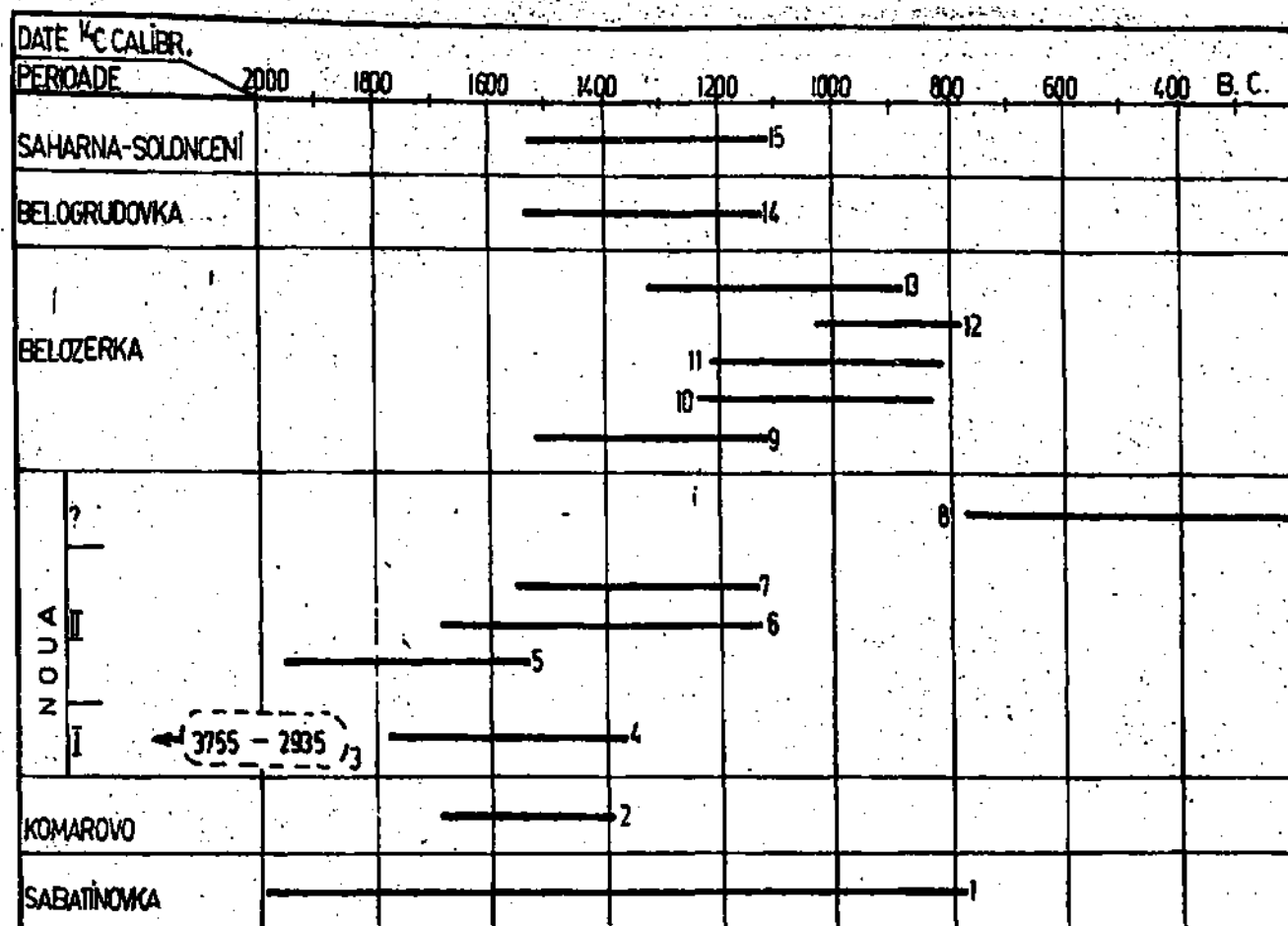

Fig. 2. Dispunerea în timp pe scara cronologică B.C. a intervalelor corespunzând datelor radiocarbon convenționale, conform tabelelor de corecție ale "grupului de la Tucson".

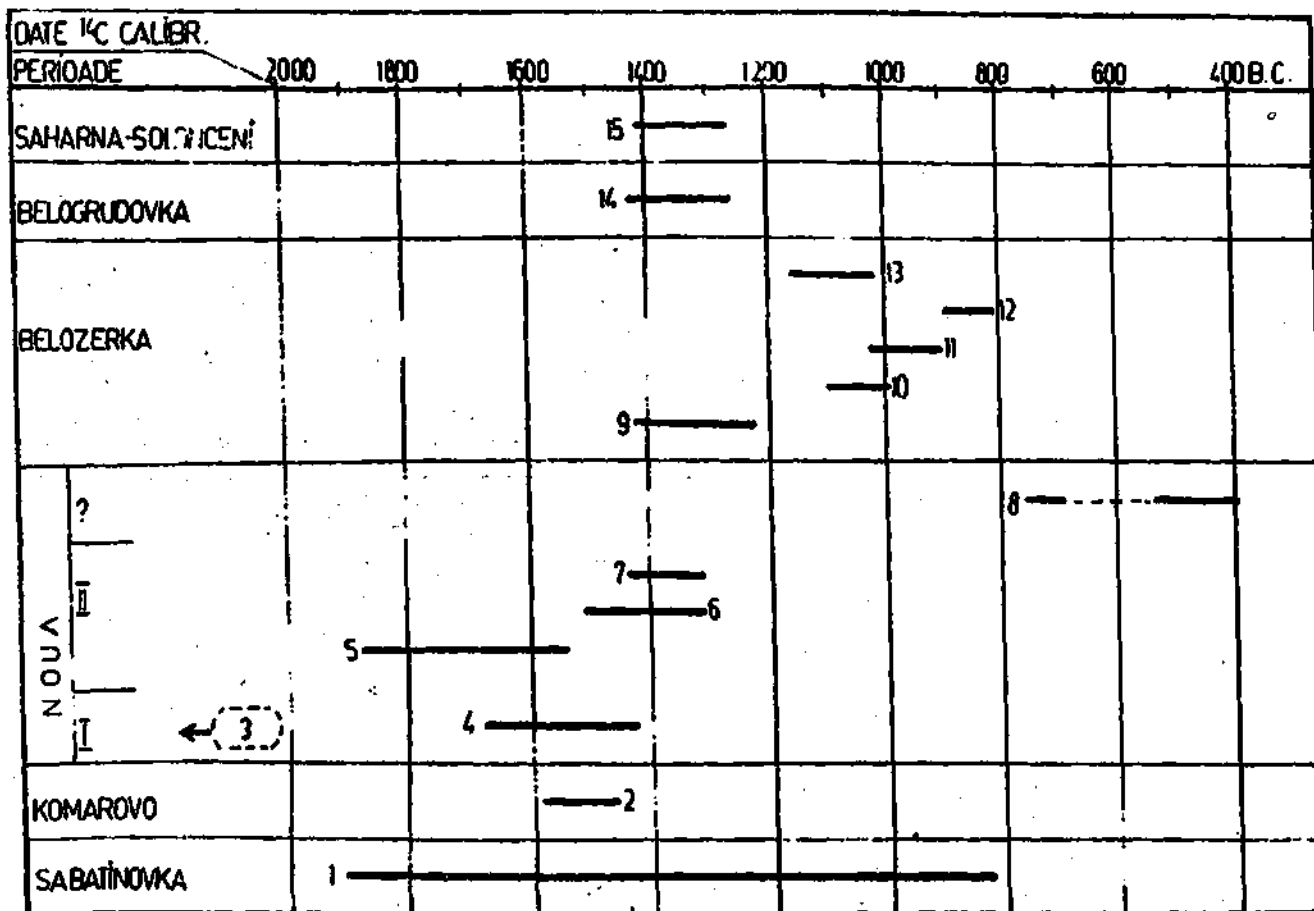

Fig. 3. Dispunerea în timp pe scara cronică B.C. a intervalelor corespunzând datelor radiocarbon convenționale, conform tabelilor de calibrare ale lui Pearson și Stuiver.

CULTURA	DATE ¹⁴ C CONVENȚIONALE în ani radiocarbon b.c.				DATE ¹⁴ C CALIBRATE în ani reali B.C. după tabelele de corecție			
	după valorile lor centrale		împreună cu marjele lor de eroare		ale "grupului de la Tucson"		ale lui Pearson și Stuiver	
	intervalul	durata	intervalul	durata	intervalul	durata	intervalul	durata
NOUA	1310 - 1150	160	1410 - 1085	325	1770 - 1120	650	1680 - 1310	370
BELOZERKA	1100 - 855	245	1170 - 800	370	1525 - 810	715	1424 - 900	524

TABELUL 2

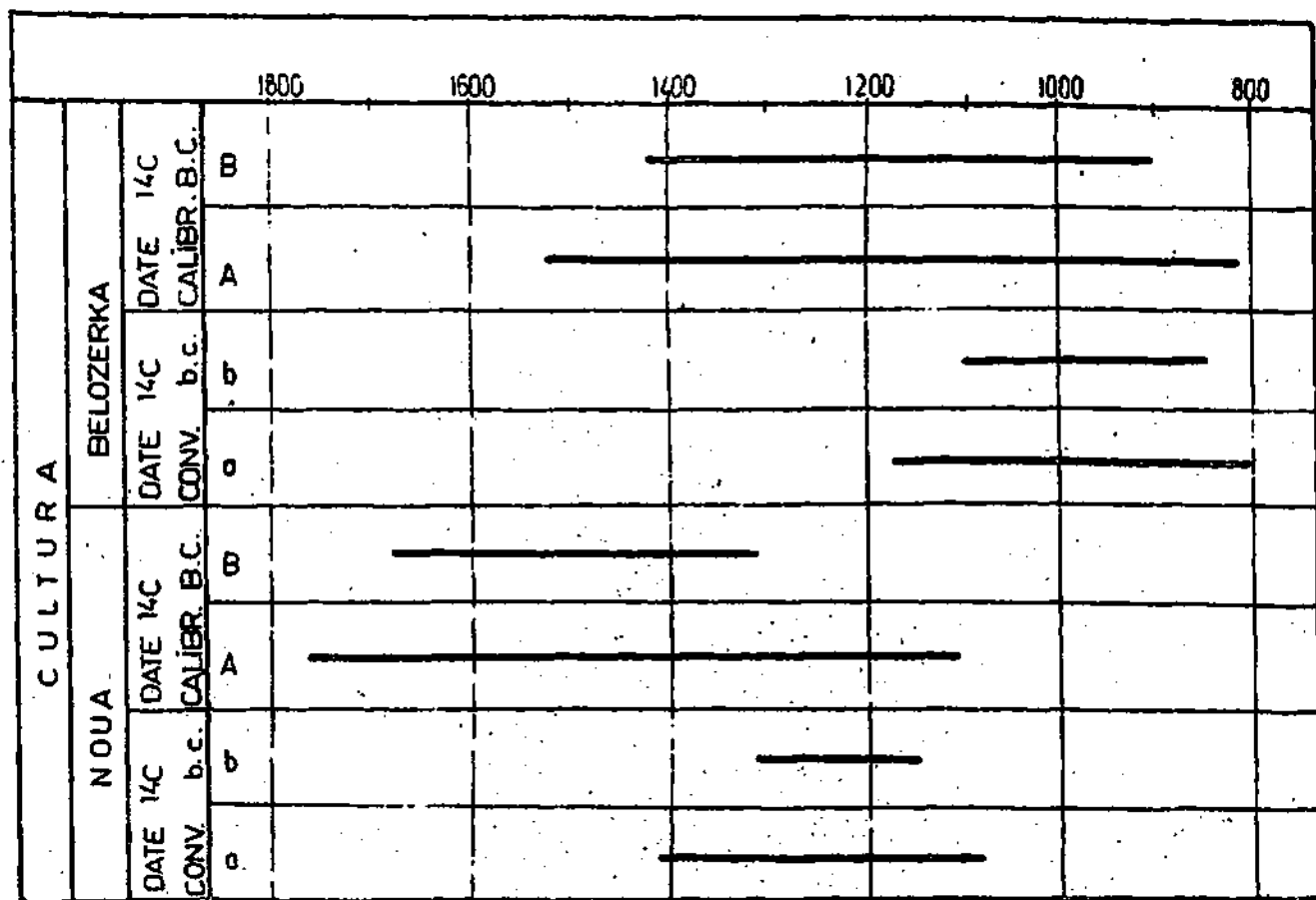
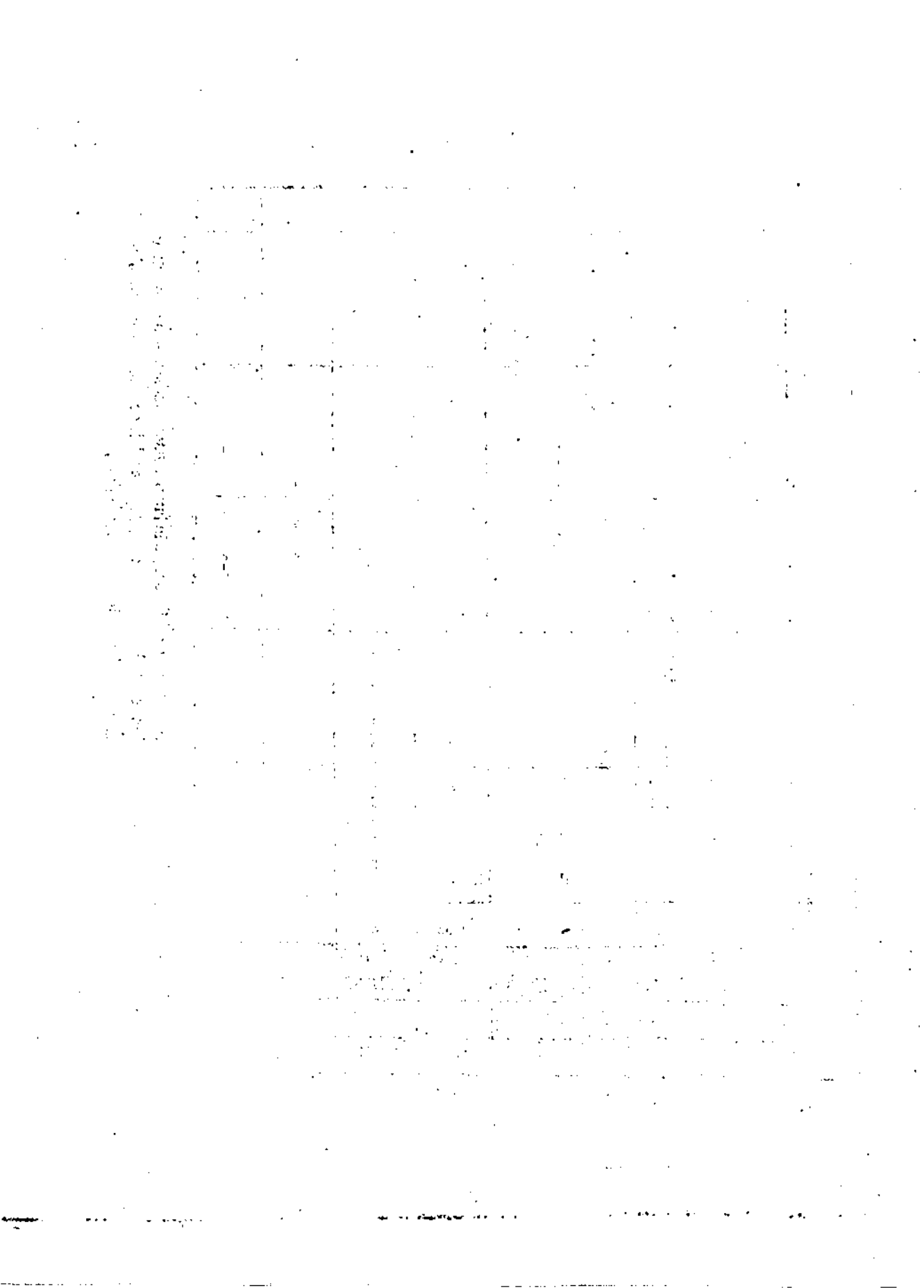

Fig. 4. Poziția cronologică comparată a culturilor Noua și Belozërka în lumina datelor radiocarbon convenționale (a: cu marjele lor de eroare, b: după valorile lor centrale) și calibrate (A: după tabelele de corecție ale "grupului de la Tucson", B: după tabelele lui Pearson și Stuiver).

LAURENTIU DE NOVAE ET LA NOUVELLE CONCEPTION DU TEMPS

L'auteur. Laurentiu est un représentant de la pensée patristique de la première moitié du Ve siècle de la province Moésie Inférieure (aujourd'hui la Bulgarie). Le laconisme des textes a été la cause des controverses sur son identité; il a été confondu avec Laurentiu de Novara, devenu évêque de Milan entre 490-512, avec Laurentiu de Sirmium (début du Ve siècle). Ce n'est qu'en 1937 que Dom Morin a prouvé l'existence d'un évêque, Laurentiu de Novae (aujourd'hui, Stalka, la Bulgarie). Son oeuvre comprend trois homélies, toutes comprises dans PL, 66, Paris, 1848, 89-116 (*De dubus temporibus et De clemencya*), 116-124 (*De muliere Chananaea*). Pour la présente étude, nous nous sommes arrêtés sur la première, envisagée d'une perspective philosophique.

L'époque. Le christianisme et la découverte de l'histoire. Le passage de la spiritualité antique à la spiritualité chrétienne a été un processus complexe qui a entraîné d'importantes transformations de valeur, la plus spectaculaire étant le changement de la perception sur la durée. Le fait est parfaitement explicable si l'on pense que, en même temps que la décomposition du monde romain, le conflit entre la mentalité païenne et la mentalité chrétienne a donné naissance à une profonde interrogation sur le sens de l'histoire humaine. Donc, comprendre la signification du devenir dans un monde en mouvement, bouleversé, trouver la cadence réelle dans un moment où tout se développait selon d'autres rythmes que celles consacrées, découvrir la place et le but de l'homme dans cet univers soumis aux changements rapides représentaient des préoccupations fondamentales des penseurs de l'époque. C'est pourquoi le temps et la temporalité étaient devenus des sujets de choix. Dans ce sens, les chercheurs ont montré que, tant aux niveaux élaborés de la pensée que dans ceux moins systématisés du psychisme collectif, on a exprimé des modalités diverses de perception du temps, s'est manifestée une variété de niveaux temporels. Le christianisme a contribué beaucoup à la création de cette réalité. Son ascension a eu lieu dans les conditions d'une insatisfaction vis-à-vis de l'ancienne conception cyclique, imprécise de l'histoire; l'expression la plus fidèle de ce sentiment était la tendance vers le monothéisme et l'universalité, manifestés à la fin de l'Antiquité, par lesquels l'homme essayait de tracer un certain sens, une finalité du monde. La religion chrétienne a mis en circulation cette nouvelle mentalité sur le temps, répondant à la sensibilité des consciences de l'époque. A la différence de la pensée antique, qui rendait impossible la transformation de l'histoire en objet de connaissance, à cause de la vision cyclique de la vie cosmique et humaine, le christianisme a donné un nouveau sens à la durée; celle-ci a un but, le salut et la résurrection de l'homme, la redécouverte du Paradis perdu, donc l'approche de la divinité dont il s'était éloigné par le péché original. Le travail du Logos en histoire et sur l'histoire a glané "une entente historique" du monde, disait Origène, où l'homme devient le noyau central de la durée, et l'histoire, la voie de son salut. Par conséquent, le christianisme a découvert l'histoire, donc la temporalité. Le temps a été "coupé en deux", selon l'heureuse expression de Jacques Le Goff: dans son écoulement infini, une ère plus humaine commence, l'ère chrétienne (de Jésus Christ), où le temps peut être contrôlé et dominé, offre espoir et liberté de volonté; par là, l'homme peut s'approcher de la divinité.

Le temps et la liberté humaine. Laurentiu exprime une conception semblable dans son homélie *De dubus temporibus* (PL, 66, 89-116). C'est ce qui le distingue d'Eusèbe de Césarée, Isidore de Séville ou Bède le Vénérable, qui ont cherché une date de la Création, de Théophile d'Antiochie, qui a élaboré une chronologie de l'ère chrétienne, et d'Aurelius Augustinus qui a essayé de définir le temps. Selon Laurentiu, le temps existe, il est un attribut de la divinité, mais sa manière d'être est histoire, devenir de l'humanité, car il a été prédestiné à être le milieu qui sauve l'homme. Ce salut n'a pas le même contenu au long de l'histoire, parce que le temps lui-même n'est pas uniforme; il est divisé, connaît une césure marquée par la manifestation du Logos comme homme: "Duo sunt tempora ab Adamino praestituta, in quibus datur duplex hominibus remissio peccatorum... uno ab Adam usque ad Christum, altero a Christo usque ad finem saeculi" (PL, 66, 89). Avec cette idée, Laurentiu s'inscrit dans la ligne des penseurs chrétiens antérieurs, pour qui l'histoire réelle commençait avec Jésus Christ (véoç), qui remplace l'ancienne, restrictive (Αἰὼς) (St. Justin, *Dial.*, XII, 2; XIV, 3; Irénée, *Adv. Haeres.*, III, 10, 5; IV, 9, 2; Tertullien, *Adv. Jud.*, III; Clément Alexandrin, *Procl.*, 59, 1).

Donc, "ceux-ci sont les deux temps"; les deux ont du sens uniquement si l'homme est absous de péchés. Pour Laurentiu de Novae, aux deux temps correspondent deux formes de pardon: la première a un caractère collectif, général, concerne l'humanité dans sa totalité, la deuxième, une "libération de soi"; elle est "fruit du repentir", "de l'effort" humain individuel. Laurentiu y exprime un principe philosophique très peu orthodoxe pour son époque et ceci constitue, selon nous, l'originalité de sa pensée; la nouvelle dimension temporelle instituée avec la manifestation du Logos en histoire restituée à l'homme son individualité, le détache de la masse informe de la collectivité, pour rendre sa singularité, la possibilité de l'action personnelle. Puisque l'homme s'est autocondamné par manque de "maîtrise" de soi, c'est toujours lui qui peut se racheter par le repentir. En d'autres mots, l'homme acquiert la liberté. "Du jour même et l'heure où tu es sorti du baptême, écrivait le penseur, toi-même tu es pour toi source éternelle et pardon quotidien. Tu n'as pas besoin du maître... Ta sagesse est l'eau qui t'enveloppe, ayant l'apparence du cœur, pour que tu te vois toi-même" (PL, 66, 92). Si ce n'est pas une affirmation trop audacieuse, nous pouvons affirmer que Laurentiu de Novae est un véritable précurseur du protestantisme. Sans doute, bon nombre de penseurs chrétiens ont montré que l'homme possède le libre arbitre; mais à la différence de ceux-ci, pour qui le libre arbitre n'était qu'une source du mal (par exemple, Saint Kyril de Jérusalem, Cat. II, 1), l'évêque de la Moesie lui attribuait aussi la source du salut. "Tu as une volonté libre et un sentiment accordé par Dieu. Pense en toi-même que tu es le visage de Dieu et que tu peux ne pas être anéanti. Si tu as en la sagesse et la liberté de ta volonté, Dieu est en toi..." ("...Si est in te prudentia, si habes consilium et proprium mentis arbitrium, Deus in te est").

L'ère ouverte par Jésus Christ change donc la condition de l'homme. Celui-ci n'est plus damné, mais il a la chance du salut par la valorification des qualités divines avec lesquelles il a été investi au moment de la Création. "Réfléchis au fait que tu es le visage de Dieu. Dieu t'as fait sage, avec une âme prévoyante, avec une pensée secrète, avec des sentiments élevés et il ne veut pas te perdre, mais te sauver..." (PL, 66, 98). Par conséquent, "le deuxième temps" — de Jésus Christ — se trouve sous le signe de l'action individuelle de l'homme, de sa libre manifestation en histoire. Le temps de Jésus Christ est en définitive un temps anthropologique.

Par ses idées, Laurentiu de Novae est un représentant fameux de la patristique de l'espace danubien, à côté de Niceta de Remesiana, Denis Exiguus ou Saint Jean Cassian. Sa conception reflète la pénétration de la nouvelle mentalité chrétienne sur le temps.

BIBLIOGRAPHIE SÉLECTIVE

- Laurentiu de Novae, *De dubus temporibus, De elemosyna, De muliere Chananaea*, in PL, 66, 89-124; en roumain, in MO, anul XXXVIII, 4-6, 1986
- Germain Morin, *L'évêque Laurent de "Novae" et ses opuscules théologiques attribués à tort un Laurent de Novae*, in "Revue des Sciences philosophiques et théologiques", XXII, 1937, 2. p. 307-317
- I.G. Coman, *Scritori bisericești din epoca sîrdromăna*, București, 1979, p. 175-184
- B. Altaner, A. Stuiber, *Patrologie*, 1966

nostru, am primit banii". Suma urma să fie restituită lui Petru Rareș sau urmașilor săi în două sorocaci: jumătate "la viitoarele serbări ale Paștilor anului 1548", iar restul în 1554.

Prin a doua obligațiune, maregraful se recunoștea dator față de voievodul Moldovei cu 300.000 de florini, cu urmare "a unui învleli și pact încheiat, atîngător de anumite trebi secrete". Acest document specifica că banii urmau să fie trimisi la trei luni "după ce cauzele pentru care am promis prealuminății domniei sale această sumă vor avea efectul dorit și se vor executa, așa precum sunt cartea domniei sale sigilată" (subl. ns.).

Emis în "tabăra de la Dumbră, de lângă Viena", deci în timpul în care puterea și dezorganizata ostire cruciată se deplasa spre Buda, cel de-al treilea act reproduce unele din clauzele tratatului din 1 martie, menționând însă că "dacă mai sus numitul principe al Moldovei va executa această treabă, despre care păstrăm cartea sa înscenată cu mîinile sale proprii și sigilată și o va duce la bun sfîrșit, atunci noi vom fi obligați, sub credința noastră de principe și sub jurămîntul ce am făcut Cezarului a răspunde, a număra sau a face să se numere în mîinile mai sus numitului principe și ale urmașilor săi și a celor ce se țin de el și sînt favorabili acestei cauze, îndată, la anul și ziua ce va urma după aceasta, suma de cinci sute de mii de galbeni ungurești de greutate bună și justă, în cetatea Liouului rusec, fără de nici o fraudă și înșelăciune și fără de vreo altă înclătire ce s-ar putea înventa din legi sau afară din legi" (subl. ns.). Această ultimă procură menționa că domnul trebuia "să țină în oarecari locuri spioni buni și credincioși, care să cerceteze și să afle cu grijă deosebită și deplinătate toate secretele inamicului"; să trimită prin Polonia treizeci de mii de boi, pentru care "va primi un preț drept și cuvințios în aur bun sau în postav", iar după terminarea cruciadei, Ioachim urma să arbitreze "neînțelegerile" lui Petru Rareș cu Polonia. "Toate acestea și fiecare în parte" maregraful le făcea "sub credința noastră de principe" și sub jurămîntul depus față de împărat.

Spre sfîrșitul secolului al XVI-lea, în momentul în care se organiza Liga creștină, iar unii pretendenți la tronurile Țărilor Române și-au intensificat activitatea politică, au fost redactate și alte acte privitoare la relațiile moldo-austriece. Acum, obligațiunea din 24 iunie 1542 se afla, foarte probabil, în mîinile unui oarecare Wolfgang, care, declarîndu-se nepot legitim al lui Petru Rareș, dorea să ocupe scaunul Mușatinilor. Pentru aceasta, el trebuia să dovedească că este urmașul acestui voievod. Astfel, "dosarul 1 martie 1542" se completează cu alte trei "piese"¹⁰, toate datînd din anul 1594: printr-un act emis la 20 aprilie de jurații din Sasin, orașul natal al pretendentului menționat, se arată că acesta era, într-adevăr, fiul legitim al lui Bogdan voievod, unul din urmașii lui Petru Rareș, și al Păzinei Nagywathi. Eliberat de episcopul de Nitra, cel de-al doilea document confirmă că Wolfgang era moștenitorul lui "Bogdan voievod, numit și Constantin, fiul mui mic al răposatului Petru cel Bătrîn", care, de frică nărilor, după uciderea fratelui său, Ștefan Rareș, a fugit în Țările Ungariei.

În sfîrșit, al treilea act păstrat este opera capitolului bisericii din Pojon, prin care, în urma audierii unor martori, se întărea această genealogie, menționîndu-se și faptul că, după moartea "tatălui său" împlinită în Ungaria, îndată ce Wolfgang voievod ajunsesse în etatea juniei, stimulat de bărbăția părintelui său, urmă studiile militare mai mult ani.

"Înarmat" cu aceste acte, ființul pretendent se adresă împăratului¹¹, arătîndu-i că după dispariția "domnului Petru cel Bătrîn, principele cel de preafăcîrit aducere aminte, această țară nu a mai fost condusă de nici un moștenitor legitim, ci de către persoane de condiție joasă, care apucară domnia cu puterea, prin intrigi de partide sau erau impuse de tiranul turc". Afi timp cît el este "singurul și adevăratul" succesor al lui Bogdan-Constantin, voievodul care, în vremea împăratului Ferdinand, "și-a lăsat viața cu vitejie pe cîmpul de luptă împotriva turcilor", cerea să fie recomandat și arhiducelui Maximilian, care, la rîndul său, urma să intervină pe lîng principele Transilvaniei și boierii moldoveni în vederea ocupării tronului. Pentru aceasta el se obliga "să meargă pe urmele fericite ale tîrîntului său părinte", oferindu-și chiar "viața și averea pentru Majestatea Sa și luminata Casă de Austria".

În luna în care avea loc bătălia de la Călugăreni (august 1595), Rudolf al II-lea îi scria fratelui său¹² să trateze "cu luminatul principe al Transilvaniei ca numitul voievod să-și poată recapta domnia". La 6 septembrie 1595, deci la cîteva zile după ce Ileana Movilă ocupase tronul Moldovei, Wolfgang s-a adresat și ducelui Saxoniei¹³, rugîndu-l să intervină pe lîng Ioan George de Brandenburg, urmașul maregrafului Ioachim al II-lea. Deși acesta l-a recomandat ca pe un ființ pretendent care "nu cere nici bani nici altă avere", totuși, succesorul fostului căpitan suprem scria consilierilor săi, la 11 septembrie 1595¹⁴ că este incomod a-l primi, apoi și cauza este de așa natură, încît venirea sa în persoană nici nu este necesară. Peste numai o zi¹⁵, Wolfgang îi scria lui Ioan George de Brandenburg că acum cînd "Moldova a scăpat de sub servitutea cea crîncenă a turcilor și a venit sub puterea Majestății Sale împăratului" dorește să reînnoiască prietenia întîrîită odinioară între Petru Rareș și Ioachim de Brandenburg. Cu toate că aflase că nu va fi primit la curtea acestuia, la 14 septembrie¹⁶, ființul pretendent s-a adresat din nou principelui, pe care îl numește "unchi și cumătru", arătîndu-i că în ziua de 29 octombrie trebuia să se afle la Cașovia, "unde se așteaptă boierii din Moldova", și rugîndu-l să-l însoțească cu 2000 de talori. Fînd

probabil refuzat, printr-o nouă epistolă expediată peste trei zile¹⁷, îl informa că deține obligațiunea din 24 iunie 1542, pe baza căreia speru să-și recupereze banii. La 24 octombrie, probabil pe când se afla în drum spre Casovia, Wolfgang îi scria principelui Saxoniei¹⁸ despre "bătăcarea suferită", solicitându-i și accezia un împrumut de 6000 de taleri și numindu-l că "obligațiunea o trece către altă persoană".

Pentru unii care urmează, documentele păstrate nu conțin informații privitoare la această "moștenire", abia la 13 august 1599, un oarecui Waldhausen anunța pe principele elector în legătură cu faptul că un evreu a cumpărat cu o sumă mică obligațiunea, vizând-o, apoi, unui polonez cu 30.000 de galbeni¹⁹. Dintr-o altă epistolă nedată, aflăm că această tranzacție s-ar fi făcut în schimbul a 40.000 de galbeni, dar că pînă la urmă actual a ajuns în minile aceluiași pretendent Wolfgang²⁰.

Un alt act redactat de capitulul bisericii din Pojon în anul 1605²¹, conține noi informații în legătură cu istoria acestei proouri. Aflăm, astfel, că originarul ei a fost pierdut de voievodul Bogdan-Constanțin atunci când el a fugit de "împăratul turcesc Soliman, care voia să-l piardă cu scopul de a ocupa mai ușor principatul Moldovei". Cereștad cu strîmțuri "timp de unii ani", Wolfgang l-a găsit în Polonia, de unde l-a rîscumpărat cu 27.000 de galbeni, concesiionându-l sub anumite condiții lui Ștefan Hoznutofy, care urma "să aibă toată puterea de a încerca scoaterea acestor bani, ca un lucru propriu al său, cîștigat cu titlu just și legitim"²².

Noul procuror s-a adresat împăratului, cînd i-a solicitat executarea clauzei obligațiunii din 24 iunie 1542. Menționăm faptul că într-o altă, aceasta prevedea că în cazul în care suma nu era restituită la termen, Petru Rareș sau urmașii săi "vor avea voie din partea noastră, cu sprijinul Majestății Sale imperiale romane, a ocupa, a deține, a poseda și a intra de fapt fără de vreo corectare de mai înainte a cauză și fără decret special în toate castroale, municipiile, fortărețele și orice alte bunuri ale noastre, împrumut cu toate cele ce sînt de ale, oricînd ar fi și orice numire ar purta, fără de a excepta nimic, și aceasta pînă cînd, în fine, vor fi satisfăcuți pentru des menționate sume totale de două mii florini ungurești (subl. as.). Deși Rudolf al II-lea i-a scris de trei ori urăscului lui Ioachim de Brandenburg, acesta nu numai că "îl purta cu vorba" pe Ștefan Hoznutofy, dar prin numeroase procese "îl aduce la sîpă de ionm" pentru o datorie "împede", din moment ce, la 1564, însuși fostul principe elector a încercat să rîscumpere prin fraudă originalul actului. De aceea, el solicita acum împăratului "maidatum sine clancula de solvendo"²³. Cu această ocazie a fost trimis împăratului probabil și procura din anul 1564, prin care principele elector îl împuternicea pe evreul Low să rîscumpere obligațiunea cu 40.000 de taleri²⁴. Și aceasta pentru a împiedica ajungerea acestui document în minile pretendentului Bogdan-Constanțin, care tocmai se pregătise să atace Moldova²⁵.

Dintr-o scrisoare nedată²⁶ aflăm că secretarul cancelariei împăratului, Ioan Cristofor Fugger, spunea că Ștefan Hoznutofy "a violat favoiala în puterea căreia trebuia să răspundă voievodului Wolfgang o anumită sumă de bani" "se oferea ca mijlocitor, propunînd rîscumpărarea actului cu o "sumă ușoară". Acest lucru nu s-a mai împlinit, deoarece cunoaștem că obligațiunea a ajuns, probabil prin vînzare, în posesia unui alt pretendent, Ștefan Bogdan, care se recomanda drept fiu al lui Imcu Sasu și, deci, nepot al lui Petru Rareș. Creîndu-și și el o genealogie ad-hoc²⁷, a solicitat chiar intervenția regelui Angliei pentru recuperarea moștenirii bunicului său²⁸. Într-adevăr, la 15 octombrie 1607, Iacob I îl ruga pe "cumnatul și amicul nostru" principele de Brandenburg să-i restituie lui Ștefan Bogdan 200.000 de galbeni pe care "banul înaltimii Voastre, Ioachim, de fericită și strălucită amintire" i-a luat cu împrumut de la banul său, Petru, principele Moldovei". Peste două luni, la 12 decembrie 1607, noul pretendent scria din Berlin suveranului coplez²⁹, arătîndu-i că această obligațiune care "trece din mîină în mîină", ajungînd și în posesia unor "persoane necuvîncioase", se afla acum la el. În oraș se afla acum și fostul pretendent Wolfgang, care, în ziua următoare, trimitea o lungă scrisoare principelui elector³⁰: el este singurul moștenitor legitim al lui Petru Rareș; la 1595, a acceptat să fie expediat doar cu vorbe frumoase, deoarece avea o situație materială bună; acum, după ce a fost de trei ori în captivitate, a ajuns "la strîcia cea mai de pe urmă"; de aceea a fost nevoit să concesioneze obligațiunea lui Hoznutofy, care sînt a respecta condițiile contractului, a vîndut-o unui oarecare Szebenick; în final, îl roagă pe principe să nu achiziționeze actual înaintea de a-l informa și pe el, deoarece își păstrează încă toate drepturile.

După această dată, nu mai avem știri în legătură cu procura din 24 iunie 1542; nu este exclus ca ea să fi fost rîscumpărată tocmai în acești ani de Casa de Brandenburg. În acest sens pledează și faptul că pretendentul Ștefan Bogdan, care din 1608 a rezidat la Constantinopol, solicitînd deseori sprijinul financiar al regelui Angliei în vederea cumpărării tronului Moldovei, nu a mai făcut referință la acest document³¹. În schimb, există informații de la sfîrșitul veacului al XVII-lea, în legătură cu obligațiunea din 29 iunie 1542. În aceleși arhive berlineze, Al. Popiu Ilarian a depistat o întreagă corespondență purtată de principele Saxoniei Frederick Wilhelm cu un oarecare Wildvogel, în anii 1687-1688, în legătură cu cea de-a doua procură³². Aceasta se afla acum, împreună cu originalul mînatului din 1 martie 1542, "fără de titlu și fără vreo cauze debendi", în posesia lui Frederic de Delaw.

Cu toate că, la 30 septembrie 1687, principele scria că *"o asemenea obligațiune pe noi nu ne poate lega, deoarece condițiunile ce se cuprind într-însa niciodată nu s-au dus la îndeplinire de către voievodul moldovean, iar timpul prescripțiunii a trecut de cinci ori"* (subl. ns.), totuși, la începutul anului următor, ea a fost răsкупtrată, împreună cu copia tratatului de la Sucava, cu doar 3000 de taleri³³.

Din nefericire, nu avem cunoștință de modul cum au ajuns în arhivele berlineze acele din 1 martie și 6 iulie 1542. Faptul în sine demonstrează, oricum, grija urmașilor principelui Ioachim pentru păstrarea renumelui acestei familii.

Azumite "curiozități" și unele senza de întrebare se mențin chiar și în urma succintei prezentări a acestor documente: au existat, într-adevăr, creanțe moldovenești la 1542? Dacă răspunsul ar fi afirmativ, de unde a achiziționat Petru Rareș acești bani și care a fost suma reală trimisă cruciaților? De ce s-au emis trei obligațiuni diferite la intervale foarte mici de timp? Ultima procură a înlocuit-o pe a doua, iar aceasta, la rândul ei, pe prima sau și-au păstrat valabilitatea toate trei? A expediat domnul Moldovei vitele promise și care a fost numărul lor?

Răspunsurile date de istoriografia noastră acestor întrebări au fost, de cele mai multe ori, contradictorii. Cei mai mulți cercetători au considerat că austriecii au fost debitori doar cu 200000 de florini. Astfel, referindu-se la prima poliță, I. Ursu arăta că "acest împrumut pe termen lung făcut de Rareș la o vîrstă înaintată, ne indică pasiunea pe care a pus-o pentru triumful oastei creștine"³⁴. Alți istorici au afirmat însă că oastea cruciață "a fost întreprinsă, practic, sub raport financiar, în bună parte, de domnul Moldovei"³⁵. N-au lipsit nici speculațiile interpretative. Astfel, după opinia unui cunoscut medievist³⁶, Ioachim al II-lea de Brandenburg ar fi exploatat ingenuitatea Moldovei față de turci și buna credință a voievodului... și-i mai ceru un ajutor bănesc în valoare de trei sute de mii de florini ungurești, trimițând pentru așa ceva o altă obligație, în scris, înlocuită cu o alta din 6 iulie, în care fu pusă suma întreagă de 500 000 de galbeni³⁷. Întrucît urmașii lui Petru Rareș s-au judecat doar pentru două sute de mii de galbeni, s-a crezut că banii prevăzuți în ultima procură n-au mai fost expediați.

Și în ceea ce privește numărul animalelor care ar fi fost expediate cruciaților există inadvertențe: în timp ce unii cercetători consideră că au fost trimiși 30 000 de boi, număr menționat în primul act, alții dublează efectivul³⁸, luînd în considerare, deci, și a treia obligațiune, ajungîndu-se, probabil ca urmare a unei greșeli de tipar preluată în mod mecanic și de alți istorici, la 300 000 de animale³⁹. Judecate doar în acest context, aceste erori nu par a fi așii de grave; din nefericire, luînd în considerare și aceste date, unii cercetători au tras concluzii deformate privitoare la creșterea animalelor în spațiul românesc.

Regretatul istoric Alexandru I. Goanța propunea chiar și o explicație în legătură cu scoaterea din țară a acestor numr mare de boi: faptul s-ar datora secetei și foametei care a urmat invaziilor lacustelor, calamitatea fiind "un bun prilej folosit de Petru Rareș pentru a-și reface bugetul casei", domnul cumpărînd vitele la un preț derizoriu⁴⁰.

Trebuie să arătăm, mai întâi, că este foarte probabil ca domnul Moldovei să nu fi trimis nici măcar un galben lui Ioachim al II-lea de Brandenburg. Pentru a argumenta acest punct de vedere, considerăm că trebuie să revădem contextul în care Petru Rareș a purtat tratativele cu comandantul cruciadei⁴¹.

Deși nu ne sînt cunoscute fratativele purtate la Constantinopol de fostul voievod cu oficialitățile otomane, din unele rapoarte reiese faptul că retrocedarea tromului s-ar fi făcut în schimbul unei mai strînse colaborări a Țării Moldovei cu Poarta. Aflat în drum spre cetatea sa de scaun, Rareș scria din Silistra că *"Împăratul cel născut, domnul nostru alotmilostiv și preadacii pași, domnii noștri milostivi, mi-au dat înapoi Moldova, țara noastră, întocmai cum am avut-o și mai înainte și pe deasupra ceea ce țineam înainte în Ardeal"* (subl. ns.)⁴². Și din unele surse poloneze aflăm că *"Î-a iertat și i-a întors țara ce i-o luase și Tighina, numai să plătească pentru zidirea cetății 10 000 de zloti"*⁴³. Această informație este confirmată de însuși domnul Moldovei, care scria suveranului jagellon că *"ne-am rugat lui Dumnezeu ca să-ni dea viață să scoat toată țara de la turci și de la păgini și Dumnezeu ne-a ajutat că am obținut-o toată de la turci, cu ajutorul Domnului, numai Tighina n-am cîpătat-o, dar am aștepta în mila Domnului și în îndurarea Măriei Voaste, milostive rege, că turcii mi-or da înapoi"*. Deoarece *"într-o timp țara am cîpătat, cîntărețînd prin țări străine, orice am avut totul am pierdut, el îi cerea lui Sigismund 10 000 de zloti, iar dacă "nu vei voi să-mi dăruiești acești zloti, atunci te rog să mi-i împrumut pînă cînd voi prinde putere"* (subl. ns.)⁴⁴.

Cu toate că regele se arată a fi mai înțelegător față de situația în care se afla Petru Rareș — și aceasta, probabil, în urma intervenției ginereului său, Ioachim al II-lea de Brandenburg —, totuși el îi refuză sprijinul financiar⁴⁵, înfrîngînd se pare în mod intenționat⁴⁶ și solia moldovenească trimisă la Moscova: o cronică rusească menționează faptul că abia la 8 noiembrie 1542, reprezentanții voievodului au ajuns aici, cerînd ca *"marile împărat să-i iubească, dîndu-i posibilitatea să se răscumpere de la sultanul turcesc"* (subl. ns.)⁴⁶.

De asemenea, există și alte informații în legătură cu sumele mari de bani pe care le solicita Petru Rareș oșelor ardelenice cu ocazia expedițiilor efectuate peste munți în cea de-a doua domnie⁴⁷. Și toate acestea nu aveau decât un scop: răscumpărarea de la otomani a pășunilor strămoșești.

Istoriografia noastră a pus, uneori, în evidență atitudinea domnului față de cea a colaboratorilor săi: în timp ce el dorea să iasă de sub "robă turcească", marca boierime ar fi preferat o colaborare cu Poarta otomană, înzind, astfel, interesele țării. Acest punct de vedere nu are însă o bază documentară. Dimpotrivă, izvoarele păstrate demonstrează că această importantă categorie socială nu a fost dezinteresată de soarta Moldovei. În acest sens, atragem atenția asupra unei scrisori expediată din Constantinopol, la 30 martie 1541, de către Ieronim Lascki lui Ferdinand de Habsburg, prin care îi sugera "regelui romanilor" să-i promită ajutor lui Petru Rareș în vederea recuperării Tighinei. Cunoșcând, probabil, stadiul tratativelor moldo-otomane, abihul diplomat arăta că numai în aceste condiții domnul ar fi dispus să colaboreze cu creștinii și aceasta nu numai pentru că el nu are oci 100 000 de florini promisi sultanului, dar și pentru că "moldovenii aici într-un chip nu pot accepta să plădă cea mai frumoasă parte din Moldova și mareu vor îndemna pe domni la răscăală, iar el nu va putea să se împotrivescă decât ex vor și că Maria Ta îi voi sprijini cu bani (subl. ns.)⁴⁸. De remarcat este faptul că și hatmanul Petru Vartic declara regelui polon, în vara anului 1542, că stăpînul său nu va lupta alături de Soliman Magnificul "și dacă acesta ar vrea din răpusti să îndeplinească, totuși moldovenii nu i-ar încuviința", refuzînd să mai fie supuși lui (subl. ns.)⁴⁹.

Așadar, este foarte probabil ca austriecii, care, din surse constantinopolitane cunoșteau preocuparea factorilor de decizie și Țării Moldovei privind răscumpărarea teritoriului pierdut la 1538, să fi inițiat tratativele secrete cu Petru Rareș. Am se explicită, credem, coincidența dintre suma cerută de sultan pentru răscumpărarea Tighinei, cunoscută de Lascki, cu cea pe care domnul Moldovei i-ar fi împrumutat-o comandantului cruciadei la 24 iunie 1542: 100 000 de galbeni.

Admițînd că perseverența voievod ar fi reușit să strîngă această însemnată sumă, nu ne explicăm, totuși, de ce nu a expediat-o sultanului și a preferat să subvenționeze o cruciadă, care chiar dacă ar fi despresurat Buda, nu ar fi putut să nimicească cea mai mare putere militară a timpului. Există probe documentare puse recent în circuitul științific, care demonstrează că, în schimbul mîririi baranului, la începutul celei de-a doua domnii, Soliman i-a înapoiat lui Rareș un număr de sute din mîna Bender⁵⁰. Într-în domnul scria acum regelui polon în legătură cu acea "bogată parte a țării noastre, pe care a luat-o împărțul turcesc și pe care ne-a dat-o înapoi cu tot folosul. Nu ne-a dat însă înapoi Tighina, dar am noroc de un sat, care mi-i drag mie și am așteptat în milostivul Dumnezeu și în împărțul turcesc că ni-l va da înapoi, trecînd din acel drum (hotar — n. ns.)⁵¹. Rareș mai speta, așadar, că sultanul să-i restituie "Voievodatul Țării Moldovei cu toate, precum a fost în timpul tatălui său și al bunicului său, în care hotare l-au ținut aici înaintași ai săi"⁵².

Concomitent, voievodul purta tratative și cu cruciații, pe care încerca să-i convingă de sinocra să colaboreze. O solie trimisă în Polonia în prima parte a anului 1542⁵³, sub conducerea hatmanului Petru Vartic relata că Rareș era dispus "să-i răscumpere libertatea sa cu puterea și armele din pricină că acela (sultanul) și-a încălcat credința față de el", neținînd seama de "tratatul și înțelegerea încheiate de înaintași săi cu moldovenii". Mai mult, în loc să-i înapoieze Tighina, așa cum prevedea legămîntul făcut la Constantinopol, Soliman ar fi cerut și Orheiul, trimițînd chiar "pîrmi de neam turcesc" să locuiască în Moldova. Această interesantă informație, care avea un caracter secret, trebuie însă utilizată cu o oarecare prudență: este foarte probabil ca solii moldoveni să fi exagerat pericolul otoman în vederea atragerii la cruciadă ce se organiza tocmai atunci și a regelui polon. Pe de altă parte, s-ar putea crede că atitudinea sultanului l-ar fi determinat pe Rareș să-l subvenționeze pe Ioachim al II-lea de Brandenburg. O cercetare atentă a tratatului din 1 martie 1542 demonstrează nu numai faptul că domnul Moldovei nu l-a finanțat pe căpitanul suprem al cruciadei, ci, dimpotrivă, acesta se obliga să-l răsplătească pe voievod pentru serviciile făcute cu o mare sumă de bani: "Și după ce toate acestea se vor face astfel și se vor pune în lucrare (este vorba de angajamentele privitoare la participarea domnului la cruciadă, prezentate mai sus — n. ns.), atunci grația sa prealuminată (principele Ioachim — n. ns.) s-a obligat în scris, cu jurămînt și în credința sa de principe, în numele său și a urmașilor săi, că în recompensa acestei federațiuni și suriri ne va răpînda, după terminarea acestei cauze, într-un timp determinat și la zi și loc anumit o sumă însemnată de galbeni ungurești în aur, de greutate bună și justă ori în groși tolanși și va face a se numîra suma întregă în mîinile noastre sau ale celor ce vor avea mandat la aceasta, așa precum mai pe larg se cuprînde în cartea prealuminată a domniei sale ce se află în păstrarea noastră și este însemnată cu mîna sa proprie și sigilată cu înelul său secret" (subl. ns.)⁵⁴.

Așadar, între tratatul din 1 martie și actul din 24 iunie nu există nici o contradicție: în loc ca Ioachim al II-lea să arate că "după terminarea acestei cauze" dădorea domnului Moldovei 100.000 de galbeni, sumă cu care acesta urîndea, probabil, să răscumpere oetatea Tighina, principele a eliberat prima procură în care specifică că el a primit

"o sută de mii de florini ungurești numărați în bani gată". "Scenariul" pare a fi fost următorul: în urma tratativelor purtate la Suceava, s-a încheiat pactul din 1 martie și, probabil, și proiectul primei obligațiuni; apoi, solii moldoveni însoțiți de diplomați austrieci s-au deplasat la Viena, unde comandantul suprem al cruciadei a autentificat procura.

Cum se explică, totuși, eliberarea actului din 29 iunie 1542? Trebuie să remarcăm, mai întâi, că cea de-a doua obligațiune pare a fi un codicil al primei procuri, redactat, probabil, în urma unor noi tratative. Analizând deosebirile existente între cele două documente, am putea deduce care a fost conținutul discuțiilor purtate: astfel, dacă prin actul din 24 iunie, Ioachim al II-lea de Brandenburg se obliga să ramburseze banii în două tranșe și anume una sută mii florini la viitoarele serbări ale Paștilor anului 1548 de la nașterea lui Hristos, iar ceilalți una sută mii florini în vom răspunde în anul 1554⁵⁴, cel din 29 iunie prevedea nu numai creșterea sumei la 300 000 de galbeni, fără a se mai menționa și transportul de vite, bani care urmau să fie înapoiați la trei luni "după terminarea acelor trebi". Această clauză acceptată de austrieci, probabil în urma sugestiei venită din partea aceluiași Ieronim Laski, care trebuie să fi cunoscut faptul că suzantul ridicase prețul de răscumpărare a Tighineci, explică nevoia cit mai urgentă de bani a lui Petru Rareș. Principele elector a acceptat aceste condiții, deoarece trebuia să fi fost conștient că, fără sprijinul Moldovei, unica și dezorganizată sa oaste va eșua sub zidurile Budei. Așa se explică, credem, de ce, peste numai o săptămână, căpitanul suprem autentifica "în tabăra de la Dumăre" și cea de-a treia procură prin care se obliga să-i dea lui Petru Rareș, la un an după victoria cruciadei, nu mai puțin de 500 000 de galbeni, iar pentru cei 30 000 de boi care urmau să fie trimiși prin Polonia să se primească "un preț drept și cuviincios în aur bun sau în postav" (subl. ns.).

În aceste tratative secrete a fost implicat austriacul Jacob Fischer, care a adus probabil procurile în Moldova în vara anului 1542. Din unele izvoare aflăm că la 27 august acesta pleacă din Suceava spre curtea lui Ferdinand de Habsburg, iar în drum, trecând prin Transilvania, urma să elibereze pe ostăzeci moldoveni aflați în cetatea Făgărașului⁵⁵. La 20 septembrie, el se afla în tabăra de lângă Pesta, unde a prezentat raportul privitor la această soție.

Depistat în arhivele berlineze de către N. Iorga, acest document aduce o oarecare lumină asupra relațiilor moldo-austriece din acest an: aflăm, astfel, că, între timp, Rareș trimisese patru soli în Ungaria care s-au reușit însă să ajungă până la oastea cruciată; că informația transmisă totuși de domnul Moldovei conform căreia sultanul nu va participa în persoană la această campanie, dar că are de gând să întreprindă o mare expediție în primăvara următoare i-a ajutat mult pe austrieci, care erau speriați de zvonul că Soliman se afla în marș spre Ungaria. În același timp, diplomatul austriac alături că Rareș îi sfătuiă pe cruciați să elibereze Buda înaintea campaniei preconizate de otomani în anul următor; el urma să participe la luptă, dar într-o tabără separată, fapt ce îi va permite să transmită creștinilor știrile necesare obținerii victoriei; oastea cruciată are în voievodul Moldovei un prieten, care este gata să-și jertfească chiar și fiul trimis ostacic la Constantinopol, cu toate că "pe el l-au părăsit creștinii, când a trebuit să lupte contra sultanului și a regelui Poloniei"; promite că-și va îndeplini promisiunea privitoare la aprovizionarea oștenilor cu vite și recomandă lui Ioachim al II-lea să ierneze cu armata sa în Transilvania.

Peste numai câteva zile, la 9 octombrie 1542, căpitanul suprem al cruciadei a dat semnalul de retragere de sub zidurile Pestei, campania terminându-se cu un fiasco. Or, abia acum Petru Rareș își începea expediția peste munti, de unde se va întoarce la sfârșitul lunii noiembrie.

Așadar, există destule argumente pentru a considera că tratatul din 1 martie 1542 nu este un fals⁵⁷ și nici doar un simplu proiect⁵⁸. El este un act original, validat de semnătura autografă cu alfabet latin și sigiliul secret al celui mai demn urmaș al lui Ștefan cel Mare⁵⁹. Așa cum s-a arătat recent, complexa sa activitate ne dezvăluie un adevărat "princ luminat" al Renașterii, care, foarte probabil, cunoștea chiar și limba latină⁶⁰.

NOTE

1. Sub titlul *Tratat de alianță în contra turcilor la anul 1542 între Petru domnul Moldovei și Ioachim elector de Brandenburg*, aceste documente au fost semnalate pentru prima dată în *Utricularul*, vol. V, 1862, p. 282-303.
2. *Trésor de monuments historiques pour la Roumanie*, t. III, București, 1864, p. 7-54.
3. Traducerile tratatului din 1 martie 1542 ca și ale celor trei procuri au fost reproduse și în culegerea elaborată de Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu și Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, București, 1971, p. 160-179.
4. Faptul a fost remarcat de Ștefan S. Gorovei în lucrarea *Petru Rareș*, București, 1982, p. 203.
5. *Ibidem*; vezi și D. Ciurea, *Diplomatica latină în țările române. Noi contribuții*, în AIAI, t. VIII, 1971, p. 21.
6. Pentru acest document am folosit ediția Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu și Gheorghe Gheorghe, *op.cit.*, p. 160-163. În tratat există câteva expresii care pot căpăta interpretări contradictorii: faptul că Petru Rareș se obliga "să păstreze credința

- catolică" nu înseamnă că el și țara sa trecuseră la această religie. Este foarte probabil vorba doar de unirea tuturor creștinilor în acest front antioțoman; așa se explică, credem, de ce lumina catolică a acceptat ca această cruciadă să fie condusă de protestantul Ioachim al II-lea de Brandenburg. Atragem atenția și asupra unor sintagme cum ar fi: "și putem câștiga îndrăgite cetățile și posesiunile noastre", care, așa cum vom arăta în continuare, se referă la recuperarea ruinelor și, în primul rând, a Tighinei.
7. Semnătura autografă a voievodului este reprodusă de Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 16. De altfel, și procurile menționează faptul că acest tratat are semnătura lui Petru Rareș.
 8. Ion Ionescu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *op. cit.*, p. 164-170.
 9. Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 24-28.
 10. Pentru activitatea acestui pretendent, vezi Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XI, p. XCII; C I, t. VIII-IX, p. 125.
 11. Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 28-29.
 12. *Ibidem*, p. 29-30.
 13. *Ibidem*, p. 30-33.
 14. *Ibidem*, p. 33-34.
 15. *Ibidem*, p. 34-35.
 16. *Ibidem*, p. 37-38.
 17. *Ibidem*, p. 39.
 18. *Ibidem*.
 19. *Ibidem*.
 20. *Ibidem*, p. 40.
 21. *Ibidem*, p. 40-42.
 22. *Ibidem*.
 23. *Ibidem*, p. 42-43.
 24. *Ibidem*, p. 23.
 25. Vezi nota nr. 10.
 26. Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 43-44.
 27. *Ibidem*, p. 46-47. Al. Papiu Ilarian, confundând pe Bogdan-Constantin, fiul lui Petru Rareș, cu copilul omonim al lui Iancu Sasu, crede că această genealogie aparține lui Wolfgang (*Ibidem*, p. 47-49). Or, în această opțiune de neam "a principelui Petru al Moldovei", între urmașii lui Iancu Sasu apare "fiul al doilea, Bogdan, care trăiește și este moștenitor legitim", sub care se menționează: "eu sunt urmașul legitim", expresie prin care era desemnat pretendentul Ștefan-Bogdan. Din această genealogie nu înțelegem, credem, a fost eliminat al treilea fiu al lui Petru Rareș, Constantin, numit de actele bertinzo și Bogdan, presupusul tată al lui Wolfgang.
 28. *Ibidem*, p. 50-51.
 29. *Ibidem*.
 30. *Ibidem*, p. 52.
 31. Radu Constantinescu, *Lupta pentru unitate națională a Țărilor române (1590-1630)*, București, 1981, p. 363-380.
 32. A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 52-54.
 33. *Ibidem*, p. 54.
 34. I. Ursu, *Petru Rareș*, București, 1925, p. 77.
 35. Eugen Denze, *Moldova lui Petru Rareș între imperii și otomani*, în AIIAI, t. XCXVI, 1989, p. 246.
 36. Alexandru I. Gonta, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, ediție, prefață, bibliografie și indice de I. Caproșu, București, 1989, p. 128. Pentru alte opinii, vezi Constantin Rezachevici, *Politica externă*, în vol. *Petru Rareș*, red. coordonator Leon Șimanschi, București, 1978, unde se prezintă și cea mai documentată schiță a contextului european în care a activat voievodul Moldovei; Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș*, București, 1978, p. 112-113 și p. 155, n. 675; Dumitru Almas, *Petru voievod Rareș*, București, 1970, p. 106.
 37. Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 112-113. S-a afirmat chiar că Rareș "împrumută principelui german Ioachim de Brandenburg suma de 100 000 de florini, rezultată din vânzarea a circa 50.000 de boi" (*Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 577).
 38. I. Ursu, *op. cit.*, p. 76; Dumitru Almas, *op. cit.*, p. 106.
 39. Alexandru I. Gonta, *op. cit.*, p. 128.
 40. Pentru politica externă promovată de Petru Rareș, vezi valorosul studiu al lui Constantin Rezachevici, citat la nr. 36.
 41. N. Iorga, *Documente românești din Arhivele Bistriței*, I, București, 1899, p. XXXVI.
 42. Idem, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 349.
 43. Ilie Corfuz, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 41.
 44. *Ibidem*, p. 44 și 63.
 45. *Ibidem*, p. 83.
 46. Tudor Alexandru Stănoiu, *Relațiile lui Petru Rareș cu Rusia*, 1946, p. 16.
 47. Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 239-240; Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, București, 1929, p. 73. Și Macarie notează că "în Țara Ardealului a fost făcută viteză și a adunat în tezaur multime de aur" (*Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI*, publicată de I. Bogdan, ediție revizuită și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 103).
 48. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV, București, 1891, p. 217.
 49. Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 248.

52. Valeriu Veliman, *Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea*, în RA, nr. 2, 1984, p. 203-212.
53. Ilie Corfuș, *op. cit.*, p. 36. În acest sens, vezi și documentele publicate recent de Constantin Rezzachevici în RI nr. 7-8, 1990, p. 687-704.
54. Ion Jonescu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *op. cit.*, p. 162.
55. Andrei Veress, *op. cit.*, p. 26.
56. N. Iorga, *Acțe și fragmente cu privire la istoria Românilor*, I, București, 1895, p. 108-110. Iacob Fischer a revenit în Moldova; cunoaștem, astfel, că la 8 decembrie 1542, el pleacă din Suceava, îndreptându-se spre Transilvania (Andrei Veress, *op. cit.*, p. 32). Cf. I. Ursu, *op. cit.*, p. 77-78.
57. După opinia lui D. Ciurea (*op. cit.*, p. 21), acesta ar fi un "pretins tratat", iar "semnătura ireală a domnului «Petrus worwida manus pp» nu poate fi verificată. Apoi, formularul tratatului ar fi defectuos "în comparație cu actul de alianță al lui Petru Rareș cu regele Ferdinand" din anul 1535. Trebuie să arătăm însă că, având în vedere caracterul special al pactului din 1 martie 1542, acesta nu poate fi comparat cu jurământul de credință luat domnului Moldovei de către trimesul austriac G. Reichenstorffer, cu șapte ani mai înainte.
58. *Istoria militară a poporului român*, vol. II, București, 1986, p. 426.
59. Din informațiile transmise de Al. Papiu Ilarian aflăm următoarele: "Acest act l-am copiat eu însumi după originalul scris pe pergament, format mare... Sigiliul pendinte, din oară roșie, acum este sfărâmat de tot. Pe la 1576, când sigiliul era întreg, un notar public l-a facsimiliat... Acesta reprezintă capul de bou cu steluța, dar fără semilună și deasupra coarnelor urmelor arele patru litere majuscule: P.W.H.M., care negreșit vor fi însemnând: Petrus Woiw. Hospod. Moldav." (*op. cit.*, p. 8).
60. N. Grigoras, *Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș*, în Rd I, nr. 7, 1985, p. 650-657.

ADDENDA După redactarea acestui studiu, am depistat o altă informație, care merită să fie relevată. Este vorba despre un raport redactat de Giovanni de Marini Poli, în august 1595, în orașul Praga, adresat împăratului, după concedierea sa de către principele Transilvaniei. Deși a fost împiedicat să ajungă în Moldova, diplomatul italian știa că acole două provincii românești "s-au dăruit din a lor voință" lui Rudolf al II-lea. "Și aceasta s-a făcut fără nici o răsplătă sau plată — așa cum se făcuse pe vremea neînvingutului Carol Quintul cu marele Petru Moldoveanu [...] după cum mi-a spus Aron vodă că s-ar fi învoit Rareș prin mijlocirea marchizului de Brandenburg, pe atunci comandant suprem al Imperialilor, cu făgăduiala de o jumătate de milion de aur ca plată anuală —, ci doar cu ostanelile mele [...] fără nici o plată sau răsplătă, cu succesele notorii ce -au obținut în slujba Maestății Voastre Cesarece și a creștinătății" (Călători străini despre Țările Române, III, București, 1971, p. 259).

Isadar, la 1595, unii factori de decizie din spațiul românesc știau că nu Petru Rareș a finanțat cruciada otomână, ci, dimpotrivă, pentru sprijinul ce trebuia să-l acorde lumii creștine, el urma să fie plătit de austrieci.

MIȘCĂRI SOCIALE ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA. GENEZĂ ȘI CARACTERISTICI

Résumé

L'étude du social comme forme d'opposition doit avoir en vue plusieurs facteurs qui ont déterminé la genèse, les caractéristiques et la finalité des mouvements sociaux d'une certaine période.

C'est dans cette direction que s'inscrit cet article aussi qui analyse les troubles sociaux d'une période mouvementée (1595-1653), sur laquelle il n'existe pas encore d'ouvrage de synthèse. L'auteur prend en considération, dans l'explication de la genèse des mouvements sociaux, tant les facteurs économiques et sociaux — sur lesquels on a trop insisté jusqu'à présent, — que les facteurs démographiques, naturels, politiques et militaires.

Les caractéristiques de ces mouvements dérivent de la constatation que leurs objectifs sont de nature sociopolitique et que, pour cette période, il ne s'agit pas de mouvement prépondérant de mouvements des boyards, des paysans et des citadins.

D'habitude, ces mouvements ont été lancés par la petite noblesse "de campagnes"; ils ont coalisé des paysans et des citadins. La finalité de ces mouvements s'est concrétisée dans l'élimination des princes régnants qui ont été très obéissants à la Porte Ottomane et qui ont favorisé de manière exagérée le monopole des fonctions publiques par les Levantins.

Pour aboutir à des conclusions correctes, il est nécessaire l'élargir la recherche pour tout le XVIIe siècle et pour les deux pays roumains. C'est le projet de l'auteur pour l'avenir.

te în vedere), niciodată unitar. Este tocmai ceea ce înseamnă lucrarea de față, aducând în discuție și alți factori — naturali, demografici, politici, militari — care, conjugându-se uneori, contribuiează mai aproape de adevăr geneza puternicelor răsturnări sociale din această perioadă.

Într-adevăr, la începutul secolului al XVII-lea, într-o etapă de lentă refacere¹, economia Țării Moldovei dispunea de condiții favorabile — naturale, umane, materiale — pentru un curs ascendent. Dar, existența unei situații politico-militare de o mare instabilitate, frecvențele invaziilor și devastării ale ostilor străine, precum și calamitățile naturale — seceta și epidemiile, ca și cele sociale — foametea, au determinat o înrăutățire a situației economico-sociale, constituindu-se în importante cauze ale izbucnirii mișcărilor țărănești sau boieresti, ori a manifestării altor forme ale tensiunilor sociale, precum acaparnarea la lucru, fuga sau baiducia.

Această stare de lucruri n-a scăpat din vedere contemporanilor, care spunem despre Moldova că este "stricată și pusă în deosebi de nu se mai putea tocmai țara și în pace"², în vreme ce Mircea Costin, citiva decenii mai târziu, va nota (referindu-se la această perioadă) despre "cumplită această vreme de acum... și cumplită țara pământului nostru și noia"³ (desigur, cronicarul se gândea și la accentuarea suzeranității otomane asupra Moldovei).

Cercetările românești de istorie a mișcărilor sociale au cunoscut, de-a lungul timpului, vizibile înconștanțe. Sporadice și inegale într-o vreme când istoria era mai ales politică și culturală, restituirea socialului ca formă de opoziție a luat un caracter constant, uneori chiar programatic, numai în ultimele decenii.

În acest efort n-au lipsit nici exagerările, căutându-se riscoale acolo unde n-au fost și interpretându-se ca stare tulburată de cu totul altă natură.⁴ Și aceasta pentru a se justifica principiul luptei de clasă și a se găsi mereu noi acte de acuzare a boierimii, clasă care trebuia să poarte întreaga vinovăție a răului social.

Perioada cuprinsă între începutul domniei lui Ieremia Movila (1595) și încheierea celei a lui Vasile Lupu (1653) a cunoscut o intensificare sictă precedentă a mișcărilor sociale (îndeosebi în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea), atât în Moldova, cât și în Țara Românească.

Desfășurate într-un cadru intern și internațional deosebit de complex și tensionat, determinate, într-o bună măsură, de o situație economico-socială nefavorabilă, aceste mișcări au prezentat elemente specifice, necunoscute până atunci. Așadar studiarea genezei, caracteristicilor și a finalității mișcărilor sociale din perioada menționată își găsește o deplină justificare.

Studiile care li s-au consacrat până acum⁵ pornesc de la cercetarea condițiilor de viață materială a categoriilor sociale oprimare, pusând accent mai ales pe aspectele economico-sociale, considerate drept cauze principale ale izbucnirii mișcărilor respective. De asemenea, cercetarea acestor evenimente s-a făcut separat (mai ales momentele 1616-1619, 1626-1630 și 1633 au fost avu-

Lăsând satele "răstirate și pustite"⁶, producând mari distrugerii și părăsirea masivă a moșilor sau chiar a țării de către contribuabili, războiele, invaziile, luptele pentru tron, înăsprirea suzeranității turcești (după 1612) au creat o situație deosebit de gravă pentru Moldova. În aceste împrejurări, nu este de mirare că un demnitar polon afirma: "această sporire a dărilor a distrus țara și oamenii au mai sînt acolo, herghelii de cai și turme de oi puține, vite nu așa de multe. Va ajunge de bună seamă o pustietate"⁷, vorbindu-se, cu exagerare, desigur, de o populație a Moldovei de numai 15.000 de locuitori.⁸

La toate acestea se adăugau frecvente perioade de secetă, cu inevitabila foamete ce urma, înregistrate între anii 1601-1603 (aceasta fiind corelată și cu o epidemie de ciumă, care l-a silit pe Ieremia Movilă să-și schimbe mereu reședința), 1618-1619, 1621, 1632-1634, fenomene ce accentuau bejemia, moldovenii fugind "în țara sultanului", Volhinia și Podolia sau "în codri"⁹. Avea dreptate ambasadorul olandez la Poartă cînd scria, în 1632, că Moldova era "golită de locuitori, la care s-a și ajuns aproape"¹⁰.

Legătura de cauzalitate dintre manifestarea aproape concomitentă a tuturor acestor fenomene și intensificarea (uneori chiar în aceste perioade — cum sînt 1618-1619, 1632-1634) a mișcărilor este sugerată și de unele aspecte ale vieții sociale, care devin definitorii pentru perioada menționată.

Este vorba despre procesul de vecinire a țăranilor liberi, ce capătă o deosebită amploare, prin care stăpîni de pămînt, laici sau ecleziastici, le cîtorbeau pămînturile "cu sila și cu mare așuprire"¹¹ sau "cu multe nevoi și greutate și împresurări"¹².

Mijloacele utilizate pentru a intra în stăpînirea ocimilor războiesci erau variate, de la abuzuri și înșelărie la cîmătărie și mită, nelipsind situațiile cînd se vindeau pămînturile "pentru mare sîrăcie" sau pentru "dări grele și aspre". Această stare de lucruri înrăutățea situația materială a țăranilor, transformînd o mare parte din ei în "vecini în veci", fapt ce a contribuit la accentuarea tensiunilor sociale, îndeosebi a fugii.

Soluția întrevăzută de unii domni, precum Ieremia Movilă, Rață Mihnea și, mai ales, Miron Barnovschi, înființarea de slobozii, s-a dovedit salvatoare, întrucît Moldova, constată cronicarul, "s-au împlut de tot bivrugul și s-au împlut de oameni"¹³. Însă măsurile drastice solicitate de Vasile Lupu referitor la vecinii fugiti — "unde îi va afla să-i apuce de grumaz și să-i aducă înapoi cu toate bucatele lor"¹⁴ — n-au fost de natură să extindă "bivrugul" și asupra categoriilor sociale oprimate, desi răbufniri sociale Moldova n-a cunoscut în timpul "fenciei" domniei a Lupului Vodă, cu excepția celor legate de criza politică din primăvara anului 1653.

De asemenea, legarea parțială și apoi definitivă de gîle a vecinilor, printr-un sir de măsuri luate de Ștefan Tomaș II, Miron Barnovschi și Vasile Lupu¹⁵, consfințită în Pravila Vasiliană din 1648¹⁶, a determinat reacții energice din partea acestora, revoltele din nordul Moldovei în perioada 1628-1630 fiind numai un exemplu în acest sens.

Desfășurate într-un context economic în general nefavorabil, într-un cadru politic foarte instabil — 17 domnii în 58 ani — și într-o atmosferă socială tensionată, mișcările la care ne referim și-au sporit considerabil intensitatea și amploarea, fiind mult mai dese și mai numeroase decît în secolul precedent.

Sub conducerea boierimii "de țară" uneori (ca la 1615, 1618 și 1633), în alianță cu țirgovetii și slugjitorii (precum în perioadele 1616-1620, 1626-1630 și la 1633), țăranimea se revoltă fie pentru a înlătură domni "nedoriți și nechemări de țară", fie susținînd pretendenți la tronul Moldovei, ce se dădeau drept fii ai lui Ion Vodă.

Jucînd un rol însemnat în cadrul confruntărilor dintre diferitele forțe angajate în lupta pentru putere politică, categoriile sociale oprimate erau folosite de către boierimea "de țară" doar ca "unelte" în vederea atingerii obiectivelor ei, de obicei înlăturarea unor domni sau dregători levantini (Ștefan Tomaș II la 1615, Alexandru Iliaș și Bătușă Vevellă la 1633). Atunci cînd aceste "sarcini" erau depășite, în prim-planul mișcărilor erau impuse revendicări sociale, tulburînd domnia și răvășind gîndurile boierilor (Miron Costin face referire la "desfrînătă prostimea"¹⁷), cum s-a întimplat în primăvara anului 1633.

Ralierea unor largi categorii sociale, înfiptă în vîmele unor scopuri comune ori cel puțin similare pînă la un punct își găsește corespondența în mișcările din Țara Românească, cu care, uneori, cele din Moldova se conjugă și se influențează (cele din 1618 și din 1632-1634), prin care s-a urmărit îndepărtarea grecilor din dregătorii deoarece, se conchidea, "toate nevoile și sîrăcia țării se începe de la greci străini"¹⁸.

Se confirmă, încă o dată, faptul că, supuse acelorasi procese istorice — intensificarea oprîmării, înăltirea abuzurilor, pătrunderea tot mai masivă în aparatul de stat a dregătorilor greci — categoriile sociale oprimate din ambele țări române au avut reacții protestatare asemănătoare.

De cele mai multe ori, răbufnirea socială se îndreaptă împotriva boierilor și mai ales a dregătorilor lor, fie autohtoni, fie, din ce în ce mai numeroși, levantini. Lupta pentru micșorarea sau chiar anihilarea unor dări — precum cele nou introduse în această vreme: steția¹⁹, ughi, ducati — sau împotriva legării de gîle a lăsat ecouri documentare (consemnîndu-se că țara era "foarte sîracă și strîmtorată, una pentru multe oști care au călcat-o în fiecare an, alta

iarși pentru dobiele²⁰), dar și cronicărești: "cu mare pustiitate țării, care nu s'a vădită din pomenirea oamenilor în veci"²¹ (referirea este la domnia lui Radu Mihnea, cu al său lux de la curte).

Un alt obiectiv urmărit de răscoale era, cum aminteam mai sus, instalarea pe tronul Moldovei a pretendenților ce se ridicau an de an (în perioada anilor 1616-1620), mai ales din rîndul ortieșenilor. O dovadă a ariilor acestor miscări o constituie faptul că însuși Radu Mihnea a fost nevoit să meargă la Orhei, ba chiar să se refugieze peșta Dunăre, mai apoi.

Constituind un alt scop vizat de răscoale, îndepărtarea de la tron a domnilor ce favorizau elementele greco-levantine, acaparatoare a numeroase dregătorii, s-a realizat sub conducerea firească a boierimii "de țară". Exemplele sînt cunoscute, de la "tiratul setos de sînge" Ștefan Tomaș II la Radu Mihnea cu a lui domnie "împietăci simăstătoare" și de la "levantinizatul" Alexandru Ilies la Vasile Lupu, "omul cu hîre înaltă și împietăci"²².

Ucieri, obiectivele urmărite au fost atinse, precum în cazul înălțării lui Radu Mihnea la 1619 (acesta a pretextat "o boală de ochi"), a lui Miron Barnevschi în 1629 (de o răscoală a vecinilor din nordul țării), a lui Alexandru Ilies la 1633 sau a lui Vasile Lupu două decenii mai tîrziu. Limitarea sau înăbușirea abuzurilor și a oprinării pentru care se răzvrăteau țirani și orșeni nu s-a înfăptuit, ceea ce va duce la noi izbucniri sociale, precum cele din 1653-1655 și 1671-1672, prima dintre ele manifestîndu-se cu putere mai ales în Țara Românească.

Și în ceea ce privește desfășurarea miscărilor sociale din perioada 1593-1653 putem desprinde cîteva trăsături comune. Astfel, dacă răscoalele preponderent țiranești — cea din 1606 și cele din perioadele 1616-1620, 1626-1630 — au izbucnit mai ales primăvara, cînd strîngerea dărilor, corelată cu epuizarea rezervelor de cereale, accentua starea precară a multor gospodării țiranești, forma lor de manifestare a constat în atacuri asupra "gospodăriilor și caselor tagmelor bisericesti, pustiindu-le și ucigînd pe vechii"²³ și distrugînd actele de proprietate.

Alteori, avînd în frunte un "domnitor", țirani al căruia o adevărată armată, cum era cea de 3.000 de oameni la 1617, între care unii erau "mai nobili" (putem presupune că aceștia reprezentau elemente mai înstărite din Orhei) și cu care atacau curțile boieresti și mîndăstirești, îndreptîndu-se spre capitala Moldovei. Numai intervențiile, solicitate de domni, ale turcilor, polonilor sau tătarilor, puteau pune capăt acestor miscări sociale.

Cele inițiate și conduse de boierimea "de țară", antrenîndu-i pe orșeni și țirani, au izbucnit atunci cînd opresunea grecilor "străini neprietenii țării", devenea de nesuportat, ducînd la o oerîță generală a mulțimii: "Da-ne, doamne, pre greci"²⁴. Dacă la 1615 Ștefan Tomaș II reușea să-i înfrîngă pe boierii răscoalați, "care n-au mai putut răbda acele grozîvii"²⁵, cu sprijinul orșenilor din Iași, a dărbănilor și a călărașilor, nu același lucru s-a întimplat la 1633 ori la 1653. În găsăm acum pe orșeni și țirani de partea boierimii "de țară", luptînd împotriva domnului din scaun. Iar izbînda este de partea boierimii, care impune pe candidatul său la domnie, un Miron Barnevschi, poate un străin de această revoltă ("s-a înțeles cu cei care erau partizanii lui"²⁶, ne spune un cronicar otoman) sau Gheorghe Ștefan, marele logofăt al lui Vasile Lupu.

În desfășurarea lor influim și accente xenofobe (desigur, legate de poziția socială a celor vizati), precum la 1633, cînd trei dregători greci ai lui Alexandru Ilies — e vorba de Băbete Veveli, Ieponim Horca și Alexandru Mamuga — sînt uciși de mulțimea dezlănțuită, care-i strînge și pe Lupu vorșicul, totuși "cop tuturor lucrurilor acestora", pentru că "fete și ei den greci"²⁷. "Hicbereni" țării a putut fi greu potolită de boierime (la 1633) sau de către domnie (la 1615, 1618, 1633). Bîcîndu-se apel și la trupele străine, care-i pedepseau pe "letri" cu "străncie".

Caracterul acestor miscări este mai ușor de sesizat, dacă vom ține cont de faptul că, pentru această perioadă, nu se poate vorbi despre miscări preponderent țiranești, orșenești sau boieresti, întrucît ele se conjugă și în izbucnirea, în parte, obiectivele. Astfel, aceste manifestări au căpătat un caracter social-politic, izbucnirile izbucnînd, în mare mîsură, și o opoziție antiotomană. Luptei armate directe din secolele XIV-XVI și se sociale continuînd, în mare mîsură, și o opoziție antiotomană. Luptei armate directe din secolele XIV-XVI și se substituie, în veacul al XVII-lea, lupta indirectă împotriva domnilor impuși de Poartă și a uneltelor acestora, dregătorii greco-levantini și această manifestare antiotomană a fost o constantă a perioadei pe care am abordat-o.

Însămăntarea acestor miscări social-politice pentru evoluția ulterioară a societății moldovenești este mai dificil de sesizat. Cu excepția înălțării unor domni care nu corespundeau intereselor boierimii autohtone și nici ale țării, în general, precum și a dregătorilor lor apropiați, alte urmări nu pot fi desprinse.

Desigur, aceste tulburări sociale nu au adus o îmbunătățire sensibilă a situației categoriilor oprimate și nici n-au condus la înăbușirea unor cauze permanente de nemulțumire. S-a ajuns, mai ales datorită fugii vecinilor, la o creștere "niveleră" a exploatații și pe de altă parte, la creșterea demografică a orașelor.²⁸ În general, miscările sociale din Evul Mediu nu au avut efecte negative, urmările răscoalelor se asupra situației țirănești și a orșenimii.²⁹

Încercînd să definim miscările sociale din prima jumătate a "veacului mîsurilor", am căutat să le restituiam dintr-o altă perspectivă, care necesită însă noi acumulări documentare și noi reflecții. O cîntădere a cercetării la

intreg secolul al XVII-lea și la ambele țări române, ce rămâne un deziderat pentru viitor, ar putea pune în evidență similitudinile, influențele și importul de determinare dintre revoltele sociale din Țara Românească și cele din Moldova în această frământată perioadă, marcată de trecerea de la stăruința domnului la statul centralizat boieresc.

NOTE

1. Gheorghe Fungă, *Cu privire la unele războaie țărănești din secolul al XVI-lea*, în ASUJ tom XXXVI, 1990, p. 131-134.
2. Vezi, în acest sens, N. Grigorescu, *Starea vecinilor din Moldova între 1626 — 1630 și războiul lor*, în SCS, Seria III, Științe sociale, Iași, an V, nr. 3-4, 1954; Vasile Neamțu, *Războiul din Moldova din primăvara anului 1633*, în ASUJ, Secțiunea Științe sociale, tom II, fasc. 1-2, 1956; I. Caproșu, *Despre politica internă a lui Radu Mihnea și războaiele țărănești din prima lui domnie în Moldova*, în SCS, Istorie, Iași, an XII, fasc. 1, 1962.
3. St. Olteanu, C. Șerban, *Menajurile din Țara Românească și Moldova în erul mediu*, București, Ed. Academiei, 1969, p. 123.
4. DR, A, veac XVII, vol. IV, București, Ed. Academiei, 1954, p. 6-7, doc. 8.
5. Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în Opere, ediție critică îngrijită de P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 42.
6. DR, A, veac XVII, vol. IV, p. 72, doc. 102.
7. Ilie Corbuș, *Intervenția polonă în Moldova și consecințele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, în RdI, tom 28, nr. 4, 1974, p. 534.
8. D. Ciurea, *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII-XVIII* în AIAJ, tom XIV, 1977, p. 138.
9. DR, A, veac XVII, vol. IV, p. 204, doc. 255.
10. N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, București, 1902, p. 196.
11. DR, A, veac XVII, vol. III, p. 113, doc. 185.
12. *Ibidem*, p. 101, doc. 164.
13. Miron Costin, *op. cit.*, p. 93.
14. DRH, A, vol. XXII, București, Ed. Academiei, 1971, p. 156.
15. P.P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în Țara Românească și Moldova*, în SMEM, I (1956), p. 116.
16. *Carte românească de învățătură*, ediție critică, București, Ed. Academiei, 1961, p. 18, p. 56. "Când va fugi țăranul de la locul și de la stăpîn-oșu, nimeni niciunul să nu-l primească țară de-1 va și primu, deodată, de sîrg să-1 întoarcă înapoi la satul lui de unde iasă, țară de va fi avînd vreo treabă ca acesta cu cine, acesta ce l-au primit, ca să aibă să spună treaba către domnul celuiui sat. Iară de va mesteugi într-alt chip și va călca pravița acensta, ca să plătească la domnie 12 lire de argint și 24 de lire boierimului celuiui, a cui va fi țăranul; și într-acensta chip să aibă îndemnare de la domnie, ca să întoarcă țăranul să-1 ducă de unde au fost, iară ei să rămîie cu toată paguba și chelăria".
17. Miron Costin, *op. cit.*, p. 93.
18. DRH, B, vol. XXXIII (1603-1632), București, Ed. Academiei, 1969, p. 406.
19. Constantin Cihodaru, *Ștefan, un înșipit nou introdus în Moldova de Movilești în începutul secolului XVII*, în SCS, Iași, Istorie, an VII, fasc. 2, 1956.
20. DR, veac XVII, vol. IV, p. 461, doc. 582.
21. Miron Costin, *op. cit.*, p. 90.
22. *Ibidem*, p. 89, 113.
23. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, p. 878-879, doc. MDCCXIV.
24. Miron Costin, *op. cit.*, p. 99.
25. Victor Motogna, *Domnia lui Ștefan Tomșa după izvoarele ungurești*, în "Revista istorică", XI (1925), p. 83, doc. 46, scrisoare din 5. nov. 1615.
26. Mustafa Naima, în *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. III, traducere de Mustafa A. Mehmet, București, Ed. Academiei, 1980, p. 75.
27. Miron Costin, *op. cit.*, p. 98.
28. St. Ștefănescu, D. Micu, *Țăranimea din Principatele Române în secolele XIV-XVI. Privire statistică*, în SMEM, vol. XI, 1992, p. 17.
29. M. Berza, *Războaiele în erul mediu*, în "Studii", XI, nr. 4, 1958, p. 92.

PRIMUL CURS DE ISTORIA PATRIEI ÎN ÎNVĂȚĂMÎNTUL SUPERIOR IEȘEAN

"Este dar istoria patriei cartea vieții"
Ioan Maiorescu (1843)

Résumé

L'Histoire de la Moldavie ("Istoria Moldovii") est le premier cours d'histoire nationale enseigné par Ioan Maiorescu à Iasi, pendant son court séjour dans la capitale de la Moldavie. La paternité du manuscrit — gardé aujourd'hui à la Bibliothèque de l'Académie Roumaine — est sûr, bien que son auteur n'ait laissé aucune trace visible permettant de lui attribuer l'œuvre. Pourtant, il s'agit bien de Ioan Maiorescu, en jugeant de l'écriture — la même que celle employée couramment par Maiorescu — et d'une signature en marge du texte appartenant, à ce qu'il paraît, à l'auteur même.

Précédé par une Introduction théorique sur l'importance générale de l'histoire et la mission de l'historien, le cours commence par l'époque ancienne et s'arrête en 1476, non sans avoir fourni au départ une périodisation globale de l'histoire des Roumains. Il est tout-à-fait significatif que l'auteur ne restreint pas ses observations à l'histoire nationale. Il fait aussi preuve de riches connaissances en histoire universelle; qu'il met à l'œuvre dans son récit des événements locaux. En même temps, bien qu'il ait annoncé une "Histoire de la Moldavie", Maiorescu parle en fait de l'ensemble de l'histoire roumaine et de toutes les provinces habitées par ses conationaux.

Aujourd'hui, sa démarche nous paraît extrêmement éloquent pour la conscience nationale chez les intellectuels roumains de la première moitié du XIXe siècle, ainsi que pour le rôle qu'ils assignaient à l'histoire dans leur projet de régénération nationale.

despre achiziționarea *Hronikuh* lui Gh. Șincai, ajuns la Gherman Vida (lucrare cunoscută de Mihail Kogălniceanu, înaintea de plecarea sa la studii în străinătate, chiar dacă uitase numele autorului), el arăta că acesta l-a cumpărat fiind îndemnat de un "iubitului al istoriei nației", după care urma, în paranteză, numele Ioan Maiorescu, sters apoi și înlocuit cu precizarea "[eu]". Lucrarea este neîndoielnic un manual: așa cum recomandă regulamentul școlar pentru caietele elevilor, el este scris pe o jumătate de coală, cealaltă rămânând disponibilă pentru însemnări ulterioare. Avem toate motivele să credem că preocupări de acest fel, profesorul le avusese și înainte, în clasele superioare, academice, numărul de ore situând istoria pe locul al treilea. Ce-i drept, planul de învățământ prevedea numai istoria universală, din păjuni neîndoielnic politice, la toate cele trei colegii (București, Iași, Cuzova), întrucât aceasta nu putea avea altfel implicații politice ca cea națională. Este adevărat, aceasta nu a fost complet neglijată.

Relativ frecvent pomenit, fie pentru domeniul spiritual, fie pentru cel politic, numele lui Ioan Maiorescu este, totuși, mai puțin cunoscut decât l-ar îndreptăți activitatea sa, fiind menționat, îndeosebi, în calitatea sa de tatăl lui Tita Maiorescu. Ce-i drept i s-a consacrat două monografii, una, mai amplă, cu prilejul centenarului nașterii sale¹, alta, mai recentă, privind mai ales activitatea sa didactică², dar departe de a o cuprinde în dimensiunile ei reale. În schimb, deosebit de utilă pentru dezvoltarea orizontului său cultural este corespondența cu G. Bariț³. Chiar dacă adăugăm cele câteva studii care i s-au consacrat, ca și referințele din alte lucrări, aceste materiale sînt totuși insuficiente pentru cunoașterea eforturilor intelectuale ale lui I. Maiorescu, inclusiv a unor fundamentale. Caută esențială o conștiință necunoașterea pînă de curînd a unor scrieri ale sale răspîndite în diferite perioade și mai ales a unor manuscrise de o valoare comparabilă cu aceea a celor mai bune lucrări scrise în epocă, redactat sub forma unor manuale academice, legate de scurta ședere a profesorului la Iași⁴. Dintre ele (istoria universală⁵ și retorica), două au fost copiate de un elev al Seminariei Veșimine, N. Vicol (1842-1843) și au fost donate, din motive care nu ne interesează aici, bibliotecii județene din Galați, împreună cu un bogat fond, de V.A. Urechia (al cărui nume îi și poartă instituția) materiale deci mai dificil de depistat. Cel mai important este însă cursul de *Istoria Moldovii*⁶, păstrat în mult cunoscutul fond de Manuscrise al Academiei Române. Materialul îi aparține în mod cert lui Ioan Maiorescu, două elemente fiind sigure în această privință, compararea grafiei cu aceea a scrisorilor sale din perioade respective către Bariț, cit și o însemnare existentă în text. Vorbind

Stabilind împărțirea obiectului, Regulamentul școlar din Țara Românească (1832) preciza că cea din urmă epocă ("istoria veacului nou") va cuprinde și istoria românească, care se va dezvolta particular de cea a celorlalte state, "făcându-se isocodiri a se găsi în istorie neamurilor de prin prejur obiceiurile și pravilele cele mai însemnate ale acestei țări". O prevedere asemănătoare era făcută și pentru cursul de cronologie.

Este vorba deci de două maniere de prezentare a istoriei românilor în istoria universală. Pe de o parte, trebuia să se stabilească o corelație între fapte din trecutul propriu și cel al altor popoare, iar pe de altă parte să se facă o prezentare separată, în capitole speciale, a istoriei românilor. De altfel, prevedea că "istoria se va scrie pentru Țara Românească deosebit și că ea se va da mai întâi în cercetarea Eforiei"¹⁰, evident pentru a verifica un conținut care putea ridica probleme delicate pentru acel moment. Aceste prevederi se referă la Țara Românească, dar ele au fost reținute și în regulamentul din Moldova (1835).

Despre modul cum au fost aplicate, un prim indiciu ne oferă manualele de istorie universală ale lui Gh. Șăulescu și Aaron Florian. În cadrul lor, autorii consacră unele capitole speciale istoriei naționale; în același timp, atunci când subiectul o permite, se fac referiri și la fapte de importanță universală din trecutul național. Pentru spiritul în care se face predarea, este revelator că, în paragrafele consacrate istoriei proprii, tonul este mult mai înflăcărat decât în restul manualelor și că autorii se străduiesc să reliefeze contribuția românilor la istoria universală.

Atenția acordată istoriei naționale a fost de natură să pregătească și să impulsioneze introducerea acesteia ca disciplină de sine stătătoare în învățământ. Firește, aici a contribuit și dezvoltarea generală a societății românești, înălțarea conștiinței naționale, ca și atenția acordată, în general, cercetării propriului trecut. De altfel, nu ne apare îndeajuns că noua disciplină este inclusă în planurile școlare cu numai cinci ani înaintea revoluției.

Pentru câteva luni, s-a crezut că aceasta va fi predată de Ioan Maiorescu, care a făcut parte și din comisia de reorganizare a învățământului din Moldova. În urma unui diferend cu conducerea școlilor muntene, titularul și inspectorul școlilor de la Căsova a trebuit să părăsească temporar Țara Românească, stabilindu-se, pentru scurtă vreme la Iași. În anul școlar 1842-1843 îl înlocuim numit profesor "de istoria universală și a patriei" și de retorică la Seminarul de la Socola. În vara anului 1843, în urma numirii lui Alexandru Sturdza ca efor al acestuia și a unor neînțelegeri cu noul rector Filaret Scriban¹⁰, Maiorescu renunță la postul de profesor al seminarului. Cum fostul dascăl, Gh. Șăulescu ieșise la pensie, conducerea școlilor moldovene a făcut toate eforturile pentru a aduce în locul său pe profesorul transilvănean, pentru "istoria universală și a patriei". La începutul lui iunie, Maiorescu a fost numit la Academia Mihăileană, nașnurile acestei numiri reieșind, pentru Epitropie, așa cum se spune în hotărârea sa, "din atestaturile ce Dn. ai înștițat care te mărturisesc că ai săvârșit cu laudă cursurile învățăturilor la vestita universitate a Ungariei, pentru care ai și destule dovezi în vremea cînd Dn. ai fost profesor la Academia veniamina"¹¹. Ceea ce atrage atenția este faptul că Maiorescu era numit nu pentru istoria universală, "critică" sau "pragmatică" așa cum apărea ea la Șăulescu, ci pentru "Istoria Universală și a Patriei", care trebuia să fie predată în "clasele filosofiei"¹². Este pentru prima dată cînd înțelegem această denumire între obiectele predate la Academia Mihăileană și, în general, în învățământul mai înalt din țările române. Maiorescu nu a mai rămas totuși decât puțină vreme la Iași, reîntorcându-se la Craiova curînd după 15 august, încheind expunerea la 1476 (în același an se termină și manualul pe care i-l atribuim lui Melchisedec, ca și Manualul de istoria Moldovei publicat de I. Albineț în 1844, la Iași). Oricum, chiar neterminat, manuscrisul, cuprinzînd 62 de file, este deosebit de interesant și ar merita să fie publicat, împreună cu alte fragmente ale profesorului transilvănean, scop pe care îl avem în vedere în momentul în care condițiile editoriale ne-o vor permite. Deocamdată, ne vom propune să facem o succintă prezentare a celui dinții curs de istoria patriei din învățământul istoric superior ieșean (chiar dacă este vorba de o istorie a Moldovei, nu se pare simbolic faptul că ea este redactată de un ardelen care lucrase în Țara Românească).

În mod firesc, cursul începe cu o Introducere de proporții mai reduse și de o manieră mai simplă decât cel de Istorie Universală. De altfel, chiar definiția obiectului este deosebit de sobră — "Pînă Istoria Patriei înțelegem o regulată înjghebare a împlinirilor celor mai însemnate care s-au săvîrșit în pămîntul în care trăim" (f.1). Profesorul acordă însă o atenție deosebită obiectului pe care urma să-l predice, în conformitate cu rostul acordat istoriei de către contemporani. Ca urmare a rezultatelor revoluției franceze, în prima jumătate a secolului trecut s-a înălțat credința că nu se poate construi ceva viabil decât avînd în vedere ceea ce se realizase în trecut, acordîndu-se o atenție mai redusă posibilităților națiunii¹³. Cunoașterea acestuia apare astfel ca indispensabil. "Folosul și trebuința istoriei patriei sînt afară de toate îndoileala și numai un pierdut fru al naturii poate ca să nu le simtă" (f.1). De aici și necesitatea dezvoltării umane constante. I. Maiorescu ține să facă sublinierea că, la fel "ca un om în parte, așa și popoarele și îndeobște toată omenimea crește dezvoltîndu-se treptat" (f.1) sau, în termeni filosofici ai vremii, "Dumnezeu și natura nu fac strîtura. Urmează dar că și popoarele ajungînd la cunoștința sa nu vrea să rămîie la locul unde l-au apucat soarele de astăzi, ci în armonie cu vocea lui Dumnezeu are de gînd să pășască înainte trebuie să cunoască gradurile prin care au trecut înaintașii săi pînă la timpul în care să afle astăzi

caci în alt chip nu este cu putință a păși înainte treptat, ori de ce măsuri de îmbunătățiri dacă nu să va lua potrivit cu starea întru care se află și pe care am moștenit-o de la strămoșii noștri, vor fi cu totul zadarnice. Aceasta este cauza de căpetenie pentru ce multe măsuri de reforme luate în mai multe staturi nu folosesc nimic, pentru că noi cei ce lucrăm astăzi, ne lăseăm astăzi a căuta ce au fost ieri" (f.1). De aici și importanța cunoașterii trecutului național. "Apoi care altă parte află de istoria Patriei ne va arăta nouă drumul pe care au pășit mai marii noștri și treptele prin care au trecut până ce ne-au adus în stare întru care aflăm" (f.1-1 v.). Or, tocmai istoria ne dezvăluie cele trei elemente "care însufletească așii pe om în parte cîi și pe popoare întregi; Baera (legătura) către pămîntul părinților, Baera către credința lor și Baera către cei de un singe cu noi, numai în aceste trei viețuiesc neamurile însufletește și istoria ne arată că numai însufletește de aceste puteri s-au ținut națiile nații pe fața pămîntului" (f.1 v.). Referindu-se la Sallustiu, dar și la o idee generală, "staturile numai prin acelea puteri să (în prin care s-au întemeiat, de unde urmează că puterile acestea trebuiesc cunoscută, prețuite și cultivate ca unele fără care nu poate viețui nici un popor" (f.V v.), subliniază I. Maiorescu.

Particularizînd, arată el, "moldovenii, ca și alte popoare, încă au întemeiat statul și l-au apărut numai cu numai cu puterile acestea și numai de aici au izvorît acelea fapte mari ale strămoșilor noștri de care vom avea prilejul a ne minuna în istorie". Concluzia care se desprinde este simplă. "Ca să putem viețui și de aici înainte ca nație nu vom putea numai cu puterile acelea, dacă nu vom putea cunoaște istoria Patriei (f.1 c.)". Explicația este, cu siguranță, generală în epocă. "Numai atunci să va însuflești moldoveanul pentru patria sa cînd va ști aștia cu degetul, aici, iustru acest loc, au căzut aștia și aștia din strămoșii mei, pe această cîmpie au udat părinții mei de așlea ori cu sîngele lor ca să se apere în contra vrăjmașilor și să-și pregătească mie un viitor mai fericit (f.11 v.)". Utilitatea cunoașterii trecutului este astfel indispensabilă și Ioan Maiorescu o formulează în termeni de o mare frumusețe. "Este dar istoria patriei Cartea vieții pentru veacurile trecute și mai cu samă pentru [viemurile] de față și pentru viitoru" (f. 2). "Cartea vieții" nu mai este o simplă carte, ci este viața neamului însuși, expresia fiind de o forță remarcabilă, fără a mai fi înfățișată în epocă, dar sintetizîndu-i într-un mod fericit spiritual. Ideile expuse pînă aici sînt rețuate în final deosebit de tranșant: "Începem cartea că numai un fir stricat și lepădat de natură, prin umare un fir netrebnic a patriei nu va cunoaște trebuința acestei cărți" (f. 2).

Am insistat asupra acestei prime părți a *Introducerii* pentru că ea este deosebit de revelatoare pentru gândirea istorică a lui Ioan Maiorescu. Importante sînt însă și celelalte două părți ale acesteia. Mai dezvoltată este cea care privește *Izvoarele istoriei patriei* (f. 2-6 v.), care ne-a prilejuit un articol special¹⁵, motiv pentru care nu ne vom opri aici asupra ei. O remarcă se impune totuși. Prin forța lucrurilor, profesorul se oprește mai pe larg asupra surselor moldovenesti. În același timp însă, el nu face abstracție de scrierile realizate în celelalte provincii românești. De altfel un interes deosebit prezintă dorința sa de a vedea realizată "o istorie critică a patriei" cu precizarea, semnificativă, că "de la această carte au dorim altă decât ca ea să nu se ocupeze numai [de] istoria Moldovei, ci cu istoria întregii nații românești; căci cel puțin așii este știut că nici odată nu se va putea scrie a.e. istoria Moldovei fără istoria nației românești și dincoace" (f.5 v-6).

Aprecierea este întîrîtă de modul în care Maiorescu prezintă *Împărțirea istoriei Moldovei*, care constituie a treia parte a *Introducerii*. Referindu-se la aceasta, el constată că "privind lucrul mai de aproape, trebuie să ticim lucrul în două părți: în una în care ea [este] nedeslupită de istoria Daciei îndeobște și în alta pe care o are ca o parte a Daciei de sine stătătoare. Cea dintîi nu se poate mîrgini între Milcov și Nistru — observăm că, pe bună dreptate, se face abstracție de actul din 1812 —, prin umare nici nu se poate povesti din istoriile celorlalte părți ale Daciei". În consecință, consideră Maiorescu, "această parte să poate sumi istoria Daciei, care cuprinde sîntimul de la începutul cunoștințelor istorice despre Dacia, cam patru veacuri înainte de Hristos, pînă la întemeierea deosebitului principat al Moldovei. În cealaltă parte să poate sumi istoria Moldovei în înțelesul strict. Amîndouă apoi să cuprind sub nume de istoria patriei" (f.6.). Fiecare din ele au "a lor puncturi de împărțire sau epode la acelea înfăptuiri care au schimbat și au prefăcut soarta acestui pămînt" (f.6 v.).

Subîmpărțirile au drept criteriu etatismul, criteriul care este aproape general în vînturile epozii și care avea să-și găsească autoritatea prin teoretizarea pe care o face Hegel. Utilizîndu-l, Maiorescu împarte prima epocă în trei capitole: I. "De la cel dintîi răg cunoscut în Dacia pînă la Trăian"; II. "De la Trăian pînă la venitul patru sau pînă la pînirea acamurilor barbare, anul 350"; III. "De la pînirea acamurilor barbare pînă la vremea cînd s-au strecurat barbarii de pe aici și s-au întemeiat în mai multe locuri principatului românești". (Atrage atenția, în legătură cu această din urmă observație că Maiorescu are în vedere nu numai continuitatea românilor, ci și organizarea lor statală, în tulburarea epocă a migrațiilor, cu explicații asupra căreia va reveni); IV. "De aici pînă la întemeierea principatului Moldovei după familia Dragoș".

În ceea ce privește "Istoria Moldovei ca principat de sine înfăptuit", ea "are ca epode sale". Prima din ele merge de la Dragoș pînă la anul 1526, la moartea lui Ștefan al VII-lea — este una din relativ numeroasele imprecizii

pentru prima sa parte, fapt care îi are explicația în cronicile cuprinse în sursele utilizate —, când domnii Moldavici au încetat de a mai fi deplini neîntrași (suverani). Partea aceasta se poate numi *Istoria veche a Moldovei și epoca virtuții moldovene*.

Epoca a doua cuprinde perioada de la 1526 până "la începutul secolului 18, după Cantemir sau până la domnia fanariotilor. Acesta [este] veacul descrierii moldovenilor".

Cea de a treia perioadă cuprinde intervalul "de la începutul domniei fanariotilor până la căderea lor, care s-au întâmplat la anul 1821. Acesta este veacul cel mai apăsător al istoriei Moldaviei", consideră Maiorescu, în felul acesta și ceilalți contemporani și astăzi, fapt firească dovadă în vedere că ne aflăm în epoca renașterii naționale.

În sfârșit, de la 1821, până la 1829 "se poate socoti ca o pregătire de epocă a patriei. De la tratatul de la Adrianopol încoace" (f.6 v.).

Periodizarea este asemănătoare, și în această parte, cu aceea a Țării Românești. De altfel, avem toate motivele să credem că Maiorescu a redactat la Iași doar partea privind strict istoria Moldovei, restul avându-l pregătit de la Craiova, firește cu anumite modificări. Argumentul esențial îl constituie faptul că sfârșitul primei părți, privind "istoria Daciei", are drept final întemeierea Țării Românești. Și după partea de după întemeierea Principatelor a utilizat materialul pentru istoria acesteia, în așa fel încât, deși siliți de program să prezinte istoria Moldovei, nu a făcut decât să completeze abstractul de restul spațiului românesc.

Înspirându-se de la scrierile noastre mai vechi, se îndepărta totuși uneori de la spiritul lor. Spre deosebire de unii predecesori, care își începau expunerea cu istoria Romei, el se ocupă, la fel ca Mihail Kogălniceanu, direct de localnici. Despre semnificația acestora, interpretarea sa, convingătoare la prima vedere, este originală și susținută cu mult aplomb, mai ales că pornește de la constatarea că, în legătură cu aceasta, "părerile învățaților sînt cu totul desăbîtate. Unii socotesc că sînt de viață slavă, alții traci, unii germani și mai nimeni nu le-au dat numele ce li se cuvine în adevăr. Între atîtea păreri și mărturii istorice care se încrucișează una pe alta este anevoie a afla adevărul dacă nu vom lua un drum nou și puțin călcat pînă acum". Acest drum, consideră Maiorescu, "este pășirea de la documente moarte, adică de la cele scrise, la altele vii, păstrate în suprafața pămîntului acesta, în mîinile locurilor, auzurilor, rîurilor, țărmurilor, apelor" (f.7).

Maiorescu utilizează aceste elemente pentru precizarea începuturilor etnice ale dacilor, utilizînd referirea pe care o face Herodot la agatirzi, ce-i drept într-o interpretare contradictorie, acestia fiind plasați, după istoricul grec "în miezul Daciei" care "discrimea locurilor pe unde atîrzi ei popoarele" aparțin de Scitia. În continuare, spune însă el, "ce fel de semănție vor fi fost agatirzii astăzi s-au mai lămurit prin descoperirile celea nouă și ei sînt socotesc a fi o ruptură din viața cea mare celtică, care intră de toate din Asia pe malul stîng al Dunării s-au strecurat în Europa și au colonizat Italia, Galia, Spania, încă și Dalmatia și Panonia" (f.7 v.). Însușirea geografică fiind cu totul alta decît aceea stabilită de istoricii de mai tîrziu. Susținîndu-și însă ideea, Maiorescu afirmă în continuare că "Popoarele spre apusul Daciei și cam spre meazăzi, scordiscii, tauriscii și alții s-au recunoscut astăzi de popoare de viață celtică. Asemănarea între popoarele devitoare de la celti și între agatirzi s-au cunoscut încă mai de mult și mai tîrziu scotii au cunoscut că agatirzii au venit din părțile acelea în Dacia, alții au dedus pe scotii despre mică noapte și amine pe pictii de la agatirzi" (f.7 v.). O ipoteză ar fi că "ei s-au luat după numele Pistelor pe Virgiliu și Pomponiu Mela îl dau și agatirzilor pentru după spun ei își boia trupurile. Acestea pînă în zilele noastre era numai păreri și să știa numai aștia că pictii din Scitia sînt în adevăr rîmășite celtice și că agatirzii cu multă apropiere de adevăr vor fi fost tot celti" (f.8).

De la Herodot, istoria devine mai sigură din timpurile cînd macedonenii s-au întins pînă la Dunăre, moment în care nu se mai înfățișează numele agatirzi, ci numai acela de davi și mai apoi de daci, dat însă de străini, cel siliți a-ncheia că agatirzii și devitorii lor daci sînt de origine celtică" (f.8). Pentru Maiorescu, mai multe argumente pledează în acest sens. Peste tot în Dacia veche este răspîndit numele de gal — Galda, Galați ș.a. — nume pe care românii nu le-au putut lua de la alții decît de la popoarele galice. Apoi, în limba română sînt o mulțime de cuvinte pe care nu le au celelalte popoare române, ci numai noi și rămășițele popoarelor celtice — med, ciuhură, pungă și multe altele pe care românii pe puteau lua numai de la popoarele celtice. De asemenea, aceștia aveau obiceiul de a numi pămînturile nasterii lor numai țări, așa cum vor proceda și românii, denumirea avînd înțelesul de patrie. La fel, Maiorescu este de părere că "Într-o denumire de davi și mai pe urmă daci că cele mai multe cetăți ale dacilor erau în Deva, Dava", care înseamnă "întu" și în adevăr cetățile pe care le putem noi dovedi că au fost ale dacilor se găsesc tot la marginea rîurilor. Știînd aceasta nu mai avem a alerga la fabule pentru începuturile patriei noastre. Aceasta sînt numele după rîul Moldovei și numele acesta în limba celtică nu însemnează altceva decît rîul Mol. Ea este așa de veche ca și românii din Dacia" (f.8). În sfîrșit, apelînd la o informație a lui John Paget, el face precizarea că "portul românilor din Hațeg este întocmai ca portul scotilor de astăzi" (f.9).

Pentru perioada ulterioară, Maiorescu se referă la influența greacă venită aici ales prin intermediul religiei, în primul rând prin Zalmoxis, ca și la legăturile cu tracii, considerând că geții sînt o ramură a acestora, care au fost asimilați de dacii-celti. Regresivă este această lui s-au bucurat de un condei ca cel al lui Cezar, el subliniază totuși că aceștia au avut un înalt nivel de civilizație. Apreciind că "de mirare" este pentru veacul de atunci "cîtă mărimie au arătat Dromibet către Lisimah pe care l-au primit cu toată pompa împărătească", el subliniază că "așadar dacii încă de atunci s-au fost mîscuți de omenii sîlbateci. Aceasta este chiar o dovadă că dacii nu aveau nimic opoștă cu tracii și cu slavii, cărîi atunci era foarte sîlbateci și amuși slavii încă pe timpurile lui Ha. și încă vroo cîteva veacuri încoace locuiau în bălți și în pîduri" (f.10 v.).

După această parte privind începuturile dacilor, Maiorescu se ocupă aproape exclusiv de istoria politică, încercînd să descrie prima ei parte, care "este foarte încurcată", propunîndu-și să stabilească o cronologie a monarhilor, un loc aparte rezervîndu-l pentru Burebista, care a impus pe plan larg forța poporului său și pentru Cotiso. Firește însă că printre regii daci, spațiul cel mai larg este rezervat lui Decebal, luptelor pe care acesta le-a avut cu Domitian și mai ales cele două războaie cu Traian. După ce prezintă pe scurt primul conflict, în urma căruia regele dac "s-a cîștigat de fîcîta pace" (f.13) măsurile sale au nemulțumit Roma, determinînd cel de-al doilea război pe care îl prezintă detaliat, fără a se opri numai la descrierea sa, ci rezervînd un loc larg explicațiilor. Cucerirea Daciei de către romani apare ca fundamentală pentru istoria noastră. Surprinde totuși faptul că nu înțelegim nimic despre organizarea politică și economică sub stăpînirea romană, ca și ignorarea importanței cu barbarii. Asupra năvălirilor acestora se discută în continuare, însă într-o manieră aproape strict descriptivă, cu aprecieri care sînt uneori surprinzătoare, cum este aceea că Celales Neamțului este o creație a gotilor. Maiorescu insistă asupra continuității daco-romanzilor, însă într-o manieră simplificatoare, ca și istoricii mai vechi sau cei care îi sînt contemporani. Practic, el nu constată nici o legătură între năvălitori și autohtoni. Singura excepție este făcută pentru slavii, cînd s-a produs a doua creștinare a localnicilor, prima fiind în timpul Daciei romane, chiar dacă atunci se înfîlțesc și urmele altor religii. În rest, fiecare năvălire este prezentată după aceeași schemă, inspirată de timpurile mai apropiate. Autohtonii "se trîgea numai la locuri sigure și după ce trece furia varvarilor țară să întorcă la moștele lor" (f.23), așa cum vor proceda ulterior cînd năvăleau titanii. Oricum, izvoarele demonstrează că "s-au aflat totdeauna zicea pînă la timpul în care s-au întemeiat domnia românească statornică — afirmația este valabilă și pentru Tara Românească —, așa dar s-au fost nevoite ca țara să se descalece a doua oară, odată atunci ar trebui să numim descalecări cîte odată de varvari și mai cu sumă de vecumuri au trecut aici (f.26 v.-27)". O excepție pare să o facă pentru trecerea românilor care locuiau la sudul Dunării la nordul fluviului, care s-au alăturat românilor care au locuit aici și înainte de Dragoș. În legătură cu aceasta, merită menționat faptul că există un paralelism români-romani, ceea ce ar presupune alături de procesul de romanizare și unul de românizare, idee care ar avea să fie rehată cu cîteva ani în urmă de unii istorici chieși și asupra căruia nu s-a înțeles suficient, fiind respins din rațiuni mai mult de ordin politic, fără a se căuta simburile de adevăr. Trecerea Dunării de către romani la nordul acesteia — nu discutăm aici această idee care a dat naștere la numeroase dispute — a avut, consideră Maiorescu, o importanță deosebită, întrucît năvălirile îi vîrșiseră, iar aceasta "i-au împoporat țara" (f.23). În legătură cu acest fenomen, ca și cu alte aprecieri, trebuie subliniat viziunea panromânească pe care o oferă cursul, inclusiv după întemeierea Moldovei.

Realizată după năvălirea titurilor, aceasta prezintă numeroase dificultăți în ceea ce privește interpretarea. De altfel, cronologia este prezentată într-o manieră contradictorie. Dragoș domnește între 1299 și 1324, dar despre întemeierea statului se vorbește pentru perioada 1340-1350. Apoi, nu este cert dacă Dragoș este fiul lui Bogdan, sau Bogdan fiul lui Dragoș. Autorul înclină totuși spre această din urmă variantă, care nu mai poate fi susținută astăzi. În schimb, Maiorescu este foarte ferm în legătură cu două constatări. Mai întâi, amintita prezență a românilor în Moldova înaintea lui Dragoș, chiar acesta fiind considerat "localnic sau venit din Maramureș" (f.26 v.). Apoi, românii care după înfrîngerea titurilor vin din Maramureș de fapt se întorc în patria lor, idee conformă cu cele pe care le întâlnim în legătură cu celelalte năvăliri. Diferența constă însă în faptul că acum se întemeiază un stat viabil.

După Bogdan, stat prezentat succesorii săi, insistîndu-se asupra faptelor politice, mai ales asupra celor externe, îndoecebi asupra amenințării maghiare, inclusiv pe plan religios cum este insistența asupra catolicismului în Moldova. Firește, aici se pornește de la un fapt real, dar avem impresia că în această privință și-a spus cuvîntul și faptul că Maiorescu era greco-catolic. Un loc relativ important este acordat însă și politicii interne, mai ales stingerărilor lupte pentru domnie. De altfel, locul rezervat succesorilor al tronului este relativ redus, fapt impus astăzi de situația izvoarelor, cît și de timpul limitat în care acestea se află la cîrmă țării. Excepția va veni odată cu "Alexandru cel Mare și Bun", cu toată grosala de cronologie (1401-1433).

Fără de acesta, Maiorescu are o prețuire deosebită. Faptul se observă încă din adăugarea stotcuprinzătorului epitet "cel Mare", fiind, după cîte știm, singurul istoric de pînă atunci ce-l utilizează. Mai multe elemente îl

determină să o facă. "După aștea nestatorniciri din Muntre și din afară, după aștea vârstări de singe", care "toate amercința căderea principatului [...], patria cu mulțumire se oprește la Alexandru întâi și privește viața cea frumoasă. De la întemnețirea principatului până la Alexandru toată istoria este întunecoasă și ce știm mai multe de scriitorii străini să reducă numai la stăzboniile din Muntre, la schimbările domnilor" și la conflictele cu vecinii. Începând de acum știrile sînt mai bogate de ani mai buni, încît putem, zice că cu Alexandru sîncepe adevărata istorie a Moldovei. Socotind toate împrejurările legate de Alexandru, "să vede că au fost omul ales de promie ca să pue stăului Moldovei temelie pentru mai multe vecuri și tocmai de aceasta avea Moldova nevoie" (f.37 v.). Domnitorul "s-a unșit chemarea sa spre mulțumirea obștească organizînd țara în Muntre și respectînd-o din afară" (f.38).

"Ce sînt tîme de organizarea țării, aceasta sînt tîme în politică și bisericască" (p.38). Maioreșcu face o privire largă asupra modului în care Alexandru a organizat Moldova. Firește, el nu face abstracție de faptul că focul de la începuturile acestuia trebuiau să existe unele elemente organizatorice, dar acestea au fost dezvoltate tocmai acum și ele vor fi utilizate și în perioada următoare. Este vorba de împărțirea țării în deșegătoriile care își vor păstra multă vreme existența. Atrage atenția, de asemenea, faptul că se referă la structura socială a țării, fapt mai puțin întâlnit la istoricii din epocă. În această privință, observațiile sale sînt deosebit de interesante. Boierii sînt asemănați nobililor din Polonia și Ungaria, fapt care a fost confirmat de cercetările recente, avînd aceleași drepturi și îndatoriri. Ceea ce este însă surprinzător sînt referințele sale la țărani, neglijanți de majoritatea istoricilor de pînă atunci, ca și de cei din epocă, comparați și ei cu cei din țările vecine. Ridicat de jos, Maioreșcu are o atitudine de simpatie față de aceștia, care erau supuși abuzurilor prin deseale schimbări anterioare de domnii, situație pe care Alexandru a încercat să o remedieze prin intermediul legislației.

La fel îi subliniază meritele în ceea ce privește construcțiile religioase, monumente comparabile cu cele din țările dezvoltate ale Europei, ca și, în general, contribuția sa la dezvoltarea culturii românești, ceea ce a atras prețuirea străinătății, cu care s-au stabilit legături trainice. Nu a reușit totuși să oprească pătrunderea slavonilor în biserică, ceea ce a avut implicații asupra lexicului. În general însă, Alexandru a făcut numeroase îmbunătățiri pentru țară. De asemenea, el s-a remarcat pe plan extern, mai ales prin cunoscutul sprijin acordat polonilor. Foarte acestuia îi face pe Maioreșcu să conchidă că "meritele lui pentru țară erau cîștigat numele de Alexandru bunul (sensul cuvîntului nu este înțeles) și marele pre care și după mîrturisirea străinilor l-au învrednicit" (p.43 v.).

Mai puțin interes prezintă perioada dintre domniile lui Alexandru și Ștefan cel Mare, începutul domniei acestuia fiind stabilită la 1458. Perioada este prezentată detaliat, mai ales luptele între Iliș și Ștefan. Sînt însă și lacune surprinzătoare, cum este aceea a acceptării tributului. După această perioadă, prezentată mai mult descriptiv, "s-au stădăcat în Moldova un bărbat din sîmul românilor care au stădăcat numele nației sale și au tras asupra țării lumina minții a toată Europa". Acesta este Ștefan numărat al VI-lea, "numit marele și bunul" (f.46 v.). Prezentînd "cele două fapte ale lui Ștefan pînă la războiul cu Matei Corvin", Maioreșcu subliniază, după împrejurările înfrîngerii lui Petru Aron și înscutării sale, probabil, pentru a-i justifica ulterioarele merite militare, că "cea dinții grijă a lui Ștefan au fost aceea spre care îndestul au arătat nașea sa apăsare la războie". Făcîndu-i o caracterizare și subliniind ceea ce pot realiza românii dacă dispun de o asemenea condiție, el arată că "nația română mîlcă batjocorită atî de mult de soartă" și supusă "trăsnici veacurilor totuși cîrmuită de un braț puternic și de o minte înaltă știa a să ține și a să face respectat altor nații. Dacă vom lua în bogare de samă că faptele acestea le-a săvîrșit acel bărbat și moldovenii, sporul ce oprește și mai mult și la ce stare ca bărbatul de care vorbim să aibă la dispoziție toate puterile ei. Acesta este Ștefan cel Mare". Observăm dorința de unitate, impunîndu-se o comparație cu Mihai Viteazul, cu deosebirea însă că Ștefan a avut o domnie foarte lungă, plină de conflicte. Nu este cazul să insistăm asupra modului în care sînt ele prezentate. Observăm însă că Maioreșcu este bine informat asupra lor și că uneori, cum este cazul luptei de la Podul Înalt, se ajunge pînă la detalii. De asemenea, se observă deosebiri în raport cu restul relațiilor. În general, prezentarea este destul de seacă, fapt pe care îl întâlnim și la ceilalți istorici transilvăneni. La Maioreșcu stătim însă paragrafe de o rară frumusețe, cum este prezentarea bătăliei de la Podul Înalt. O manieră asemănătoare se găsește în ceea ce privește lupta la Războieni, a cărei descriere este inspirată de Gh. Asachi, ceea ce determină o îndepărtare de la realitate. La fel, un spațiu important este rezervat luptelor cu tătarii, ca și celor cu polonezii. În general, spațiul cel mai important este rezervat bătăliilor. În același timp, ca și în cazul lui Alexandru cel Bun, dar într-o măsură mai mare, se rezervă un loc deosebit realizărilor culturale, îndeosebi ctitoririlor bisericesti.

Ceea ce atrage atenția este faptul că sfîrșitul îl constituie anul 1476. Faptul nu ni se pare întâmplător. Într-o primă fază, Ștefan a fost nevoit să lupte numai cu boierii, ceea ce l-a pus într-o situație de inferioritate. Ulterior însă, el a reușit să reconstituie "oastea cea mare" cu ajutorul căreia a reușit să-i alunge pe turci peste Dunăre. În felul acesta, bătălia de la Războieni constituie un punct esențial în istoria militară a Moldovei. Ea justifică, putem

spune, afirmația lui Grigore Ureche că "unde birușă alții nu perdeau nădejdea, că știindu-se căzut jos, să rădica deasupra birușitorilor"¹⁶.

NOTE

1. N. Băncescu și V. Mihăilescu, *Ioan Măiorescu. Serii comemorative 1811-1911*, București, 1912.
2. Maria Stoican, *Ion Măiorescu*, București, Editura didactică și pedagogică, 1967.
3. George Bariț și contemporanii săi, București, Editura Minerva, p.203-421.
4. V. Cristian, *Cursul de istoria universală al lui Ioan Măiorescu*, AIIAI, 1980, 21-25-55.
5. Gh. Adamescu, *Istoria Seminarului Vălența din Iași (I) (1803-1903)*, București, 1904, p.47.
6. *Istoria Moldovei*, Arh. St. București, M.C.I.P., F. 9 v.
7. *Istoria Moldovei*, f.5.
8. V.A. Urechea, *Istoria școlilor*, IV, București, 1892, p.280.
9. *Ibidem*.
10. *Ibidem*, Arh. Statului București, M.C.C.P., Moldova, D.182/1842, f.17.
11. *Ibidem*, f. 9 v.
12. V.A. Urechea, *op.cit.*, p. 160.
13. V. Cristian, *Istoriografie generală*, București, Editura didactică și pedagogică, 1985, p. 150.
14. "Patria" este sinonimă cu statul. Observăm în chiar cazul de față că *istoria patriei* poate fi înlocuită cu *istoria Moldovei*. Este interesant că, în corespondența cu Epitropia, aceasta este utilizată în mod constant, în vreme ce Mihail Kogălniceanu folosește denumirea de "istoria națională" (V. Cristian, *Cursul de istorie națională a lui Mihail Kogălniceanu. Date noi și precizări*, AIIAI, IX, 1972, p.261-276).
15. *O schiță a istoriografiei românești datorată lui Ioan Măiorescu*, XIV-XV, 1983-1984, (septembrie 1986), p.173-182.
16. Grigore Ureche, *Leptoseful Tarii Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, ESPLA, 1958, p.111.

IMAGINEA FRANȚEI ȘI PROCESUL DE DEZVOLTARE A ROMÂNIEI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA. UNELE ASPECTE

Résumé

Les relations franco-roumaines à la fin du XIXe siècle ont été appréciées jusqu'ici surtout du point de vue de leur côté formel, officiel (diplomatique, économique et culturel). On a expliqué à force d'arguments l'orientation différente de la politique extérieure française et roumaine après 1878, l'alliance de la Roumanie avec les Puissances Centrales, ainsi que l'éloignement progressif de la diplomatie et des milieux commerciaux et financiers français du jeune Etat indépendant du Bas-Danube. Si, jusqu'en 1871, l'achèvement des projets politiques de la nation roumaine avait été constamment soutenu par la France, après cette date les intérêts des deux pays ne coïncident plus. Cependant, cet éloignement officiel n'est pas doublé d'un éloignement similaire des images, des idées et des aspirations des Roumains vis-à-vis de leur "sœur aînée". Bien que l'attitude de ceux-ci face à la France change considérablement dans la seconde moitié du XIXe siècle par rapport à celle du début du siècle, elle garde pourtant la même empreinte sentimentale qu'auparavant, étant par la même, très différente des relations officielles.

C'est ce que nous avons cherché à démontrer à travers les journaux du temps et autres documents reflétant les débats politiques et culturels de l'époque.

Ceea ce ne-am propus aici nu este descrierea acestei imagini, și nici raportarea ei la realitatea franceză a timpului, ci decelarea citorva din semnificațiile posibile pe care ea le dobîndește în efortul de dezvoltare a societății române moderne.

Pînă la 1866, formarea spiritului public românesc suportase amprenta decisivă a influenței franceze² născută din contactul pe care intelectuali români îl realizează cu mișcarea de idei din Franța, încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Pornită tîrziu pe drumul unei dezvoltări moderne, societatea românească este conștientă de propriul decalaj față de civilizația apuseană³, care se constituie pentru ea în model, în exemplu, în deziderat. Românii se consideră îndreptățiți în a accede la acest model occidental prin originea latină, prin identitatea lor națională diferită de aceea orientală și slavă în vecinătatea cărora un destin istoric potrivit îi situase. În spiritualitatea românească se constituie o *image-legendă a Franței*⁴, identificată cu noțiunea de "Europa", care se transformă, treptat, într-un model concret, mobilizator, al unei societăți organizate după principii moderne, verificate printr-o îndelungată practică. Adoptarea instituțiilor românești, dezvoltate istoric, la funcțiile schimbării rapide, pe care o reclama ritmul alert de introducere a noului⁵, se realizează prin raportarea continuă la acest model apusean, întruchipat, pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, de societatea franceză. În plus, contactul direct — prin intermediul călătorilor, al cășilor, al studenților români de la Paris și din alte orașe ale Franței — cu această civilizație latină, europeană, modernă, implicarea substanțială a oamenilor politici și a personalităților culturale franceze în constituirea statului național contribuie la cristalizarea unei atitudini pro-franceze cu puternice conotații sentimentale.

Relațiile româno-franceze la sfîrșitul secolului al XIX-lea au fost apreciate — în istoriografia care ne-a fost accesibilă — mai ales sub aspectul raporturilor diplomatice, economice și culturale oficiale. S-au citat argumente pentru a explica orientarea diferită a politicii externe românești și a celei franceze, aderarea României la Tripla Alianță și dezinteresul diplomației, al mediilor comerciale și financiare din Franța pentru sfîrșitul stat independent de la Dunărea de Jos. Decă, pînă la 1871, înfăptuirea actelor decisive în plan național a avut drept sprijin politica franceză față de Problema Orientală, după această dată interesele celor două state nu mai coincid. Dar, această distanțare, pe deplin explicabilă, nu este dublată de un proces similar în planul imaginilor, al ideilor și aspirațiilor. Deși atitudinea românilor față de Franța — așa cum apare ea în presa timpului, în dezbaterile politice și culturale — se modifică sensibil în decursul ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea, nu putem explica această transformare doar prin noul conținut al relațiilor internaționale, prin interesele imediate și de perspectivă ale statului român. După 1871, această "image a celuilalt" are un conținut politic, dar și sentimental, care nu reflectă fidel relațiile oficiale dintre România și Franța. Ea este, în primul rînd, o oglindă a propriilor idei, a speranțelor și deziluziilor spîrute, în opinia publică românească, în încercarea de a face față unui complicat proces de modernizare.

Pînă la 1871, simpatia și recunoștința sînt dimensiuni dominante și aproape unanime ale unei imagini ce se raportează la Franța ca *patrie a revoluției*, românii înțelegînd prin "revoluție" alături mîscarea politică îndreptată împotriva Vechinului Regim, cît, mai ales, opera pînă la urmă decisivă, de răsturnare continuă a ceea ce este vechi, perimat, în propriile structuri interne și în ordinea europeană. Franța este marea putere ce garantează, alături prin spiritul înăscător ce-l însușește "națiunilor surori" (România și Italia, în primul rînd), cît și prin politica ei internațională, eliberarea de sub un regim opresiv, social și național. Mîșcarea Franței, scria cotidianul "Românul" în ianuarie 1870, "este salvarea omenirii de sub diferitele schelii ale spiritului evului de mijloc (...); omenirea trăiește de la 1789 prin suflarea de viață a Revoluției franceze și tot de la dînsa toate naționalitățile așteaptă deplina lor salvare"⁶. Adopțiunea modelului liberal francez este determinată de influența psihologică a acestei imagini ideale asupra rolului Franței în introducerea noului, de identificarea ideii de revoluție cu exemplul modernizator al Franței. Codul civil, spiritul Constituției din 1866, cadrele instituționale de dezvoltare a societății sînt asimilate și, uneori, chiar copiate după cele franceze; și aceasta, nu numai dintr-un spirit de imitație ce însoțește, inevitabil, procesul de modernizare a societăților conștiente de propria lor "înzădire" în raport cu civilizația apăsătoare. Tinerii care studiaseră în Franța în deceniile trei-patru ale secolului al XIX-lea erau, douăzeci de ani mai tîrziu, principalii oameni politici care, indiferent de schimbarea atitudinii lor față de liberalismul romantic al revoluției de la 1848⁷, continuau să fie buni cunosători ai instituțiilor și ai legislației franceze. I.e. de altă parte, originea latină comună, ascunderea "nașterii" dintr-o cultură națională îndemnată, de asemenea, la încrederea în modelul liberal francez. Dar, ideologia și practica politică a liberalismului suferă corective esențiale, dictate alături de decalajul dintre dezvoltarea societății românești și cea a societăților vest-europene, cît și de circumstanțele naționale, decisive: dominația otomană, sistemul de garanție colectivă a marilor puteri, necesitatea obținerii independenței și a realizării unității depline. Liberalismul românesc, fortificat de ideea națională⁸, nu-și putea găsi o împlinire în politica economică a statului român iar, sub aspect social și politic, el trebuia să devină un instrument al modernizării "de sus", prin acțiunea puterii centrale. Aceasta, în condițiile unui regim juridic internațional restrictiv (pînă la 1877) și în lipsa unor grupări politice bine definite și a unei burghezii comerciale și bancare numeroase și puternice⁹. Deși liberalismul european suportase, el însuși, schimbări de conținut, se diversificase de-a lungul secolului al XIX-lea, în tentativele lor de modernizare românii continuau să se raporteze constant la ideile generale ale Revoluției franceze, ca fiind "principii de viață modernă"¹⁰ prin aplicarea cărora societatea românească putea să-și dobîndească locul de drept în Europa timpului. În *Mesajul către Tron* din ianuarie 1865, Adunarea Electivă a României, elogiind opera de reformare a instituțiilor pe care o realizase A.I.I. Cuza în anul precedent, declara: "Aceste instituții fiind bazate pe nemuritoarele principii de la 1789, ele sînt scumpe națiunii noastre și Adunarea (...) ia înaintea Măriei Tale sacra îndatorire de a le apăra și a le menține ca bunul cel mai prețios, ca patrimoniul cel mai sfînt al societății românești"¹¹. Invocarea principiilor de la 1789 nu era numai "un tribuț plătit acelei mari puteri (Franța) căreia, în mare parte, fi datorăm condițiunea noastră politică"¹², așa cum afirma unul dintre oamenii politici ai vremii, ci, prin caracterul oficial al declarației, reflecta sentimentul că aceste principii — deși nu erau foarte exact și clar definite — reprezentau *spiritul veacului*, modernitatea, noul; iar respectul și introducerea noului în societatea românească erau o datorie națională.

În 1866, poziția Franței în criza generată de dețonarea lui A.I.I. Cuza și în problema aducerii unui print străin¹³ a fost, în interior, ideea că Napoleon III este "genul tutelar al României", iar legăturile dintre împăratul francez și Carol de Hohenzollern erau văzute ca o garanție a noului statut internațional pe care România trebuia să-l obțină.¹⁴

În ciuda afirmațiilor răsunătoare din paginile ziarelor, a simpatiiilor consolidate de-a lungul cîtorva decenii, relațiile dintre România și Franța se modifică substanțial după înfrîngerea din 1871. Explicația orientării politicii externe românești spre adversarii Franței a fost căutată, în istoriografia noastră, în unele probleme cărora statul român trebuia să le facă față: cîștigarea independenței, necesitatea găsirii unui alt mare aliat care să sprijine intențiile de emancipare de sub dominația otomană și să ofere garanții valabile pentru realizarea unității naționale depline. Toate acestea, în condițiile în care Franța era, încă, fidelă politicii sale tradiționale de apărare a integrității Imperiului Otoman, fiind interesată, în primul rînd, de politica sa colonială și de formarea unei alianțe durabile cu o mare putere, capabilă să contrabalanseze ascendența Germaniei în Europa¹⁵. La aceste condiții de ordin politic se adăuga orientarea economică a României preponderent spre Austro-Ungaria, apoi spre Germania¹⁶, refuzul repetat al cercurilor financiare franceze de a acorda statului român împrumuturile solicitate¹⁷, slăbirea, comparativ cu perioada precedentă, a relațiilor culturale. Imaginea Franței nu-și modifică dominața sentimentală — "de recunoștință și afecțiune"¹⁸ — ce poate fi surprinsă, dincolo de exagerările de limbaj, în presa de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, mai ales în momentele în care Franța revine insistent în atenția opiniei publice (de exemplu în 1870 și 1889). Dar, Franța nu mai reprezintă o alternativă viabilă pentru politica externă a României, iar modelul

francez, idealizat și acceptat cu încredere pînă atunci, nu mai poate răspunde acelor probleme cărora societatea românească este nevoită să le facă față.

În timpul războiului franco-prusac din 1870, atitudinea pro-franceză se manifestă cu claritate și, în mod surprinzător, chiar în declarațiile oficiale, în ciuda legăturilor dintre Carol de Hohenzollern și familia regală prusacă: "Principatele sînt ferm hotărîte să strîngă și mai tare legăturile de solidaritate care există între ele și Franța"¹⁹, oferindu-și "slabul ajutor ce i-ar putea fi util"²⁰ acesteia. Zărele românești cuprind, în fiecare număr, știri și comentarii relative la război, menținându-se încrederea în victoria armatei franceze chiar și atunci cînd pierderile acesteia sînt de mari proporții. Confruntarea militară este văzută ca fiind recrudescența unui conflict îndelungat între gîta latină și cea germană²¹, al cărui deznodămînt ar putea fi fatal pentru români, mai ales pentru cei din Transilvania. Fiecare dezbateră, în presă, asupra situației politice din interior, asupra instituțiilor românești, asupra rolului și prerogativelor Tronului, se raportează în mod explicit la situația internațională, pentru că, în perioada de formare a statului național, orice schimbare a raportului de forțe pe plan european avea o implicație directă asupra situației României. Manifestările de simpatie pentru Franța vin, mai ales, din partea zărelor și partidelor de opoziție: scrișori din provincie, cu sute de semnături, cuprinzînd calde încurajări pentru armata franceză; conscripții publice pentru ajutorarea răniților și a orfanilor, acuizarea fîșii adusă domnitorului de a fi ignorat opinia publică și de a nutri simpatii prusace. Însă, într-o primă fază a conflictului, factorii de decizie, obligați să adopte o poziție clară, dau expresie aceleiași stări de spirit. De exemplu, P.P. Carp, pe atunci ministru de externe, interpelat în Parlament, răspunde: "Acolo unde vor fi rasele latine, acolo va fi și România"²², explicînd, însă, că poziția de neutralitate nu putea fi înălțată. Între aplecarea firească spre colaborarea cu Franța și necesitatea politică a păstrării neutralității²³, unul dintre deputați (N. Blănenberg) găsea o soluție de perspectivă: "În ceasul în care această neutralitate n-ar mai fi posibilă, locul nostru nu mai poate fi decît acolo unde va plîfui drapelul Franței"²⁴. Pentru politica externă a României se naște acum întrebarea "Prusia sau Franța?"²⁵, întrebare la care oamenii politici vor răspunde prin apropierea de Puterile Centrale și apoi prin aderarea la Triple Alianță. Dar, pentru opinia publică românească, răspunsul era mult mai dificil și el nu implica numai găsirea unui aliat puternic în Europa timpului. Era momentul în care sentimentele și recunoștința pentru Franța trebuiau disociate atît de opțiunea în politica externă, cît și de propriul proces de modernizare, asupra căruia influența franceză acționase decisiv pînă la acea dată.

După 1877, statul român independent își putea consolida și întări structurile fîră a mai resimți efectele unei dominații străine stînjecitoare. Dezvoltarea devenise, mai mult decît în deceniile anterioare, un imperativ de ordin național, față de care partidele politice, personalitățile științifice și culturale se simțeau responsabile. Ritmul alert impus acestei dezvoltări, sub aspecte variate, avea scopul declarat de a mînciona decalajul față de civilizația apusacă. Modalitățile prin care este introdusă acum schimbarea dădeau naștere unor fenomene de criză ce bulversau, inevitabil, economia, societatea, viața politică și conștiința individului, scos din cadrele tradiționale ale victiei sale. Efectele acestor crize au determinat o atitudine circumspectă, mai critică față de înșirarea fîră rezerve a "formelor" occidentale. Este un impas în teoretizarea procesului de modernizare a unei societăți care, "dislocată din vechea sa așezare și aruncată pe pîvnîrul prefacerilor vertiginoase este fatal dizarmonică"²⁶. În acest moment al său, dezvoltarea societății românești resimte acut contradicțiile dintre tradiție și însoțirea accelerată, dar și rezultatele mimetismului în adoptarea, uneori fîr discernămint a unor principii, a legislației și a unor instituții care-i erau necesare. Modelul francez, ce acționase ca o *matrice* a spiritului public românesc, este abordat acum într-o perspectivă preponderent critică, nu atît la nivelul ideilor generale, cît și la cel al aplicării lor. În acest sens, istoricul A.D. Xenopol scria: "Nu introducerea *principiilor* celor mari de viață ale timpurilor moderne este cauza cea mai adîncă a tulburărilor victiei noastre, ci împrumutarea *formelor* și a *legilor speciale* sub care acele principii căutau a fi realizate la popoarele străine"²⁷. Modelul francez este opus, în această perioadă, celui german, celui englez, dar, mai ales, el este criticat prin prisma tradiției, a necesității societății românești de a-și găsi și de a-și apăra propria identitate.

Pentru schitarea, fie și numai în cîteva linii, a imaginii Franței, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, este semnificativ momentul sărbătoririi centenarului Revoluției franceze. Pentru români este prilejul de a-și manifesta sentimentele pentru *Marea Națiune*, acumulate și întărite timp de un secol, și nu pentru marea putere europeană a cărei politică internațională era, temporar, defavorabilă României. Între Franța reală, concretă, și cea imaginată, simbolică, românii optează, în momentul centenarului, pentru cea din urmă. Este ocazia unei retrospectivă ce revine la aceleași clișee mentale de reprezentare a Franței ca "țara tuturor marilor reforme, a idealului, a tot ceea ce este nobil"²⁸, și la aprecierea Revoluției franceze ca o tîrnăniță istorică, decisivă în evoluția civilizației europene, "mişcare ale cărei binefaceri românilor le-au resimțit în cel mai înalt grad"²⁹. Desi România, ca și alte state din Europa, nu a răspuns în mod oficial invitației de a participa la Expoziția Universală de la Paris, parlamentul a votat un fond de

200.000 mii lei pentru organizarea privată a acestei participări (iar priestr-o tombolă publică, suma a fost dublată). Președintele comitetului de inițiativă, prințul George Bibescu, primind vizita președintelui Republicii Franceze la standul românesc de la Paris, declara: "Românii, fiind parte la Expoziția Universală, se simt fericiți de a da o nouă dovadă de afecțiune pentru cea pe care o numesc sore lor mai mare"³⁰. Principalele ziare din România ("Universul", "Adevărul", "Epoca", "Voința națională") publică numeroase articole despre serbările centenarului; sînt traduse și comentate cu promptitudine discursurile oficialităților franceze, sînt descrise momentele semnificative ale fiecărei zile, sînt inserate ecouri la participarea românească. Nu lipsesc, mai ales în presa "de stînga", reacții violente la refuzul guvernamental de a lua parte la această sărbătoare "a libertății și a inteligenței"³¹. Expoziția fiind considerată o lovitură dată politicii germane³², un succes moral³³ al Franței "în lupta pașnică a inteligenței"³⁴. Interesant este că, în epocă, una dintre criticile cele mai des invocate împotriva guvernului, a regelui, a partidelor politice este aceea de a fi "germanizat" țara și de a manifesta față de Franța o atitudine "nerecunoaștoare". Poziția față de "sora de gîință latină" este considerată o măsură a liberalismului și este utilizată în lupta electorală împotriva tuturor "falsilor luptători de la 1848", care s-au servit de liberalism "doar ca de o scară pentru a urca la putere și care, odată atîngîndu-și scopul, au aruncat ideile și principiile în virtutea cărora au parvenit"³⁵. La o asemenea acuzație, I. Brătianu, după cei 12 ani de guvernare, în 1888, replica vehement: "Spuneți că am vrut să germanizăm România? Dar, vă întreb, în ce școli am trimis ofițerii voștri să-și completeze instrucția? (...) o singură contradicție: am vrut să-mi germanizez țara și să-mi franțuzesc familia! Franța trebuie să cunoască recunoștința constantă pe care i-o purtăm și nu sînt decît insinuirile dumneavoastră care m-au făcut să trec drept un îngrat în ochii francezilor"³⁶. Ahmci cînd, la moartea lui I. Brătianu, ziarele franceze îl acuzau de a fi devenit "un satelit obedient al cancelarului Bismarck", reacția venea, la fel de energică, din partea lui Paul Bataillard, prieten al defunctului și al românilor. Acest răspuns, deși rămas în manuscris pînă în 1940, reflectă amărăciunea pe care i-o provoca autorului, atunci, o acuzație nedreaptă. "Dragostea lui Ion Brătianu și, as putea adăuga, a României, pentru Franța nu s-a dezmințit niciodată"³⁷, dar, seria în continuare P. Bataillard, în planul relațiilor politice, "Cred că au trebuit să cerem altora, chiar celor mai buni prieteni ai noștri, să facă pentru noi ceea ce noi nu putem face pentru ei"³⁸. P. Bataillard, oamenii politici ai vremii³⁹, cit și istoriografia noastră, explică, insistat, orientarea României spre Puterile Centrale prin alianța Franței cu Rusia, care, pentru statul independent român era "inamicul natural". Fără a intra în amănuntele acestei explicații, să notăm, doar, că ea a devenit o constantă, repetată, invariabil, ca o scuză față de încălcarea liniei politice tradiționale pro-franceze, deși, în acel moment, interese de ordin național dictau această poziție. Politica externă a României devine obiect al dezbaterii publice mai ales atunci cînd mișcarea de eliberare națională a românilor din Transilvania stîrnește banuiala, apoi certitudinea, existenței unui tratat secret cu Austro-Ungaria, tratat ce împiedica mediile oficiale să adopte o poziție fermă. Reacția față de orientarea politică spre Puterile Centrale se transformă, mai ales în condițiile procesului memorandistilor, în manifestări de simpatie față de reprezentanțele diplomatice ale Franței și Rusiei⁴⁰.

După 1900, relațiile dintre România și Franța cunosc ameliorări "reale și ascendente", astăzi prin atitudinea pro-franceză, tot mai deschisă, a opiniei publice⁴¹, cit și sub aspect comercial, financiar, cultural, fapt ce explică, în parte, în contextul diferit al primului război mondial, detașarea României de Tripla Alianță. Dar, în 1916, ca și în perioada anterioară, opțiunea era dictată, în primul rînd, de interesele naționale.

Nu ne-am propus, aici, să demonstrăm faptul că, dincolo de relațiile oficiale, simpatiile românești pentru Franța au fost constante și puternice. Scopul nostru a fost doar de a creiona cîteva din trăsăturile din care se compune imaginea românească despre Franța și de a încerca să aflăm în ce măsură modificările ei de cantitate și de conținut reflectă raporturile diplomatice, economice, culturale dintre cele două țări. Pentru că, urmărind evoluția acestei imagini în cîteva momente pe care le considerăm semnificative, se pot desprinde sugestii utile pentru analiza, într-o perspectivă mai largă, a procesului de modernizare a societății românești la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

NOTE

1. A. Bunea, *Parlamentul României pentru o politică externă favorabilă Unirii Transilvaniei cu România (1892-1899)*, în "Acta Musei Napocensis", VII, Muzeul de Istorie Cluj, 1970, p.329-355; Vasile Cristian, *Considerații privind rolul României în relațiile internaționale după cucerirea independenței*, ASUL, LXXXIII, 1977, p.32-37; *România în relațiile internaționale (1699-1939)*, Iași, Ed. Junimea, 1980, p.185-375; Vasile Vesu, *Les relations politiques roumaino-françaises au début du XXe siècle (1900-1916)*, București, Ed. Academiei, 1986.

2. V. Haneș, *Formarea opiniei franceze asupra României în secolul al XIX-lea*, vol. I-II, Craiova, Ed. Scrisul Românesc, 1929; Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1998; Paul Cornea, *Originea romantismului românesc*, București, Ed. Minerva, 1972.
3. Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines (1769-1830)*, București, Ed. Academiei, 1970, p. 173.
4. Dan Berindei, *La Révolution française et la ressurection roumaine*, în vol. *La Révolution française et les Roumains*, publicată de Al. Zub, coll. "Les Roumains dans l'histoire Universelle", vol. IV, Iași, Universitatea "A.I. Cuza", 1989, p. 61.
5. Cyril E. Black, *The Dynamics of Modernisation. A Study in Comparative History*, New York, Harper & Row Publishers, 1968, p. 7.
6. "Românul", an XIV, 18 ianuarie 1870, p. 1.
7. Gh. Platon, *Le libéralisme roumain au XIXe siècle: émergence, étapes, formes de expression*, în vol. "Culture and Society", ed. by Al. Zub, Iași, Ed. Academiei, 1985, p. 75.
8. Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, 1972, p. 466.
9. Gh. Platon, *op. cit.*, p. 83-83.
10. *Dezbatările Adunării Elective a României*, în "Monitorul oficial", nr. 10, 1865, p. 72.
11. *Ibidem*, p. 78.
12. *Ibidem*, p. 72.
13. *România în relațiile internaționale (1699-1939)*, Iași, Ed. Junimea, 1980, p. 194-196; *Charles Ier Roi de Roumanie — Chroniques-Actes-Documents*, publicată de D.A. Sturdza, Tome I (1866-1876), Bucurest, 1904, Editura Carol G561, p. 136-160.
14. *România în relațiile internaționale (1699-1939)*, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 211.
15. Vasile Vesa, *op. cit.*, p. 8-11.
16. Georges D. Căcioreanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Paris, Marcel Giard, 1928, *passim*.
17. Vasile Vesa, *op. cit.*, p. 18-21.
18. "Românul", an XIV, 6-7 iulie 1870, p. 580.
19. Nicolae Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le Roi Charles Ier (1866-1880)*, publicată sub auspiciile du Ministère des Affaires Etrangères de Roumanie, deuxième édition, Bucarest, 1938, p. 70.
20. *Ibidem*, p. 40.
21. "Românul", an XIV, 6-7; 13-14 iulie, p. 571-579.
22. Citat în *Ibidem*, p. 579.
23. Take Ionescu, *La politique étrangère de la Roumanie*, Bucarest, 1891, *passim*.
24. "Românul", an XIV, 9 iulie 1870, p. 583.
25. *Ibidem*, an XIV, 11 decembrie 1870, p. 1040.
26. Eugen Lovinescu, *op. cit.*, p. 481.
27. A.D. Xenopol, *Studiu asupra stării noastre actuale*, III, în "Convorbiri Literare", an V, nr. 8, Iași, 15 iunie 1871, p. 119.
28. I. Saizu, *Les Roumains et le premier centenaire de la Révolution française*, în vol. "La Révolution française et les Roumains", Iași, Universitatea "A.I. Cuza", 1989, p. 353.
29. "Adevărul", nr. 130, 22 ianuarie 1889, p. 1.
30. "Universul", 27 aprilie 1889, p. 2.
31. "L'Indépendance Roumaine", 14 mai/5 iunie 1889, p. 2.
32. "Lupta", 27 și 29 aprilie 1889, p. 2.
33. I. Saizu, *op. cit.*, p. 360.
34. *Ibidem*, p. 363.
35. "Adevărul", 21 iulie 1889, p. 1.
36. Paul Bataillard, *Jean Brătianu et la politique extérieure de la Roumanie 1891*, Mémoire inédit publié avec une introduction et des notes par G.I. Brătianu, București, Ed. Cartea Românească, 1940, p. 29.
37. *Ibidem*, p. 26.
38. *Ibidem*, p. 21.
39. Take Ionescu, *op. cit.*, p. 35.
40. Teodor Pavel, *Miscarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale*, vol. II (1894-1914), Timișoara, Ed. Facla, 1979, p. 36.
41. A. Bunea, *op. cit.*, p. 335-335.

SOCIOLOGIA LIBERALISMULUI EUROPEAN ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Résumé

Il y a dans la mentalité commune, mais aussi dans la plupart des analyses historiques courantes une conviction bien enracinée dans la parfaite correspondance entre le libéralisme et la bourgeoisie.

Sans être complètement fautive, cette idée n'est pas totalement vraie, non plus. Premièrement, parce que l'idéologie libérale, quoique apparemment "bourgeoise", n'a pas toujours été soutenue par cette classe, au grand complet. Il y a eu souvent des bourgeois conservateurs, catholiques ou adeptes des partis nationalistes, aussi bien que des bourgeois qui professaient des formes très différentes de libéralisme, comme en Allemagne, au siècle dernier. Deuxièmement, parmi les partisans du libéralisme européen il y a eu aussi beaucoup de nobles, en provenance de toutes les couches aristocratiques. Vraie pour l'Angleterre et la France, cette observation l'est d'autant plus pour l'Europe Centrale et de l'Est où les nobles ont assumé le leadership politique et social, par manque de fortes bourgeoisies locales.

En guise de conclusion, on peut dire que si le libéralisme a été de par ses principes une idéologie vraiment universelle, il n'a jamais eu un enracinement social trop étroit. Il s'est également tourné vers la bourgeoisie et la noblesse, la paysannerie et les classes ouvrières, grâce à l'extrême généralité de sa doctrine, à l'appui des élites (qui lui ont ouvert par leur position "au sommet" les portes de toute la société) et, non moins, par sa coïncidence avec les valeurs bourgeoises, empruntées dans la seconde moitié du XIXe siècle par presque toutes les couches sociales.

sale și, pe de altă parte, normele culturale și de conduită proprii acestei clase, ca atare, simonimul era evidentă. Iată un pas — probabil decisiv — în direcția acestei asocieri a fost făcut spre sfârșitul veacului trecut și începutul secolului nostru. Definitivarea, în perioada respectivă, a hotarelor dintre diversele structuri sociale, coroborată cu și mai pronunțatul viraj conservator al liberalismului (început după 1848) au avut, în acest sens, o contribuție determinantă. Emergența consecutivă a unor ideologii alternative a fost, însă, nu mai puțin hotărâtoare. Dintre acestea, încrederea marxismului a jucat un rol extrem de important. Critica sa, întreprinsă de pe poziții net radicale într-un climat de acută polarizare socială și-a legitimat opțiunea partizană, acreditată în mod abuziv liberalismului o afiliere la fel de strictă ca aceea pe care ea însăși o invocă. Legătura dintre ideologia liberală și burghezie a devenit, astfel, indisociabilă, doctrina fiind apoi invariabil caracterizată drept manifestarea nedisimulată a unei tipice dominații de clasă.

Există în mentalitatea comună, dar și în analizele istorice curente, o predispoziție bine înrădăcinată de a asocia între liberalism și burghezie un semn de perfectă echivalență. Explicațiile acestui fapt nu sînt greu de dedus, iar "cazul" românesc, raportat la cel european, prezintă, în acest sens, similitudini remarcabile.

Corelația amintită a fost aproape cert inspirată mai întâi de relativă concordanță dintre afirmarea politică a burgheziei și cristalizarea doctrinei liberale. Confirmată spectaculos de evenimentele din prima jumătate a veacului trecut, această coincidență a fost ulterior întărită și de teoreticienii înșiși ai liberalismului, care nu au ezitat să atace retrospectiv doctrina de interesele soi clase în ascensiune, concomitent cu sublinierea conotațiilor critice și a valențelor sale progresiste. Exemplele sînt, în această privință, îndeajuns de numeroase. Cel mai cunoscut pentru realitățile românești este, fără îndoială, acela al lui Ștefan Zeletin, a cărui binecunoscută analiză interioară pe identitatea dintre capitalism, burghezie, liberalism și modernitate a făcut, cum se știe, epocă, influențând într-o măsură mai mare decît se acceptă astăzi evoluția istoriografiei naționale.

Acest reductionism apăsător cu atât mai legitim și credibil, totodată, celor ce-l afirmă — atât la noi, cît și aiurea — cu cît principiile înseși ale liberalismului posedau un specific inconfundabil. Într-adevăr, aici una dintre ideile majore ale doctrinei, fie că o vorba de credință în progres, de valorizarea individului ca fiind responsabil și autonom, de rolul constituțional al statului sau de egalitatea juridică a cetățenilor, nu are, aparent, vreun corespondent în celelalte ideologii ale epocii. Liberalismul a fost, drept urmare, apreciat ca o expresie tipică burgheză, mai ales că între postulatele

Ceea ce marxismul a reușit din acest punct de vedere în Apus a făcut la noi spiritul jurnalist, sprijinit și de curentele tradiționaliste (sămănătorism, poporanism etc.) apărute după aceea. Binomul liberalism-burghezie stabilit în acest fel — și consolidat de reacția zelatiniană — s-a transmis ca auză generațiilor următoare, fără ca cineva să se mai ostenească a-l verifica.

Chiar dacă nu e de tot greșită, această imagine reclamă o serie de corective importante. În primul rând, e împiedecă, deși se bazează pe congruențe indiscutabile, ea se asociază și cu anumite coincidențe, cel puțin suspecte. Pe de altă parte, este la fel de clar că ea provine dintr-o analiză preponderent *ideologică* a socialului, care a generalizat retroactiv o concluzie formulată în spațiul unei perioade de timp țigii, când conjuncția celor două elemente era deja vădită. Câtă realitate, astăzi interpretare s-ar putea spune despre acest caz, formula care ilustrează perfect aliajul inextricabil dintre adevăr și aparență, specific relației la care ne referim.

Dacă raportarea exclusivă la liberalismul la burghezie se justifică prin anumite concordante greu de negat, nu este, totuși, mai puțin adevărat că ea ignoră o sumă întreagă de alte elemente. Ceea ce pare, însă, a fi și cu precădere din această viziune este dimensiunea *diacronică* și *comparativă* a fenomenului; astfel spus, tocmai perspectiva istorică. Bundează, este evident, că liberalismul — spre a ne referi mai întâi la el — o cunoaște, de-a lungul timpului, o diversitate remarcabilă de ipostaze. Unitar și european din unghiul principiilor sale generale, el s-a caracterizat, deopotrivă, printr-un spectru larg de manifestări, impuse atât de modalitățile concrete de acțiune, cât și de condițiile istorice specifice, care i-au marcat evoluția în fiecare țară. Dacă în Franța, spre exemplu, liberalismul a fost, până la 1830-1848 mai mult burghez decât francez prin ideile sale, în Anglia, din contra, el a avut — așa cum s-a remarcat — o amprentă mai mult etnică decât de clasă, devenind cu începere de la mijlocul secolului trecut o veritabilă filosofie a națiunii¹. În același sens, s-a făcut și distincția dintre un liberalism social, de filiație franceză și revoluționară, versus un liberalism guvernamental, de sorginte iluministă, care preconiza, în tripla sa variantă — habsburgică, țaristă și germană — modernizarea "de sus" a societății și economiei, cu ajutorul instituțiilor monarho-birocratice ale statului².

Acest polimorfism al doctrinei — ilustrat aici doar prin două dintre expresiile sale cele mai elocvente — lasă cu ușurință să se întrevadă cât de complex este, în realitate, substratul său social. Sigur că acesta este format în primul rând de burghezie. Dar, a absolutiza relația dintre ele înseamnă a opera prin prisma aceluiași reductionism care i-a făcut pe istoricii germani din generația mai veche să deducă din slăbiciunea propriei burghezii în secolul al XIX-lea și o profundă carență de spirit liberal, amindouă fiind trecute în costul așa-zisului "drum special" (*Sonderweg*), considerat a defini dezvoltarea țării lor în epoca modernă³. După cum au arătat cercetări recente⁴, liberalismul a fost departe de a se bucura de un sprijin necondiționat din partea acestei clase. Foarte mulți dintre membrii ei s-au numărat printre conservatorii cei mai fervenți, tot așa cum, la scară europeană, sectoare burgheze foarte largi au fondat și susținut partidele de centru. Această dispersie politică este, în fond, reflexul unei proeminate fragmentări sociale. În opoziție cu ideile bine încetățenite de până acum, trebuie spus că burghezia nu a constituit, o bună parte a epocii moderne, un corp omogen și coerent, cu o clară percepție a intereselor proprii⁵. Deopotrivă, până târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ea s-a definit cam peste tot în Europa, printr-o mare diversitate de segmente distincte și frecvent contradictorii, cu profile economice, profesionale și interese extrem de variate. S-a spus, chiar, că ea nu a format o clasă, cu toate că manifestările culturale și de comportament pe care le vădea sugerau anumite temelii de unitate. Specificul ei policentric a fost cu atât mai prejudiciant, cu cât burghezia, în ansamblu, a reprezentat aproape constant o minoritate socială. Firește că, în această privință, se curvine a diferenția în funcție de perioade. Totuși, statistic vorbind, ea nu a depășit niciodată ponderea numerică a grupurilor populare, chiar dacă s-a situat la nivelul elitelor aristocratice. Mediocritatea numărului nu constituie, desigur, un indiciu cum se va vedea — și pentru burghezie. În acest caz, însă, carenta siet invers proporțională. Faptul este valabil și intermediar în societate i-au imprimat un "balans" s-ar spune perpetuu, îndreptînd-o siet în "jos", spre categoriile inferioare, de care s-a legat fie prin deklasare, fie prin integrarea virfurilor acestora, cât și în "sus", spre mediile nobiliare, cu care a încercat să se identifice prin inserție sau imitare.

Toate aceste particularități nu au rămas fără ecou în modurile de manifestare ale liberalismului. Caracterul eterogen al burghezii a indus doctrinei o lipsă comparabilă de unitate, cu atât mai mare, cu cât gradul de integrare politice a diverselor categorii burgheze era, el însuși, foarte diferit. În această privință, Germania perioadei prerivolucionare ("Vormärz") are o valoare aproape paradigmatică. Jacques Droz a identificat aici, în intervalul dintre 1830 și 1848, cel puțin trei variante ale ideologiei: mai întâi, un liberalism mic-burghez timpuriu, reprezentat de mesetugari, comercianți și de mici proprietari funciari, cu o tentă democratică și egalitară, dar nu la "vîr", ci în raport cu celelalte elemente burgheze. El este contemporan cu așa numitul "Gemeinwohlismus", variantă liberală birocratică și etatistă, ilustrată de funcționarii din corpul judiciar, administrativ și de învățămînt. Avatar al

absolutismului luminat din veacul al XVIII-lea, acest tip dezvoltă teoria statului de drept, a suveranității legii și a participării la proprietate, recunoscând, totodată, legitimitatea socială a nobilimii și îndreptățirea principiului monarhic. Fapt de el, cea de-a treia variantă, liberalismul burgheziei economice (în puterea sa ascensivă după 1830) denotă un spirit critic ceva mai pronunțat. Esențialmente pragmatic și utilitar, constituțional și antifiduciar, el a dat dovadă, totuși, de același respect pentru instituția monarhică, al cărei sprijin îi garanta interesele. Deosebirea față de tipurile precedente a constatat în aceea că gura exclusivă și limitată sau chiar antidemocratică a acestora a fost, în această variantă, încă și mai vădită: reprezentanții liberalismului economic s-au delimitat — și ei — cu consecvență de clasele de „jos”, fără a ezita, pe de altă parte, să se proclame „majoritate a națiunii”⁶.

Diversitatea de structură a liberalismului german — simptomatice pentru o realitate mai generală — nu a avut, însă, drept cauză numai fragmentarea substratului său burghez. Ea a fost provocată și întreținută într-o măsură cel puțin egală și de faptul că purtătorii de cuvânt ai doctrinei nu s-au recrutat exclusiv din rândurile acestei clase. La scară europeană, analiza sociologică a liberalismului dezvoltat, în același sens, lucruri neașteptate. Pe ansamblul continentului, s-a constatat că o mare parte din cei ce nutreau afinități liberale proveneau, de fapt, din categoriile sociale conducătoare, fie de extracție pur nobiliară, fie de sorginte modestă, dar ridicate în rang prin merit (funcționari, intelectuali etc.). În *Anglia*, de pildă, între 1859 și 1874, numai 21% din membrii liberali ai Camerei Comunelor erau, sub raport ocupațional, mari patroni. Restul, mai mult de jumătate, își datorau poziția proprietăților funciare, posesorii o educație aristocratică și promoveau un stil de viață corespunzător⁷. S-ar putea obiecta că liberalismul britanic reprezintă un caz limitat sau excepțional. Dar, aceeași situație poate fi întâlnită și pe continent. În *Spania*, spre exemplu, liberalii s-au recrutat preponderent printre nobili și militari cu grade înalte, fără a respinge, însă, și sportul anumitor sectoare ale burgheziei comerciale tradiționale. Forța lor socială, politică și economică — aproape intactă în plin secol XIX — și trăsăturile consecutive asupra celorlalte grupuri ale societății explică tenta pronunțată nobiliară a liberalismului din această țară, care a păstrat, din acest motiv, mult mai mult din elementele Vechiului Regim decât oriunde în Occident⁸. În *Italia de nord*, unde doctrina s-a atârnat strâns de mișcarea națională, partizanii ei au format o alianță burghez-nobiliară, în care marea proprietate a jucat rolul unui important stîlp de susținere economică și politică. Împinse unele în brațele altora de politică represivă a regimului habzburgic, virtuțile celor două categorii s-au înfășnat pe terenul unui liberalism social-economic, care profesa un model de dezvoltare antiindustrialist și antiproletar, perfect adecvat suportului material al amândurora. Dimensiunea politică a acestui program s-a limitat exclusiv la repudierea stăpînirii străine, stîrnind opac, în cea mai bună tradiție a timpului, la cerința democratizării viitorului sistem⁹. O situație relativ analoagă se înfășnește și în *Belgia*. Deși preponderent burgheză prin idei și participare, ideologia liberală a numărat aici și un important contingent nobiliar, chiar dacă acesta a prins de la o vreme să descrească, sub influența contrară a Bisericii¹⁰.

Nici chiar în *Franta*, unde lucrurile par la prima vedere clare, nu s-ar mai putea paria, în lumina ultimelor cercetări, pe unicitatea specificului burghez al liberalismului. Dacă din unghiul istoriei ideilor interpretarea convențională se menține intactă, din perspectivă diacronică și social-politică, în schimb, liberalismul apare dintr-o dată ca o structură extrem de fluidă și eterogenă. De-a lungul secolului al XIX-lea, el a evoluat necontenit, schimbându-și de mai multe ori conținutul, caracterul și adepții. Pe de altă parte, necontenită dintre proiectele sale economice și politice — o particularitate franceză în raport cu Europa — i-a diversificat și mai mult spectrul, partizanii aceluiași interes, considerate liberale, răspundându-se în formațiuni diferite, uneori antagoniste. Din această cauză, se poate spune despre liberalismul francez că nu a fost nici pe deplin burghez, dar nici nobiliar. Reprezentanții celor două clase au coabitat în aproape toate grupările cunoscute, delimitarea lor ideologică și politică nefiind coincidentă cu aceea socială¹¹.

Articularea nobiliară a doctrinei liberale este încă și mai evidentă în zona centrală și de est a continentului. Liberalismul nobiliar nu a fost aici doar o variantă a mișcării liberale, ci mișcarea liberă însăși. După cum a precizat Christof Dipper, acest tip de liberalism sugerează nu atât că ideile liberale au fost pur și simplu receptate de elite, cât faptul că acestea au profitat un liberalism cu tentă specifică, adaptat propriilor interese și condițiilor din acele teritorii¹². Liberalismul maghiar verifică poate cel mai bine această constatare. Pe plan economic, el a adoptat o viziune agrară asupra societății, pliedind pentru o industrializare controlată, care să valorifice resursele agricole ale țării, evitând „erorile” procesului similar din *Anglia*. În domeniul politic, el a așezat un pronunțat legalism, atribuind statului național — ce urma să fie fondat — un rol hotărâtor în procesul de modernizare. În legalism, atribuind statului național — ce urma să fie fondat — un rol hotărâtor în procesul de modernizare. În legalism, atribuind statului național — ce urma să fie fondat — un rol hotărâtor în procesul de modernizare. În legalism, atribuind statului național — ce urma să fie fondat — un rol hotărâtor în procesul de modernizare.

Este dificil de spus care din categoriile diverse ale clasei dominante maghiare au îmbibărit cu mai multă ardore acest program reformativ. Judecând după criteriul proprietății, se pare că cea mai mare disponibilitate în acest sens au manifestat-o inteligența și cei cu posesivitate funciară mijlocie. Marii proprietari — prea legați de

Curtea de la Viena — nu înclinat mai curînd spre păstrarea structurilor existente, sînt a ceda, totuși, complet în fața tentației conservatoare, dacă nu chiar retrograde, manifestată de elementele paupere ale nobilimii, temătoare de a nu-și pierde singurul bun pe care-l posedau: privilegiile.

În afara elitei sociale, liberalismul a găsit în Ungaria prea puține puncte de ancorare. Cu o structură etnică formată în mare parte din alogeni și o pondere numerică și socială mediocră, burghezia nu era în măsură să joace aici un rol politic de sine stătător. De altfel, ea a sprijinit constant programul nobilimii liberale, care îi reflecta, în fond, și propriile interese. Cît despre orase, aflate sub controlul strict al puterii și populate în majoritate de străini, acestea erau prea slabe spre a oferi doctrinei un suport social alternativ, independent de sursele menționate¹⁴.

În Rusia, Imperiul habsburgic și Prusia, trăsăturile liberalismului au fost aproape identice, cu singura deosebire a unei mai acuzate dimensiuni birocratice, evocată de practicarea sa îndelungă de către funcționarii ministeriali, cu un rol-cheie în administrația statelor respective. Grație lor, între liberalism și absolutism s-a stabilit, astfel, o surprinzătoare conexiune, ceea ce mănușește amprenta guvernamentală caracteristică acestei ideologii în fiecare din cazurile amintite. Klaus Koch a demonstrat în această privință, fără echivoc, că totuși liberalismul a reprezentat una din rădăcinile importante ale liberalismului în Imperiul austriac¹⁵. Pentru Rusia, Heinz-Dietrich Löwe a arătat, de asemenea, că la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, administrația țaristă a dovedit o indiscutabilă propensiune liberală, vizibil oglindită de reformele lui Piotr Stolypin dintre 1906-1911¹⁶. Originile liberalismului rus sînt însă mai vechi decît această dată. Anunțată încă de la începutul secolului trecut, după războaiele napoleoniene, dezvoltarea sa propriu-zisă se înfiripă începînd cu Războiul Crimeii, care a avut, sub raportul înnoirilor suscitade, același impact ca înfrîngerea Prusiei din 1806. Dependența față de stat a doctrinei i-a imprimat, cum s-a văzut, un caracter birocratic și guvernamental. Dar, acest lucru nu face neapărat mai ușoară identificarea substratului său social. Specificul etatist al liberalismului țarist nu presupune numai decît o conotație nobiliară. Chiar dacă, la început, birocrăția s-a recrutat din rîndul elitei, proporția acesteia în sfera puterii nu a rămas neschimbată. Treptat, pentru domeniul de selecție al funcționarilor, mai însemnată decît apartenența socială a devenit cultura de specialitate și educația universitară, ceea ce a oferit corpului administrativ al Imperiului posibilitatea de acces la o conștiință de sine și o tradiție mult diferite față de normele în vigoare¹⁷.

Pe de altă parte, anumite propensiuni liberale s-au dezvoltat și în afara cadrului birocratic existent, cuprinzînd un evantai de forțe din care nu au lipsit o minoritate a aristocrației funciare și — de la finele veacului al XIX-lea — inteligența tehnică și profesională. Numitorul comun al revendicărilor lor consta în limitarea considerabilă a puterilor statului, dar eterogenitatea califică a condus la eșecul acestui program¹⁸.

Nici din punct de vedere doctrinar, problema liberalismului rus nu este mai simplă. Opțiunile sale teoretice și practice au inclus frecvent aspecte incompatibile cu domeniul caracterizat al ideologiei, după cum măsuri politice inițiate de pe poziții contrare au avut adesea efecte liberale sau au condus pînă la urmă în aceeași direcție. De aceea, o definire convențională a doctrinei, pe baza principiilor sale universale și caracterizarea sa ca nobiliară din unghiul exclusiv al suportului birocratic nu sînt, în privința liberalismului din Rusia, pe deplin multumitoare¹⁹. Strategia corectă a investigației sale are a ține cont, neapărat, de condițiile de context. Ceea ce se poate, totuși, afirma cu siguranță e că el se încadrează în binecunoscuta paradigmă central- și est-europeană, reliefînd în mod programatic consensul cu spiritul burghez al epocii, chiar dacă cei ce l-au exprimat nu au aparținut "păturilor mijlocii".

Tuturor acestor exemple li se cuvine adăugat și cazul românesc. Cercetări amănunțite au dezvăluit că, pe lîngă natura sa eminentemente pragmatică și națională, liberalismul din Principate a avut și o coloratură vădit nobiliară, fiind adoptat de o boierime a cărei structură nu mai era, totuși, aceea tradițională. Faptul confirmă paralelismul dintre realitățile autohtone și cele europene, evident, altminteri, și în multe alte privințe²⁰.

Reiese limpede, din cele de mai sus, că liberalismul nu a avut, în secolul al XIX-lea, o strictă înrădăcinare de clasă. Ideologie cu însuși evident burgheze, el s-a născut cu mult peste limitele acestei categorii, cucerind sau influențînd durabil mai toate compartimentele sociale. Cum se explică, totuși, acest universalism? Care i-au fost resorturile? S-a crezut, bunăoară, că răspunsul stă tocmai în dialogul doctrinei cu elitele sociale. Ancorarea liberalismului timpuriu în păturile dominante i-ar fi creat această aptitudinea de a-și impune idealurile la nivelul întregii societăți și de a integra elementele cele mai diverse, scoțîndu-l din tiparele înguste de la început. Alte explicații au invocat rațiuni procumpanzînd doctrine. Ca filosofie globală, care își propunea să ofere un răspuns tuturor problemelor cu care se confrunta societatea, liberalismul s-a adresat unui spectru larg de forțe, sînt a se identifica, însă, cu vîna. Pentru fiecare, el a uzat de un limbaj specific, în același timp revoluționar și conservator, evoluționist și radical, situîndu-se la jumătatea drumului dintre respingerea Vechiului Regim și dorința de a instaura o democrație integrală. De aceea, liberalismul a putut apare în ipoteze din cele mai contradictorii și realiza conjuncția dintre ideal și realitate, aspirație și interese, zîmzînd, totodată, liber de orice afiliere expresă. Pe această

Însumirea acestei contradicții deschide un tir aserfrit de ipoteze. Una dintre cele mai verosimile este probabil aceea că "spiritul" sau cultura burgheză — cum vom să-i numim — s-a prevalat de articularea sa în mentalitatea capitalistă. Ca și aceasta, el a înmăstrat întregul corp social, transgredind barierele tradiționale dintre clase și categorii, fără ca nimeni și nimic să i se poată sustrage. Ipoteza sa concretă, liberalismul, a avut o răspundere asemănătoare. El a strămătat principiile burgheze (și capitaliste) din planul culturii (și al economiei), în cel social și politic, revendicând aceeași pretenție de universalitate. După cum a observat și James Sheehan, este caracteristic în acest sens că ideea generală de ameliorare și progres a devenit, în ideologia liberală, teza despre reformarea societății. Pe de altă parte, funcția formativă pe care mentalitatea burgheză a asociat-o acțiunii de instruire și educare a fetei umane s-a reflectat în domeniul politic prin măsuri concrete de ameliorare a posibilităților participative ale individului. Ca și spiritul burghez, liberalismul nu a fost ostil statului, ci i-a conferit un rol central în procesul de modernizare. Așidua reprezentărilor lui, cei ai doctrinei liberale — indiferent de proveniență — au constituit nu alt un fascicul de interese clar definite, ci o grupare foarte largă de convingeri comune²². Acest fapt explică de ce ei nu și-au considerat mișcarea numai ca pe o alternativă politică, ci, în primul rând, ca un sistem universal — singurul legitim, rațional și îndeajuns de "progresist" pentru a răspunde cerințelor de transformare a societății. Doriția lor era de a vorbi în numele tuturor. În realitate, însă, acest lucru a fost sistematic contrariu de preferință acordată îndeosebi celor ce, prin educație, cultură și independență economică, erau capabili de angajare deplină și liberă de constrângeri. În aceasta stă, în fond, încă o asemănare fundamentală dintre cele două elemente. Ambele au disociat constant între *popor* și *plebe*, aporcinđ că dependența materială și spirituală a celei din urmă risca oricând să o preschimbă în instrument al tiraniei și revoluției. Plecându-se de aici, s-a spus că tensiunea dintre universalitate și exclusivism, astfel creată, a pus amindouă fenomenele în fața unei dileme aproape insolubilă. De fapt, aspirațiile maselor nu au fost niciodată ignorate, liberalismul încercind mereu orientarea și educarea acestora în sensul valorilor pe care altă el, cit și spiritul burghez le promovau²³.

Accești omnipotentă a statului și identificarea sa cu spiritul liber, se află, în fond, la originea aști a aparenței lipse de consistență a doctrinei, cit și a stăbilității sale efective în cadrul teritorial la care ne-am referit. Exact aceeași constatare se poate face, punct cu punct, și despre burghezie. Pe un plan mai general, însă, aspectele specifice ale liberalismului (și burgheziei) german(e) sugerează că de difficultate, de fapt, definirea de ansamblu a doctrinei (și a clasei), ca atare. Fără a intra în amănunț, să observăm, doar, că uzuala definiție canonică, în funcție de normele acceptate ale ideologiei nu are aici nici o șansă de izbândă. Mai mult, chiar, ea riscă să conducă la adevărate aporii, cum ne-o arată elocvent impenul în care se zbat de câteva decenii tentativele de a explica înșuși liberalismul german. Soluția cea mai potrivită este — ca și în privința termenului de "burghezie" — o definiție tipologică. Or, sociologia europeană a liberalismului — de care ne-am ocupat mai sus — pare a fi, în acest sens, îndreptarul cel mai prețios. De aici va trebui, fără îndoială, pornit spre a oferi acestei ideologii o conceptualizare

comprehensivă, care să țină cont nu numai de tendințele generale, dar și de viziunile ipostazelor sale în diferite epoci și în diverse teritorii.

NOTE

1. Gh. Platon, *Le libéralisme roumain au XIXe siècle: émergence, étapes, formes d'expression* in Al. Zub (editeur), *Culture and Society*, Iași, 1985, p. 65, 68.
2. Dieter Langewiesche, *Liberalismus und Bürgertum in Europa* in Jürgen Kocka (Hg.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich*, vol. III, München, 1988, p. 389-390; Lothar Gall, *Liberalismus und "bürgerliche Gesellschaft"*, Zur Charakter und Entwicklung der liberalen Bewegung in Deutschland, "Historische Zeitschrift", 220, 2, 1975, p. 324-356. Din abundenta bibliografie a liberalismului european, mai putem cita: Salvadori Massimo, *The liberal heresy: origins and historical development*, New York, 1977; James J. Sheehan, *German liberalism in the nineteenth century*, Chicago, 1978 (cf. și editia în limba germană: *Der deutsche Liberalismus: von den Anfängen im 18. Jahrhundert bis zum Ersten Weltkrieg 1770-1914*, München, 1983); Heinrich-August Winkler, *Liberalismus und antiliberalismus: Studien zur politischen Sozialgeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Göttingen, 1979; Moritz Csaky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus: Studien zum Frühliberalismus in Ungarn*, Wien, 1981; Steven Seidman, *Liberalism and the origins of European social theory*, Berkeley, 1983; Wolfgang Schieder, *Liberalismus in der Gesellschaft des deutschen Vormärz*, Göttingen, 1983; Michel Bruniard, *Les libéralismes d'hier à aujourd'hui*, Lyon, 1987; Dieter Langewiesche, *Liberalismus in Deutschland*, Frankfurt a.M., 1988; Idem (Hg.), *Liberalismus im 19. Jahrhundert: Deutschland im europäischen Vergleich*, Göttingen, 1988.
3. Geoff Eley, *Liberalism, Europe, and the bourgeoisie, 1860-1914* in David Blackbourn, Richard J. Evans, *The German Bourgeoisie. Essays on the social history of the German middle class from the late eighteenth to the early twentieth century*, London & New York, 1991, p. 293-298.
4. David Blackbourn, *The German bourgeoisie: An Introduction* in *Ibidem*, p. 18.
5. Din bibliografia — foarte puțin cunoscută la noi — a istoriei burghezilor europene în epoca modernă, cele mai recente opere, în afara celor deja citate, sînt: Vera Bacsiká (Hg.), *Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa*, vol. I-II, Budapest, 1986; Manfred Hildermeier, *Bürgertum und Stadt in Russland, 1760-1860. Rechtliche Lage und soziale Struktur*, Köln, Wien, 1986; Jürgen Kocka (Hg.), *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1987; Ute Frevert (Hg.), *Bürgerinnen und Bürger. Geschlechterverhältnisse im 19. Jahrhundert*, Göttingen, 1987; Lothar Gall, *Bürgertum in Deutschland*, Berlin, 1989; Ernst Bruchmüller (Hg.), *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, Wien, Köln, 1990; Pamela M. Pilbeam, *The middle classes in Europe, 1784-1914. France, Germany, Italy and Russia*, Chicago, 1990.
6. Jacques Droz, *Libéralisme et bourgeoisie dans le "Vormärz" (1830-1848)*, "Le Mouvement Social", 136, 1986, p. 29-52.
7. Dieter Langewiesche, *Liberalismus und Bürgertum in Europa* in Jürgen Kocka (Hg.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert...*, vol. III, p. 375-386.
8. Joaquín Abellán, *Der Liberalismus in Spanien 1833-1868* in Dieter Langewiesche (Hg.), *Liberalismus im 19. Jahrhundert...*, p. 440-449.
9. Marco Moriggi, *Der Adelsliberalismus in der Lombard und Venetien (1815-1860)* in *Ibidem*, p. 367-377.
10. Jean Stengers, *Der belgische Liberalismus im 19. Jahrhundert* in *Ibid.*, p. 415-439.
11. Rainer Hudemann, *Politische Reform und gesellschaftlicher Status quo. Thesen zum französischen Liberalismus im 19. Jahrhundert* in *Ibid.*, p. 332-352.
12. Christof Dipper, *Adelsliberalismus in Deutschland* in *Ibid.*, p. 172-192.
13. András Gergely, *Der ungarische Adel und der Liberalismus im Vormärz* in *Ibid.*, p. 475-479.
14. *Ibidem*, p. 463-464.
15. Klaus Koch, *Frühliberalismus im Österreich bis zum Vorabend der Revolution 1848* in Dieter Langewiesche (Hg.), *Liberalismus im 19. Jahrhundert...*, p. 71-83.
16. Heinz-Dietrich Löwe, *Bürgertum, liberale Bewegung und gesamtgesellschaftlicher Liberalismus im Zentrum von die Wende vom 19. bis zum 20. Jahrhundert* in *Ibidem*, p. 515-534.
17. *Ibidem*, p. 515.
18. Dietrich Beyrau, *Liberaler Adel und Reformbürokratie im Russland Alexanders II* in Dieter Langewiesche (Hg.), *Liberalismus im 19. Jahrhundert...*, p. 499-511.
19. Heinz-Dietrich Löwe, *op. cit.*, p. 518-520.
20. Gh. Platon, *op. cit.*, p. 72-86.
21. René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps: 2. Le XIXe siècle (1815-1914)*, Paris 1974, p. 32-33.
22. Pamela M. Pilbeam, *op. cit.*, p. 240, 253.
23. James J. Sheehan, *Wie bürgerlich war der deutsche Liberalismus?* in Dieter Langewiesche (Hg.), *Liberalismus im 19. Jahrhundert...*, p. 28-39.

RUMANIAN PEASANTISM: THE THIRD WAY

Between the two World Wars the Peasantists¹ were the most consistent and effective advocates of a Rumania in harmony with its "preeminently agricultural character". They stood for the elaboration of economic and social policies and the creation of a state that would correspond to the interests and needs of the peasantry, who formed the overwhelming majority of the population. They were convinced of the uniqueness of Rumania's historical evolution, which they attributed to an agricultural system rooted in the independent family holding. Their aim through out the interwar period was thus to strengthen this nucleus of agricultural production, which they made the foundation of Rumania's future social and political development. They did not deny that capitalism was possible in Rumania and even recognized that modern industry had come to stay and could benefit agriculture. But they wanted to exclude capitalism from the organization of agriculture because they thought it incompatible with the character of Rumanian agriculture as it had developed over the centuries. They were certain that capitalism and everything which came in its wake would destroy what was exceptional and genuine in the Rumanian way of life. They had no doubt that their defense would be successful because peasant agriculture, in their view, was strong and was by its very nature non-capitalist. As proof they cited economic analyses of the family holding as a distinct production unit and the "psychological incompatibility" between the peasant and capitalist ways.

In constructing their own theory of development, the Peasantists drew extensively from both Western and Eastern European scholarly literature, especially the writings of German economists and sociologists and of Russian agricultural economists. But the Rumanians were by no means simply borrowing foreign models and dealing in abstractions. Rather, they were concerned with the most urgent economic and social realities confronting Greater Rumania after the First World War — agricultural stagnation and peasant poverty. The remedies they proposed fitted in with those indigenous currents of thought which since the middle of the nineteenth century had emphasized the agrarian character of Rumanian society and had put forth strategies of development that promised to nurture "healthy traditions" and the "national genius".

Key elements in Peasantist thought were manifest as early as the 1860s in the ideas about Rumania's past and future development propounded by the members of Junimea (Youth) Society, which had been founded by young intellectuals in Iasi in 1863. They were led by Tim Maiorescu (1840-1917), literary critic, philosopher, and conservative politician, and they dominated Rumanian intellectual life until the end of the century. Deeply influenced by the historicism of German Romantic philosophy and the evolutionist theories of Herbert Spencer, the Junimists, as they were called, insisted that beneficial social change must take place gradually and be guided by "experience". But as they examined the development of their country in the nineteenth century, they discovered that she had opened her doors too widely to "innovations" from Western Europe, borrowing wholesale, with regard to her own specific character. The fault, they found, lay mainly with the romantic young intellectuals of 1848, who had imposed upon a patriarchal, agrarian society the institutions that the Western European bourgeoisie 1848, who had imposed upon a patriarchal, agrarian society the institutions that the Western European bourgeoisie had fashioned for itself, for an industrialized, urban society. The Junimists argued that Rumania had no bourgeoisie, industry, or cities comparable to those of Western Europe and pointed to the inevitable consequence of imitation: a society that had lost its way, led by liberal politicians and social theorists who had been "deluded" by the notion that a thin veneer of Western civilization signified progress, when, in reality, as Maiorescu put it, modern Rumania's institutions were nothing more than mere forms without substance ("*forma fără fond*").

At the turn of the century Junimist ideas about development began to be applied specifically to peasant society, as intellectuals recognized the existence of a "peasant question" and feared the tragic consequences of inaction. The leader of the so-called neo-Junimist current was the philosopher and psychologist, Constantin Rădulescu-Motru (1868-1957). He was indebted for many of his ideas on development to Social Darwinist theories of evolution and to German sociology, notably to such theories as those set forth by Ferdinand Tönnies in his *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887) about the village as the locus of "natural" and "organic" forms of social life as opposed to the "mechanical" and "artificial" relations characteristic of modern industrial cities. In *Cultura română și politicianismul* (Rumanian Culture and Politics for Its Own Sake) (1904) Rădulescu-Motru expanded

upon Maiorescu's theory of forms without substance, drawing a sharp distinction between two general types of social organization — "culture" and "civilization". He defined the former as the product of the very essence of a people that had achieved spiritual "wholeness", as an "organic" form of social life which was rooted in tradition and held together by the "natural" links among its members. By contrast, civilization was, for him, a surface manifestation, a hybrid social form created out of borrowings and imitations and composed of individuals united merely by "mechanical" relationships. Rădulescu-Motru discerned the embodiment of "culture" in Rumanian rural society, while "civilization" was represented, in the Rumanian context, by the "imported" political and economic institutions found in the cities³. Although he saw a threat to the "organic unity" of Rumanian culture in further urbanization and industrialization, he was heartened by the discovery that the Rumanian rural world had been untouched by imported institutions and that its culture had continued to prosper beneath the glitter of a "foreign" civilization⁴.

A variation on Rădulescu-Motru's dichotomy culture and civilization lay at the heart of Sămănătorism⁵, a nationalist-agrarian current that achieved a short-lived popularity in the first decade of the twentieth century. Its principal animator was the historian Nicolae Iorga (1871-1940), out of whose voluminous writings what might be called its doctrine emerged. Iorga was passionately attached to the romantic vision of a patriarchal rural world of harmonious social relations that had, in fact, never existed. He railed against modern "intrusions" upon this idyllic way of life — capitalism, industry, and the locus of both, the city — and he longed for a return to "traditional values"⁶. Yet, while calling for a "national regeneration", he offered no strategy to achieve it and no plan to deal with the myriad social problems that confronted turn-of-the-century Rumania. Perhaps he felt that his was, after all, a lost cause. Wistfully, he recognized that the old days of mutual respect between benevolent noble landowners and loyal peasants had passed forever, and, in the end, he accepted the inevitability of change⁷. But he insisted that change be "organic", by which he meant that it must be in harmony with national values and be protected from massive foreign "implantations" and from rapid or abrupt deviations from tradition. The village was his touchstone of social evolution because it had nurtured the organic structures that in the future would temper the pace of change, and because it was the repository of healthy moral values and thus a necessary defense against the decay brought by the city.

A search for spiritual values after the First World War led many intellectuals back to the village as a kind of refuge from the materialism and scientific positivism of modern civilization. Foremost among them were the *Gândiristi*, so called from the literary and cultural review, *Gândirea* (Thinking), which they founded in 1921. Influenced by German *Lebensphilosophie*, Orthodox philosophers of culture like Nikolai Berdiaev, Oswald Spengler and his morphology of culture, and literary expressionism, they sought in the rural world answers to fundamental questions of existence. Some among them, like the publicist and theologian Nichifor Crainic (1889-1972), attempted to bring about a religious revival based upon the traditions of the patriarchal village⁸, while others, like the poet and philosopher Lucian Blaga (1895-1961), conceived of the village as the locale of an "organic", eminently mode of existence⁹. But they and their colleagues were united in their hostility to the cosmopolitan, urban civilization of the West, which, in their view, smothered man's higher spiritual aspirations. Both Crainic and Blaga took comfort in the fact that the Rumanian village had been able to isolate itself from these alien influences and preserve its essential spirituality. Crainic thought that Byzantine Orthodoxy had been responsible for differentiating the "patriarchal mentality" from the currents of European civilization, thereby protecting the "native genius" from assimilation by the materialist West¹⁰. Blaga, the agnostic, offered a metaphysical explanation for the unique character of the Rumanian rural world in his theory of "minor cultures" and "major cultures". He argued that minor cultures, represented by the village, were in no way inferior in their structures to major cultures, represented by the modern city, nor were they a retarded stage in the historical evolution of society; they were independent realities which expressed a different mode of existence¹¹.

By far the greatest influence on the Peasantists came from Poporanism¹². It shared with Junimism and neo-Junimism certain basic assumptions about the agrarian character of Rumanian society, notably the deviation from traditional norms of development that had occurred in the nineteenth century and the need to return to the sources of "organic" growth. Yet, the Poporanists were no longer satisfied merely to speculate on the relative merits of culture and civilization and to issue calls for a moral rebirth. They were, instead, committed to a far-reaching reform of agrarian structures and had immediate economic and political goals and a plan to achieve them.

The leading theorist of Poporanism was Constantin Stere (1865-1936), an influential journalist and literary and political figure. Many of his ideas about the distinctive character of agrarian countries constituted the theoretical foundations of Peasantism. Beginning in the 1890s he emphasized the vital role which the peasantry

had played in the evolution of Rumanian society. He was convinced that Rumania's agrarian structure would enable her to avoid the capitalist phase of economic development and to create a society that would function in accordance with economic laws peculiar to a "preeminently agricultural country". He believed just as strongly that the future prosperity of Rumania lay in a more efficient organization of agriculture and a greater participation by the peasantry in national affairs. His ideal was an economic system and a social structure based upon large numbers of small, independent peasant producers organized into cooperatives. He could see no future for industry of the Western European type in Rumania because of her unique agrarian economy, but he was willing to accept an industry that would complement agriculture by developing some of the country's natural resources and by providing peasants with employment during the slack winter months¹³. Nor was he dogmatic in his cultural views. Although he subscribed to the notion of rural culture as an "authentic" and "organic" part of the Rumanian past and deemed urban civilization an "import" and, hence, "artificial", he had no wish to isolate the village from the outside world. Rather, he was eager to adapt new ideas from the West to Rumanian conditions in order to stimulate modern social and economic change among the peasantry.

Stere and his fellow Poporanists exerted an immense influence in intellectual circles, especially through their literary and public affairs monthly, *Viata Românească* (Rumanian Life), which they founded in 1906. But they had little success in carrying out their ambitious reform program. The outbreak of the First World War interrupted their campaign to achieve land reform and universal suffrage.

The Peasantists stood closest to Poporanism. Both they and the Poporanists advocated an agrarian economic and social order whose foundations they sought to ground in native traditions and institutions, and both were suspicious of bourgeois, industrial society and the city. Yet, Peasantism was not just an extension of Poporanism. Although its advocates borrowed generously from their intellectual forebears, they were also deeply influenced by the advances in sociological and economic thought of the interwar period. Their most original contribution to Rumanian social thought may have been the systematic elaboration of the doctrine of agrarian Rumania as a third world situated between capitalist individualism to the West and socialist collectivism to the East. This doctrine, in turn, rested upon two fundamental assumptions: first, that the family holding was a distinct mode of production and formed the very foundation of the national economy, and second, that the "peasant state", a political entity administered by and responsible to the majority of the population, must replace the existing order.

II

The elaboration of the economic principles of Peasantism was mainly the work of Virgil Madgearu (1887-1940), who in the 1920s and 1930s published a steady stream of books and articles on agriculture and general economic problems. In them he defined the special character of Rumania's past economic and social development and offered an assessment of its future prospects. His ideas were strongly influenced by his studies of economic theory in Germany, where he took his doctorate at the University of Leipzig in 1911, and by subsequent studies of the classical English economists and practical experience in financial management in London. Upon his return home in 1912 he took a position in the research division of the newly established Central Fund for the Artisan, Trades and Workers Insurance in Bucharest. Then, in 1916 he accepted an appointment as professor at the Academy of Higher Commercial and Industrial Studies in Bucharest, beginning an academic career which spanned a quarter century. He was also drawn into politics, becoming the principal theorist of the National Peasant Party and heading various economic ministries in National Peasant governments between 1929 and 1933. During the same period he represented Rumania at numerous international economic conferences held to find solutions to the world depression. After 1933 he devoted most of his time to teaching and research. In November 1940 he fell victim to assassination by the Iron Guard, the Rumanian fascist organization¹⁴.

Madgearu was initially preoccupied with industry, which he thought was essential for the healthy development of every country¹⁵. His own investigation of Rumania's economic development in the nineteenth century, which formed the basis of his doctoral dissertation of 1911, *Zur industriellen Entwicklung Rumäniens*, persuaded him that Rumania was by no means destined to remain an exclusively agricultural country. But he was already concerned that the forms which industry assumed in Rumania be suited to the character and needs of the country. In an essay on the artisan crafts written in 1912 he found the underlying cause of their decline in the "process of Westernization", which had introduced alien institutions into the Rumanian social fabric without regard to their compatibility with "our national being". He attributed to this "abrupt break" with the past the cause of the many "contradictions" between Rumania's "spiritual foundations" and "foreign forms", which lay at the heart of "all our problems"¹⁶.

By the end of the First World War Madgearu had shifted the focus of his attention from industry to agriculture. He had of course been acquainted with certain aspects of agriculture and the condition of the rural classes much earlier. His doctoral dissertation, for example, had dealt at length with craft work at home in the countryside¹⁷, and his study of rural credit cooperatives a few years later had classified these institutions as essentially capitalist and of little benefit to the majority of the population¹⁸. He appears to have become convinced that the future of Rumania would depend primarily upon a healthy agriculture and a prosperous, independent peasantry.

Madgearu and other intellectuals of his generation had decided that the fundamental task before them was to bring the political institutions of the country, which they dubbed *tara legală* (the legal country), with prevailing economic and social conditions, or *tara reală* (the real country). In their view, the founders of modern Rumania in the nineteenth century had committed an egregious error in modelling *tara reală* after *tara legală*, or, to paraphrase Titu Maiorescu, in ignoring substance in the interest of form. Madgearu and his colleagues now proposed to reverse the procedure. They intended to make *tara reală*, which, for them, meant primarily the peasantry and agriculture, the principal object of government and legislation¹⁹. To know what the "real country" was like, to obtain through precise knowledge of social conditions and national needs they founded the *Asociație pentru Studiul și Reforma Socială* (Association for Study and Social Reform), which changed its name to *Institutul Social Român* (The Rumanian Social Institute) in 1920. Madgearu served as its secretary-general until 1924 and remained an active member until his death.

Madgearu's own effort to explain the true nature of Rumania's social and economic development focused upon the unique qualities of the small peasant holding. In formulating his theory, he was indebted to the Poponists, especially Constantin Stere, for fundamental ideas about peasant agriculture. But he also drew extensively upon the writings of the Russian agricultural economist, Alexander Chayanov, especially his *Die Lehre von der bäuerlichen Wirtschaft* (1923), which provided the theoretical foundation for Madgearu's analysis of the Rumanian family holding. He was attracted particularly to Chayanov's arguments about the qualitative differences existing between peasant agriculture, on the one hand, and the large-scale, capitalist agricultural enterprise, on the other. Madgearu also drew upon the works of German economists such as Eduard David, who reinforced his belief about the inherent strength and the organic nature of small-scale, peasant agriculture²⁰.

Madgearu was at pains to demonstrate the viability of the small peasant holding, for upon it rested not only the validity of Peasantist economic and social theory but also the political doctrine of the peasant state. He admitted, along with Chayanov, that the large-scale enterprise had certain advantages over the small holding, but these, he insisted, were technological and would eventually reach their natural economic limit, at which point the large enterprise would become "irrational" and would, accordingly, break down. He argued that peasant holdings, despite their technological inferiority to the capitalist farm, had not only not disappeared, but had, in fact, become stronger. The key to that strength he discerned in a special quality of the peasant holding — production by the family. That economic activity, he insisted, was governed by laws of its own — a different conception of gain and a different economic psychology from those of the capitalist enterprise²¹. He had to admit that capitalism dominated the contemporary world economy, but beside it and separate from it, he claimed, existed an agriculture with its own distinctive mode of production and its own idea of gain, a conception which calls to mind Lucian Blaga's theory of major and minor cultures.

In his analysis of the economic activity of the peasant family holding Madgearu showed how the size of the holding and the level of production were determined mainly by "natural, organic forces", how, for example, the number of members in the family, their ages, and their ability to work a given amount of land set the physical limits of the holding itself. He also pointed out that the total amount produced depended, in turn, upon number of workers and consumers on the holding, since the chief incentive for its economic activity was the satisfaction of the needs of its members, not profit²².

As Madgearu surveyed the condition of Rumanian agriculture after the post-war agrarian reforms, he was certain that the peasantry stood on the threshold of a new era. He thought that the moment had come at last for the creation of a peasant third world between capitalism and socialism. For him, Rumanian agriculture had been "peasantized", by which he meant that most of the arable land was now composed of small holdings²³. Statistics supported this view. As a result of the reforms, some six million hectares had been expropriated from large holdings, and by 1934 three and half million hectares had become peasant property with about one and a half million persons receiving land. As of that year small property made up almost 90% of all arable land as opposed to roughly 52% before the reforms²⁴.

In the wake of these "revolutionary" changes in landholding Madgearu in the 1920s was certain that the family holding would endure. First of all, its unique character struck him as a major source of strength. He drew a sharp

distinction between agricultural and industrial production. The former, he declared, could never assume the mode of the latter. Although agriculture, like industry, required the use of labor and capital, the former remained tied to nature, to the vagaries of the weather and the quality of the soil. Nor, in his view, was the concentration of productive forces into large enterprises feasible in agriculture. Such a process, he thought, was applicable only to capitalist industry, because of inherent differences between agricultural and industrial production. Calling the former "organic" and the latter "mechanical", he, in effect, accepted the philosophical-cultural dichotomy of "culture" and "civilization" as the cause of the incompatibility between Western economic theory and Rumanian economic reality²⁵. That fundamental incompatibility persuaded him that Rumanian agriculture could never be geared to the capitalist system, nor, consequently, could Rumanian economic development in general follow the Western European pattern.

Madgearu backed up his claim about the superiority of the small peasant holding to the large agricultural enterprise by demonstrating the former's great profitability²⁶. He cited, for example, the reduced expenses of production per surface unit, made possible by the family's ability to perform a multiplicity of tasks by itself without specialized personnel or hired labor and without large investments of capital. Such a degree of self-sufficiency had the additional merit, in his view, of protecting the small proprietor from entanglement in the capitalist system. Accordingly, he argued that the family holding had amply demonstrated the superiority of small, non-capitalist agriculture during the world economic depression of 1929-1933. He pointed out that small-holder had been better able than the large, capitalist farmer to withstand the crisis because he could reduce expenses to an absolute minimum, could live off his own production without having to purchase food, and could withhold his own produce from the market until prices rose²⁷.

Madgearu was equally sanguine about the durability of the small family holding. He was so certain that the future of Rumanian agriculture belonged to the peasant producer that he refused to consider such obvious contradictions as the increasing social differentiation within the peasantry as anything more than temporary aberrations. He confidently predicted in 1924 that the dominant peasant category was destined to be the small proprietor, working the land with the aid of his family and enjoying economic autonomy²⁸.

In the 1920s Madgearu firmly opposed the expansion of the capitalist system and of large-scale industry in Rumania. He thought both were fundamentally at odds with her agrarian character²⁹. In a speech before the Chamber of Deputies in 1927 he went so far as to claim that Rumania could never become an industrial state and urged that such an "illusion", which the Liberal Party and its middle-class supporters harbored, be abandoned once and for all³⁰.

Madgearu's opposition to capitalism rested upon his analysis of its development in nineteenth-century Rumania as "abnormal". He argued that it did not evolve naturally out of economic and social conditions in Rumania, but owed its growth primarily to foreign interest in her foodstuffs and raw materials after 1829, when these goods came onto the international market in large quantities³¹. Madgearu admitted that great amounts of Western capital flowed into Rumania, but he denied that it brought fundamental changes to her essentially "agrarian feudal" economic structure or revolutionized the mode of production, for European investors had no interest in doing so; they had only one concern — to obtain exports. Nor did he find that native capital exerted any greater influence upon the organization of Rumania's economy: it served merely as an "access" to foreign capital. He therefore concluded that a true bourgeoisie, in the Western European sense, did not develop in Rumania. Rather, her leading class was a political and economic oligarchy, which, instead of abolishing agrarian feudalism and thereby releasing the productive forces of agriculture, chose to maintain existing economic and social structures and to create alongside it a new source of income national industry. That industry, he found, was artificial, for the oligarchy "forced" it by providing tariff protection and other encouragements, and the West supported it by exporting technicians and capital³². Nonetheless, the oligarchy proceeded to create a political and legal framework which it deemed appropriate for a modern state, but which, in fact, had little relation to economic and social reality.

Madgearu credited the Rumanian Social Democratic theorist, Constantin Dobrogeanu-Gherea, with having discerned the fundamental contradiction in the organization of Rumanian society at the beginning of twentieth century — political and legal institutions suitable for Western bourgeois society overlaying a backward agrarian economic structure characteristic of pre-modern times — a system he called *neolăbăgia* (neo-serfdom)³³. For Madgearu, that was the supreme contrast between form and substance, between *fara legală* and *fara reală*.

Other Peasantists held views on peasant proprietorship similar to Madgearu's. Ion Mihalache (1882-1963), one of the founders of the Peasant Party in 1918 and a leading political figure in the interwar period, attempted to harmonize Peasantist theory with day-to-day problems of economic organization and political competition.

Writing in 1925, he took a more radical approach to the land question than his more scholarly colleague, Madgearu. Under the "new agrarian regime" that he foresaw in Rumania, large property would no longer exist, except as model farms and other necessary supports for small-scale agriculture. In any case, it would no longer be the foundation of a social class that exploited other workers in agriculture.³⁴ Mihalache's ideas on the lack of significant social differentiation among the peasantry also resembled Madgearu's but once again he was more categorical, if less profound: there would be neither a middle-sized peasantry (since its land would be expropriated for the benefit of the small family holding) nor an agricultural proletariat (since only those persons would remain in agriculture who were needed to do the work). Like other Peasantists, he relegated industry to a supporting role for agriculture.

Mihalache's ideal form of economic and social organization and the foundation of his new agrarian regime was the small, independent holding. He defined small property as the amount of usable land a peasant and his family could work efficiently with occasional help from his peers, but without exploiting the labor of other social categories. This type of property, he argued, would assure a maximum of production, if the new agrarian order could guarantee the peasant proprietor all the rewards of his labor.³⁵ He had no doubt that this was the direction modern Rumanian economic development was destined to take.

Such was the Peasantist economic and social ideal. But the actual state of small peasant agriculture in the 1920s and especially the 1930s deviated strikingly from the vision entertained by Madgearu and Mihalache. Conditions prevailing in the countryside were such as to call into question the whole thesis about the strength and durability of the small family holding. A large number of peasant households, perhaps one-third, had incomes inadequate to meet even bare necessities.³⁶ The consequences of poverty were housing, nourishment, and sanitation well below minimum standards, which, in turn, contributed to an abnormally high mortality rate and seriously diminished the working capacity of a large segment of the rural population.³⁷ The way out of poverty was blocked by endemic overpopulation, holdings too small and too scattered to be economically viable, and backward methods of farming, all, in turn, reinforcing the chronic low level of productivity.³⁸

Madgearu was painfully aware of shortcomings in production and of poverty among the peasantry,³⁹ and he was determined to make fundamental changes in the way agriculture was organized. In seeking solutions, he remained by and large faithful to Peasantist doctrine. The cooperative system seemed to him the best means of modernizing Rumania's agriculture without jeopardizing her non-capitalist economic and social structure. He thought of the cooperative as an association based upon mutual aid and upon income from labor and excluding the idea of profit. He characterized it as non-capitalist and peculiarly suited to the nature of peasant agriculture.⁴⁰ These were precisely the ideals expressed in the new law on cooperatives enacted by the National Peasant Government in 1929.⁴¹

Madgearu thought that cooperatives could serve many purposes, but none more vital than the preservation of the family holding from "contamination" and eventual dissolution by capitalist forms. Although he was thus certain that the production methods of the family holding could be made immune to capitalism, he recognized that in time capitalist structure could come to dominate agriculture through the control of credit and the distribution of goods. He warned that through its relations with the market every small peasant holding became a part of the world economy and subject to its dictates as to what could be produced and what price could be charged. Although he saw no evidence that capitalism as a world economic system had as yet penetrated the mass of peasant holdings through a restructuring of production on a capitalist basis, he was genuinely alarmed by the control which the capitalist market already exercised over peasant production through its "commercial apparatus". The main purpose of cooperatives, as he saw it, was to enable peasants to get control of all the links, notably commerce and credit, between themselves and the world market. In this way, he predicted, the devices of capitalist exploitation would become the technical instruments by which the peasant family holding would become stronger.⁴² He therefore gave full support to cooperatives of all kinds — credit, producer, and consumer — as the best means of saving the family holding from extinction and of placing the entire organization of agricultural production on a rational, yet natural, basis.⁴³

Madgearu was profoundly dissatisfied with the existing state of the cooperative movement. Despite impressive growth statistics, he realized that it had failed to achieve its potential. The situation in the credit cooperatives was particularly disappointing. Although they were prospering and steadily increasing in number, they were not, Madgearu complained, governed by the true spirit of cooperation, but were, rather, capitalist enterprises dominated by the village bourgeoisie and, occasionally, landlords, whose main concern was to obtain as high dividends as possible for themselves and other shareholders.⁴⁴ Production cooperatives had also failed to achieve their goals. Their founders had assigned them a variety of tasks deemed essential for the rationalization and intensification

of agricultural production — the acquisition of tools, machinery, and seeds, the organization of work in common, and the marketing of produce — but they had simply not prospered. Faced with such discouraging results, Madgearu repeatedly demanded an overhaul of the entire cooperative system; otherwise, he had little hope that the obstacles to a healthy agriculture could be overcome.⁴⁵

Yet, there were limits to the degree of cooperation Madgearu would allow. He was, for example, firmly opposed to a bill introduced in 1931 by Gheorghe Ionescu-Sisești, the Minister of Agriculture in the short-lived government headed by Nicolae Iorga, which provided for the organization of a new type of producer cooperative that would combine all the holdings of various categories of peasants into a single economic unit. Ionescu-Sisești, a specialist in agrarian problems, was persuaded that such large complexes would benefit all concerned because they would reduce expense and increase both the quantity and quality of the produce. But Madgearu was of a different opinion. It struck him as extremely risky to tamper with small property and the system of production based upon it, and, anyhow, he doubted that such association of producers would work, because of the ingrained individualist psychology of the peasant.⁴⁶ He evidently had in mind the peasant's demonstrated attachment to his own piece of land, but Madgearu's own ideological commitment to the family holding as the basis for the organization of agriculture also made him wary of any plan that smacked of collectivization. In any case, Madgearu seems to have been correct in his assessment of the peasant reaction to the scheme. Although various financial incentives were offered these cooperatives such as low-interest credit, only about a hundred were established, and most of these were short-lived.

Madgearu could see little possibility, at least in the 1920s, of a strong industry developing in Rumania. Besides the standard arguments about the preeminently agricultural character of the country, he cited the absence of a strong domestic market for Rumanian manufactures, which was caused by the low standard of living and the lack of purchasing power of the majority of the peasantry. He continued to oppose "artificial" industries because, in the long run, such enterprises adversely affected the national economy by diverting scarce resources away from the development of the "natural factors" of the economy, that is, from agriculture.⁴⁷ Yet, he looked forward to the time when a "healthy industry" serving the needs of the peasantry would come into being. He thought that the initiative would have to come from the countryside itself as the success of the family holding enhanced productivity and improved standards of living. The growing prosperity in the countryside would, in turn, create new needs and expand the domestic market for processed goods. Madgearu was certain that the urban classes would benefit greatly, and, as their standard of living rose, they would naturally increase their purchases of products from the countryside. This, he argued, was the "real" foundation of a national industry.⁴⁸

III.

As the political foundation of Peasantism Madgearu sought to create a new type of state which would satisfy one and for all the needs and aspirations of the great mass of the population and would at the same time recognize the fact that the social and economic development of Rumania was destined to remain different from that of the capitalist West. Implicit was his assumption that the peasantry formed a separate class, distinct both economically and psychologically from the bourgeois and the urban proletariat, and that, consequently, the state which represented the peasantry must also differ from bourgeois and socialist political structures.⁴⁹ He called the new entity the peasant state.

At the heart of his doctrine of the peasant state was the certainty that the peasantry had become the decisive force in Rumanian political development as a result of the reforms enacted after the First World War. He thought the time had at last come for the creation of a strong peasant political organization as a means of bringing to fruition Peasantist economic and social goals. He dismissed as nonsense the claims of Liberal and Social Democrat leaders that the peasantry was incapable of sustaining a party of its own or even of formulating a distinct program because, somehow, it lacked class consciousness and "political instinct". Madgearu saw no reason for the peasantry always to follow in the wake of one or another of the established parties, and he declared Peasantism to be the beginning of a "political renaissance" that would completely transform the social and political structure of the country.⁵⁰

As for the political forms that would be most advantageous to his constituency, Madgearu unhesitatingly opted for parliamentary democracy. Throughout the interwar period, especially in the 1930s as the drift to the right gained momentum, he stood forth as a champion of government for and by the people. Unlike many pro-peasant intellectuals who rejected not only bourgeois industrial society but also its political forms as imports unsuited to Rumanian conditions, he never wavered in his commitment to "genuine democracy". By that term he meant a system of government based upon the freely expressed will of the majority and truly representative legislature

capable of preventing the "industrial and financial oligarchy" from using democratic processes for its own selfish ends.⁵¹

Madgearu was enough of a realist to know that for his brand of democracy to work the mass of the peasant had to acquire political experience. And that, he was certain, could happen only if the administrative system were opened sufficiently to allow for broad citizen participation in public affairs. As a first step he proposed a reform of village and district government that would replace administrators appointed by and responsible to the central government by locally elected officials and representatives who would henceforth manage local affairs.⁵² In any case, he rejected abrupt change or violence as merely the prelude to "social catastrophe". Change, to be beneficial and enduring, must, he warned, be "organic", a gradual process rooted in the national experience.⁵³

Madgearu's idea of change helps to explain his reserve toward Western European political institutions. In politics as in economic development he made a sharp distinction between the Eastern and Western experiences. This comparative approach persuaded him that his brand of peasant democracy would in the long-run prove superior to the "bourgeois" form that had evolved in Western Europe. The economic crisis of the early 1930s had crystallized his thought on the subject. Certain that the "bourgeois-liberal social order" was in decline, he perceived as the main cause of this phenomenon a striking contradiction in Western society, which had been exacerbated by the recent depression. He saw an infrastructure based upon economic and social inequality, on the one hand, and, on the other, a democratic superstructure based upon equality before the law and universal suffrage. This contradiction, in Madgearu's view, was inherent in bourgeois, individualist democracy and, therefore, could never be resolved.⁵⁴ But he by no means despaired of democracy itself. Nor, as his strictures on both the Nazi and Soviet dictatorships showed,⁵⁵ did he seek an alternative in some form of authoritarianism.

Nonetheless, he was determined to avoid the "pitfalls" of Western democracy, which, in his view, came down to an exaggerated emphasis upon individual rights and an almost complete disregard of individual responsibilities toward society. This style of democracy, which proclaimed liberty as an inalienable right, but ignored the principles of equal opportunity and social justice, was based, Madgearu concluded, upon legal abstractions and had failed to keep pace with the general evolution of society.⁵⁶

By contrast, the rural democracy which he recommended so enthusiastically had arisen out of specific Romanian conditions and, hence, could respond more effectively than bourgeois democracy to the prevailing needs of Romanian society. By combining parliamentary democracy with social responsibility, Romanian rural democracy would, he had no doubt, prove superior to its Western counterpart.

Other Peasantist besides Madgearu speculated on the nature of the peasant state and its role in national development. Many simply echoed his views. Ernest Enă, a financial specialist and an editor of *Viața Românească*, saw in the peasant state an opportunity at last to bring Rumania's political superstructure into harmony with the economic and social life of a nation of small peasant producers and to do away with the "caricature" of the Western European state created in the nineteenth century.⁵⁷ Others, like Constantin Rădulescu-Motru, approached the idea of the peasant state from a philosophical-cultural standpoint. Unlike Madgearu, who emphasized a restructuring of economic and political institutions, Rădulescu-Motru conceived of the peasant state as the foundation of a spiritual renewal of the Romanian nation. He by no means ignored the importance of economic and political reforms, but since the turn of the century he had treated social problems primarily as moral issues and, hence, as susceptible to moral solutions. His hostility to the "bourgeois" state, evident in *Cultura română și politicianismul* in 1904, did not abate in the interwar period. He disdained the political system "sanctioned" by the Constitution of 1923 as "contractual" and "unorganic" because it had placed the state on bourgeois foundations and had ignored the contribution of the peasantry to the development of the nation.⁵⁸ To take place of the old liberal, bourgeois state he proposed a type of political organization that would reestablish the "natural" relationship between the interests of the many, whose destinies were linked to the land, and the interests of the few, who were engaged in industry and commerce.⁵⁹ Rădulescu-Motru called such a formula a policy of "realities", for it took into account the contributions to the nation and the aspirations of the overwhelming majority of the population. Although he assigned numerous specific social and economic tasks to the peasant state, he thought its primary mission should be a spiritual one. He had in mind nothing less than a national regeneration, which was to be brought about by reestablishing continuity with traditional institutions. In his view, the whole process had to begin with the village. Lamenting the passing of the old rural political and social structures, he called for a "return to the village" as offering an enduring solution to the "contradictions" of modern Rumania.⁶⁰ The peasant state, then, was to be an emanation of reinvigorated traditional institutions.

IV

The world economic crisis of the early 1930s, which caused havoc with the economies of agricultural countries like Rumania, profoundly affected Peasantist thought. Madgearu was obliged to modify his stand on industrialization. He had been influenced particularly by the inability of Rumania and other East European countries to gain tariff concessions for their agricultural products from the industrialized states of Western Europe. The failure of one international economic conference after another to reach an understanding led Madgearu to conclude that the only recourse for agricultural countries was to diversify their economies. He had been especially alarmed by the tendencies of the industrialized states of Western Europe to achieve self-sufficiency by intensifying their own agricultural production, action, he feared, that might permanently reduce their purchases from Eastern Europe⁶¹. He was also on guard against what seemed to him by 1938 to be Germany's expansionist plans aimed at drawing the agrarian economies of Southeastern Europe into her autarkic economic zone⁶².

At first Madgearu thought that a policy of industrialization geared toward the processing of agricultural products and the country's principal raw materials, which would relieve rural overpopulation and increase peasant income, would be enough. He still opposed "parasitical" industries, that is, those which could not stand by themselves, but "drained" the state budget and "preyed upon" the consumer⁶³. But the "reagrarianization" of the industrialized West, notably Germany, had finally convinced him that forced industrialization, even though it was contrary to the prevailing "natural conditions" in Rumania, was the only way to expand the domestic market for agricultural products and to lessen the country's dependence on the international market⁶⁴.

By the mid-1930s, as Rumania experienced a gradual economic recovery, Madgearu was praising industrialization as a "natural phenomenon" and as an aspect of the "general process" of the economic evolution of peoples. Recognizing the close connection between agriculture and industry, he perceived various advantages for underdeveloped countries in industrialization, such as the introduction of new and more efficient methods of production, a reduction in costs and prices and a general increase in purchasing power, and an expansion of markets. He also thought that the industrialization of agricultural countries would strengthen rather than harm economic exchanges with the West because the growing prosperity and purchasing power of the former would create a demand for new products from the latter. He cited as evidence German trade with Czechoslovakia, which was more extensive than with the underdeveloped agrarian states of Eastern Europe⁶⁵.

Madgearu's reappraisal of industrialization had wide support among Peasantist. Ernest Fine, for example, spoke of industry as an indispensable element of the national economy, but he and others insisted that agrarian interests remain paramount in any new policy of industrialization. By this he meant that those industries which made use of Rumanian agricultural products and raw materials should be the first to receive state support⁶⁶. The National Peasant Party fully endorsed Madgearu's point of view in its 1935 program⁶⁷.

Madgearu realized that the industrialization of Rumania would be a long, arduous process. In the meantime, he urged the maintenance of free trade, for history had taught him that the economic welfare of Rumania depended upon her ability to sell agricultural products abroad. Consequently, he never advocated autarky. He sought instead a restructuring of international trade that would benefit both industrialized and agricultural states. The exchange of goods always seemed to him a necessary precondition for the prosperity of every nation.

As Madgearu contemplated the many facets of agrarian reform and industrialization and the equally daunting task of managing a complex economy, he assigned the key role of coordinator to the state. This was a new idea for him. He had envisaged an active role for the state in the national economy early in his career⁶⁸, but the general economic crisis of the 1930s had convinced him that the age of economic liberalism in Europe had passed once and for all⁶⁹. Although he did not share the assumptions of some of his Peasantist colleagues about the imminent demise of Western capitalism, he was, nonetheless, unwilling to leave the economic initiative solely in private hands. He proposed instead state planning and coordination, which he called *dirigism*⁷⁰. The early successes of the New Deal or, as he called it, the "Roosevelt Revolution", in reviving and reconstructing the American economy encouraged him to think that state intervention might have similar beneficial results in his own country⁷¹.

Madgearu thought that *dirigism* would function best in a socialist setting, but he stopped short of advocating a socialist transformation of the Rumanian economy, in part at least because of his commitment to private peasant holdings and his conception of peasant individualism. Nonetheless, he thought that Rumania, because of her unique agrarian structure, might be able to adapt the principles of *dirigism* to her particular needs. He entertained no illusions about the complexity of the task. There was, first of all, the difficulty in rationalizing the agricultural organization and production of thousands of small, scattered holdings⁷². No less formidable an obstacle was the psychology of the peasant, who, Madgearu claimed, farmed in accordance with his own needs and temperament and had little concern for the market or national economic goals.

V

In his last major work, *Evoluția economiei românești după războiul mondial* (The Evolution of the Rumanian Economy after the World War), published in 1940, Madgearu reviewed the economic and social developments of the interwar period. He could discern no fundamental change in the structure of the Rumanian economy: the capitalist section in general was still small, and capitalism as a mode of production had touched only industry in a significant way; agriculture maintained its predominance. He concluded that there was still no possibility that the Rumanian economy could be integrated into the world capitalist system, for its structure continued to be determined by several million peasant holdings, which formed an economic pattern governed by values qualitatively different from those of a capitalist economy. Nonetheless, he could not ignore the fact that capitalism exerted a powerful influence over Rumanian agriculture. Although he continued to deny that it had transformed the mode of production of peasant holdings, he had to admit that it had penetrated the mechanism of distribution and, as a consequence, had subordinated the "whole essence" of the peasant holding to the capitalist market.⁷³

It was also apparent to Madgearu that the old deficiencies in agricultural organization and production and the social underdevelopment they perpetuated had not diminished significantly in the interwar period. Agricultural production remained geared to the supplying of grain for the foreign market, a situation that left the peasantry at the mercy of international economic fluctuations and discouraged innovation, while conditions on the land — overpopulation, small and scattered holdings, and obsolete methods and tools — kept productivity low and maintained the unending cycle of poverty and backwardness.

This litany of shortcomings left Madgearu undaunted. He had no doubt that they could be remedied, and the solutions he proposed were true to his Peasantist ideals. He continued to rely upon an agrarian order formed by the individual peasant holding and saw no need to recreate the latifundia or introduce Soviet-style collectivization. Instead, the small-scale peasant farming characteristic of Bulgaria struck him as an encouraging example for Rumanian agriculture to follow.⁷⁴ He also gave great weight to the "moral element" in agriculture. For example, he thought it especially important that the cultivators of the soil maintain a sense of social responsibility, for individualism, if unrestrained, would destroy the delicate, informal system of balances upon which small-scale agricultural production rested.

Madgearu's specific remedies for the ills of Rumanian agriculture included intensification and diversification through the introduction of new crops and new techniques, greater emphasis upon the raising of animals for the market, a systematic combining of scattered peasant holdings, and, of course, an overhaul and strengthening of the cooperative system. Thus, the main effort at reform was to come from within agriculture. Industry also could make a contribution, but Madgearu was disappointed by the meager benefits it had to agriculture in the 1930's. That failure confirmed his theory about the secondary role industry was to play in the development of the Rumanian economy, and he continued to think of it mainly as a user of Rumanian agricultural products and a provider of jobs for surplus agricultural labor.⁷⁵

As before, Madgearu treated the problems of Rumanian agriculture from an international perspective. Despite his theoretical preferences and his search for alternative to the reliance upon the production of grain, he emphasized the need for Rumanian agriculture to expand its foreign markets. Recognizing the complementary nature of industrial and agricultural economies, he thought that the acquisition of permanent markets for Rumanian grain and cattle through reciprocal commercial treaties could provide a stable foundation for Rumanian economic development. He hoped, in particular, for cooperation between Germany and Rumania after the war and thought that the German-Rumanian economic agreement of March 23, 1939 could benefit both sides. But at the same time he wanted to prevent Germany (or any other country) from gaining control over Rumania's agricultural exports, a situation, he feared, that would diminish not only her economic but also her political independence.⁷⁶

Madgearu was aware of the fact that all these solutions had been tried before and had been found wanting. Perhaps for this reason he had turned to the peasant state as the ultimate source of economic revitalization. Now, in 1940, he accorded it a more comprehensive role in agriculture than in any of his previous writings. He entrusted to its "conscious action" the responsibility for modernizing agriculture through massive investments in technology, irrigation projects, and electrification, for reorganizing the cooperative system in accordance with Peasantist theory, and for expanding foreign trade.⁷⁷

VI

Madgearu's plans for a transformation of the Rumanian economic and social order did not come to fruition. The causes are many. The adverse economic and political conditions of the 1930s were, perhaps, decisive. The

world depression eliminated the resource which the National Peasant governments of the late twenties and early thirties needed to carry out a comprehensive agrarian program. After their brief tenure the Peasantists never had a similar opportunity. By the mid-thirties, when the economy had largely recovered from the effects of the crisis, they were no longer in power, and the Liberals, who were in office between 1934 and 1937, gave priority to industry. The authoritarian regimes that followed — Carol II's dictatorship (1938-1940) and that of Ion Antonescu during the Second World War — barred any attempt to put into practice the ideals of a Peasantist economic and political system. After the war other plans for economic and social development came to the fore, and Madgearu's theories, when not ignored entirely, were treated as aberrations.

Although Peasantism no longer serves as a model for Romanian economic and political development, it nonetheless retains its theoretical importance as a possible solution to the problems of development in Eastern Europe. As we have seen, Peasantism was based upon existing Romanian economic and social realities, and the context within which its theorists worked was clearly national, their thought nurtured by historical experience. But despite a wariness of urbanization and industrialization and "imports from the West", Peasantism was not xenophobic. It avoided the shrill exclusivism and the irrationalism of extremist currents and was remarkably open to ideas and innovation from the West, always, of course, on condition that they be adapted to the needs and capabilities of Romanian society.

Here, perhaps, lies the most important contribution of the Peasantists to developmental theory in modern Romania. By engaging in a selective blending of the Eastern and Western experience, they set out on a third road to social and economic self-determination between capitalism and collectivism. This striving for synthesis, which is characteristic of Romanian historical development, places the Peasantist in the mainstream of the national tradition.

NOTES

1. The Romanian term is *Țărâniști*, from *țărăn*, "peasant". It usually refers to the members of the National Peasant Party (Partidul Național Țărănesc), which was founded in 1926. I use the term in a more restricted sense to designate the theorists of the peasant movement. Of Peasantism as a whole the monograph by Z. Ornea, *Țărăniștii. Studii sociologice*, București, 1969, is fundamental.
2. Titu Maiorescu, *În contra direcțiilor de astăzi a culturii române*, "Convorbiri Literare", Vol. 2, 1868, p. 301-307. See also Eugen Todoran, *Maiorescu*, București, 1977, p. 368-402.
3. Constantin Rădulescu-Motru, *Cultura românească și politicantismul*, 2nd ed., București, 1904, p. 26-39, 62-69, 78-145.
4. *Ibid.*, p. 175-176.
5. From *Țărâniștii*, "power".
6. Z. Ornea, *Săptămânismul*, 2nd ed., București, 1971, p. 154-155.
7. *Ibid.*, p. 170-171.
8. Nichifor Crainic, *În țara mea*, "Gândirea", Vol. 2, No. 11-12, 1923, p. 118; Nichifor Crainic, *Sensul tradiției*, "Gândirea", Vol. 9, No. 1-2, 1929, p. 7-10.
9. Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, București, 1944, p. 344-345; Lucian Blaga, "Elogiul satului românesc", *Academia Română, Discursuri de recepție*, No. 71, București, 1937, p. 3-5, 12-16.
10. Nichifor Crainic, *Parafraza*, "Gândirea", Vol. 3, No. 8-10, 1924, p. 183-186.
11. Blaga, *Trilogia culturii*, p. 349-356.
12. The term means "Populism", in the Russian sense of *narodnichestvo*. An indispensable guide to the many aspects of Romanian Populism is Z. Ornea, *Poporismul*, București, 1972.
13. Stere set forth his ideas in his famous polemic with Social Democratic critics of Populism, *Social-democratism sau poporismul?*, "Viața Românească", Vol. 6, 1907, p. 170-193, 313-341; Vol. 7, 1907, p. 15-48, 173-208; Vol. 8, 1908, p. 49-73; Vol. 9, 1908, p. 59-80.
14. On Madgearu's life see: Plutarh Cotariu, *Prefață*, in Virgil N. Madgearu, *Curs de economie politică*, București, 1944, p. XVII-XXXVI, and V. Malinșchi, *Profeșorul Virgil Madgearu (1887-1940)*, București, 1975, p. 15-31.
15. Virgil Madgearu, *Ocaziile muncitorilor în România*, București, 1915, p. 3.
16. Virgil Madgearu, *Bretele vechi și bretele nouă*, București, 1912, p. 3.
17. Virgil N. Madgearu, *Zur industriellen Entwicklung Rumäniens*, Weida i Th., 1911, p. 23-49.
18. Virgil Madgearu, *Structura și tendințele băncilor populare în România*, București, 1914, p. 15-24.
19. Dimitrie Gusti, *Virgil N. Madgearu și Institutul de Științe Sociale al României*, "Sociologia Românească", Vol. 4, No. 7-12, 1942, p. 552.
20. Eduard David, *Sozialismus und Landwirtschaft*, Leipzig, 1922, p. 599-608, 680-696.
21. Virgil Madgearu, *Teoria economiei țărănești*, in V. Madgearu, *Agrarismul. Capitalismul. Imperialismul*, București, 1936, p. 60. This study was originally published in "Independența Economică", Vol. 8, No. 3-4, 1925, p. 1-20.

22. *Ibid.*, p. 61-62.
23. Virgil Madgearu, *Revoluția agrară și evoluția clasei țărănești*, in V. Madgearu, *Agrarianism. Capitalism. Imperialism*, p.40-41. This study was originally published in "Artiva pentru Știință și Reformă Socială", Vol.4, No.3, 1922, p.261-306.
24. D. Sandru, *Considerații asupra structurii de la proprietăți fondiere rurale de România între cele două războaie mondiale*, "Revue Roumaine d'Histoire", Vol.15, No.4, 1976, p.585-604.
25. Madgearu, *Revoluția agrară*, p.33-36.
26. Madgearu, *Teoria economiei țărănești*, p.64.
27. Madgearu, *Curs de economie politică*, p.120.
28. Virgil Madgearu, *Doctrina țăărănească*, in Institutul Social Român, *Doctrina partidelor politice*, București, 1924, p.72.
29. Virgil Madgearu, *Formarea și evoluția burgheziei române*, in V. Madgearu, *Agrarianism. Capitalism. Imperialism*, p.83-103.
30. Monitor Oficial, *Dezbaterile Adunării Deputaților*, No.90, session of April 5, 1927, p.2414.
31. Madgearu, *Formarea și evoluția burgheziei române*, p.86.
32. *Ibid.*, p.95.
33. *Ibid.*, p.84.
34. Ion Mihalache, *Noul regim agrar*, s.l., 1925, p.24.
35. *Ibid.*, p. 6-8.
36. Anton Golopenția, *Starea culturală și economică a populației rurale din România*, "Revista de Igienă Socială", Vol.10, No.1-6, 1940, p. 233-240.
37. D. Sandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iași, 1980, p.137-168, 201-210.
38. *Ibid.*, p.123-136; Mihnea Vișinescu, *Excedenții populației agricole și perspectivele gospodăriei țărănești*, "Sociologie Românească", Vol.2, No.2-3, 1937, p.95-100.
39. Virgil Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940, p.25-53, 76-85.
40. Madgearu, *Curs de economie politică*, p.121.
41. G. Miadensz and Traian Oliva, *Legislația cooperativă*, București, 1929, p.5-6.
42. Madgearu, *Teoria economiei țărănești*, p.71.
43. Virgil Madgearu, *Capitalismul în războiul Europei*, in V. Madgearu, *Agrarianism. Capitalism. Imperialism*, p.137-138.
44. Z. Onuș, *Țărănimul*, p.230-231.
45. Virgil Madgearu, *Economia dirijată și cooperarea*, "Independența Economică", Vol.17, No.5, 1934, p.129-136.
46. Virgil Madgearu, *Organizarea agriculturii românești*, București, 1931, p.14.
47. Virgil Madgearu, *Țărănimul*, București 1921, p.24, 57-58; Virgil Madgearu, *Industrializare și reagrariere*, "Artiva pentru Știință și Reformă Socială", Vol.14, part 2, 1936, p. 919-920.
48. Madgearu, *Revoluția agrară și evoluția clasei țărănești*, p.42. For an evaluation of Madgearu's views on small-scale industry, see Virgil Bogza, *Industria mică în contextul problemelor satului românesc în opera lui Virgil Madgearu*, in *Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii*, București, 1987, p.249-264.
49. Onuș, *Țărănimul*, p.317-318.
50. Madgearu, *Țărănimul*, p.17-19.
51. *Ibid.*, p.33-34.
52. *Ibid.*, p. 61.
53. *Ibid.*, p.34.
54. Virgil Madgearu, *Tendențele de renovare ale democrației*, "Viața Românească", Vol.28, No. 5-6, 1935, p.10.
55. *Ibid.*, p.11-12.
56. *Ibid.*, p.13.
57. Ernest Enă, *Înlocuirea economiei a statului țărănesc*, "Viața Românească", Vol.26, No. 4-5, 1934, p.8.
58. Constantin Rădulescu-Motru, *Românismul. Catehismul unei noi spiritualități*, 2nd ed., București, 1939, p.143-168.
59. Constantin Rădulescu-Motru, *Ideologia statului român*, București, 1934, p.16-17. See the same author's earlier attempt to combine neo-conservatism and Peasantism: *Țărănimul. Un suflet și o politică*, București, 1924.
60. Rădulescu-Motru, *Românismul*, p.169-177.
61. Madgearu, *Industrializare și reagrariere*, p.927.
62. Virgil N. Madgearu, *Germania și sud-estul Europei*, "Independența Economică", Vol.21, No. 4-6, 1938, p.12.
63. Virgil N. Madgearu, *Politica Partidului Național-Țărănesc*, București, 1932, p.39. This is the text of a speech Madgearu made in the Senate as Minister of Industry and Commerce on August 23, 1932.
64. Madgearu, *Germania și sud-estul Europei*, p.11.
65. Madgearu, *Industrializare și reagrariere*, p. 920-921.
66. Ernest Enă, *Condițiile dezvoltării industriei în România (II)*, "Viața Românească", Vol.27, No. 11-12, 1935, p.30.
67. *Programul Partidului Național-Țărănesc*, 2nd ed., București, 1935, p. 57-58, 61-62.
68. Virgil Madgearu, *Naționalitatea capitalului și politica economică*, "Economia Națională", Vol.4, No.2, 1910, p.135-136.
69. Madgearu, *Politica Partidului Național-Țărănesc*, p.11.
70. Virgil Madgearu, *Economia dirijată*, "Viața Românească", Vol.26, No.7, 1934, p.4-5, 17. See also I. Sănuș, *După dăruire liberalism și dirijism pentru modernizarea României interbelice*, "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie", Iași, Vol.24, part 1, 1987, p.251-264.
71. Virgil Madgearu, *Revoluția Roosevelt*, "Viața Românească", Vol.26, No.9, 1934, p.3-20.
72. Madgearu, *Economia dirijată*, p.4-5, 17-18; Madgearu, *Economia dirijată și cooperarea*, p.130-135.
73. Madgearu, *Evoluția economiei românești*, p.358.
74. *Ibid.*, p.364-365.
75. *Ibid.*, p. 383-384.
76. *Ibid.*, p.371-374.
77. *Ibid.*, p.365.

LA SEMICENTENARUL MORȚII LUI MIHAI EMINESCU*

Résumé

En juin 1939, lorsque 50 ans venaient de s'écouler depuis la mort de Mihai Eminescu, l'opinion publique de Roumanie était profondément marquée par la course des événements internationaux, par les agressions qui menaçaient directement l'indépendance nationale et l'intégrité territoriale de l'Etat roumain.

Dans des circonstances tellement défavorables, les manifestations occasionnées par cette commémoration ne prirent pas, à notre avis, les proportions qu'elles auraient eues en temps de paix; et cependant, des actions notables furent organisées. Le 16 juin 1939 eut lieu la séance solennelle de l'Académie Roumaine, où fut marqué le cinquantième anniversaire de la mort du poète. Son œuvre avait connu de nouvelles éditions, et de remarquables exégètes purent s'attarder sur des aspects hautement significatifs, en analysant sous un jour nouveau la création d'Eminescu et en relevant sa valeur nationale et universelle. De prestigieuses revues y consacrerent des numéros spéciaux; on donna des conférences, on organisa des expositions, des excursions, des pèlerinages; les poètes y dédièrent leurs poèmes. Le maire de la municipalité de Bucarest fit organiser une ample exposition "Eminescu". A Iasi, également, cet événement fut marqué par une suite de conférences, à l'Université, ainsi que par d'autres actions.

Dans ces notes, nous ne nous sommes pas proposé de dresser l'inventaire de ces manifestations, ni d'émettre des jugements sur l'intérêt des interventions pour l'histoire et la critique littéraires. Notre unique but a été de déchiffrer, autant que possible, la manière dont on débattit, explicitement ou implicitement, l'actualité de ce grand poète, à une époque tellement agitée, où les menaces à l'adresse de l'Etat roumain étaient toujours plus violentes. En somme, ces quelques pages de restitution révèlent bien ceci: la commémoration de la mort du poète représentait, alors, une occasion de réaffirmer notre droit à la libre existence sur les terres ancestrales, ainsi que notre foi en la mission historique de notre peuple.

Semnalificatie majoră, au amuzat noi lumini asupra creației eminesciene, evidențindu-i valoarea națională și universală. Reviste de prestigiu i-au dedicat numere speciale, s-au ținut conferințe, au fost organizate expoziții,

Atunci când, în iunie 1939, se împlinise 50 de ani de la moartea lui Mihai Eminescu, opinia publică din țara noastră era profund îngrijorată de mersul evenimentelor din viața internațională, de agresiunile care amenințau direct independența națională și integritatea teritorială a statului român. După ce în martie 1938 ocupase Austria, iar la sfârșitul lui septembrie 1938 primise regiunea sudică prin "acordul" de la Munchen, în martie 1939 Germania hitleristă a ocupat, practic, întreaga Cehoslovacie, intensificându-și totodată presiunile asupra Poloniei și Lituaniei. În aprilie, armata italiană a invadat Albania, iar Ungaria s-a retras din Liga Națiunilor. Războiul civil din Spania se încheia în 1939 cu înfrângerea republicanilor, cu recunoașterea guvernului Franco de către Anglia și Franța (februarie) și aderarea Spaniei la "pactul anticomintern" (27 martie 1939). Tratatul anglo-franco-sovietic bătuse pasul pe loc, pentru a se încheia în august fără nici un rezultat. În schimb, la 23 august 1939 se semnă "Pactul de neagresiune germano-sovietic", cu prevederile sale oficiale și cu cele secrete. Cu toate că Anglia și Franța su întreprins, după ocuparea Cehoslovaciei, o serie de acțiuni ce aveau semnificația depășirii conciliatorismului (acordarea de garanții Poloniei, României, Greciei și Turciei, încheierea de convenții economice etc.), declanșarea celui de al doilea război mondial n-a mai putut fi evitată. În acest context numai schițat aici, românii își exprimau hotărârea de a-și apăra granițele realizate în 1918, prin orice mijloc și sacrificiu. Amenințările vor deveni tot mai puternice și vor face imposibilă menținerea, în anul 1940, a integrității teritoriale a României înfrigite, ca urmare a izolării sale totale pe plan extern.

În împrejurări atât de vitrege, manifestările prilejuite de semicentenarul morții lui Eminescu au suferit, credem, proporțiile pe care le-ar fi avut în timpuri normale, pașnice. Cu toate acestea, au fost organizate acțiuni notabile. În ziua de 16 iunie 1939 a avut loc sesiunea solennă a Academiei Române, în cadrul căreia s-a comemorat împlinirea a 50 de ani de la moartea poetului. Opera lui a cunoscut noi ediții, iar exegeții de seamă au strănut asupra unor aspecte cu

* Articolul a fost redactat la începutul anului 1989 și inclus în numărul "Anuarului Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»". Din motive asupra cărora nu ne oprim aici, articolul n-a mai apărut în tomul respectiv. Chiar dacă se produce cu întârziere, considerăm oportună publicarea lui, exact în forma redactată atunci.

excursii și pelerinaje, poezii i-au dedicat poezie etc. Primăria municipiului București a organizat, în cadrul "Lunii Bucureștilor", o amplă expoziție "Eminescu". La Iași, comemorarea a fost marcată printr-o serie de conferințe la Universitate și de alte acțiuni.

Însemnările noastre nu-și propun să facă un inventar al acestor manifestări, nici să emită judecăți privind valoarea intervențiilor pentru istoria și critica literară; ne propunem să descriem, pe cât ne este cu putință, maniera în care a fost dezvoltată, explicit sau implicit, actualitatea marelui poet, în acele grele împrejurări când amenințările la existența statului român deveneau tot mai puternice. Sînt, în fond, cîteva pagini de restituiri, care ne arată că împlinirea a 50 de ani de la moartea poetului a constituit și un prilej deosebit de reafirmare a dreptului nostru la existență liberă pe pămîntul strămoșesc și a încrederii în misiunea istorică a neamului. Într-unul din numerele sale apărute în iunie 1939, ziarul "Opinia" semăna, între altele: "Un popor care nu are cultul strămoșilor nu este demn de lumea civilizată. Comemorările oamenilor mari sînt, de altfel, ca prilejuri de a face educația tinerii generații, reactualizînd viața de muncă și glorie a înaintașilor. Românul nu este lipsit de recunoștință față de trecut. Dovadă, comemorările numeroase din ultimul timp — față care împlinirea [...] a 50 de ani de la moartea lui Eminescu — au luat un caracter festiv, atînd că generația de astăzi este profund recunoștoare față de memoria acelor care au constituit la înflăcărarea României de astăzi". Același ziar, referindu-se la manifestările dedicate martirilor Revoluției de la 1848, ce urmau să aibă loc la București, sublinia semnificația lor: "Vor fi pomeniți toți luptătorii din Ardeal în frunte cu Avram Iancu, care acum aproape un veac, în cursul acestei luni, au desăvîrit stăruiala revoluției pentru eliberarea românilor de sub jugul stăpînirii străine. Generațiile de astăzi (în astfel să aducă prinsoarea lor de recunoștință acelor care sînt cea mai vie pildă de jertfă pentru binele colectivității naționale. Această pomenire înseamnă astăzi filul ei, în cadrul atitudinii drepte românești de păstrarea integrității și libertății noastre, oricare ar fi împrejurările și adversitățile din afară. Martirii pe care-i pomenim astăzi să ne fie pildă, în orice moment".

Revista "Convorbiri literare" își exprima fagurițarea față de mersul evenimentelor și adopta o anumită atitudine, mai ales că numărul dedicat lui Eminescu a apărut după atacarea Poloniei și dezbrînțirea celui de al doilea război mondial: "Comemorarea cade într-o vreme de funebre tristețe, de apocaliptice zguduri în lume. În zadar au cîntat poezii, în zadar au suferit și au creat frumusea ca să imblăzească fura din om și să-l facă mai bun: din nou trîmbiți tulburătoare vestesc intrări triumfale, de ciocli în cîmîtare. Din nou încolțeste și crește gîndul că cea mai grea sarcină a omenirii de mîine va fi lupta pentru remedierea individului și colectivității de la supracom în om".

În cuvîntarea rostită în sechina solemnă a Academiei Romîne, președintele acesteia, C. Rădulescu-Motru, insistă în mod deosebit asupra prețului crescînd de care s-a bucurat opera lui Eminescu în anii care trecuseră de la moartea sa: "În acești 50 de ani care ne despărț de ultimul an al vieții sale, gloria lui Mihai Eminescu a mers înălțîndu-se [...]. La un cult eminescian — căci de un adevărat cult se bucură azi Eminescu — s-a ridicat apoi, an după an, opera lui Eminescu în ochii publicului românesc. În această ridicare a fost o continuitate perfectă. Nici o influență de modă trecătoare. Cultul eminescian a fost produsul direct al afîncării conștiinței literare în lumea noastră românească. În Mihai Eminescu noi am ajuns a recunoaște pe cel mai reprezentativ maestru al nostru [...]. În poezia și proza lui, sîntirile cele mai caracteristice ale vieții noastre naționale și-au găsit o expresie artistică și nepieritoare (subl. n. — I.A.). El a fost maestrul care a știut alege mental pur și nobil din minea brut al sufletului nostru". C. Rădulescu-Motru evidențiază grija Academiei pentru cunoașterea operei lui Eminescu, grija intensificată în ultimii ani, atît prin preocupările unor specialiști, cît și prin unele apariții. S-au făcut traduceri în limbi străine și s-a instituit premiul "C. Hamangiu" pentru cele mai bune traduceri în germană, franceză și engleză (chiar dacă ele n-au fost perfecte). Prin sechina solemnă, coedifică Rădulescu-Motru, Academia Română își îndeplinește o îndatorire morală profundă față de cel pe care l-a prețuit și-l prețuiește atît de mult, fiind și instituția în care manuscrisele sale sînt păstrate cu grija¹⁰.

În aceeași sechina, acad. D. Caracostea a prezentat o comunicare în care sublinia faptul că "Eminescu este atotprezent în conștiința noastră", iar "poezia lui este o continuă actualitate, semn că împlinște nu numai o funcțiune estetică și socială, dar și una vitală". Actualitatea lui Eminescu era concepută în profunzime, cu învîlmînt de cea mai mare însemnătate pentru creatorul de artă românească. Pentru bogăția de idei și perenitatea semnificațiilor, reproducem cîteva fragmente din această comunicare, pe care o socotim de referință.

O atenție specială se acordă domnului Tîrziu Românești, Mircea cel Bătrîn, așa cum apare în *Scrisoarea III*. "Tot spațiul poeziei este un pervaz imens pentru a încaadra figura lui Mircea. Înainte de fapt, o măsurare în curvat. Fraza emfatică a sultanului, retorică și cu acumulare de podoabe, contrastează cu exprimarea simplă și stîmpînită a voievodului: mireasma artistică, prevedere, cumpănare, demnitate. Două tipuri stau față în față. Acela care, cînd vorbește, se uită cum se ogîndește în alții, cituind efectul, în opoziție cu acela care ascultă numai imperativul demnității. Pentru că se știe intruparea organică a tuturor, prin el vorbește ceva mai presus de el. Acel ce s scris și

pentru noi este nu resemnare în fața soartei, ci garanția supremă a izbânzii: înălțarea imperativului moral deasupra succesului sau insuccesului. În centrul vorbirii lui Baszid stă eu, în centrul curviturilor lui Mirocea stă noi. Iar când, în final, apare răspical eu, dobândește un relief deosebit: cap de vers, e reliefat prin neobișnuita pauza cesarii, și tot ce urmează după această silabă subliniază subordonarea față de un tot [...]. Spațiului scotit vital de cuoceritorul pe care lumea nu putea să-l mai încapă, i se opune spațiul românesc¹¹. (Nu putem să nu observăm o anumită apropiere de momentul expunerii comunicării, atunci când — sub pretextul dobândirii "spațiului vital" — Germania hitleristă ocupase Austria și Cehoslovacia și exercita presiuni deosebite de puternice asupra României și Poloniei). Figura lui Mirocea, ca apărător de țară și neam, nu e singură în poezia lui Eminescu. "Ultima imagine creată de Eminescu înainte de părăsirea din 1883 este tot un simbol de conducător. Deasupra sfîșietoarei elegii etnice din *Doina*, plutește sus iocana mistuitoare a lui Ștefan, prea adînc tatipîrîtă în inimile noastre ca s-o mai citim¹²".

"Preambirind amintirea lui — remarcă D. Caracostea — Academia Română preambrăște semnificația cea mai înaltă a chemării scriitorului. Iată de ce, acum, când comențăm o jumătate de veac de la adormirea lui, privindu-l ca și simbol al creativității românești, gândul ne duce și spre viitor, la obștea de mine și la cei ce vor sta aici după o altă jumătate de veac de la adormirea lui, privindu-l ca și simbol al creativității românești, gândul se duce și spre viitor, la obștea de mine și la cei ce vor sta aici după o altă jumătate de veac și de-a lungul secolelor. A scotea însă din trecut directive de viitor, a face ceea ce se cheamă istorie pragmatică, poate duce la grele erori. Pe de altă parte, a da norme este o concepție perimată. A lua însă poziție este nu numai modern, dar și necesar. Creativitatea este altceva decît acel *trebuie* al esteticilor normative". Evocînd pe toți fruntașii scriuturii românești, "cîți se odihnesc în pămîntul țării și dincolo de hotarele ei, de la Palermo pînă la Lemberg și mai departe, se curvine, în reculegere, să ne punem întrebarea: ce imperative ne grădesc din altele mari mominte și mai ales din acele care se înalță deasupra tuturor? Cum într-o celebră plază a lui Rembrandt se ridică Moise în toată vigoarea, înălțînd deasupra capului mîsur toba de lege, tot astfel, deasupra generațiilor, se ridică din jertfa lui Eminescu poruncile vesnice ale scriuturii românești. Cea dintîi poruncă din crezul generațiilor este: rădăciunează-te adînc în sufletul neamului tău. Și, pentru că bunurile sufletesci supreme trăiesc între noi în această minunată față a vieții care este limba românească, cultul înobilarea și desăvîșirea ei sînt tîmii nestrămînatul nostru cuget". După ce am adăcit paginile lui Eminescu, "sistem îndreptățit să zicem: în zile de îndoială, ceea ce-ai susține credința în destinele viitoare ale poeziei neamului meu, și prin aceasta a întregii culturi, ești tu, limpede ca cerul Italiei și bogat ca pămîntul pe care trăim, sfîntă limbă românească". D. Caracostea atrage atenția asupra primejdiei originalității cu orice preț "a ochi care crede că poate fi o glorie să devii neom prin singularizare. Numai viziunea totală și adîncă a lumii te poate înălța pe marile pedestali. Cuvintele obște și obștate, în care au crezut fașinții și care azi par învechite, sînt mai presus de modă" (subl. ns. — I.A.). Criticul îndemna pe creator să rămînă stătin de desertașimea succeselor. "Gloria nu vine la cine o caută, cîci cine alungă după ea, așteptînd eplauze, se uită la alții, nu în adîncul lui. Eminescu făcea totul ca și cînd ar fi avut de trăit o sută de ani și, prin poezia lui, și-a călîmboșat ceva mai presus de el. Aceasta este porunca lui de dincolo [...]. Un alt imperativ, și dintre cele mai grele, este ca, fiind mereu tu, să te destrîmîgi, să sporinși finala ta cu tot ce este tîmii pe lume, un spor nu electic, ci înășit organic". În încheierea comunicării, D. Caracostea spune: "Dus de puterile acestea, te oprești acolo unde destimul tău, al neamului și al umanității fac un tot nedespărțit, și-ți dai seama că, împotriva tuturor puterilor destrîmării, ai fost stăruitorul unei opere nepieritoare. Acestea sînt glasurile de consolidare care se ridică din mucenicia lui Eminescu. Bunurile dobîndite prin ele nu pot fi plătite cu nimic și impun mari îndărtări criticii și publicului. Pe marmora acestor stîlpi se va înălța cupola virtuții de aur a literaturii românești. Pe lângă opera lui, edificarea acestor porunci mai presus de generații garantează și pe calea creativității eterne prezența a lui Eminescu în inimile și mințile românești¹⁴".

Într-o conferință ținută cu același prilej, N. Iorga sublinia și el marile stăpînderi ale prezentului: "A serbătorii pe Eminescu, aceasta cuprinde datorie de trăit o viață ca a lui: viața unui om care nu s-a vîndut nimînui, care nu s-a folosit nici de munca, nici de sprijinul altuia, care s-a oferit jertfa întreagă pentru poporul său. Aceasta înseamnă s-a acceptarea, fără un cuvînt de protestare, a mucenicii absolute¹⁵". În mai multe rînduri, în conferință, N. Iorga înălța pe Eminescu sub "un anume raport, care este al *înălțării morale a tuturor românilor*¹⁶". Eminescu "a reprezentat această unitate culturală și morală a neamului românesc¹⁷". El și-a consacrat viața, "pînă la un anumit moment, conștiinței de unitate națională și aspirațiilor de libertate — dar în originalitate, nu în imitație — ale poporului românesc¹⁸".

Ca și alți exegeți ai vieții și operei genialului poet, N. Iorga a insistat asupra faptului că Eminescu a cunoscut poporul român în întregul său, adică în spațiul etic și în structura sa socială. Eminescu "a cunoscut astfel poporul românesc prin viziunile din sală, l-a cunoscut loc de loc: a strălătit toate stratele poporului românesc¹⁹", idee reușită în cadrul conferinței: "Pînă tot trecutul lui Eminescu ajungese a cunoaște românimea întreaga în spațiul ca și în

adîncimea straturilor sociale²⁰. Leca Morariu îl cita în 1939 pe S. Mehedişti: Eminescu a fost "pelerin în timp şi în spaţiu al întregului neam românesc de la Nistru pînă la Tisa"²¹. Într-una din declaraţiile sale, Eminescu declarase: "întîmplarea (şi fi fost numai întîmplarea? — n.n.) m-a făcut, din copilărie încă, să cunosc poporul românesc din apele Nistrului începînd, în caucis, şi-a cucerit pînă la Tisa şi-a Dunăre"²². Această mărturisire ne îndeamnă "să credem că trezirea conştiinţei de român s-a săvîrşit în adîncurile lui Eminescu pe plan dăcie, viziunea integrală a pămîntului românesc fiindu-i încă din copilărie a credinţei, stăruinţei pînă la coborîrea din urmă a genelor [...]. Eminescu a avut perspectiva unităţii a românismului, a Daciei de odinioară. Pentru inima lui largă, o Românie străină n-a existat. Sufleteşte, el anticipa reîntregirea neamului"²³. Conştient de momentul istoric prin care trecea neamul, "el a stăruit din răsunet pentru realizarea Daciei ideale [...]. Tînd sufleteşte în România de azi, cu o jumătate de veac înainte de împlinire, la temelie ei stă trupul soldatului necunoscut şi sufletul luptătorului ştiut de toţi: Eminescu"²⁴. România de azi — se arăta în încheierea articolului — se închină marelui cîntor, deoarece, după cuvîntul lui Goga, "vreamea de azi cu toate izbuzile ei îi aparţine. A biruit crezul lui...". Este deci necesar a se acţiona în deplină unitate pentru ca pămîntul strămoşesc să rămînă întreg, nedespărţit²⁵.

A insistat asupra ideilor lui Eminescu referitoare la problema naţională reprezentată, în 1939, a reafirma dreptul statelor naţionale, inclusiv România, la existenţă liberă. Pentru Eminescu, "naţiunea are dreptul la autodeterminare şi în lupta pentru aceasta va învinge. Ca vizionar, Eminescu a profetizat că toate naţiunile se vor libera de sub jugul străin. Această eliberare este cu atât mai sigură, pe cît ea se întemeiază pe dreptul natural al fiecărei naţiuni şi verificată de evenimentele istorice"²⁶. În vederea realizării acestui obiectiv trebuia acţionat cu perseverenţă. "...O pregătire sufletească, bazată pe conştiinţa unităţii naţionale, trebuie să precedă împlinirea idealului istoric de a crea un stat, în care să se reunească toţi românii. Scîrbura de la Putna fusese concepută de poet sub imboldul unei asemenea convingeri"²⁷.

În numărul "Revistei Fundaţiilor Regale" dedicat împlinirii a 50 de ani de la moartea lui Eminescu, Vladimir Streinu explică popularitatea poeziei eminesciene, afirmînd: "Modul filosofic, cel sentimental-erotic şi cel naţional din inspiraţia poetului, fără de care eforturile scoalei n-ar fi ajuns la rezultatul dorit, au făcut totul cu putuşă, toate trei fiind, în măsuri deosebite, moduri sociale ale poeziei"²⁸. După ce se ocupa de modul filosofic şi de cel sentimental-erotic, Vladimir Streinu acordă o pondere specială celui de "al treilea factor intern de popularitate", care "a fost inspiraţia naţională. Cînd spunem astfel, nu ne gândim numai la *Doina*, *Ce-ţi doresc eu tie, dulce Românie* şi *La Bucovina*, dar la naţionalismul întreg din opera lui Eminescu, în cadrul căreia motivele folclorice din *Călin*, *Ca te logni codrului*, *Revedere* etc., simţămîntul tradiţiei culturale din *Epigonii*, al celei istorice din *Scriisoara III* şi activitatea ziaristică de la *Timpu*, ca să nu vorbim decît de scrieri foarte cunoscute, alcătuiesc cea mai încheiată structură naţională. În cititorii din todeauna ai poetului, naţionalismul a putut căsa profund, adîmîndu-i în jurul lui Eminescu şi opere lui. Căci, în timp ce sentimentalitatea romantică e o formă istorică a sufletului colectiv, fapt de care însăşi societatea noastră manifestă din ce în ce mai multă libertate, sentimentul naţional, care poate vîdi cîteodată slăbiri, dar nu pauze, este realitatea sufletească necondiţionată a oricărei culturi"²⁹.

Apariţia, sub îngrijirea lui Perpessicius, a volumului I din monumentală ediţie *Eminescu* nu se leagă direct de semicentenarul morţii marelui poet. Ea face parte dintr-o preocupare mai largă, de tipărire a operei acestuia şi, în general, a clasicii literaturii române. Acelaşi Vladimir Streinu insistă asupra semnificaţiei apariţiei, în acel context, a ediţiei Perpessicius: "Momentul actual, în cultura noastră, este al reîntîririi clasicii. Cîteva case de editură, de un bun număr de ani, contribuie la această restabilire de legătură între sensibilitatea contemporană şi marii noştri scriitori din trecut. E o întoarcere către noi înşine, un fel de nouă atingere cu patria spirituală, de la care, mai mult decît de la orice teoretizare a tradiţiei, putem aştepta mîna mea autentică"³⁰. Subliniind meritele editorului, Vladimir Streinu măta, între altele: "Cît priveşte *Calendarul sincronice* pe care d. Perpessicius le alcătuieşte în jurul fiecărei poezii eminesciene, este destul să se citească numai notele privind *La mormîntul lui Aron Pumnul*, unde totul, oameni, fapte şi mişcări ale acelei Bucovine de la 1866, cu atmosfera ei politică şi culturală, atît de puternic se evocă, încît ne stîrneşte sentimentul de contemporani ai poetului; ca *Sărmanul Ihonis* ne simţim în stăpînirea tainei de a vieţii o clipă, sub un alt nume, într-o perioadă istorică şi într-un loc în care n-am trăit nicicînd; şi e destul, zicem, ca să se vadă linia monumentală a ediţiei d-lui Perpessicius [...]. Astfel încît nimic nu poate întinca fericirea culturii româneşti de a fi dobîndit volumul dintr-un al unei asemenea lucrări, care ar cînta orice cultură apuseană..."³¹. Se afirma şi cu acest prilej valoarea literaturii, a culturii naţionale ca factor de cea mai mare importanţă pentru sporirea încrederii în forţele proprii, atît de necesară depăşirii primejdiiilor — care ameninţau ţara noastră³².

În acelaşi număr al "Convorbirilor Literare" dedicat în întregime lui Eminescu, se sublinia în mai multe rînduri actualitatea unor idei politice din articolele sale politice. Condiţiile istorice erau altele, dar existau o serie de

similitudinii în ce privește presiunile economice și politice exercitate asupra României din exterior, în timpul lui Eminescu și, respectiv, în timpul celui de al doilea război mondial.

După ce remarcă atenția de care s-a bucurat viața și opera lui Eminescu³³, autorul unei scurte intervenții își precizează scopul propus: "În volumul comemorativ, pe care îl publică 'Convorbiri literare', cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la moartea poetului, voi scoate în relief o fațetă a gândirii sale politice, care poate servi în același timp și de călăuză pentru timpurile de față"³⁴. Referindu-se la situația României imediat după războiul de independență, autorul apreciază că "însă trebuia reconstruită și în locul luptei politice [cu sensul de luptă pentru afirmare — n.n.s.] s-a substituit lupta [pentru dezvoltare] economică. Pericolul era mare. Putem ține să pierdem pe teren economic ceea ce câștigasem pe terenul politic. În jurul micului stat, de abia încheiat, două mari împătâșii păreau animale, ca să întrebuițez un termen modern, de un dinamism care nu voia să țină seama de interesele altora. Pe plan politic, Rusia urmărea realizarea expansiunii spre sud, iar Austria ținea la asigurarea de debarca pentru industria sa în continuă dezvoltare"³⁵. În această situație, Eminescu "a-a putut rămâne indiferent" și "în articolul «Concesiuni economice» publicat în «Timpul» din 1878, citim următoarele:

«O telegramă a agenției Havas ne vestea sosirea d-nd Brătianu în Viena, solicitarea sa pentru sprijinul Austriei în afacerile noastre și răspunsul Austriei, care se zice că ar fi egal cu încuviințarea aceluia sprijin, dacă i se vor face concesiuni economice. Nu putem să nici de ce natură pot fi aceste concesiuni, nici întrucât prim ministrul nostru este în stare de a pricepe însemnătatea lor. Cu toate acestea țărîmul economiei politice fiind circumscris și putîndu-se împărți în cele două ramuri mari ale producției brute și în a celei industriale, e ușor de presupus că Austria va fi cerînd avantaje noi pentru înlesnirea industriei sale în România, avantaje pe care în mare parte le posedă și astăzi și le-a avut de mult. Fără a prejudeca lucrurile vom permite numai următoarea întrebare: Are Austria interes politic ca noi să existăm?»

Să meditam asupra sensului profund al întrebării și s-o analizăm în oglinda împrejurărilor actuale. Orijina pentru independența noastră trebuie s-o avem numai noi. Interesele celorlalte puteri vor varia.

*«Noi credem că împătîșia învecinată care-nțelege atât de bine toate acestea, ar trebui să chibzuiască cu noi în această privire un modus vivendi [...]. O deplină subjugare economică în condițiile de astăzi ale lumii e egală cu stărcirea, demoralizarea și moartea»*³⁶.

Nu intrăm aici într-o discuție specială privind conținutul articolelor politice ale lui Eminescu la care se referă Gr. Trancu-Iași; reținem, în 1939, a unor idei referitoare la apărarea independenței politice, la respingerea tendințelor de penetrație economică cu consecințe grave pentru statul și poporul român sînt, evident, aluzii directe la presiunile și amenințările de acest fel ale Germaniei hitleriste, care devenise acum "împătîșia învecinată" cu noi. De altfel, autorul afirmă deschis: "Dacă am insistat asupra acestor gânduri, am făcut-o spre a atîta cli de puternică era viziunea realistă a lui Eminescu și în același timp am căutat să scoț în evidență un aspect al operei sale care e de cea mai strictă actualitate [...]. În ceasurile de grea cumpănă, marii poeți sînt de imens folos popoarelor cărora le aparțin. Istoria universală este plină de asemenea exemple"³⁷.

Semicentenarul morții lui Mihai Eminescu era înțeles — așa cum s-a putut observa deja — ca un prilej deosebit pentru cunoașterea vieții și operei sale de către toți românii. "Plecînd de la ideea că subliniind actualitatea lui Eminescu, prin chemarea atenției publice în jurul comemorării sale, acest eveniment cultural nu e destinat numai să bucure pe acei puțini care se ocupă cu el, ci să adauge la istoria literaturii noastre contribuțiuni, cît mai bogate, la capitolul fenomenul Eminescu, — ci acest prilej este bîntuit ca nașterea genului național să fie rostit, de s-ar putea, pînă în cele mai mici cîșune, din întreg cuprinsul țării, ba chiar și dincolo de granițele românilor încheiate astăzi, unde mai locuiesc conaștrii, în Tura cea mare, spirituală, pentru care el a scris, a simțit și și-a topit, în nopțile de chin, neasemnatul său creier și sufletul său cald și generos, pentru tot ce aparține neamului românesc"³⁸.

Remarcînd că opera poetică a lui Eminescu "este cea mai stabilizatoare verigă dintre toate cîte constituie pînă acum lămpul literaturii românești", și că "nu este simțire la el care să nu-și glosească ecou în sufletul românesc; nu este, în toată opera lui, expresiune verbală care să facă disonanță cu estetica graului românesc", C. Rădulescu-Motru se întreabă: *«Ce ne învață Eminescu?»* Dacă pe scriitorii de talent îi învață să devină mari scriitori, poeți cu glorie, "pe noi ne învață ceva mai practic. Ne învață cum să dirijăm politica culturii noastre". Eminescu "a dovedit că n-a învățat un moment să aibă încredere în viitorul culturii românești". Prin toate acestea, comemorarea lui Eminescu "depășește semnificația unui simplu act de pietate, și devine un legitim sacru, pe care ni-l luăm noi românii, de a face din opera lui îndreptarea educațiunii naționale"³⁹.

În acest context a fost reafirmată valoarea ideilor pedagogice ale lui Eminescu. Pentru acesta scopul școlii trebuie să fie înălț de toate naționale, de vreme ce soarta unei națiuni depinde în primul rînd de puterea sentimentului ei de individualitate etnică. Școala, dar, trebuie să aibă ca primă grijă creșterea acestei cunoștințe de sine a neamului ca ajutorul istoriei și al literaturii lui proprii, al datinilor, al studiului limbii materne, așa ca neamul

românesc să se simtă reînscind într-o vrednicie pentru care stau martori secolii că e a lui, dar de a cărei amortire, la unele clase ale societății, Eminescu se plînge cu foc, mergînd uneori cu amărul durerii lui pînă să se întrebă dacă nu-i cumva cu totul pierdută la noi⁴¹. Deși erau minimalizate sau chiar negate realizările obținute în domeniul învățămîntului românesc, apetul la Eminescu umărea așezarea școlii pe temelii solide:

"Au trecut mai bine de cincizeci de ani de cînd Eminescu așvîrtea din fuga condeșului, în nopțile de neodihnă la care-l obliga munca lui de redactor al ziarului «Timpului», aceste considerații în care, precum am spus, se arată o vocație și o pregătire de adevărat pedagog. Învățămîntul nostru a fost de atunci neîncetat dus cînd spre un lîrman, cînd spre celălalt, fără să se izbușească și să aibă o rînduială mulțumitoare, fiindcă nu s-au luat niciodată în seamă adevăratele cauze ale dezechilibrului de care suferea. Acestea erau cele arătate de Eminescu și în primul rînd cea fundamentală nesocotire a adevărului că *atribuția de competență a școlii este educația*. Dacă s-ar fi înțeles aceasta, liceele n-ar mai fi dat, la un rînd de altfel cu școlile profesionale și cele comerciale — impropriu denumite azi licee și gimnazii comerciale — aspirații la slujbe de birou; fiecare s-ar fi îndreptat spre o muncă utilă conformă pregătirii sale, programele n-ar fi fost supraîncărcate și disproportionale, fiindcă nu s-ar fi văzut în îngrămădirea de cunoștințe ținta învățămîntului...⁴²

"După Eminescu — se arată într-un alt articol din aceeași revistă — pedagogia este o știință națională, iar pedagogii sînt eroii care lucrează pentru ridicarea națiunii lor. În legătură cu această concepție, poetul declară că prin acțiunea educativă statul este națiunea personalizată, cerînd în consecință o școală vie, rezultat al unui raport între factorii sociali. Eminescu pledează pentru un învățămînt intuitiv, afectiv și activ și pentru învățători care să se bucure de o mare autoritate morală. Întreaga pedagogie eminesciană este socială. De aceea, individul nu preîndește decît integrită în națiune, care are ca expresie materială statul. Cunoașterea al problemelor sociale și politice, Eminescu a cerut pentru școală un loc de frunte în stat. Este testamentul său lăsat urmașilor de suferă și împlinirea acestui testament înseamnă identificarea cu aspirațiile nației, care se vrea educată și stăpînită peste roșurile ei⁴³.

Împlinirea a 50 de ani de la moartea lui Mihai Eminescu a constituit — se înțelege — un prilej deosebit de a se învîsa asupra creației sale geniale. Chiar și numii din manifestările și intervențiile la care ne-am referit (la acestea, stătem siguri, se pot adăuga și altele), rezultă atenția acordată operei literare, dar nu numai literare, a lui Mihai Eminescu, reflecții semnificative sale naționale și universale. Evocarea și invocarea lui Eminescu au reprezentat și un moment de reafirmare a drepturilor naționale fundamentale, de exprimare a încrederii în misiunea noastră istorică, atunci cînd anumite state manifestau deschis tendințe agresive, pînă în primejdie independentă și integritatea teritorială a României. La împlinirea a 100 de ani de la moartea lui Eminescu, creația și atitudinea sa în derul său, cu mai multă profunzime, semnificații permanente, merite actuale.

NOTE

1 "Revista Fundațiilor Regale", nr. 7, 1 iulie 1939 (în continuare *RFR*), a apărut sub genericul *50 de ani de la moartea lui Eminescu*, fiindu-i dedicat aproape în întregime. După un grupaj de poezii ale marelui poet, revista publică, în ordine, contribuțiile lui Laurence Tombleag, Mihail Sadoveanu, Tudor Vianu, Perpessiciu, Pompiliu Constantinescu, Mircea Eliade, Vladimir Steian, Șerban Cioculescu, Mihail Sebastian, Camil Petrescu.

Numerul cvadruplu al "Convorbirilor Literare" (nr. 6-7-8-9, iunie — septembrie 1939), de aproape 1000 de pagini, poartă subtitlul *Comemorarea lui Eminescu* și conține următoarele secțiuni: I *Eminescu în cultura și literatura națională*; II *Eminescu în literatura universală*; III *Documente*; IV *Bibliografie*; V *Pentru străinătate*; VI *Retratră și facsimile* (în continuare, trimiterile la acest număr al revistei: CL, 6-9, 1939); vezi și Lucian Dumbrăv, *Retrospectiva "Convorbiri" '89*, în *Almanah '89 "Convorbiri literare"*, p. 42-43.

2 Expoziția cuprindea "un bogat material documentar asupra vieții și operei marelui precursor, de asemenea asupra epocii pe care a cunoscut-o, în ale cărei convulsii ideologice a trăit. Organizatorii au mers însă mai departe. Lîngă manuscrisele și edițiile rare, împrumutate din arhiva Academiei Române și din colecțiile particulare, lîngă fotografiile și portretele poetului — expuse aici pentru toată lumea — Primăria Capitalei a lînat și așezat și omagiul pe care contemporaneitatea îl aduce, în felurite clișee, memoriei celui mai important dintre poeții neamului. Un sculptor, un poet și un grup de pictori au fost aleși pentru a realiza, în limbajul artelor pe care le slujesc atât de magistral, odelă închinată singurei creații "Lucrașul" al șlovelor noastre. O. Han, maestrul al bronzului, singurul care a realizat în arta sa un Eminescu de-a pururi valabil, decorează pavilionul expoziției cu o seamă de lucrări împrumutate, neexpuse pînă azi [...]. În fine, cel din urmă dar oferit vizitatorilor este o ediție a poeziilor lui Eminescu" (Vlaicu Bărna, *Mihail Eminescu...*, în "Societatea de mîine", anul 16, nr. 2, aprilie, mai, iunie 1939, p. 77). În finalul amintirilor și impresiilor publicate în "Revista Fundațiilor Regale", Mihail Sadoveanu notează: "Foarte curînd, la inaugurarea pavilionului Eminescu de la Iana București a anului 1939, am fost surprins regîndî imaginea interioară de alădă realizată de sculptorul O. Han [...]. Am tras în vîntul masei tragice a poetului, masea reală prezentată în expoziție, și am avut

sentimentul de eliberare găsit interpretarea lui Han, în al său «Eminescu murind» (Mihail Sadoveanu, *Amintiri și impresii*, în *RFR*, 7, 1939, p.55).

3. "Comemorarea a 50 de ani de la moartea lui Eminescu s-a făcut în Iași — scris ziarul "Opinia" — într-un cadru cu totul deosebit și vrednic de amintirea genialului poet. Pe plan spiritual, Universitatea a organizat o serie de conferințe care s-au bucurat de participarea multor intelectuali ai orașului. În una din aceste conferințe, un tânăr și distins profesor al facultății noastre de litere spunea că d-na sa pune mare preț pe aceste sărbători prin conferințe sau pelerinajii la mormintele sărbătoritorilor. D-na spune că un autor nu poate rămâne în administrația posterității decât citându-i se opera cit mai mult, căci acolo este izvorul de sărbătorire perpetuă a genilor care ilustrează cultura unei țări. Expoziția Eminescu de la Biblioteca Universității coincide cu acest gând al distinsului profesor ieșean, căci ce altă comemorare nu valoroasă, de ordin practic, putea să se facă decât organizarea acestei îngrijite expoziții? Erau expuse manuscrise ale poetului; toate edițiile operelor sale, colecții de reviste în care Eminescu și-a publicat versuri și proză. "O ediție rară este aceea îngrijită de Ibruleanu și care trebuia scosă de «Serviciul românesc»; dar ministrul artelor retrăgând fondurile destinate acestei întreprinderi, lucrarea a rămas nepublicată. Manuscrisul unic al acestei ediții îl are Biblioteca Universității și e păstărit cu mare acur în cadrul fondurilor pentru păstrirea acestei valoroase opere" (I.E., *Expoziția Eminescu la Biblioteca Universității din Iași*, în "Opinia", 18 iunie 1939; pentru conferințele consacrate comemorării lui Eminescu, vezi și articolul *Limba lui Eminescu*, "Iașiul" 10 iunie 1939). În *Introducere* (p.20-21) și în *Notă asupra ediției* (p.22) la C. Iordăneanu, *Mihai Eminescu. Studii și articole* (Editura Junimea, Iași, 1974), Mihail Drăgan aduce înamuriri importante privind chestiunea născută de ziarul "Opinia".

La Iași se mai organizase pe lângă fostul Seminar pedagogic universitar, un mic muzeu Eminescu, era numai un început, fiindcă adevăratul Muzeu "Eminescu" reprezenta — nota I. Găvăneșcu — cu prețelul comemorării marelui poet — un deziderat și o dorință. "În *Muzeu Eminescu*, în înțelesul demn de memoria marelui geniu, trebuie să cuprindă mult mai multe și mai felurite relicve, trebuie să cuprindă, pe cât posibil, tot ce se găsește din ce se știe că a stat în atingere cu existența lui spirituală și materială. Nimic nu e fără interes din ceea ce poate întregi o părțică, orișt de mică, din sfera realității totale a vieții lui Eminescu" (I. Găvăneșcu, *Un Muzeu Eminescu la Iași*, în *CL*, 6-9, 1939, p.785-792).

4. *Mitropolitul Andrei Saguna* (articol prieluit de împlinirea a 66 de ani de la moartea acestuia) în "Opinia", 22 iunie 1939, p.1.
5. *Pentru marșul Revoluției de la 1848*, în "Opinia", 30 iunie 1939, p.1. Vezi și modul în care a fost sărbătorită a 50-a aniversare a nașterii poetului: Leon Eganu, *Aniversarea poetului în contextul anului 1940*, în cuprinsul volum *Eminescu: sens, timp și devenire istorică* (îngrijit de Gh. Buzatu, Ștefan Lemny și I. Seizu, Iași, 1988), volum care a apărut după redactarea articolului nostru.
6. I.E. Torontiu, Alexandru Ionescu, *Eminescu, valoarea dominantă a secolului nostru*, în *CL*, 8-9, 1939, p. 1673.
7. *Cuvântarea d-lui prof. C. Rădulescu-Motru*, în *CL*, 6-9, 1939, p.732.
8. Președintele Academiei se referea la preocupările prof.dr. D. Caracostea, precum și la ediția omagială alcătuită de D.R. Mazilu, M. Eminescu, *Poezii și variante*, volum "editat de către Academia Română în condiții excelente de tehnici tipografică" (*ibidem*, p.733).
9. *ibidem*.
10. Sedința solemnă, "pe care Academia Română o închină amintirii marelui poet, nu este hotărâtă de sentimentul unei îndatoriri protocolare, ce se cuvine să-l aibă fiecare instituție culturală fînt de personalități reprezentative ale neamului, ci este hotărâtă de voința Academiei de a fi consecventă cu sine însăși; și putea zice chiar de tradiția Academiei fînt de opera lui Eminescu. Negreșit, Academia nu-l revendică pe Mihai Eminescu exclusiv pentru sine — personalitatea lui este prea mare pentru ca să poată încapea în siml unei singure instituții — dar Academia ține totuși să se știe că în siml ei și-a găsit genialul poet primul și prețiosul, iar că moștenirea sa de manuscrise vechi și-a găsit un loc de păstrare, însoțită de o pictură mai sinceră, ca aici, în patrimoniul Academiei" (*ibidem*, p.733-734).
11. D. Caracostea, *Simbolurile lui Eminescu*. Comunicare comemorativă făcută în sedința solemnă de la 16 iunie 1939, în *ARMSL*, a. III, IX, 1938-1940, București, 1941, p.151-169.
12. *ibidem*, p. 159.
13. *ibidem*, p.161.
14. *ibidem*, p.167-169.
15. *Mihai Eminescu și ca factor unitor național*. Conferință la Congresul Ligii Culturale, 28 iunie 1939, în N. Iorga, *Eminescu*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și bibliografie de Nicolae Liță, Iași, 1991, p.319. Erau scizme aspecte reale, dar N. Iorga eragăra păcatele societății în care trăia, punînd chiar sub semnul întrebării sensul și necesitatea marșului semicenteniului: "Dar, într-o societate în care gîndirea acum este prețuită așa de puțin, în care frumusețea literară, ori de este, ori de nu este, e indiferentă, în care o viață omenească nu se scotocește după felul cum a fost trăită în sfîrșitul societății, ci după avantajurile pe care le poate oferi prietenilor de astăzi, care pot fi dispansați de mîna, această sărbătorire nu prea are rost" (*ibidem*). Într-un fel, însăși conferențianul se contrazice prin prezentarea acestei conferințe și prin pertinenta unor observații din cadrul ei.
16. *ibidem*, p.321.
17. *ibidem*.
18. *ibidem*, p.322.
19. *ibidem*, p.328.
20. *ibidem*, p.329.
21. Leon Morariu, *Mihai Eminescu*, în *CL*, 6-9, 1939, p.780.
22. Vezi Horia Toculescu, *Eminescu și Ardealul*, în *loc.cit.*, p.865.
23. *ibidem*.
24. *ibidem*, p.866-867.

25. *Ibidem*, p.882-883. Asupra acestei chestiuni intenționează să scrie și Liviu Rebreanu, președintele Societății Scriitorilor Români, într-o conferință pe care urmează să o țină în 11 octombrie 1925, în comuna Sîmănești Mare, în cadrul festivităților prilejuate de dezvoltarea unui bust al lui Mihai Eminescu, opera sculptorului I. Dimitrie-Birlad. Ajuns în Timișoara o-a îmbolnăvit și a fost nevoit să se întorcă la București. Termul convităților a rămas înedat, până când Nicolae Lișu l-a publicat (cu note și un comentariu) în "Admanscriptum", nr.1, 1972, p.14-20. "Pentru neamul românesc mult încercat — aprecia Rebreanu — Eminescu a fost profetul providențial". Așadar elnd grăuște artificialele bătăuă pămîntului strămoșesc, despărțind frăți de frăți, "în vremea aceea mîrta tuturor ființelor române într-o țară unicită și liberă pîrea mai depărtată și mai puțin pipăibila ca un vis frumous: Eminescu elnda durerile tuturor românilor [...]. Ochiul lui vedeau țara pe care o vedeam noi azi așea, suflul lui împătîșea, dincolo de timpul neșgur, mîrta cea mare a tuturor românilor". În opera lui Eminescu "a-a exprimat glosul tainic al milioaneilor de români" care au suferit venacul de-a rîndul, "precum și-a înaltat nădejdea în împlinirea visului și bucuria cea mare a realizării unicității ce așea să vie... El a glosat așeelele vegie vie ale durerilor și nădejiilor noastre de totdeauna. De aceea a fost poezul neamului în înțelesul cel mai nobil al cuvîntului". După ce reliefa locul și rolul lui Eminescu în spiritualitatea românească ("De aproape cincizeci de ani trăiesc în epoca Eminescă. Nu numai literatura, dar și cultura românească întreagă e dominată de spiriul lui. Cu cît trec anii, cu cît opera lui devine mai vie. Căuțul lui Eminescu denbia acum, elnd visul lui a-a împlinit, înșee așea"), Rebreanu revenea asupra idealului lui Eminescu, care "a rămas idealul tuturor", asupra faptului că Eminescu "a-a înalt deat și singurul politic, aceea a neamului românesc". Și o constatare care va fi repetată, după cum o-a putut observa, cu prilejul comemorării mîrții marelui poet: "Notarele neamului românesc Eminescu le-a fixat înndi cu o precizie care ar face ciușo cîlar geografilor. El a cutreierat pămîntul românesc în lung și-a lat, pînă la marginele lui". Pornind de la Eminescu care "a propovăduit unirea și înaltarea românilor", Liviu Rebreanu înșee în încheiere: "Azi, elnd toți frății pe așeele timpurii unirea o și mai trebuincioasă poate. Cotropitori de ieri nu pîndesc de preutudenți. Numai unii în cuget și-a simțiri vom putea ține pipă valurilor ce ne aserșea din toate pîrțile..."
26. Pamfil C. Georgiu, *Din Farnas pe pîmînt*, în CL, 6-9, 1939, p.908.
27. Nicolae Petrescu, *Eminescu, gînditor politic*, în loc.cit., p.862.
28. Vladimir Streinu, *Eminescu al vremii noastre*, în RPR, 7, 1939, p.111.
29. *Ibidem*, p.113.
30. Vladimir Streinu, *Ediția monumentală Eminescu*, în RPR, nr.10, 1 octombrie 1939, p.159.
31. *Ibidem*, p.172.
32. În a sa *Prefață la Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, apărută în 1941, G. Călinescu scria: "În aceste timpuri de suferință națională, o astfel de carte neapărată trebuie să dena orice încrederea că avem o stăruie literară, care, pe de altă parte, în ciuda tuturor eferențelor vicisitudinii, se produce pe teritoriul României Mari, una și indivizibilă, stăruind drept cea mai elandă hără a poporului român. Eminescu în Bucovina, Hădeu în Bucovina, Bolintineanu în Macedonia, Slavici în gîmă de vest, Corbu și Rebreanu în prezenta Mădădului, Maiorescu și Goga pe lînga Olud ardelenau sînt etemii noștri pîzitori ai solului vegnic". (G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, ediția a II-a, revizuită și adăugită, București, 1982, p.6).
33. "A trecut o jumătate de veac de cînd a înaltat ochii acel care întruchipa geniul intelectual al românismului, Mihai Eminescu, poet, gînditor, ziarist, economist și mai presus de toate un om și un român conștient de misiunea neamului său. Toate aceste aspecte ale activității sale au fost studiate de istorici, critici și de toți acei care, dintr-un motiv sau altul, se înaltău în altărită creștinii lui Eminescu" (Gr. Trancu-Iep, *Unde ai sîr vizitorii?*, în CL, 6-9, 1939, p.799).
34. *Ibidem*.
35. *Ibidem*, p.799-800.
36. *Ibidem*, p.800-801.
37. *Ibidem*, p.801. "Serice amni fazele de azi — se aprecia în același nîmtr al revistei — "Articolele politice" a ale lui Eminescu sînt înnd actuale, aruncînd o lîmînă vie asupra stărilor societății și statului nostru de azi [...]. Omerții, oricît de sus și de capabili ar fi ei, nu sînt pentru Eminescu dect exponenții vremeliei ai societății, statului și națiunii. Aceștia elnd vegnice și reprezintă caduți în care individul se manifestă [...]. Cunoșterea al trecutului, prin citirea asidua a cronicanilor, și al românismului, prin perigrinările din tînerie în Ardeal și Bucovina, Eminescu dispunea de un material gîmă pentru a și construi singur o doctrină despre poporul românesc" (Nicolae Petrescu, *Eminescu, gînditor politic*, în loc.cit., p.855-856).
38. Ștefan Freuță, *Predestinația națională la Eminescu*, în loc.cit., p.855. Erice reproducere fragmente din cartea lui D. Motșcu, *Naționalismul lui Eminescu, evidențindu-se faptul că "a de-a lungul scrierilor lui Eminescu e un fir conductor care le leagă stringent pe toate. Sub toate vorbele, toate aștudinile, toate faptele ce înșeeve ideea în care Eminescu se raportază sîr înșeeve: ideea națională". Eminescu a-a înaltat dincolo de marginea unei vicți de om și prin aceasta "a și-a depășit vremea sa, și-a elndat o contemporaneitate etemă, deoarece curcî în viitor ce vom aproia mai mult de acel tip de națiune, cu cît îl vom simți mai aproia de noi pe Eminescu, cu cît glosul lui profite va rîmice mai pînă de înșeele pentru inimile noastre" (Ibidem, p.889). În încheierea articolului său, autorul apreciază: "Subiect de o importanță capitală, naționalismul integrat în cadrul statului și neamului românesc, Eminescu l-a dezvoltat, în acumunările-i articole, cu o rară competență științifică și cu un suferit ferbinte, cunștî gîmă, înșee aproape nu există articole în care să nu se vadă această stăruie preocupă: în practica naționalismului, acotindu-i problema de existență și de necondiționată vitalitate pentru ființa neamului și națiunii noastre, în etemitate și în universalitate" (Ibidem, p.890). Ayem în vedere aspectul constructiv al problemei și ne delimităm de reprezentanții extremei drepte, care — așu cum a-a precizat — au elndat în mod abuziv și fraudulos să și-i înșeeșee pe marele poet, denaturîndu-i ideile patriotice (vedi Alexandru Oprea, în *Stăruie lui Eminescu gazetard*, București, 1983, p.106; Leon Eșanu, op.cit., p.1004 și 1014).*
39. C. Rădulescu-Motșu, *Ce ne înșee Eminescu?*, în CL, 6-9, 1939, p.741-743.
40. *Ibidem*, p.743.
41. Ștefan Șoimescu, *Eminescu pedagog*, în loc.cit., p.756.
42. *Ibidem*, p.762.
43. Pamfil C. Georgiu, *Mihai Eminescu și școala românească*, în loc.cit., p.925.

RAPOARTELE LEGAȚIEI ȘI CONSULATULUI AMERICAN DIN BUCUREȘTI DESPRE ÎMPRUMUTUL DE STABILIZARE DIN 7 FEBRUARIE 1929 (II)

Résumé

Après la Grande Union, la dépréciation et l'instabilité de la monnaie nationale ont retardé la réglementation des charges financières de l'État roumain, en déterminant de nombreuses controverses entre le gouvernement de Bucarest et les créanciers étrangers ainsi que des difficultés internes d'ordre financier et économique comme conséquence de la guerre et en dernier lieu, une politique de nationalisme économique promue par le Parti National Libéral, situé au gouvernement dans la période 1922-1926. Tous ces facteurs se sont réunis, en empêchant la Roumanie de pouvoir contracter des crédits à l'étranger.

Dans les conditions de l'insuffisance des capitaux pour l'accomplissement du programme économique, le gouvernement libéral a entamé en décembre 1927 des négociations avec un groupe bancaire international pour contracter un emprunt en vue de stabiliser la monnaie nationale et de moderniser les chemins de fer. Les tentatives ont progressé lentement, étant continuées par le gouvernement national-paysan, qui a obtenu la première quantité du crédit le 7 février 1929.

Les informations fournies par les rapports de la Légation et du Consulat américain de Bucarest concernant les négociations entre la partie roumaine et les représentants du groupe bancaire international qui ont lancé l'emprunt de stabilisation du 7 février 1929 contiennent beaucoup d'éléments inédits qui mettent en évidence tant les contradictions entre les banquiers étrangers que leur désir de s'assurer des avantages le plus substantiels de ce crédit. D'autre part, elles mettent en évidence l'acuité de la crise financière de la Roumanie de ces années. En connaissant cette réalité, des banquiers étrangers ont réussi à imposer leurs conditions durant les négociations qui, comme on l'a reconnu, n'ont pas été, dans la plupart de leurs points, favorables à la Roumanie.

gocierile întrerupte prin căderea liberalilor. În chiar zina constituirii lui a fost semnată la Berlin convenția destinată să lichideze diferențele financiare cu Germania⁴⁶.

La 10 noiembrie 1928, un guvern național-tărnăst, condus de Iuliu Maniu, a talocuit formația lui Vintilă Brătianu. Spre deosebire de liberali, care dețineau pozițiile cheie în organizația bancară a României și care încercau să realizeze programul de dezvoltare industrială a țării prin mijloace proprii, național-tărnăști, a căror putere financiară era mult mai redusă, au considerat concursul capitalului străin indispensabil pentru progresul economic al țării⁴⁷. Capitolul despre colaborarea cu capitalul străin din programul din 1926 rezultă în urma fuziunii Partidului Țărănesc cu Partidul Național Român din Transilvania vorbea, la fel ca programul Partidului Țărănesc din 1924, de necesitatea atragerii lui pentru a refăce economia și a dezvolta bogățiile naturale ale țării. El favoriza tratamentul legal pentru capitalul străin și național⁴⁸, o asemenea poziție reprezentând un atac la adresa liberalilor.

Înainte de a fi venit la putere, Partidul Național-Țărănesc revendicase un împrumut de stabilizare sub auspiciile Societății Națiunilor, pe considerentul că acesta ar fi fost procurat în condiții mai puțin oneroase decât de la un grup privat național sau internațional. Guvernul liberal îi exprimase însă opoziția față de un împrumut obținut prin Liga Națiunilor, pe temeiul argumentului că el ar fi dus la împunerea controlului străin asupra finanțelor publice ale României, ca o condiție pentru lansarea creditului, act considerat incompatibil cu prestigiul României. În ciuda acestui fapt, Vintilă Brătianu fusese silit să-și dea adăzuirea la numirea în Consiliul Băncii Naționale a României a reprezentanților francezi ai băncilor private cu care a negociat, ca o condiție sine qua non pentru obținerea împrumutului⁴⁹.

Noul guvern național-tărnăst a declarat că va continua negocierile pentru împrumut ceea ce reprezenta — observă J. Rives Childs, consulul american în funcție la București, în raportul intitulat *Principalele probleme economice cu care se confruntă noul guvern român*, trimis Departamentului de Stat la 8 decembrie 1928 — o dovadă a insuficienței creditului pentru a stopa inflația⁵⁰. Guvernul Maniu a rehus imediat no-

* Prima parte a textului a apărut în ASUI, LXXXVII-LXXXVIII, 1991-1992.

** Notele sînt numerotate în continuare.

Unul din principalele obstacole în calea contractării împrumutului străin de către guvernul român, în special de către guvernul național țărănist, îl constituia agravarea situației finanțelor publice ale României, ca rezultat al deficitului foarte mare ce se acumulase în 1928 în buget⁴⁷. Spre a învinge împotrivirea băncierilor străini față de împrumut, guvernul a fost nevoit să elaboreze un program pentru refacerea bugetului și a tezaurului. Pe baza lui se urmărea nu numai acoperirea deficitului bugetului pe 1928, ci și asigurarea unui buget sănătos pe anul 1929. În conformitate cu condițiile impuse, cabinetul Maniu a inițiat măsuri pentru a reduce bugetul total și a promulga o serie de legi financiare care urmăreau să reformeze finanțele în vederea creșterii venimilor tezaurului. În afară de echilibrarea bugetului pe 1929, guvernul s-a folosit și de măsuri privitoare la prepararea bugetelor României în general, la reorganizarea serviciilor tezaurului, la exploatarea serviciilor industriale ale statului și ale domeniilor statului și a acceptat să aducă înaintea Parlamentului, în decurs de șase luni de la promulgarea legii monetare, un proiect de buget asupra cheltuielilor publice, un Birou de verificare, însoțit de o serie întreagă de reglementări cuprinzând detalii tehnice impuse de noua organizare. Prin legiferarea noilor impozite și prin aplanarea litigiilor financiare cu Germania, resursele pentru acoperirea deficitului bugetar pe 1928 erau, teoretic, asigurate și un buget echilibrat pentru 1929 realizat, astfel că ultimul obstacol în calea împrumutului a fost înlăturat.

La o săptămână după constituirea guvernului național-țărănist, în după amiaza zilei de 16 noiembrie 1928, ambasadorul american la București, Charles S. Wilson, a fost primit de primul ministru. Maniu i-a declarat, între altele, că toate eforturile sale vor fi canalizate spre o apropiere româno-americană, în special în domeniile economic și financiar. Referindu-se la politica externă a României și la politica financiară, el a menționat că, în linii generale, nu vor fi schimbări, căci aceasta nu reprezintă o problemă de partid. Opinia lui Maniu era că trebuiau făcute eforturi spre a se risipi neîncrederea ce exista față de România în multe țări, ca urmare a politicii lui Vintilă Brătianu, căci atitudinea liberalilor față de capitalurile străine, în special față de cele ce controlau terenurile mănier, conduseseră la lipsa de popularitate a țării în afară. Primul ministru a repetat de câteva ori, în maniera cea mai categorică, — preciza Wilson — că toate aceste legi „vor fi abrogate” (*repealed*), că eforturile vor fi făcute spre atenuarea capitalului din exterior și că străinii ce vor dori să facă afaceri cu România vor fi tratați în deplină egalitate cu românii. Afirmările Partidului Național-Țărănesc în această direcție, spunea el, nu trebuie luate ca o simplă promisiune înaintea de alegeri, ci ca un adevărat fundament pe care partidul se sprijină. „Și el a repetat din nou că unul din primele acte ale guvernului său va fi abrogarea întregii legislații odioase discriminatorii față de companiile sau capitalul străin” („and he again repeated that one of the first acts of his Government would be to repeal all obnoxious legislation which discriminated against foreign companies or capital”)⁴⁸.

În aceeași zi, mai târziu, Wilson s-a întâlnit cu ministrul de interne Al. Vaida-Voevod a vorbit în termeni frumoși despre efortul lui Culbertson, „care a avut o poziție de simpatie față de opoziție și i-a înțeles eforturile și proiectele”. „Eu am auzit, de la soacra mea aici și din termenii în care miniștrii vorbesc și mi-am dat seama, — scria, la 17 noiembrie 1928, Wilson secretarului de stat — că dl. Culbertson a fost aproape singurul străin care a cultivat și a cunoscut bine pe liderii P.N.T., care a făcut un efort să înțeleagă punctul lor de vedere, să le dea sfaturi prietenești, dezinteresate și personale. Eu simt că poziția lui Culbertson a câștigat printre liderii acestui partid, fiind valoroasă pentru înțelegerea mea în prezent în relații cu guvernul și nu mă îndoiesc că va avea un efect pozitiv asupra relațiilor româno-americane sub prezentul guvern”⁴⁹.

La începutul lui decembrie 1928, național-țărăniștii au trimis o delegație la Paris spre a discuta cu băncierii străini condițiile creditării. Grupul franco-american, din care Blair & Company reprezenta pe participanți americani, era încă privit ca ofertant principal, deși ministrul de finanțe a anunțat că, de când a format guvernul, Maniu a primit alte două propuneri de la grupuri de reputație⁵¹. Delegația română era condusă de I. Lugojanu, având ca membri pe S. Rosenthal, consilier juridic la Ministerul de Externe, Savei Rădulescu care, ca și Rosenthal, fusese parte la negocierile anterioare, G. Buzdugan, un membru al regentei, fără experiență, și secretarul general al Ministerului de Finanțe, Ștefan Stănescu. Lugojanu deținea funcția de secretar de stat la Președinția Consiliului de Miniștri. El era destul de tânăr, cu puțină experiență politică și fără experiență financiară, astfel că numirea lui ca șef de delegație a adus critici severe în presa opoziției⁵².

În preajma plecării delegației române la Paris a venit la București viceguvernatorul Băncii Franței, Charles Rist. El a rămas câteva zile în capitala României, unde s-a presupus că a discutat detalii legate de stabilizarea monedei. În acest timp, presa opoziției ce apărea la București își exprima nedumerirea în legătură cu faptul că Banca Franței își menținea oferta față de guvernul Maniu, întrucât ea credea că oferta era condiționată numai de rămirarea liberalilor la putere. „Eu înțeleg în legătură cu aceasta”, — comenta Wilson, în raportul din 7 decembrie 1928, către Departamentul de Stat — „că liberalii conduc o campanie în străinătate pentru a se strădui să discrediteze prezentul guvern și să creeze cât mai multe dificultăți posibile obținerii unui împrumut în condiții favorabile. Presa liberală nu pierde ocazia de a sfârșeni guvernul astăzi în afacerile externe, cit și în cele interne și

circulă în mod curent zvonul că anumite bănci liberale sînt în mod cuprinzător responsabile pentru recenta cădere de la bursă, atotputernica Bancă Românească fiind menționată ca principal deficiente⁵⁷.

La 8 decembrie 1928, consulul american în funcție la București, J. Rives Childs, după ce prezenta Departamentul de Stat într-un amplu raport evoluția negocierilor pentru obținerea împrumutului de stabilizare, observa, în subcapitolul intitulat *Împrumutul extern este esențial pentru dezvoltarea agriculturii*, că găsirea de capitaluri era o necesitate stringentă a acestei ramuri a economiei românești. În agricultură, care este factorul principal în economia națională a României, banii și creditul se leagă nemijlocit de însăși incapacitatea agriculturii de a atinge nivelul producției antebelice. Ca rezultat al revoluționarei reforme agrare, țirani au intrat în posesia pământului, dar ei nu au mașini și inventar. Or, necesitatea împrumutului extern pentru dezvoltarea agriculturii poate fi considerată esențială, căci nu lipsesc numai mașinile, ci și inventarul, vitele și, adesea, chiar și sîmînța. Absența creditelor rezonabile are un efect asupra beneficiarilor reformei agrare și, ca urmare, crearea unei instituții de credit agricol devine o necesitate urgentă⁵⁸.

În cursul lunii ianuarie, la București a circulat în mod curent zvonul că guvernul român semnasese înțelegerea de împrumut cu Blair & Company și cu grupul francez. Am întrebat pe ministrul de externe, G.G. Mironescu, dacă era vreun adevăr în aceste zvonuri și mi-a spus că văzuseșă numai cîteva mici detalii tehnice de aranjat, dînd impresia că înțelegerea de împrumut putea fi semnată în orice moment — scria Wilson în raportul, strict confidențial, trimis Departamentului de Stat la 28 ianuarie 1929. Or, chestiunea împrumutului — comenta ambasadorul american — durează de peste un an. Ca și guvernul Britanic, și guvernul actual ține negocierile în foarte mare secret și mai amănă doar, ca pe o stare intimă, că împrumutul va fi încheiat săptămîna viitoare — și săptămîna viitoare nu apare. Guvernul nu a făcut nici o afirmație de detaliu privind negocierea împrumutului: dobînzii, rate, sau chiar suma lui, așa că atitudinea generală a colegilor mai poate fi rezumată în cuvintele ministrului britanic: "Nu este nici o informație demnă de încredere de obținut în București în privința negocierilor de împrumut"⁵⁹. Eu am renunțat, prin urmare, a încerca să mai aflu. Ministrul de finanțe, Mihail Popovici, este încă la Paris, unde conduce tratativele. Directorul conducător al rafinării Romîno-Americană, Hughes, a fost chemat recent la Paris pentru a discuta cu conducătorul european al lui Standard Oil Company, Seidel. S-a întîmplat să se gîsească în tren cu ministrul Popovici. Ministrul de finanțe a fost fîmă cu el, spunîndu-i că guvernul făcea tot ce stătea în puterea sa pentru a modifica legea minelor și pentru a ajuta companiile petroliere străine, pe orice cale, și că, la rîndul său, el spera să fie sprijinit de companiile petroliere în obținerea împrumutului stîtin în condiții favorabile, spre a da puterea guvernului să stabilizeze moneda și să determine progresul economiei. Hughes a răspuns că Standard Oil Company aprecia mult strădunia guvernului de a scoate industria petrolului din impasul în care guvernul precedent o băgase. Iar că, nefiind în afaceri bancare, el nu putea să dea guvernului decît sprijinul său moral. Oricum, a promis să abordeze oficialitățile lui Standard Oil Company din Paris și să discute cu ele pe această temă. Hughes i-a aranjat ministrului român o întîlnire cu directorii lui Standard Oil Company din Paris. La aceasta și la următoarele, la care a luat parte și un reprezentant al lui J.P. Morgan & Company, Popovici a declarat, ceea ce, cumva, i-a uimit pe toți, că el nu era familiar cu negocierile întreprinse de Baktianu și că, înainte de a-și asuma acest oficiu, nu știa nimic despre negocierile de împrumut. El a rugat pe reprezentantul lui Standard Oil Company și ai altor companii petroliere să îl ajute a obține împrumutul extern în condiții favorabile. I-a răspuns că Standard Oil era mulțumită de intențiile guvernului Mănu de a revizui legea minelor și că societatea îi va oferi sprijinul său moral. Apoi, Popovici a întrebat dacă J.P. Morgan & Company va ajuta la emiterea împrumutului. Reprezentantul lui Morgan i-a răspuns că, întrucît guvernul Mănu trata cu Blair & Company, nu ar fi fost curtenitor pentru ea să intre în competiție cu o altă firmă, cînd negocierile erau în curs. Apoi, ministrul de finanțe a întrebat dacă J.P. Morgan & Company va putea lua parte la emiterea unui împrumut mai mare pe care românii sperau să îl obțină mai firzî. De data aceasta, răspunsul a fost oarecum caustic: "Banca de primă clasă — a declarat el — nu călătorește în vagoane de clasa a treia", înțelegînd, desigur, că Morgan & Company nu s-ar fi asociat cu Blair & Company⁶⁰.

Hughes — continuă Wilson, în raportul său din 28 ianuarie 1929 — era de părere că prezentele negocieri de împrumut cu Blair & Company și cu Banca Franței se puteau întînde la nesfîrșit ori puteau fi întrerupte în orice moment. Se crede că termenii oferiți de bancheri sînt, cumva, duri. O rată a emisiei sub 90%, dobînda de 7%, un mare comision și, în special, dreptul bancherilor pentru viitoarea finanțare a României — acești termeni, în special ultimul, par a fi responsabili pentru ezitarea ministrului de finanțe de a semna înțelegerea de împrumut așa cum este în prezent proiectată. Alte rațiuni, chiar mai importante, conform opiniei lui Hughes, erau legate de factorii politici recenți apărîți. În acel moment, Anglia încerca să scoată Franța din poziția ei de comandă în negocierile de împrumut, căci menținerea ei prin Banca Franței, în fruntea creditorilor ar fi făcut-o capabilă să obțină, fără opoziție, numeroase contracte și concesiuni în folosul industriei franceze. Anglia ar fi preferat ca

România sa meargă la Liga Națiunilor pentru împrumut, iar Schroeder & Company s-a oferit deja să avanseze guvernul român orice sumă ar fi fost recomandată de Ligă. După multe insistențe, ministrul român la Londra, Nicolae Titulescu, a fost convins de necesitatea rușii negocierilor ce se purtau, în schimbul unui împrumut obținut prin Societatea Națiunilor. Destul de curios, — observa Wilson — Germania și Franța păreau a fi de acord. Noul aranjament prevedea ca, din împrumutul preliminar, Banca Franței să ia 25 000 000 dolari, Germania, Elveția și Italia câte 5 000 000 dolari fiecare, lăsându-se lui Blair & Company 20 000 000 dolari. În general, se credea că, în final, România va apela la Societatea Națiunilor pentru împrumut, întrucât aceasta l-ar fi acordat în condiții mai bune decât cele oferite de grupurile bancare cu care guvernul negociase pînă atunci, dar înțirierea se putea dovedi păgubitoare pentru încercările ce le-ar fi produs vieții economice a țării.⁵⁷

Raportul prezentat la 28 ianuarie 1929 de ambasadorul foste jocosmit de secretarul de legație John H. MacVeagh și el se baza pe convorbirea avută cu Hughes, care-l informase și despre o ofertă a lui Standard Oil Company și Dutch Shell. El conținea singurele noutăți directe în legătură cu negocierile de împrumut pe care Legația americană fusese în stare să le obțină. Fără îndoială, — comentază Wilson — că guvernul nu este satisfăcut cu condițiile oferite de Blair & Company și de Banca Franței, în special cu clauza privind opțiunea viitoare de finanțări, și că el ar prefera să negocieze direct cu una din casele bancare de primă mîna.⁵⁸ În 1928, Standard Oil Company, împreună cu Dutch Shell, propusese guvernului Vintila Brătianu un împrumut de 40 000 000 de dolari, în schimbul cîtorva concesiuni petrolifere, dar oferta a fost respinsă. Pe la jumătatea lui ianuarie 1929, Hughes, în numele aceluiași companii petroliere, a solicitat ministrului industriei și comerțului toate terenurile utilizabile potențial de țiței și de gaze la procentaje de profit net de 10% pentru statul român. Madgearu a declarat că aprecia pe deplin sinceritatea propunerii, dar că nu o putea lua, pe moment, în considerație din cauză că trebuia să se ocupe imediat de negocierile cu guvernul francez și cu celelalte firme bancare. Hughes a afirmat că el era, oricum, puternic mișcat de opinia foarte favorabilă de atunci față de guvernul român, că bancherii și oamenii de afaceri de la Paris și din alte părți nu numai că erau foarte favorabil impresionați, ci și pregătiți să ajute România cît mai mult posibil. El a precizat că nu se îndoia de sinceritatea guvernului, care declarase că avea intenția de a revizui în mod efectiv legea minelor și de a pune, din punct de vedere financiar și economic, țara pe picioarele ei.⁵⁹

În ultima decadă a lui ianuarie 1929, cînd noi controverse, generate de data aceasta de costul împrumutului, apăruseră, amenințînd să handicapeze finalul negocierilor, o ofertă a lui Swedish Match Company (Svenska Tandsticks Aktiebolaget) pentru lansarea unui credit avantajos de un total de 50 000 000 de dolari prin concesionarea de către stat a monopolului chibriturilor României a făcut guvernul capabil să se dispenseze de împrumutul mai mare ce îl avea în vedere spre a-l obține prin intermediul Ligii Națiunilor și a îndemnat, totodată, pe bancheri, la sfîrșitul aceleiași decade, să desăvîrșească tratativele ce fuseseră inițiate cu 14 luni mai înainte.⁶⁰

Ambasadorul Statelor Unite ale Americii la Paris, Myron T. Herrick, scria confidențial, la 29 ianuarie 1929, secretarului de stat cu privire la raportul său anterior, nr. 9381 din 22 ianuarie 1929, în care se nega zvonul că Ivor Kreuger ar fi fost la Paris pentru a discuta un aranjament spre a avansa Franței fonduri din care să se plătească datoriile stocurilor de război pe august 1929, că, potrivit unei surse bine informate, vizita lui Kreuger la Paris fusese, de fapt, legată de eforturile sale de a obține un împrumut de 50 000 000 de dolari pentru finanțarea activităților lui Swedish Match Company în Iugoslavia, Lituania și România. Firma suedeză obținuse cu puțin timp mai înainte monopolul chibriturilor în primele două țări. În privința României, informatorul meu mi-a spus că contractul pentru cedarea monopolului a fost aprobat de guvern și acum el trebuie, probabil, numai să fie sancționat de Parlament. Proiectul lui Kreuger este de a ridica suma de 50 000 000 de dolari, în principal din creditul lui T.B. Kreuger & Tell, și să facă, în același timp, colateral blocul divers al emisiunilor diferitelor guverne cu care el a încheiat recent contracte pentru a lua asupra lor cîndva monopolul chibriturilor. Informatorul meu a adăugat că, probabil, circa 25 000 000 de dolari din această sumă vor fi obținuți de pe piața americană dintr-o ofertă de emisiuni ale lui Swedish Match Company, care să fie făcută de Ivy Lee și de Higginson & Company. Este de amintit că la împrumutul contractat în noiembrie 1927 de către guvernul francez, de aproximativ 75 000 000 de dolari, de la Svenska Tandsticks Aktiebolaget spre a-și echilibra balanța pe anul 1928 se specifica în mod expres că firma suedeză nu putea să vireze înainte de 18 martie 1930 niciuna din obligațiile purtătoare de dobîndă de 8% puse de Franța ca gaj la eventuale împrumuturi pe care firma suedeză ar fi dorit să le lanseze. Apăsar, în mod aparent, bonurile guvernului francez de 8% emise către Swedish Match Company în 1927 nu puteau fi calculate ca emisiuni colaterale la împrumutul oferit atunci. Mi s-a spus, confidențial, de către un membru al Ambasadei germane că Kreuger, înainte de a întreprinde vizita la Paris, ar fi informat Legația germană din Stockholm că el mergea, la invitația banchierilor francezi, pentru a discuta problema participării Franței la compania lui. Conform informatorului meu, Svenska Tandsticks Aktiebolaget are importante relații cu casele de bancă germane, iar Kreuger, fără îndoială, dorește să țină pe germani informați în legătură cu ceea ce face.

Principalul interes francez în această nouă finanțare a lui Swedish Match Company apare, cred, pe de o parte, din faptul că Banca Franței este în legătură cu încheierea monopolului chibriturilor românești și, pe de altă parte, prin sprijinul ce l-a dat ea la împrumutul propus pentru stabilizare și pentru scopuri productive⁶¹.

La 30 ianuarie 1929, Cravath, de Gersdorff, Swaine & Wood, Transportation Building, din New York, transmite Departamentului de Stat, solicitându-i opinia în legătură cu perspectivele unei eventuale participări a firmei la creditarea României, principalele documente privitoare la planul de stabilizare a leului: declarația guvernului român, semnată de fostul premier și ministru de finanțe, Vintilă Brătianu, la 19 iulie 1928, prin care el se angaja să asigure garanția creanțelor prin stat către creditori, proiectul de creare a Casei Autonome a Monopolurilor Statului, din ianuarie 1929, și de finanțare a împrumutului și proiectul de program al guvernului român pentru stabilizarea monedei și dezvoltare economică, din 24 ianuarie 1929, — tipărit în 34 de pagini — realizat în conformitate cu proiectul de la Paris din 9 ianuarie 1929. Acestea erau cele două informații detaliate și exacte despre împrumut ce ajungeau la Departamentul de Stat. În ultimul document erau descrise: stabilizarea monedei, situația Băncii Naționale a României, cu transformările statutare și numirea consilierului tehnic străin, bugetul, tezaurul, căile ferate și împrumutul. În legătură cu programul feroviar, se prevedea reînnoirea a 1 400 km de cale ferată și refacerea altor 500 km, dublarea a 344 km de linii, reconstrucția de poduri și extinderea de stații, introducerea unor instalații moderne de semnalizare și de manevră în gări, îmbunătățirea parcului rulant prin reparații și achiziții⁶². Planul propus pentru stabilizarea monedei României și dezvoltarea economică a țării includea un proiect preliminar al guvernului român ce propunea organizarea Casei Autonome a Monopolurilor Regatului României, care să emită capitalul amortizabil de garanție în bonuri la valoare în aur al împrumutului de stabilizare și de dezvoltare din 1929, garantat de stat și asigurat cu ipotecă de gradul întâi asupra veniturilor monopolurilor la o sumă totală principală de la 60 000 000 până la 100 000 000 de dolari, ori echivalentul ei în alte monede. Se anticipa că aceste bonuri, ce urmau să poarte o rată a dobânzii de 7 la 7,5% pe an, trebuiau să aibă scadență între 20 și 40 de ani. Clienții României, Blair & Company, Chase Securities Corporation și Dillon Read & Company, în colaborare cu Banque de Paris et des Pays Bas, din Paris, Hambros Bank Limited și Lazard Brothers & Company Limited, din Londra, Niederösterreichische Escompte Gesellschaft, din Viena, Banque de Bruxelles, Zivnostenska Banka, din Praga, Disconto Gesellschaft, din Berlin, Mendelssohn & Company și Nederlandsche Handel Maatschappij, din Amsterdam, Banca Commerciale Italiana, din Milano, Société Credit Suisse, din Zürich, Banca de Credit Român, Banca Marmorosch Blank și Banca Românească, din București, ca și alte case bancare europene intenționau să achiziționeze aceste obligații, din care aproximativ 10 000 000 dolari urmau a fi oferite spre vânzare în S.U.A., iar restul pe diferite piețe europene, inclusiv Paris și Londra⁶³.

La 1 februarie 1929 a fost semnat la Paris din partea României de către ministrul de finanțe Mihai Popovici contractul provizoriu pentru împrumutul de stabilizare, urmând ca cel definitiv să fie încheiat peste câteva zile. Deși aici un comunicat oficial privitor la sume și la tranșele emisiunii nu fusese încă dat, ambasadorul american la Paris, Myron T. Herrick aflate, din surse autorizate, că împrumutul era de aproximativ 80 de milioane de dolari, din care 20 oferite de Franța, 12 de S.U.A., 10 de Anglia, 8 de Italia, 6 de Germania, iar restul de alte țări (Elveția, Olanda, Belgia și România). Blair & Company jucase un rol activ în negocieri și, de aceea, Herrick presupunea că partea tranșei americane ar fi fost în totalitate acoperită de ea. Câteva informații suplimentare erau oferite de "Le Temps", care, la 4 februarie 1929, a publicat un articol despre împrumutul de stabilizare, scris pe baza declarațiilor ministrului de finanțe român. Condițiile în care împrumutul a fost obținut au reprezentat o nemulțumire pentru români, fapt ce se degajă din afirmația lui Popovici, care declarase că ele erau "mai bune pentru contractanți decât pentru noi" și că, în general, "condițiile pentru împrumut sînt, de fapt, cam dure pentru noi"⁶⁴, ele datorindu-se — după opinia lui — situației de pe piețele engleze și americane. Popovici a afirmat că România avea o mare nevoie de capital străin și că, pentru o-l aduce în țară, trebuiau luate măsuri ca el să fi fost plasat pe aceleași baze în exploatarea resurselor naturale ale țării ca și capitalul intern și că asumate legi, ca cele ce guvernau minele, care constituiseră pînă atunci un obstacol în calea capitalului străin, urmau a fi modificate⁶⁵.

Un rol de seamă în urmărirea modului în care România avea să administreze acest împrumut i se încredințase lui Charles Rist. Rist era atunci profesor de drept la Universitatea din Paris. Venise de mai mulți ani a îndepliniți și funcția de consilier al guvernului francez în legătură cu programul financiar și valutar al țării. În 1927, cînd și funcția de consilier al guvernului român în legătură cu programul financiar și valutar al țării. În timpul viceguvernatorului Băncii Franței, Moreau, a devenit guvernator, el a fost numit în locul acestuia. Una din clauzele contractului negocierilor pentru contractarea împrumutului Rist a vizitat de câteva ori România. Una din clauzele contractului de împrumut prevedea că Rist să vină la București ca expert financiar special pe lângă guvernul român. La 6 februarie 1929, "Journal Officiel" anunța demisia lui Charles Rist din funcția de viceguvernator al Băncii Franței, acceptată de consiliul ei, cu scop de a i se permite noua muncă de la București. Din cauza reacției cu care această

măsură a fost întâmpinată în România, s-a prevăzut însă ca expertul francez să nu locuiască la București, ci numai să întreprindă vizite, când ele s-ar fi dovedit necesare⁶⁶.

Convenția de împrumut, datată 1 februarie 1929 și semnată de Mihai Popovici, a fost aprobată de Camera deputaților la 6 februarie și de Senat la 7 februarie și promulgată de regele la 7 februarie 1929. Aceasta constituie, probabil, un record de viteză a legislației din România⁶⁷ — preciza Wilson, în scrisoarea din 13 februarie 1929, trimisă secretarului de stat. În Parlament, guvernul a obținut aprobarea unanimă a deputaților grupului majoritar. Partidul Național Liberal și Partidul Socialist s-au abținut de la vot, reprezentanții lui obiecând concesionarea monopolului chibriturilor, acest subiect constituind singurul punct de critică în legătură cu împrumutul. De altfel, Partidul Liberal s-a opus cu încredință, în general, concesionării oricărei proprietăți a guvernului către întreprinderi străine. În cazul dat, obiecțiile lui se refereau la faptul că aranjamentul ar fi fost total opus intereselor țării, ducând la creșterea cu 50% a prețului chibriturilor. În răspunsul dat la criticile opoziției, Popovici a evidențiat avantajele contractului. Potrivit calculelor oficiale, în cursul celor patru ani trecuți, venitul apei al guvernului român din monopolul chibriturilor ar fi fost următorul: în 1925 de 260 milioane de lei, în 1926 de 382 milioane de lei, în 1927 de 319 milioane de lei, iar în 1928 de 363 milioane de lei, pe când garanțiile lui Svenska Tandsticks Aktiebolaget erau că, pe lângă o rentă anuală de 20 milioane de lei, societatea mai dădea regalului încă 3 milioane de dolari pe an, în afara de creditul de 30 000 000 de dolari, liberi de orice comision și de faptul că firma suedeză se angajă să ia asupra sa 20% din orice împrumut viitor ce ar fi fost obținut de guvernul român în timpul existenței aranjamentului cu Swedish Match Company. De altfel, așa cum remarcă, la 2 martie 1929, consulul american în funcție la București, J. Rives Childs, într-un memorandum trimis Departamentului de "tat, chiar în situația în care unele clauze erau în mod evident nefavorabile, ele au produs comentarii nefavorabile, dar amănările repetate și negocierile întinse pe o perioadă atât de lungă au pregătit publicul pentru orice condiții⁶⁸.

Contractul de împrumut a fost publicat în "Monitorul oficial" din 7 februarie 1929, în limbile română, engleză și franceză. Suma pentru care s-a semnat convenția la 1 februarie 1929 era de 100 693 357 dolari, astfel repartizată: Suedia — Svenska Tandsticks Aktiebolaget — 30 000 000 dolari; Anglia — Hambros Bank; Lazard Brothers & Co., Ltd., Higginson & Co. — 2 000 000 lire sterline, sau 9 733 300 dolari; Franța — Banque de Paris et des Pays Bas — 561 638 000 franci francezi (21 960 057 dolari); Austria — Niederösterreichische Escompte Gesellschaft — 1 000 000 dolari; Belgia — Banque de Paris et des Pays Bas, Banque de Bruxelles, Société Générale de Belgique, Banque Belge pour l'Etranger și Banque Centrale d'Anversoise, toate la un loc — 3 000 000 dolari; Cehoslovacia — Zivnostenska Banka — 1 000 000 dolari; Germania — Disconto Gesellschaft, Deutsche Bank, Berliner Handelsgesellschaft, S. Bleichroeder, Commerz und Privatbank, A.G., Berlin, Darmstädter & Nationalbank, A.L. Dreyfus & Co., Simon Hirschland, toate împreună 5 000 000 dolari; Olanda — Mendelsohn & Co., Amsterdam, Nederlandsche Handel Maatschappij, Banque de Paris et des Pays Bas, Pierson & Co., toate împreună 3 000 000 dolari; Italia — Banca Commerciale Italiana, Milano, cu 8 000 000 dolari; Elveția — Crédit Suisse et Associés — 4 000 000 dolari; România — Banca de Credit Român, Banca Marmorosch Blank & Co., Banca Românească, Banca Chissovelozi, toate împreună 2 000 000 dolari; S.U.A. — Blair & Company, Chase Securities Corporation, Dillon Read & Company, toate la un loc 12 000 000 dolari (din care 2 milioane de dolari au fost luate spre a fi oferite de Svenska Skandinaviska Kreditaktiebolaget). Suma globală de 100 693 357 dolari urma a fi livrată în următoarele monede: dolari (69 000 000), lire sterline (2 000 000) și franci francezi (561 638 000). Din totalul de mai sus, Svenska Tandsticks Aktiebolaget acoperea 30 000 000 dolari, la paritate, liberi de orice comision și cu dobândă de 7% pe an. În schimbul acestui avantaj, statul român concesiona firmei suedeze monopolul chibriturilor pe o perioadă de 30 de ani, compania plătiind o chirie anuală de 20 000 000 lei (120 000 dolari)⁶⁹.

Scopul primar al împrumutului era de a asigura rezerva de aur pentru stabilizarea monedei naționale, a cărei valoare de schimb în raport cu dolarul era stabilită la 167,18 lei (0,005981 dolari = 1 leu)⁷⁰. În ziua în care a fost ratificat contractul de împrumut și a fost publicată legea monetară a apărut și Legea privitoare la crearea Casei Autonome a Monopolurilor Regatului Românesc⁷¹. Împrumutul era asigurat prin amănarea veniturilor brute ale monopolurilor statului, în care se includeau veniturile rezultate din comercializarea tutunului, a țigărilor, a chibriturilor, a sării și a câștigurilor de joc, iar instituția monopolurilor statului fusese organizată tocmai pentru un asemenea scop⁷². Întregul inventar al Monopolului chibriturilor românesci se transfera lui Svenska Tandsticks Aktiebolaget, care urma să îl exploateze în aceleași condiții și la aceeași valoare, după expirarea termenului de concesionare. Prețul de vânzare al bucată de chibriturilor, care era de 2 lei cutia, nu putea fi sporit de către suedezi până la 1 decembrie 1929, când o creștere de 25% era permisă până la 30 iulie 1930, după care o creștere identică putea fi operată, după 30 iulie 1930 prețul putea fi ridicat la o cota ce nu trebuia să depășească 50% din prețul din februarie 1929. În plus, Swedish Match Company se învoia să ia asupra sa 20% din orice viitor împrumut realizat

de stat pe durata existenței acordului, cu înțelegerea că o asemenea participare nu va fi oferită pe piață în mai puțin de doi ani de la lansarea împrumutului de stabilizare.⁷³

Agenții fiscali și bancherilor creditori erau Chase National Bank, Blair & Company, Dillon Read & Company, Banque de Paris et des Pays Bas, Hambros Bank Ltd. și Lazard Brothers & Company, Ltd. Bonurile de împrumut urmau să fie date la 1 februarie 1929 și rambursate în 30 de ani, adică până la 1 februarie 1959. Ele purtau o dobândă anuală de 7%, plătită semestrial, la 1 februarie și la 1 august. Prețul emisiunii ratei franceze era fixat la 92, iar la celelalte țări participante la 88, guvernul român învoindu-se la plata taxei de 4%, care era impozitul împrumutului emis de Franța și care era, în general, de 2% în alte țări. Această inegalitate izbitoare se explica prin faptul că noua instituție a Casei Autonome a Monopolurilor Regatului Românesc, creată la București pentru a face serviciul de comercializare a împrumutului, se învoia să plătească până la 7% din impozitul francez de 25% asupra cupoanelor.⁷⁴ Comisionul împrumutului a fost stabilit la 5,20%, sub pretextul duratei lungi a negocierilor și a cheltuielilor pe care bancherii le-au reclamat din această cauză. Astfel, prețul net al împrumutului era de 85%, iar media recoltă de aproximativ 8,25%. Suma din împrumut utilizabilă de către guvernul român nu putea fi socotită exact, așa cum recunoștea oficial chiar comisia care a purtat tratativele, ținându-se cont de alte cheltuieli, precum taxele de emisie a împrumutului, care nu au fost date publicității. Oricum, oficial, guvernul de la București a estimat că va dispune de 90 000 000 dolari. Suma de mai sus corespundea unui preț net de emisiune de 85%, dar aici nu erau luate în calcul diferite cheltuieli impuse de oferta împrumuturilor, a căror valoare nu a fost publicată.⁷⁵

Aranjamentul de împrumut nu a fost încheiat direct cu statul, ci cu Monopoliurile Regatului Românesc, instituție autorizată să contracteze pe piața bancară internațională un credit de 69 000 000 dolari, 561 638 300 franci francezi (21 960 057 dolari) și 2 000 000 lire sterline (9 735 300 dolari) și să emită obligațiuni pentru această valoare. Bonurile emise de monopolurile statului erau garantate de stat, iar dobânzile și amortizarea plăte de monopoluri din veniturile lor globale, exclusiv din câștigurile globale ale monopolului chibriturilor, dar inclusiv ale drepturilor datorate institutului de către Swedish Match Company.⁷⁶

Socotit sub toate aspectele, nu facepe aici o încredere că împrumutul de stabilizare a reprezentat un aranjament nefavorabil pentru țară, acest fapt fiind recunoscut chiar și de către străini. Condițiile împrumutului — evidenția, la 2 martie 1929, J. Rives Childs — au sînt în nici o privință mai ușoare decît acelea ale împrumuturilor acordate mai înainte altor guverne europene, datorită situației prezente a pieței financiare, care este, în anumite privințe, mai puțin favorabilă. Condițiile generale ale împrumutului român de stabilizare și dezvoltare economică sînt comparabile numai cu condițiile împrumuturilor recente încheiate de Iugoslavia și Polonia, după epoca stabilizării. Dobînda (7% pe an) era la fel ca aceea a împrumuturilor iugoslav și polonez, dar rata comisionului (5,20%) un pic mai mare.⁷⁷

Că împrumutul de stabilizare nu acoperea decît o mică parte din necesitățile de capital ale României se poate deduce din faptul că, după numai două luni de la obținerea lui, guvernul luiu Maniu a început să sîndeze din nou piața financiară externă. La 12 aprilie 1929, în "Daily Telegraph" apărut articolul *Roumania and Her policy* (România și politica ei), scris pe baza unui interviu dat de ministrul de externe român, G. G. Mironescu, cu prilejul unei călătorii făcute la Londra. Deși vizita era prezentată ca avînd o semnificație particulară, autorul articolului a informat pe un funcționar al Ambasadei S.U.A. din Londra că ministrul român îi declarase că România dorea să obțină capital și că restricțiile ce au existat sub regimul Brătianu au fost sau vor fi înlăturate, astfel că, pe viitor, capitalul străin va fi tratat la fel ca cel autohton. În același timp, un funcționar al Foreign Office-ului i-a declarat unui alt membru al ambasadei americane că guvernul român dorea bani și că obiectivul vizitei lui Mironescu era de a intra în contact spre a netezi terenul pentru viitorul împrumut.⁷⁸

Informațiile furnizate de rapoartele Legației și Consulatului american din București privitoare la negocierile purtate între guvernul român și reprezentanții grupului bancar internațional care au lansat împrumutul de stabilizare din 7 februarie 1929 conțin multe elemente inedite, care evidențiază aîlt contradicțiile dintre bancherii străini, cît și dorința lor de a-și asigura avantaje cît mai substanțiale din acest credit. Pe de altă parte, ele sînt în relief acuitatea crizei financiare a României din acei ani. Cunoșcînd această realitate, bancherii străini au reușit să impună condițiile lor la masa negocierilor, care — așa cum s-a recunoscut — nu au fost, din cele mai multe puncte de vedere, favorabile Bucureștiului. Desigur că rapoartele Legației și Consulatului american comentează împrumutul lansat la 7 februarie 1929 prin prisma intereselor financiare și economice ale conaționalilor lor. Cu toate acestea, în unele din rapoartele lor rezultă, în mod evident, cît de dezavantajos a fost acest împrumut pentru România.

Aspectul din urmă este reliefat în întreaga lui amploare de cercetătorii romîni care au sîruiat asupra împrumuturilor contractate de guvernele național-tîrîniste în anii crizei economice din 1929-1933⁷⁹, chiar dacî ei nu au avut cunoștințele de ansamblu asupra modului cum s-au purtat negocierile pentru obținerea lor. Pe lînga faptul că stabilizarea monetară, această cuocire indispensabilă pentru progresul țării, a fost acump plătită de România, ca nu s-a dovedit viabilă, fiind ruinată în numai cîțiva ani de depresunea economică.⁸⁰

NOTE

42. George Clinton Logio, *Romania. Its History, Politics and Economics*, Manchester, 1932, p.57.
43. Partidul Național-Tăranesc, *Principiile, programul și statutul*, București, 1926; Partidul Tărănesc, *Programul general și statutele*, București, 1925.
44. NAUSA, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.50/45.
45. *Ibidem*.
46. "Monitorul oficial", nr. 5 din 13.I.1929.
47. NAUSA, R.G.N.59, D.F.1910-1929, doc. 871.50/48.
48. *Ibidem*, idem, doc. 871.50/404.
49. Idem, R.G.N.59, D.F. 1910-1929, doc.871.00239. Guvernul și-a ținut promisiunea (vezi C.U.Clark, *United Romania, New York*, 1971, p.323).
50. NAUSA, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc.871.00245.
51. *Ibidem*, Charles S. Wilson comunică Departamentului de Stat, cu raportul nr.49, din 7 decembrie 1928, cu ministrul muncii, cooperanței și asigurărilor sociale, Ion Răducanu, a fost trimis la Berlin, de unde a reușit să obțină pentru folosința imediată a României 75 000 000 mrci-aur, plătită de guvernul român sub un "aranjament" (*ibidem*). Vezi și raportul lui Wilson din 7 decembrie 1928 la doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/60).
52. Charles S. Wilson îl caracteriza, în raportul din 7 decembrie 1928, energic, onest și foarte apropiat de primul ministru. El fusese, de altfel, până la venirea național-liberalilor la guvern, secretarul personal al lui Mănușiu (idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.00245).
53. *Ibidem*; idem, doc.871.51 RUMANIAN LOAN/60.
54. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929; doc.871.50/45; doc.871.61/9.
55. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc.871.602/6.
56. *Ibidem*.
57. *Ibidem*.
58. *Ibidem*.
59. *Ibidem*.
60. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.50/48.
61. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc.871.659 MATCHES/1.
62. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc.871.51 RUMANIAN LOAN/61.
63. *Ibidem*; idem, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/66. Opinia Departamentului de Stat era aceea din anunțul oficial din 3 martie 1922 privitor la colaborarea capitalului american cu străinătatea (idem, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/61).
64. Idem, R.G.N.59, D.F. 1910-1929, doc.871.51 RUMANIAN LOAN/7.
65. *Ibidem*.
66. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/72.
67. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/74.
68. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.659 MATCHES/3.
69. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.50/48; "Monitorul oficial", nr.30 bis din 7.II.1929. Băncile care au participat la creditarea României cu cele două tranșe ale împrumutului de stabilizare destinau, în general, poziții puternice în organizația bancară a țării noastre. Hambros Bank, Ltd. și Lazard Brothers & Co., Ltd., împreună cu Kleinworth Sons & Co. și National Securities, toate din Londra, și cu British-Ungarische Bank, Budapest, colaborau, încă dinainte de război, cu capital la Banca Christovouloni, S.A.R., București. La Banca Marmorosch Blank participa Banque de Paris et des Pays Bas. Pe de altă parte, Banca Românească, S.A.R., colabora îndeaproape cu Niederösterreichische Escompte Gesellschaft, din Viena; Société Générale de Belgique, Banque Belge pour l'Etranger, iar alte bănci engleze, belgiene, austriece și franceze participau la Banca Comercială Română. Banca de Credit Român colabora cu Niederösterreichische Escompte Gesellschaft, din Viena; Banque de Paris et des Pays Bas, Paris, și Banca Mendelssohn & Co., din Berlin, Commerz und Privatbank, A.G., Berlin și altele colaborau la Societatea Bancară Română, care s-a fondat în 1929, cu 200 000 000 lei capital etc. (NAUSA, R.G.N.59, D.F.1930-1939, doc. 871.516/107).
70. Vezi Henry L. Roberts, *Romania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, 1969, p. 131; Costin C. Kirițescu, *op.cit.*, p.332.
71. "Monitorul oficial", nr.30 bis din 7.II.1929.
72. NAUSA, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.602/8.
73. Idem, R.G.N.59, D.F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/72.
74. Este de amintit că, în general, împrumutul francez pe venit din efecte publice interne sau efecte publice ale corporațiilor străine venea sub regimul "abonnement" și era de 18%, pe când efectele publice care nu erau "abonnées" și emisiunile publice ale guvernelor străine plăteau 25% (*ibidem*).
75. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.50/48.
76. Idem, R.G.N.59, D.F. 1910-1929, doc.871.659 MATCHES/3.
77. *Ibidem*.
78. Vezi raportul înstrăinătății cu afaceri ad-interim al ambasadei S.U.A. din Londra, Roy Atherton, din 19 aprilie 1929, către Departamentul de Stat (idem, R.G.N.59, D.F. 1910-1929, doc. 871.00254).
79. Pentru detalii vezi I. Tunaș, *op.cit.*, p. 805-806; Costin C. Kirițescu, *op.cit.*, p. 322-325; *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, p.444-462.
80. George D. Jackson Jr., *Comintern and Peasants in East Europe, 1919-1930*, New York, 1966, p.240.

TOTALITARISME. DIN PROBLEMATICA UNEI ANALIZE COMPARATE

Abstract

Under this title the author suggests the totalitarian regimes have distinct features. These traits are a consequence of an unique historical experience of the people in the nation where such a regime became possible. That is why we have to take into account the existence of the totalitarianism.

Concomitantly, the same totalitarian regimes have common features. Consequently their comparative analysis becomes possible and desirable.

The author discusses the notion of totalitarianism and its capacity of describing complex national realities of the twentieth century. He emphasizes the fact that comparative analysis of both the National Socialist regime and of the Soviet one has its proper history. Such an analysis proves to be useful to the history of countries in Eastern Europe. It is well known that these regimes imposed their models in this area.

Post-totalitarian conjuncture in Romania and the countries limitrophe with her encourages comparative analysis of both Soviet and Nazi regimes: common features are taken into account. The author uses the analysis of the two volumes translated into Romanian (Marian Podkowiński, Hitler and his clan: Roy Medvedev. About Stalin and Stalinism) in order to render obvious both this conjuncture and its specific literature.

Controverted problems of the comparative analysis are formulated, similarly, new directions are pointed out and estimated as useful for the improvement of our capacity to master the totalitarian phenomenon.

adiacerea analizei să scoată din nou în evidență incomoditatea generalizării și să împună luarea în considerare a existenței totalitarismelor.

Între trăsăturile care, reunite, pot concretiza un sistem totalitar², insistăm asupra celeia potrivit căreia fiecare societate se confruntă cu problema raportului dintre libertatea individuală și controlul public (de stat): ca urmare, nici o societate contemporană nu poate fi caracterizată ca una complet liberă sau complet totalitară. Totuși națiunile se deosebesc esențial prin *atitudinea față de relația dintre libertate și control*. Sublinierea ne va fi utilă în explorarea posibilităților de a compara regimuri politice dicționale apărute după primul război mondial.

De altfel, discuția este prilejuită de două apariții în peisajul nostru editorial de după decembrie 1989. Este vorba de volumul *Hitler și clanul lui* de Marian Podkowiński³ și lucrarea lui Roy Medvedev, *Despre Stalin și stalinism. Consemnări istorice*⁴. În opinia noastră, fiecare volum se prezintă și ca un rezultat al politicii editoriale marcate de momentul caracterizat prin sensibilitatea la apropierea dintre totalitarisme. Pe pagina cu titlul *În loc de prefață*, Nicolae Mureș, autorul adaptării și prezentării volumului, semnat de Podkowiński, mărturisește că traducerea făcută din 1985 a-a lovit de obstacole ținând de incomoditatea asemănărilor dintre clanul descris (al lui Hitler) și cel aflat la putere în România. Același "sensibilități", personale și de sistem, contribuie la plasarea primei variante

într-o noțiune cu care operați frecvent în secolul al XIX-lea, aceea de *totalitarism* merită o atenție specială. Pe de o parte, ea tinde să reflecte din schimbările rapide care au loc, iar pe de altă parte, devine tot mai controversată împunându-i-se incapacitatea de a da seamă de aceste schimbări. Atragem atenția asupra faptului că există două perioade clare când folosirea conceptului se intensifică brusc: aceea a "războiului rece" (1) și (2) perioada caracterizată drept *posttotalitară* pentru Europa centrală și de est. Este ușor de observat că intensificarea utilizării conceptului, cu riscul uzurii sale prin abuz, este însoțită deopotrivă de accente puse mai ales pe elemente care îmbie la luarea în considerare a apropierea dintre sistemele totalitare de tip fascist și comunist; încrețura politică și emoțională a acestei apropieri este evidentă. De-a lungul războiului rece, blocul occidental constată, mai ales începând cu 1947, că aliatul sovietic poate fi cel puțin tot atât de periculos ca Germania fâșiată. Ca urmare, se conturează tendința găsimii și subținerii similitudinilor de regim politic între fostul inamic și fostul aliat. Apoi, din decembrie 1989, persistă pe zădărnicele unor elidări din România, spre exemplu, lozica plină de înțeles din punctional nostru de vedere: HITLER — STALIN — CEAUȘESCU; un mesaj încrâncenat potrivit totalitarismelor care... se aseamănă.

Încercând să se smulgă din viltosarea pasiunilor politice, oamenii de știință depun eforturi în direcția definirii fenomenului totalitar⁵. O facuseră și în cazul noțiunii de fascism și una din concluzii este că se cuvine să vorbim mai curând de *fascisme* pentru o mai bună cuprindere a complexității realului. Este posibil ca

a lucrării lui Roy Medvedev³ în fonduri speciale, secrete, din bibliotecile românești. Publicarea la "Humanitas" are și valoarea unei introduceri a cărții în circuitul normal.

Se înguşc cîteva observații asupra fiecărui volum, ele fiind înegate afit ca valoare în sine, cit și ca realizări ale edițiilor ce le-au publicat.

Argumentarea selectării pentru traducere a volumului semnat de Podkowinski este cel puțin incompletă. Nicolae Mares ne spune numai că Marian Podkowinski este "eminent publicist și scriitor", "printre puținii polonezi în viață care au participat la procesul de la Nuremberg, "obsedați după aceea (subl. ns.) de a demasca, ca orice patriot polonez", ororile comise de zvestica fascistă [71].

Nu-l găsim pe M. Podkowinski printre specialiștii fenomenului național socialist. Printre lucrările lui, nu prea numeroase în bibliotecile românești, reținem titlul: *Dincolo de cordoanel american*, apărută la Moscova, în 1952, în limba rusă.

Presupunem că traducerea s-a făcut din poloneză, dată fiind naționalitatea menționată de N. Mares. Pagina de gardă nu ne spune titlul original, anul și locul apariției; nu știm cine își ia responsabilitatea traducerii și de aceea nu putem evalua exact ce înseamnă "adaptarea și prezentarea" făcute de N. Mares. Și o observație asupra traducerii; să spunem cu blîndete că este neglijentă. Sînt multe cazuri cînd se traduc cuvînte și nu structuri. Nu se respectă spiritul limbii române și de aceea lectura este greoaie (p. 13, 15, 43, 47, 50, 51, 54, 63, 64, 73, 75, 76, 78, 79, 81, 82, 94, 95, 97, 99, 100, 101, 106, 107, 110, 111 etc.).

Cînd se traduc cuvînte nu este permisă neglijența confundării "cruzimii" cu... "cruditatea" (p. 118). Dificultatea lecturii vine și din încadrarea în text a unor note de subsol (vezi cazul istoricului Heinrich von Treitschke, p. 47). Nu menționăm, din jena, utilizarea multor cuvînte și expresii vulgare. Dacă ele există în original, puteau constitui un criteriu de luat în considerare la selectarea pentru traducere. De-a dreptul uluitoare este confuzia strecurată în rezumatul din fața capitolului VII: *Dictatorul n-a fost un artist, ci un arhitect al morții*. Greșala persistă de la p. 73 pînă la p. 92. Nu este vorba de *Frontul Habsburgic* din 1931, ci de *Frontul de la Habsburg* care reunește opoziția față de Republica de la Weimar în castelul construit de Henric al IV-lea și reconstruit de Frederic I Barbarossa în 1180.

N. Mares ne informează — informația este preluată și de Televiziune — că volumul lui M. Podkowinski este "prima monografie perfină în limba română despre fenomenul hitlerist, despre ascensiunea și căderea nazismului". Să fie așa? În acest caz se poate deduce că lucrarea istoricului german Joachim C. Fest, *Stăpînii celui de al III-lea Reich* și *Germania nazistă* a lui Enzo Collotti⁴ sînt impertinente... Aprecierea ar fi, evident, excesivă, dar menținea gîlbui a 4-lui N. Mares o implică. Mai bine să admitem că pregătirea și traducerea volumului exprimau un protest împotriva unei regim politice care, înlocuind controlul în defavoarea libertății, tindea să se asemene tot mai izbitor cu cel național socialist. Să mai admitem că dl. N. Mares și editura au apreciat corect că, în situația creată după Decembrie 1989, publicul românesc este avid de informații despre Hitler. Ne vom pronunța constant pentru respectul cuvenit cititorului și concretizarea acestui respect în informarea corectă din cît mai multe puncte de vedere. Trebuie la aprecierea volumului în sine, așa cum se poate evalua din traducerea făcută, trebuie să observăm că, deși inegal, poate completa imaginea despre realitățile Germaniei din preajma și din timpul regimului național socialist. Afirmăm că este inegal și capitolule I și XI, spre exemplu, ne înădresc această impresie. Ele se bazează așa de mult pe cite o sură unică — memoriile lui Gregor Strasser și, respectiv, cele ale soției lui Reinhard Heydrich-Lina — încît cititorul începe să regretă că nu s-a procedat la traducerea lor integrală în locul îngheșării trunchiate în cite un capitol. De asemenea, impresia persistă în capitolul XII (*Imagina adăvărată a lui Hess*) datorită citirii ample din memoriile acestuia pregătite de Eugen K. Bird. În acest caz, de ce autorul n-a intitulat capitolul: *R. Hess în viziune proprie — Memoriile*?

Capitolul al V-lea — *Ce citea Hitler?* —, mai elaborat și discufid o latură mai puțin frecventată în literatura despre național socialism și personalitățile lui reprezentative, ar putea sprijini ideea inegalității lucrării. De dimensiuni reduse, el se aseamănă cu celelalte decât socotim din ele citatele lungi. Este regretabilă și aici traducerea uneori ciudată la care se adăugă confuzia rezultată din scrierea greșită a unor nume proprii: Rosenberg în loc de Rosenberg; Odersalzberg în loc de Obersalzberg etc. Se înțelege că dacă spunem că i s-a rezolvat lui Hitler, în 1932, problema cetățeniei printr-un trefic sau subterfugiu juridic este mai explicit decît dacă folosim, ca traducătorul, expresia "chicșia juridică" (p. 54).

Cinci pagini (164-168) formează capitolul al XIII-lea — *Răpirea lui Mussolini sau despre unele falsuri crase în istorie*. N-avem cum verifica apăratură critică originalului. Sînt șanse că ar putea fi mai amplu decît traducerea amă. Dacă traducătorul a hotărît să rezumete la subsoal pentru a face cartea mai... accesibilă, hotărîrea își arată toate

dezavantajele în acest capitol. Când este vorba de dovedirea unui fals istoric ca acela legat de rolul generalului SS Otto Skorzeny în stăpînirea lui Benito Mussolini, prizonier la Gran Sasso (12 septembrie 1943), demonstrația trebuie sprijinită pe argumente solide. Lectura traducerii acestui capitol nu convinge.

Capitolele despre Hitler (II-V; VII-X și XV) sînt oarecum miezul cărții. Imaginea lui, comparată cu a "clanului", este incomparabil mai complexă. La drept vorbind, "clanul", așa cum rezultă din carte, se reduce practic la patru profiluri care au cîștigat un capitol consacrat: H. Himmler (cap. VI), R. Heydrich (cap. XI), R. Hess (cap. XII) și E. Rommel (cap. XIV). Se poate demonstra consistent că dacă privim sistemul național socialist și ca un mod de dobîndire, consolidare și permanențizare a puterii sînt mulți oameni cu răspundere care merită luată în discuție. De ce lipsesc din "clan" Hermann Göring și Rudolf Hess? Joseph Göbbels și Baldur von Schirach? Martin Bormann și Hans Frank? Joachim von Ribbentrop, Albert Speer și alții alții? În primul rînd, pentru că M. Podkowiński nu și propune să-i înfățișeze sau să se documentare necesară prezentării acestor profiluri. Ca urmare, titlul este în dezacord cu cartea, mai promițător decît era și ne-am obișnuit să spunem în asemenea cazuri că este "comercial", un ambalej imbiector. Ajungem în punctul în care trebuie să ne promîntăm asupra valorii cărții. În această privință, unele observații preliminare se impun. Mai întîi, subliniem distincția care trebuie făcută între cartea necesară autorului și cartea cerută de evoluția cercetării într-o problemă dată; evident este vorba de muncă pentru că, în cazurile fericite cînd autorii cresc în cadrul unei politici a culturii și, respectiv, a cercetării, planurile tind să se suprapună și autorul, cu nevoia lui de a se afla pe sine cu performanțe proprii, apare cu o contribuție consistentă în problema de cercetat. Cînd planurile sînt distorsionale și necoroborate există riscul amplificării zgomolelor și a incomodității jocului informațional.

Apoi, dacă sîntem convingați că orice carte bună îți creează singurul moment și "drumul" spre mistea și inima celor care formează "publicul cititor", nu este mai puțin adevărat că sînt momente complexe din punct de vedere politic, psihologic, social care cer cărți bune. Aminteam un asemenea moment pe traseul "războiului rece" sau pe acela a ieșirii din totalitarism la sfîrșitul anilor '90; ar mai trebui adăugat momentul ce poate fi plasat în "sajul" semnării Pactului Ribbentrop-Molotov (23 august 1939). Încep acum anchete asupra totalitarismului care se intensifică în timpul războiului și cu intenția pregătirii pdeii cu puterile Axei. Dacă este să vorbim de sensibilitățile lumii romîncești în tranziția de la totalitarism spre pluralism și de aviditate aferentă pentru informații și judecări asupra unui regim totalitar — cel german — asemănător cu cel din care se iese, cartea lui M. Podkowiński nu este cea mai potrivită pentru a fi selectată pentru traducere.

Am vedea efecte mult mai ample prin traducerea altor cărți, chiar dacă au apărut mai demult. Ne putem referi la titlul *Hitler și nazismul* a lui Claude David³ sau *Hitler. Un studiu asupra tiraniei* de Alan Bullock⁴. Nu mai discutăm alte titluri care ar illumina anumite aspecte ale regimului nazist precum cel al terorii sau al propagandei, spre exemplu.

Volumul lui M. Podkowiński trebuie să fi apărut între 1980 și 1985; este cam cîmic cheltuielile de subtilitate pentru o problemă de datare în secolul al XX-lea. Efortul este mult mai potrivit pentru perioada mai vechi ale istoriei pentru care hazardul și, uneori, mentalitatea celor care acționează, ne-au consemnat date incomplete, disparate. Este limpede că mențiunile cronologice ale autorului nu depășesc anul 1979. Valoarea cărții se clădește pe utilizarea memoriilor și a corespondenței personale (cazul soției mareșalului Rommel, spre exemplu) cercetate de M. Podkowiński la Washington în Arhivele Naționale și la Biblioteca Congresului. Se adaugă acestor surse experiența personală a autorului și rezultă un volum care se reține în literatura problemei prin elementele de cultură, uneori picaute, proprii acestei surse. Se înțelege că istoricul nu oculte această categorie de surse, dar are "echipamentul" necesar îndepărtării subiectivismului atunci cînd acesta riscă să oculte realitatea de cercetare. Cînd autorul descoperă și singularizează drept sursă unică memoriile lui Ernst Hanfstaengel (*Între Casa Albă și Casa Brînd*, München, 1970) (p.18), el înțelege să sprijine următoarele trei capitole pe această sursă fără nici o încercare de eliminare a riscurilor ce decurg din lipsa de coroborare cu alte surse. Și din nou, insistența traducătorului, pe multe pagini, asupra diminutivului "Putzi" pentru Hanfstaengel arată cel puțin exces de zel... Că volumul pierde șansa de a se constitui într-un moment al cercetării sistematice asupra național socialismului, se vede din mai multe capitole și cu siguranță în capitolul IV (*Cine l-a finanțat pe Hitler?*). Sînt aici detalii interesante care așteaptă utilizarea lor de către istoricul preocupat să restabilească adevărul peste controversele existente între unii reprezentanți ai istoriografiei marxiste și ceilalți istorici și cele existente între diferiți istorici, indiferent de concepția lor.

Cele constatate în acest capitol sînt reperiabile și în altele așa încît îi lipsește anchetei tomasul, suflul revigorant decurgînd din decuparea cît mai precisă a ceea ce se știe. Această lipsă face anevoioasă evaluarea rezonabilă a noului sub raport informațional și a celeia de interpretare. Nu ne aflăm aici în fața unui demers științific simplificat pînă la esență pentru uzul publicului larg, nespecializat, ci în fața unei traduceri pe care avem motive să o apreciem

sub nivelul originalului stabilit după gurile folosite mai sus. Aici se cuvine menționat faptul că "adaptarea și prezentarea" încercată de N. Mareș ar fi trebuit, la nevoie, să însemne și o aducere rezonabilă a lucrării la nivelul cercetării existente în momentul publicării traducerii.

Astfel se și explică faptul că imaginea regimului lui Hitler ca regim totalitar este lipsită de pregnanță și sugerează mai mult prin sublinierea citorva trăsături ale celor ce se vor specializa ca "tehnicienii ai puterii". Nu găsim distincțiile necesare între regimul național socialist, organizat de Hitler și ai săi, și alte regimuri politice; carterism, cruzime, rapacitate, sete de putere și corupția puterii etc. găsim și în alte regimuri. De aici senzația unei alunecări nomenclatice peste realități care stau să fie descifrate; autorul mai mult descrie decât explică.

Celălalt volum tradus și cerut de sensibilitățile noastre în perioada de trecere spre pluralism aparține lui Roy Medvedev. Autorul este bine cunoscut în literatura despre stalinism și problemele aferente istoriei rusești după 1917¹⁰. El practică o critică a sistemului din interior. Printre omologii săi din alte culturi am putea aminti mai ales pe Milovan Djilas cu lucrarea sa *Nova clasă. O analiză a sistemului comunist*¹¹. Acest tip de critică implică încrederea în sistem și în ideea socialistă și convingerea că, pe de o parte, ideea bună a fost coruptă de oameni, cu defectele lor iar, pe de altă parte, că sistemul socialist poartă în sine germeii propriei distrugerii și regenerării; trece de voiața și inteligența oamenilor să existe o asemenea alternativă.

Cu respectul cuvenit pentru un punct de vedere, vom semnala fapte care, luate în considerare, îl contrazic. Deocamdată, nu ne putem auzi tentații de a menționa un paralelism: după 1917, sistemul capitalist era supus, de asemenea, unei critici și unei opoziții atât din interior, pornind de la premiza că este apăsător și se autoperfecționează, cât și din exterior, din perspectivă comunistă și în special sovietică — o negare absolută. Cite semne de disoluție prezintă sistemele judecate în paralel la sfârșitul primului război mondial și, respectiv, la sfârșitul anilor '90?

Aciun se cuvine să constatăm din ce fel de concepție rezultă cartea *Despre Stalin și stalinism* a lui Medvedev și să admitem că are dreptul de a fi judecată pe criteriile a ceea ce și-a propus să fie; în acest caz "cheia" cărții trebuie căutată în interior¹², în cartea scrisă de un comunist dizident, pentru ceilalți comunisti, în încercarea de a le rălia voiața și inteligența pentru salvarea și menținerea sistemului. Și încă un detaliu care merită discutat: Roy Medvedev nu este istoric. Absolvent de filosofie, susține doctorat în pedagogie și are experiență în predarea istoriei în învățământul preuniversitar. Mai mult decât atât, declară: "N-am apelat la arhive, la «depozite speciale» sau la alte materiale secrete, despre care n-am nici o cunoștință. N-am lucrat conspirativ, pentru că aceasta ar fi însemnat să nu pot discuta cu prietenii ceea ce scriam. N-am solicitat și n-am primit din partea nici unei instituții oficiale vreun sprijin, dar nici nu mi s-au pus nici un fel de piedici"¹³. Sînt câteva elemente care iluminază mai bine aceste realități și declarații. Medvedev lasă să demonstreze în carte raiunea falsificării istoriei sovietice de așa manieră încît să se realizeze concordanța cu realitatea cultului lui Stalin. Riscăm să punem pe seama lui Roy Medvedev posibilitatea de a ghidi încrederea din "imperiu necesității" (al necesității istoricului de a recupera evidențele, faptele și de a se supune lor) în acela al "libertății" (de a crea fapte, probe; cazul "mărturisirilor" așa de controversate din timpul proceselor...).

În acest caz, arhivele și "depozitele secrete", pline de măsuri pot să nu fie luate în considerare și atunci postura autorităților sovietice păzind cu strictețe falsurile poate căpăta irizări comice. Evident, lucrurile nu stau chiar așa și Roy Medvedev precizează că N. S. Hrușciov, după ce a citit concluziile comisiei care a cercetat cazul asasinării lui Kirov, l-a încuiat în seiful său și a spus: "Asta timp cît în lume există imperialism, nu putem publica un asemenea document"¹⁴. Nu putem crede că Roy Medvedev și oricare alt istoric n-ar manifesta curiozitatea în legătură cu acest document, să zicem. N-or mai fi și altele? În condițiile date, de acces riguros reglementat și preferențial la informația despre perioada stalinistă, Roy Medvedev recuperează cît poate de la oamenii scăpați de vâhurile terorii — documente vii — și de la alte surse aflate oarecum "la vedere"; Georges Haupt remarcă însă în 1971 că Roy Medvedev ajunge să fie considerat între oameții cei mai bine informați din Moscova datorită interesului și curiozității nelimitate în legătură cu ceea ce scrie¹⁵. Cu toate acestea, subsoful tuturor variantelor cărții despre stalinism, inclusiv și mai ales cea românească, apare stric. Autorul nu vrea să-și desconscrie interdicțiile pentru a-i feri de represalii, presupunem. Apoi, el este preocupat constant în perioada elaborării cărții (începînd din 1962) să demonstreze că nu este în intenția lui să facă jocul dușmanilor din afară ai sistemului: al imperialiștilor. Frecvența trimiterii la clasici are și această funcție, în opinia noastră. Mai există și alt aspect al problemei. Roy Medvedev scrie despre Stalin și stalinism și într-o stare de nemulțumire față de ceea ce există în literatura occidentală și nu se referă numai la aceea a emigranților ruse, deformată prin ranchiună¹⁶. Nemulțumirea crește cristalizînd convingerea că numai rușii pot înțelege cu adevărat ceea ce s-a petrecut sub Stalin¹⁷. Cu siguranță, exagerază. Un singur exemplu poate fi relevant. La începutul anilor '60, istoricul, englez A. I. P. Taylor

scrie sub titlu: *Este Stalin un om de stat?*¹⁸. Multe din judecățile formulate rezistă timpului în ciuda faptului — recunoscut de A.L.P.Taylor — că el și ceilalți istorici occidentali trebuie mai mult să înținească ce este Stalin din efectele comportamentului său și din puține documente, dispărute, ce pot fi recuperate de după "cortina de fier". Poate că și această lectură i-a făcut pe Roy Medvedev să aducă mărturie internă cu asta singură?

Cert este că lucrarea *Despre Stalin și stalinism* este cartea victorii lui Roy Medvedev; în rigurozitate, celelalte cărți ale lui sînt idei prelucrate — componente ale acesteia. Varianta românească este una prescurtată a celeia franceză din 1971. Este varianta pregătită pentru publicarea în revista "Zaaria" din care s-a și făcut traducerea — o reușită a Margaretei Șipoș. Erorile reperiabile (p.217, 272, 276, 280, 329) pot să fie uneori atribuite tehnicienilor care au colaborat la apariția cărții; responsabilitatea celui care a dat "bun de tipar" rămîne fuțuragă. Sînt cazuri cînd o mică neglijență antrenează confuzii ample. Mulți cititori s-ar putea să nu-și dea seama repede că sub numele ciudat Deyther (p.276), spre exemplu, se ascunde biograful cunoscut al lui Stalin și Trotski, Isaac Deutscher.

Traducerea din rusește a variantei prescurtate prezintă și avantajul de a pune rezumarea afirmațiilor publicate de Medvedev în 1971 acum, în 1988. Aceasta implică menținerea integrală a premiselor din perioada 1962-1971, în ciuda faptului că derularea evenimentelor în U.R.S.S. prezintă și tendința distocării acestora. Se vede limpede că "dislocarea premiselor" este în conexiune cu erodarea sistemului socialist și că fenomenul tînde să fie perceput cu mai mare acuitate din afară. Se cuvine remarcat faptul că Georges Haupt, în 1971, în dezacord cu sistemul și fiind act de fapt că R.Medvedev și-a propus să scrie o carte *despre sistem* și nu o biografie a lui Stalin, apreciază lucrarea drept "un jalon în înțelegerea unei jumătăți de secol din istoria sovietică"¹⁹. Afirmatia rezistă și astăzi iar, metodologic, comportamentul lui este normal și admirabil; pe baza faptelor reevaluate, destrămă prejudecăți. Să mai adăugăm grija pentru judecata echilibrată, chiar în cazul lui Stalin. Există totuși un element care, în opinia noastră, dezavantajează varianta tradusă în românește. El ține de arta autorului de a se organiza. Este normal ca, propunîndu-și să scrie despre stalinism, să focalizeze analiza asupra dimensiunii terorii în acest fenomen. Se ajunge însă la pagini întregi cu nume ale victimelor terorii și la repetarea multor nume în cadrul diferitelor capitole. Înțelegem că apelul metodei în mediul sovietic — mai ales în cel publicistic — este mai mare decît în mediul românesc. Fiecare nume este în acest caz un univers de suferință atroce, dar "inventarul" nu este de dorit și rămîne oricum incomplet. Vedeam mai potrivită o listă anexă și discutarea cazurilor care să ajute mai mult la punerea în evidență a amplitudinii terorii. Acestea sînt observații care țin de aprecierea lucrării din perspectiva a ceea ce și-a propus să fie.

Pentru a înțelege de ce lucrarea nu oferă calea ieșirii din sistemul care naște monstruoziții ca stalinismul, trebuie remarcat mai întâi faptul că Medvedev vede sistemul bun și perfectibil. Premisele de la care pleacă merită o discuție mai largă. Acum este suficient să semnalăm numai faptul că de mare importanță devine aprecierea situației din 1917 și în special a evenimentelor din octombrie — noiembrie. Ce a avut loc în octombrie 1917? O lovitură de stat? O contrarevoluție? O revoluție? Analistii perioadei, mai vechi și mai noi, de concepții diferite, sînt în dezacord și să admitem că firescul controversei vine din evaluarea acestor dar diferințiat a probelor; fiecare propunîndu-și să trîie documente. Tot adevărat este faptul că pe măsura erodării sistemului, balanța tînde să incline mai vizibil spre aprecierea de "lovitură de stat" și chiar "contrarevoluție". Dar dacă momentul, în complexitatea lui, prezintă deopotrivă cele trei faze? Ne atrage atenția faptul că uneori găsim la același autor și chiar pe aceeași pagină folosite cîte două din cele trei descrieri de mai sus²⁰. Pentru Roy Medvedev nu există dubii. În octombrie a fost o revoluție; revoluția a-a fost un eveniment inevitabil, ci "una din dezvoltările posibile ale situației existente. Evenimentul a-a fost nici împlinitor, nici absolut necesar; ca orice fapt în istorie a fost deopotrivă fructul hazardului și al necesității"²¹. În această apreciere, găsim cu siguranță una din "cheile" cărții pe care o discutăm. Întreaga perspectivă asupra dezvoltărilor ulterioare, inclusiv asupra stalinismului, este marcată de această "cheie". Astfel, pentru Medvedev există compatibilitate între sistem și democrație în ciuda faptului că se mențin din prelușele dictaturii precum partidul unic. El operează distincția între dictatura lui Lenin — una "rațională" și aceea "arbitrară" a lui Stalin. Nu vede posibilitatea trecerii de la un tip la altul ce avînd originea în public (de stat); din această perspectivă, se nasc întrebări care ne confruntă pe toți, inclusiv pe Roy Medvedev. Ceea ce se împlinise după moartea lui Stalin în U.R.S.S. era echivalent cu o democratizare, sau fasenna slăbirea de temporară a controlului? Care sînt limitele acestei slăbiri, și ale "destalinizării", în genere? Trece ele de tipul de dictatură instituit de Lenin? Care sînt și cum se explică rezistențele psihologice în fața "destalinizării" și a *transfecției spre pluralism* — etapă pe care o vedem distinctă de aceea a "destalinizării"? Ne atrage atenția faptul că făcînd ceea ce face adică pornind se la premiza că în octombrie 1917 a fost o revoluție proletară a cărei natură este democratică și umanitară și scriînd cartea despre stalinism — Roy Medvedev creează premisele ieșirii din sistem

și a negării acestuia. El însă nu iese din sistem. Și, din nou, felul cum discută problema centralismului în partidul bolșevic și în statul sovietic trimite la opțiunile inițiale și este relevant. Este vorba de o apreciere a dreptății preluării puterii în octombrie 1917. De aici, el se delimitază de toate celelalte critici din afară care, cronologic, încep cu Karl Kautsky și Roza Luxemburg. Și Medvedev constată că Roza Luxemburg și K. Kautsky au dreptate "teoretic", dar că centralizarea puterii și limitarea democrației erau "nu numai firești, ci chiar necesare" în condițiile victoriei revoluției și a războiului civil (p.307-308). Scopul dimensiunea dezacordului în creșterea între minoritatea organizată și masa populației? Înclinăm să credem că da din felul incomplet, cel puțin, în care explică noua politică economică (NEP). Și apoi: autorul dovedește sesizarea corectă de către Lenin a dezavantajelor centralismului excesiv ce va deveni absolutism sub Stalin dar nu există, evident, nici un semn că opoziția față de centralism a lui Lenin ar merge până la acceptarea pluralismului, sau că i-ar fi plăcut lui Roy Medvedev să meargă...; n-ar mai fi fost dictatura proletariatului. Până aici merg și Lenin și Medvedev. De aici rezultă partea greu digerabilă a cărții: citate lungi din Lenin și din alte documente de partid care creează atmosfera de învâlmăit politic (p.85, 105). Utilizarea unor statistici cu efecte îndolmice o dată ce s-a demonstrat convingător amplitudinea minciunii și a falsificării. Ca urmare, "limba de lemn" a perioadei tinde să se prelungească în analiza ei tirzie. Când autorul reprezintă lui Stalin că nu dialoga cu mulțimea și nu mergea în înțelegere (p.296) deoarece magnitudinea forței lui se manifesta în grupuri mici și în capacitatea de a rămâne în umbră²², cititorul român, cu experiența prelungită a... "vizitelor de lucru", sesizează prompt inconsistența reproșului și inadecvarea umbrului de analiză. Există apoi aspecte ale lucrării care nu sunt lipsite de nuanțe stranie. Un intelectual cu o asemenea penetrabilitate și forță a argumentării să nu sesizeze eroarea colectivizării așfi de scump plătită cu destine umane sfîrșite și avînd drept consecință anulara potențialului agrar care îl fascinasese așfi de mult pe Hitler? Dificultățile hrînirii populației sovietice sînt de multă vreme de notorietate internațională. Pare, de asemenea, ciudat că o așa capacitate de sesizare a genocidului cultural să fie însoțită de preluarea din limbajul perioadei analizate a ideii despre "prietenie" între popoarele sovietice. Se văd dificultățile colosale ale rezerării Unirii pe baza unui consens; aceasta arată că experiența perioadei analizate de Roy Medvedev a erodat masiv din însăși baza consensului...

Totuși cartea se citește cu interes și cu folos și acum și aceasta deoarece autorul are tăria de a prezenta punctul său comunist de vedere în dezacord cu altele în problema birocrăției și a nomenclaturii²³, a naturii de clasă a stalinismului, a rostului "măsurătorilor" în procesele din perioada stalinistă etc. Când autorul, în contradicție cu Iliu Etreburg, constată că stalinismul a lovit nu numai generații de oameni, ci și ideea de socialism sîntem trimisi din nou la opțiunile inițiale.

Lectura plăcută este ajutată și de arta lui Roy Medvedev de a caracteriza și a fi relevant. Ca un exemplu, biografia lui Trotski i-au pus adeseori în lumină aroganța și lipsa de simț practic dezavantaje pentru mintea lui sprintenă. Detaliul venirii lui Trotski la ședințele Biroului Politic cu un roman franțuzesc în mînă și cufundarea lui în lectură, simulează cu ignorarea discuțiilor și a partenerilor (p.59), sînt relevante. Apoi, există secvențe ale cărții care vădesc o reală capacitate de convertire a tragicului — și toată perioada stalinistă este marcată de un tragicism neasemuit — în comic. Sînt edificatoare în acest sens episoadele cu bătrîna acuzată de "trotskism" care, neînțelegînd noțiunea, se apără disperată spunînd că la ei în sat bătrînii nu sînt făcuți tractoriști și nici ea nu este... (p.213); sau "explicarea" neîmplinirilor zibnice în colhozuri cu ajutorul "activităților diversioniste și contrarevoluționare"...

Cînd trebuie să pună în evidență dimensiunea tragică, Roy Medvedev știe să și aleagă mijloacele; teroarea cuprinzînd și copii între 10 și 12 ani (p.215) completează cutremurător tabloul; "activitatea obstească" a vastei rețele de informatori sugerează profunzimea deteriorării relațiilor dintre membrii societății și acțiunea sistematică de distrugere a societății civile — obstacol în fața puterii absolute și a conșperii tot... absolute a deținătorilor ei.

Există pagini ale cărții în care explicația autorului cuprinde așfi de bine realitățile. Lipsa de umanitate a lucrătorilor N.K.V.D. față de... apropiații lor — deținuții — își are originea mai ales în teama acestor lucrători de a nu ajunge în locul deținuților (p.252-253). De ce n-a fost înălțurat Stalin? Se întreabă și Roy Medvedev și pune cu filă mesajul cehistului Aruczov, scris cu propriul sînge în celulă: "Un om cînsit trebuie să-l ucidă pe Stalin" (p.189). Medvedev constată corect că după 1934 înălțurarea lui Stalin nu se putea face decît prin forță (p.332); că, probabil, au existat oameni în stare să o facă; "dar i-a oprit nu așfi teama pentru viața lor, ci imposibilitatea de a prevedea consecințele unei asemenea paș" (p.299); că nu toți — cei mai mulți, credem — înțelegeau că, de fapt, Stalin înălțurase "o lovitură de stat" (p.332). Rezultă astfel domnia unui "... om de oțel asupra unui popor de mînat" — imaginea aparține istoricului A. J. P. Taylor — cu duritățile cumplite ale unei asemenea înălțiri.

Adeseori cititorul simte deasupra paginii lui Roy Medvedev capacitatea acestuia de a așea cercetarea, prin întrebări bine puse, în direcția în care există senza dobîndirii certitudinilor (p.342-344).

Altceon. Impresia este derutantă; după o reflecție scurtă asupra utopismului proiectului leninist (p.343), Medvedev dă a înțelege că situația proiectului ar fi fost cu totul alta dacă Lenin apuca să scrie volumul al II-lea

Acum avem "o înălțime" mai bună, o perspectivă mai potrivită asupra fenomenelor. Care era percepția contemporanilor evenimentelor? O observație prealabilă poate avea rostul ei. Consolidarea Partidului național-socialist pregătirea lui pentru preluarea puterii în Germania — coincide cronologic cu tranziția de la ideea revoluției mondiale, la necesitatea construirii socialismului într-o singură țară — U.R.S.S. Și mai interesant: cucerirea conservatoare germană văd în Partidul național socialist "bolșevism în ambalaj naționalist"²⁹. Pe de altă parte, emigrația rusă vedea în stalinism o formă rusă de fascism și N. Berdiaev notă în 1937: "... toate caracteristicile fascismului sînt reperabile aici [în stalinism — a.n.s.]: un stat totalitar, capitalism de stat, naționalism, «liderism» și tineret militarizat..."³⁰. Din punctul nostru de vedere, nu interesează acum pînă unde rezistă aceste descrieri, ci faptul că s-au făcut și că ele concretizau percepția unor fațete ale fenomenelor care incitau la utilizarea comparației. Aici se impun observații care tin de aprecierea regimului sovietic. Este el unul totalitar din 1917 încercat? Cum trebuie caracterizat acest regim înainte de Stalin și după 1953? Părerile sînt împărțite și în U.R.S.S. și în afară. Din perspectiva noastră, se vede limpede că adîncirea analizei impune diferențieri de apreciere a etapelor regimului sovietic și previne procesul de mitizare a ideilor, a aceleia de totalitarism în cazul în specie. Se mai vede tot așit de clar că regimul sovietic putea prezenta momente de relaxare (slăbire a controlului asupra individului, liberalizare) în interior și, în același timp, putea proiecta în afară stalinism. Există și cazul caracterizat prin intensificarea trăsăturilor sistemului proiectat după al doilea război mondial. Albania anilor '80-'90 apărea lumii ca un sistem dictatorial mai draconic: decît fusese al lui Stalin. Dar România?

Un punct de vedere exprimat la începutul anilor '90 cel al lui Milovan Djilas, merită o mențiune aparte. El argumentează că *totalitarismul de tip leninist* (subl.n.s.) se dezintegrează așit în Uniunea Sovietică, cît și în afară, în special în Europa centrală și de est³¹. Djilas își delimitează strict analiza, concentrîndu-o asupra acestui tip de totalitarism și se întreabă semnificativ: "Ce este totalitarismul? O tiranie veche în condiții noi sau un fenomen nou?" Ajunge la concluzia că totalitarismul leninist, cel impus de Uniunea sovietică Europei de est "este, fără îndoială, cea mai completă și plină de succes tiranie a epocii industriale". El formulează trei caracteristici ale acestui tip de totalitarism³²: "1. Formarea și consolidarea unei burocrații de partid («avangarda proletariului», «noua clasă», «clasa burocratică», «partocrație», «clasa politică», ca o categorie privilegiată. 2. Autoritatea absolută a burocrației de partid ca instrument al schimbării sociale și al guvernării societății. 3. Monopolul burocrației de partid în manipularea sfoacelor cheie ale economiei, sau în limbajul burocratilor a «proprietății socialiste»"³³.

Efortul lui Milovan Djilas de a descifra logica sistemului sovietic, una din perspective a căreia prezentul să fie inteligibil și viitorul previzibil, pune în evidență persistența caracterului său totalitar după Stalin. De altfel, starea actuală a procesului de destalinizare, unul în curs de desfășurare, îngustează progresiv terenul controversei. Aceasta nu înseamnă că sistemul a intrat într-un imobilism de durată. Și Milovan Djilas și alți cercetători remarcă mobilitatea componentelor sistemului, găsind cu totul semnificativă observația formulată de Françoise Thom potrivit căreia în regimul sovietic, la sfîșitul anilor '80, binomul teroare-ideologie, reperabil în toate regimurile totalitare, persistă modificat. Se remarcă o slăbire a terorii și o amplificare a ipocriziei³⁴. Convergența cu aprecierile lui M. Djilas este izbitoră. Și Djilas remarcase, discutînd posibilitățile sistemului sovietic, faptul că în U.R.S.S. se accentuează tendințele imperialiste, se desintegrează progresiv totalitarismul de tip leninist și această desintegrare exprimă slăbiciunea sistemului și efortul de adaptare al oligarhiei de partid. Se transformă ideologia într-un cod ritual. El constată că tot mai puțini cred în Uniunea Sovietică și că nu mai există marxisti, nici leninisti în Uniune. Nimeni nu îndrăznește să afirme necredința cu cîteva excepții onorabile ale disidenților. Și Djilas ilustrează afirmațiile, întrebîndu-se retoric: ce fel de societate fără clase există în U.R.S.S. cînd orice capitalist poate invidia poziția privilegiaților regimului?³⁵. Ce fel de prietenie între popoare realizată prin ocupația militară și prin strangularea celorlalte partide comuniste și muncitorești?

Și Milovan Djilas "din interiorul sistemului și alți analiști — din afară — remarcă ambițiile militare colosale" ale Uniunii Sovietice și semnificația schimbării bazei puterii imperiale de pe ideologie pe puterea armelor³⁶. Observațiile lui Djilas însă talonează într-o direcție pe care găsim unul din elementele care incită la compararea celor două sisteme totalitare. El prevede că există probabilitatea ca desintegrarea totalitarismului de tip leninist să aducă mai curînd "noi furturi și vîrsări de sînge decît pace și liniște și aceasta nu numai datorită faptului că burocrația de partid se teme de moarte, ci și din cauză că această desintegrare poate fi percepută eronat de «cealaltă parte» [citezee lumea neocomunistă — a.n.s.] ca «o bună ocazie» pentru a impune propria ei dominație"³⁷. Sînt aproximații a ceea ce s-ar putea înfîptui pornind de la realitatea că așit totalitarismul de tip nazist, cît și cel sovietic sînt părți integrante ale lumii; încercarea de a descifra cauzele și natura național socialismului, după prăbușirea militară a Germaniei în 1945, a înregistrat performanțe notabile prin detașarea acestuia de problema germană; prin înțelegerea faptului că există o problemă a nazismului care trebuie eradicată și o problemă a Germaniei care trebuie rezolvată în interesul păcii Europei și a lumii³⁸. Acum, la dezintegrarea totalitarismului comunist, lumea

științifică și lumea, în genere, descoperă că problema Uniunii Sovietice are nenumărate componente în spațiul sovietic propriu-zis și în cel anexat după al doilea război mondial.

Așadar, am reunit elemente destinate să pună în evidență cu mai multă precizie termeni comparației: *acum comparăm totalitarismul extremei drepte — nazismul — cu cel al extremei stângi — comunismul*³⁹. Se impune, de asemenea, observația că analizate în timp, diacronic, posibilitatea de a compara totalitarisme și modalitatea practică a operației integrează etape și dificultăți specifice. Astfel, s-a practicat pe măsura consolidării celor două regimuri ca regimuri totalitare⁴⁰ pentru că ieșeau în evidență chiar unele elemente superficiale care incitau în această direcție; vom insista mai jos asupra unora din ele. A fost stimulată folosirea comparației când cele două sisteme totalitare s-au apropiat pe planul politicii externe — Pactul Ribbentrop-Molotov din 23 august 1939. Un moment părea să lumineze scurt asupra lumii și mai ales asupra Europei centrale și de est: *extrema tangatur...*

Literatura despre totalitarism și compararea celor două tipuri de totalitarism atinge cote impresionante pe timpul războiului rece și după aceea: abia în această fază opoziția dintre democrații (democrație) și totalitarisme (totalitarism) devine relevantă. Este ideea fundamentală introdusă în titlul lucrării lui Raymond Aron — *Democrație și totalitarism*⁴¹. Două observații se impun în acest punct al demonstrației. Pe de o parte, *tenacitatea și starea de spirit* care incită la analiza comparată a celor două tipuri de totalitarism trimit la antecedente în istoria relațiilor internaționale: analogia nu este arbitrară, ci cu țile. Astfel, când în timpul marelui război din 1914-1918 se prăbușea unul din pilonii Antantei "sub propria greutate" — Rusia cu revoluțiile ei — și S.U.A. înlocuiau pilonul, propaganda aliată a putut să dezvolte viguros tema luptei *democrațiilor împotriva autocratelor*. Nu discutăm acum faptul că în această fază propaganda *ține* să creeze o lume supranaturală, paralelă cu realitatea, și că toate țările beligerante erau confruntate cu o amplificare a controlului public (de stat) în dauna libertății individuale. "Criza democrației", sintagmă frecventă la sfârșitul războiului și mai ales după aceea, trebuie analizată fără a oculti fenomenul semnalat mai sus. *Acum* este important de precizat faptul că structurarea și destrucționarea alianțelor în timpul războiului al doilea și după aceea lasă indubitabil impresia continuării unor tendințe mai vechi. Refacerea Antantei, în condiții noi, schițată prin ideea de Locarno orientat, epușază lamentabil în august 1939 și reușește în 1941-1942: se numește Coaliția Națiunilor Unite. Coaliția este a națiunilor unite împotriva regimurilor totalitare, dar este incomodă de rostit, fie și la nivelul propagandei, ideea de luptă a democrațiilor; Prezența U.R.S.S. în alianță se bazează pe presiunea pericolului german și pe impresia, care se va dovedi falsă, că regimul sovietic poate să se schimbe în direcția democratizării până la parametri acceptabili pentru puterile anglo-saxone. Când pronația s-a revelat falsă, începe "războiul rece" și coaliția Națiunilor Unite *ține* să capete, după război, o omogenitate ideologică comparabilă cu aceea a Antantei după 6 aprilie 1917 — data intrării în război a S.U.A.; democrația (democrațiile) se poate opune totalitarismului (totalitarismelor), ceea ce R. Aron a conceput corect, în opinia noastră.

Pe de altă parte, lucrarea lui R. Aron, de substanță între cele de specialitate și în sensul că autorul probează capacitatea remarcabilă de a-și organiza terenul de investigație, de a separa cu precizie local și extensivitatea unui punct de vedere propriu, semnalează și unul din obstacolele majore în fața comparației totalitarismelor nazist și comunist. Cum se compotom cele două totalitarisme, se întreabă autorul, când regional național socialist s-a avut cum să se dezvolte precum cel sovietic⁴²; s-a beneficiat deci de zase ani de pace după care, din 1939, s-a angajat într-o aventură militară care i-a adus și prăbușirea. Nu are o istorie care să poată permite înțelegerea fazelor succesive ca în cazul celui sovietic. Ca urmare, autorul crede că analiza sociologică comparată nu este suficientă și trebuie recurs la alte metode de înțelegere: istoria și ideologia. Nu urmăm acum articularea punctului de vedere al lui R. Aron; o vom face comparându-i efortul și rezultatele cu alți analiști ai totalitarismelor. Acum interesăm semnalarea obstacolului într-o fază în care regimul sovietic își revela semnele de declin cu zgârcenie și numai cercetătorilor cu un simț iertă din comas al devenirii istorice. De asemenea, interesează sublinierea schimbării de perspectivă în deceniul opt al secolului când destrucționarea totalitarismului comunist se desfășoară cu repeziune. Această înțepătură simplifică numai parțial analiza comparată a celor două tipuri de totalitarism în sensul clarificării ciclului unuia din termeni.

De altfel, trebuie remarcat faptul că cercetătorii, hotărâți să folosească conceptul, i-au explorat profunzimea și capacitatea de cuprindere. Întrebându-se care sînt trăsăturile care, reunite, permit diagnosticarea de regim totalitar, au constatat că în cele două spații (german și sovietic) există, deopotrivă, posibilitatea de a stabili asemănări dar și distincții. În ambele spații, s-a identificat existența monopolului puterii în mîna unui partid unic; că partidul unic este armat cu o ideologie care *ține* să devină adevărul oficial de stat; că partidul unic *ține* să se suprapună cu statul și că statul își rezervă astfel monopolul forței; că și al mijloacelor de convingere; că în acest stat activitățile economice și profesionale sînt subordonate statului care, impregnat cu o ideologie oficială, le ideologizează; că activitățile desfășurîndu-se într-o subordonare față de stat și de ideologia lui oficială, o greșală comisă în domeniul

economice și profesionale este în același timp o greșală ideologică. "De aici rezultă o politizare și o transfigurare ideologică a tuturor greșelilor posibile ale indivizilor și, în concluzie, o dublă teroare: politică și ideologică".⁴²

Lucrarea care se constituie într-un moment distinct al posibilității analizei comparative este semnată Hannah Arendt și poartă titlul *Originile totalitarismului*.⁴³ Elevă a lui Karl Jaspers și Martin Heidegger, cu doctorat la Universitatea din Heidelberg, refugiată apoi în S.U.A. și profesoară la Universitatea din Chicago, H. Arendt operează o comparație a totalitarismelor de tip nazist și comunist mai ales din perspectiva a două trăsături ale regimurilor totalitare: teroarea și ideologia. Desi controversate, părțile autoarei au rămas de neocolit în analiza sistemelor totalitare. Raymond Aron⁴⁴ îi contestă dreptul de a compara regimurile în ansamblu, pornind de la asemănarea perioadelor de teroare a acestor regimuri: 1941-1945, pentru Germania și 1934-1937, pentru Uniunea Sovietică. Walter Laqueur⁴⁵ constată că H. Arendt a mers cu mânia comparării până la egalizarea nazismului, fascismului și a comunismului. Avem aici semnalată una din tendințele prezentate la autorii care se ocupă de totalitarism: aceea de a lua în considerare nu numai specificitatea totalitarismului, ca fenomen, în raport cu alte forme de tiranie, ci și specificitatea fiecărei forme de totalitarism. Această specificitate apare vrednică de evaluat din perspectiva aprecierii că natura oricărui sistem politic depinde, în parte, de valorile pe care cetățenii națiunii respective le au, de *experiența istorică* a acestora.⁴⁶ Important nu este să acceptăm consensul cercetătorilor, nu va veni niciodată. Cercetarea onestă și eficientă între aceste limite ale comparatismului, între ipostaza egalizatoare și aceea a imposibilității de a compara fenomene unice, are sansa evaluării tot mai precise a probelor și a recuperării măsurii drepte a lucrurilor. Nu rare sînt cazurile cînd cercetări sub incidența explorării unicității fenomenelor au rezultate care, la un alt nivel, incită, de asemenea, analiza comparată. S-a afirmat că fascismul — național socialismul în apăs — apare ca o crimă instituționalizată și un naționalism exacerbat (H. Michel), iar propaganda regimului ca o mică instituționalizată (J.-P. Sartre).

Un Milovan Djilas constată, la începutul anilor '90, că în U.R.S.S. privilegiul americanilor sînt gata să recurgă la cele mai sovietice "valori"; că înfloresc naționalismul de mare putere care ia forma "patriotismului sovietic" și a idealizării statului sovietic; că este tolerat naționalismul Rusiei Mari... Un naționalism exacerbă pe fondul "pietrificării" ideologice?

Amplificarea ipocriziei constatată de Françoise Thoni la sfîrșitul anilor '90 este echivalentă cu instituționalizarea minciunii?

Confirmarea și amplificarea cifrelor celor cîștigați prada terorii ca urmare a revelațiilor "transparenței" regimului sovietic din ultimii ani, cifre care se ridică la zeci de milioane (40 de milioane — Roy Medvedev)⁴⁷ lăsa suficient spațiu aprecierii de "crimă instituționalizată". Evident, nu sînt cîte milioane de victime s-ar fi înregistrat în cazul în care totalitarismul nazist ar fi avut șansa să dureze pînă la prăbușirea de sine și nu ar fi succumbat sub presiunea militanței a Națiunilor Unite, în 1945.

Așa revenit astfel pe traseul elementelor care au impulsivat și incitat la abordarea comparată. Una din acestea îl constituie, fără îndoială, prezența lui Hitler și a lui Stalin în fruntea regimurilor totalitare; personalități puternice și nu neapărat eroi pozitivi. Ei se recunosc între ei ca atare și credea, fiecare în țara lui și cu metode instructive și asemănătoare, o atmosferă care determină aprecieri reciproce favorabile. Nu este semnificativ faptul că ajung la Moscova pentru a semna pactul cu Molotov (23 august 1939) Ribbentrop *se simțea între ei la?* Apoi, pentru analiza perioadei staliniste apare izbitor detaliul oferit de Albert Speer că Hitler vroia să fie cunoscut ca "omul de oțel..." Mai mult decît așt, Hitler era gata să ia în considerare alternativa păstrării lui Stalin în funcții de răspundere asupra teritoriilor ruse cucerite... Se știe că Stalin a avut încredere în Hitler; poate prea multă.

Lipsește o lucrare românească asupra cultului personalității în secolul al XX-lea. Alctuirea ei pe temeuri științifice nu se poate concepe decît ca istorie comparată, iar cele două profiluri luate în discuție — Hitler și Stalin — nu pot lipsi. Din unghiul nostru de vedere, al comparației totalitarismelor de tip nazist și comunist, prezintă importanță faptul că disponibilitatea pentru analiza comparată la analistii fenomenului totalitar rezultă și din realitatea că unii exponenți ai acestor regimuri sînt ei înșiși asemănători; că similitudinile există și se impun ca atare contemporanilor, mai întîi. Mai tîrziu, adîncirea analizei acestor regimuri pune în evidență și alte elemente care au putut scăpa contemporanilor, ele privesc mai ales comparația posibilă cu regimul sovietic sub conducerea lui Stalin. Acum se vede mai bine că Lavrenti Beria organizase poliția politică (N.K.V.D.) între 1942 și 1946 ca un veritabil stat în stat; performanța este în multe privințe asemănătoare cu a lui H. Himmler în regimul național socialist; că Andrei Yamurjevici Vișinski și Roland Freister, în calitate de procurori generali în cele două regimuri totalitare au constituit efectiv și în mîiere în multe privințe similare la concretizarea ideii că sefi acestor regimuri sînt deopotrivă izvorul legii; că voința lor trece peste lege; că la ambele regimuri putem vorbi de ficțiuni constituționale. Ambii au pus inteligență și violență în servirea sefilor lor politici Stalin și Hitler; că activitatea lui

Postkrebitev, ca secretar al lui Stalin și a lui Bormann ca secretar al lui Hitler conțin elemente relevante pentru compararea regimurilor și a sefiilor idolatrizați ai acestor regimuri. Exemplele ar putea continua.

Adâncirea analizei a permis lărgirea discuției asupra bazei de sprijin a celor două regimuri totalitare cu posibilitatea implicită de a semnala asemănări și a opera distincții, deci de a compara cele două totalitarisme. Literatura asupra nazismului, mai ales cea mai recentă⁴⁸ argumentează temeinic performanța Partidului național socialist de a fi un partid al poporului (*Volks Partei*), de a avea apel în toate straturile sociale germane. Pe de altă parte, există în literatura despre sistemul sovietic percepția că și în totalitarismul de tip leninist "tirul nu este numai tiru, ci *lider de mișcare* [subl.ns.] și conducător al unui strat social conducător"⁴⁹. Se conturează astfel un nou unghi sub care operează comparația între cele două totalitarisme și o tansă în plus pentru a semnala zone controversale încă privind natura fiecăruia din ele. Care este raportul între *mișcare* și *partid politic* în fiecare dintre totalitarisme? Contribuie ambiguitatea acestui raport la instituirea tiraniei absolute a liderului și la blocarea oricărei opoziții posibile? În care din aceste totalitarisme — din acest unghi — distanța între cuvântul rostit și realitate este mai mare? Această adâncire a analizei și dobândirea "distanței necesare" și prin trecerea timpului și prin revelațiile "transparenței" tot mai ample a regimului sovietic actual permit judecarea în mai bună cunoștință de cauză a "entuziasmelor" pe care s-a clădit regimul totalitar condus de Hitler și Stalin. Care este segmentul real al populației din cele două spații politice — Germania și U.R.S.S. — ale cărui așteptări s-au proiectat și înmăncat în persoana fiecăruia dintre dictatori? Cunoașterea precisă a acestui segment va arunca o lumină binefăcătoare asupra "rezistenței psihologice" la denazificare și la destalinizare, va contribui la îmbunătățirea explicației prelungirilor actuale ale hitlerismului și stalinismului. De asemenea, asistăm la îmbunătățirea analizei comparate a corifeilor celor două regimuri în ipostaza de conducători militari. Cât realism în analiza de către ei a raportului forțelor beligerante? Ce disponibilități există la fiecare în privința ascultării și utilizării experților? Răspunsurile corecte la întrebări de acest tip fac parte din procesul stabilirii precise a responsabilităților și a meritelor și din înțelegerea mai profundă nu numai a celui de al doilea război mondial, ci și a comportamentului celor două regimuri totalitare în condiții excepționale de război; a atitudinii conducătorilor regimului față de una din instituțiile de bază — *armata* și a rolului acesteia în organizarea opoziției față de sistem. Din acest unghi, diferențierile — parte a analizei comparate — se pot dovedi deopotrivă de relevante. În sfârșit, aceeași adâncire a analizei mai pune în evidență o similitudine încă insuficient explicată: disprețul și neîncrederea celor doi conducători de regimuri totalitare față de regimurile democratice. Ce parte a defectelor reale ale sistemului democratic se reflectă în această atitudine? Există o eroare de diagnostic la reții regimurilor totalitare? Se poate discuta această eroare și în afara rezultatelor celui de al doilea război mondial?

Revenind la analiza comparată a "distanței" dintre *cuvânt* și *realitate* în cele două tipuri de totalitarism, semnalam posibilitățile ample de a le compara din unghiul ideologic și mai ales a binomului *ideologic* (*propagandă*) — *teror*. Din orizontul politologic, diferențele sînt minime, iar asemănările sînt izbitoră⁵⁰. Ambele ideologii — mesianice —, un fel de "religii răsturnate", răspund nevoii umane de a crede și promit faul pe pămînt, o "nouă ordine" comunistă sau fascistă. Rămîne istoricului sarcina de a analiza maniera coerentă în care propaganda, spre exemplu, a contribuit la edificarea monstruoasă a puterii în fiecare din regiunile totalitare, la depersonalizarea individului și la masificarea societății; de a analiza comparativ omogenizarea societății rivnă și realizată în ambele regimuri, dar din comandamente ideologice diferite. R. Aron a remarcat judicios faptul că ambele regimuri apar dintr-o voință revoluționară. În cazul celui sovietic, această voință este inspirată de un scop umanitar: crearea unui regim în care *toți oamenii ar fi avu acces la umanitate*. Pentru realizarea acestui scop subtil s-a recurs la metodele cele mai necruțătoare. În cazul celui național socialist, voința revoluționară tînde la refacerea unității morale a Germaniei și la lărgirea spațiului vital al poporului german⁵¹. Dar dacă spunem că în cadrul ambelor regimuri totalitare se tînde, în ultimă analiză, la recuperarea și extinderea stăului de mare putere? Rezultatele concrete ale acestei stădanii nu ne refuză alternativa și nici nu invalidează caracterul utopic al proiectelor. Dimpotrivă. Pe traseul acestei alternative rîmîn de lămurit cîteva aspecte fundamentale. Dacă admitem că ambele regimuri totalitare sînt revoluționare și sînt cel puțin în accepțiunea de *negare* și *rupere a legalității existente* la un moment dat, rîmîn de lămurit și de diferențiat atitudinea lor față de ideile Revoluției franceze din 1789.

Focalizarea cercetării în această direcție poate adăuga detalii relevante în legătură cu problema controversată privind momentul "devierii" istoriei universale: cel al Revoluției franceze? Cel al totalitarismelor? Și de aici: în ce măsură regimurile totalitare rup cu tradiția sau își reconstituie legitimitatea cu această tradiție. Caracterizarea național socialismului drept o "revoluție conservatoare"⁵² rîmîne o *sugestie* de fructificat în istoria universală scrisă în România.

Reconectarea la tradițiile Rusiei țariste a regimului stalinist, în condiții speciale, atrage atenția în aceeași măsură ca mențiunile repetate ale lui Hitler în legătură cu necesitatea continuării operei lui Frederic cel Mare³³. Prețuirea tradiției în sine rămâne controversată.

Tot în această direcție a cercetării mai rămâne de explicat un paradox din perspectiva cărui cele două sisteme totalitare se pot analiza comparativ. Pe de o parte, în ambele sisteme credibilitatea se obține și prin recurgerea la autoritatea științei. Pe de altă parte, în ambele sisteme — se referim în speță la cel național socialist și la cel sovietic sub conducerea lui Stalin³⁴ — există tendința respingerii nouității în știință sau a subestimării valorii ei. Este suficient să amintim locul cercetărilor de fizică nucleară în prioritățile lui Hitler și subestimarea cercetărilor genetice de către Stalin. Probabil explicația trebuie căutată în "pietrificarea" ideologiei menționată de Milovan Djilas și în proiectarea utopică în afara realității; în distanțarea nerezonabilă față de realitate.

Așadar, am pornit de la analiza a două volume a căror aparțină coscristență, în opinia noastră, realitatea conjuncturală care iluminează mai puternic similitudinile decât diferențele dintre sistemele totalitare. Am pus conceptul de totalitarism în ipotezele multiple repetate de noi: de descriere a realității edificării regimului fascist italian; de surprindere — nu fără nuanțe peiorative — a asemănărilor dintre totalitarismul național socialist și a celui de tip leninist în genere și stalinist în speță și, în sfârșit, de insuficiență și incapacitate de a cuprinde realitățile de o complexitate în creștere puse în evidență și prin aprofundarea analizei.

Insistând asupra virtuților și problemelor analizei comparate a totalitarismelor, am subliniat utilitatea comparării mai ales a totalitarismului național socialist cu cel de tip leninist, sisteme care și-au proiectat forța ideologiilor lor și forța brută, propriu-zisă, asupra Europei centrale și de sud est, amplificând tragediile individuale și conferind tragediei un caracter endemic. Tendința retragerii în neutralitate a țărilor din zonă constată de noi în 1936-1937³⁵ exprima incomoditatea zonei în fața perspectivei confruntării ideologice și militare a Germaniei și a U.R.S.S. Desfășurarea ulterioară a evenimentelor dovedește îndreptățirea reacției țărilor din zonă.

Trecând în revistă parte a literaturii în care se utilizează analiza comparată a totalitarismelor, am încercat să acredităm ideea că dacă admitem ca adevărată afirmația că istoria contemporană poate fi înțeleasă mai ales ca istorie universală, atunci folosirea comparatismului este de neevitat; că a compara înseamnă a stabili deopotrivă similitudini și distincții și, ca urmare, înseamnă amplificarea profunzimii cunoștințelor noastre și a puterii și clarității opiniilor noastre. Am încercat, de asemenea, să formulăm din problemele controversate și să semnalăm direcții care așteaptă analiza noastră tematică alinând efortul cercetătorilor din alte medii culturale. Ne-au atras atenția, spre exemplu, similitudinile proceselor de denazificare, destalinizare și de eliberare intelectuală de moșteniri ale trecutului în țări din Europa centrală și de sud est și în special în România aflate în tranziția spre democrație, pluralism și economie de piață. Mărturisim sensibilitatea noastră la dimensiunea tragică semnalată de una din întrebările lui Roy Medvedev (p.342): "cum poate fi ferit statul revoluționar de degenerarea, de transformarea lui din servitor în stăpân al societății?" Întrebarea are rezonanță și în legătură cu modul național socialist și pune în evidență edificarea monstruoasă a puterii împotriva personalității umane pe care vroește să-o protejeze împotriva incomodității responsabilității aferente libertății (Eric Fromm). Am mărturisit gânduri și neliniști care tin de perceperea totalitarismelor ca *lumi în sine* și ca părți ale lumii noastre. În ultima analiză, chiar discutarea între confrați a erorilor noastre de percepție poate fi benefică însemnă aprofundării analizei: aceasta este esențial.

Iasi, 1991

NOTE

1. Un început de analiză a acestor studii vezi și în I. Ciuperca, *Regimul național-socialist, regim totalitar (I, II)*, în ASUI, tom.XXXVI, 1990, p.78 și urm.; tom.XI, 1994.
2. Howard D. Mehlinger, *The Study of totalitarianism...*, Washington D. C., 1965, p.18.
3. București, Ed. Colosseum, 1991, 191 p. Adaptare și prezentare de Nicolae Mares.
4. București, Ed. Humanitas, 1991, 349 p. Traducere din limba rusă de Margareta Sipoș.
5. *Le stalinisme. Origines, histoire, consequences*, Paris, Editions du Seuil, 1971, 637 p.
6. București, Ed. Politică, 1969.
7. București, Ed. Științifică, 1969.
8. *Hitler et le Nazisme*, Paris, PUF, 1954.
9. *Hitler. A Study in Tyranny*, Penguin Books, New York, 1962.

10. *Find-il réhabilité Staline?*, Paris, Éditions du Seuil, 1969. *Let History Judge*, Alfred A. Knopf, 1971. Varianta franceză: *Le stalinisme. Origines, histoire, conséquences*, Paris, Éditions du Seuil, 1971. *A Question of Madness* (împreună cu Zhores A. Medvedev, fratele lui geamăn), Vintage Books, New York, 1971. Cartea apare și la Julliard, 1972 (*Un cas de folie*). *Qui a écrit Le Dœz possible*, Christian Bourgois, 1975. *La Révolution d'Octobre était-elle inéluctable?* Paris, Albin Michel, 1976. *De la démocratie socialiste*, Paris, Grasset, 1972.
11. *The New Class. An Analysis of the Communist System*, Frederick A. Praeger, Publishers, New York, 1957, 214 p. Se știe că Djilas a ocupat funcții de partid și de stat în Jugoslavia, ajungând până la aceea de vicepreședinte (1953). Doriința lui era să democratizeze sistemul și eforturile în această direcție îl pun în conflict cu I. B. Tito. Ca urmare, este "eliberat" din toate funcțiile în 1954 și arestat în 1956 după ce se solidificase cu revoluția de la Budapesta. După ce îndurase închisorile vechiului regim, Djilas este supus rigorilor închisorilor regimului pentru care luptase. Va fi eliberat de către Tito în 1961 și reinternat în perioada 1962-1966.
12. S-a remarcat pertinent faptul că cititorului român trebuie să i se ofere o "cheie" care nu există în carte și care, în esență, înseamnă înțelegerea faptului că nu putem scăpa de stalinism, nu putem ieși din umbra lui Stalin făcându-l o critică leninistă, cum face Medvedev; că trebuie scăpat de sistem. Ceea ce vede Georges Haupt în *Préface* la varianta franceză a cărții lui Medvedev din 1971, reia și dezvoltă, ajutat și de cursul evenimentelor, Bogdan Ghiu în 1991 ("22", nr. 35, 8-15 septembrie 1991 — "Despre Stalin prin ochii lui Lenin").
13. *Despre Stalin...*, p.6.
14. *Idem*, p. 142. Istoricul poate gândi la distanța străbătută de comenții regimului de la publicarea în 1917 a documentelor de politică externă ale Rusiei țariste...
15. *Le stalinisme...*, p.20.
16. *Idem*, p.46.
17. *Eveniunile acestei convingeri sînt perceptibile în una din ultimele lucrări temeinice asupra lui Stalin. Vezi Walter Laqueur, Stalin. The Glorious Revelations*, Charles Scribner's Sons, New York, 1990.
18. *Europe: Grandeur and Decline*, Penguin Books, 1983, p.337-345.
19. *Le stalinisme...*, p.28.
20. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir Histoire de l'U.R.S.S. de 1917 à nos jours*, Nouvelle Édition Augmentée, Calmann-Lévy, 1982, p.34, *passim*.
21. *Le stalinisme...*, p.408-409. *La Révolution d'Octobre...*, p.52.
22. Admirabilă senzație și prin utilizarea comparației de A. J. P. Taylor, *op.cit.*, *passim*.
23. Vezi Walter Laqueur, *Stalin. The Glorious Revelations*, Charles Scribner's Sons, New York, 1990, *passim*.
24. *Idem*, p.189-197.
25. Mihail Manoilescu, *Secolul corporatismului*, București, 1934.
26. Arthur Conte, *Les Dictateurs du XXe siècle*, Paris, Éditions Robert Laffont, 1984.
27. Léon Poliakov, *Les Totalitarismes du XXe siècle. Un phénomène historique dépassé?*, Paris, Fayard, 1987.
28. Vezi și *The Nazi Revolution. Germany's Gdli or Germany's Fate?*, John L. Snell (ed.), D. C. Heath Company, Boston, 1959, p.19-26 (A. J. P. Taylor).
29. Cf. Thomas Childers, *The middle classes and National Socialism*, în *The German Bourgeoisie*, David Blackbourn and Richard E. Evans (eds.), Routledge, London and New York, 1991, p.321.
30. Cf. Walter Laqueur, *op.cit.*, p.228 și urm.
31. Milovan Djilas, *The Desintegration of Leninist Totalitarianism*, în *1984 Revisited. Totalitarianism in our Century*, Irving Howe (ed.), Perennial Library, New York, 1983, p.136-148, *passim*.
32. O analiză comparativă a acestor viziuni cu cele stabilite de analiști fenomenului totalitar, în genere, la nivelul anilor '70 (Howard D. Mehlinger, *The Study of Totalitarianism*, Washington D. C., 1965. *Totalitarianism. Temporary Madness or Permanent Danger?*, Paul T. Mason (ed.), D. C. Heath and Company, Lexington, Massachusetts, 1967) prezintă interes, dar iese din preocupările noastre actuale.
33. Se impune precizarea că cercetările ultimului deceniu tind să sublinieze existența unei controverse în privința rolului burocrației și Walter Laqueur (*op.cit.*, p.224), spre exemplu, compară burocrația care "stăpînește economia" cu marinarii care au în proprietate corabia. "Ei au permisiunea să navigheze cu vasul atît timp cît execută ordinea primite de sus".
34. Françoise Thom, *Le moment Gorbachev*, Paris, Machette, 1989, p.273.
35. Milovan Djilas reafirmă idei formulate în cărți care îl făcuseră celebru în anii '60-'70. Vezi *The New Class*. Frederick A. Praeger, Publishers, New York, 1957 (capitolul *New class mai ales*), *The Unperfect Society. Beyond the New Class*, Harcourt, Brace and World, Inc., New York, 1969, *passim*. Sub ultimul titlu face o analiză a ideologiei comuniste.
36. Walter Laqueur, *op.cit.*, p.203 și urm.
37. Milovan Djilas, *The Desintegration of Leninist Totalitarianism...*, p.148.
38. Vezi Geoffrey Barnclough, *The Origins of Modern Germany*, Basil Blackwell, Oxford, 1962. Sentințele de la Universitatea Angliei de est (Norwich) din 1982, 1983, 1986, pe teme de istorie a Germaniei le vedem și ca o continuare a focalizării cercetării pe problema germană. Din această reunire a cercetătorilor englezi, americani și germani (lipse francorilor merita remarcată) au rezultat volume, de autor și colective, remarcabile. Vezi David Blackbourn and Richard E. Evans (eds.), *The German Bourgeoisie*, deja citată.
39. Este remarcabilă simetria din perspectiva preocupărilor politologice. Vezi și Anton Carpinăci, *Contemporary Political Doctrines. A Typological Synthesis*, "Al. I. Cuza" University Press, Iași, 1991, p.96-107.

- 39.a. R. Aron scrie că regimurile totalitare nazist și sovietic "nu devin totalitare printr-un fel de antrenament progresiv, ci pornind de la o intenție originală, voința de a transforma fundamental ordinea existentă în funcție de o ideologie..." (*Op.cit.*, p.285 și urm.). Afirmarea noastră nu vizează contrazicerea argumentării lui R. Aron, ci accentuarea ideii de consolidare a puterii, existentă în orice regim politic.
40. Raymond Aron, *Démocratie et totalitarisme*, Paris, Gallimard, 1963.
41. Ideea atrage atenția lumii cercetătorilor. O găsim reluată și accentuată în Henri Michel, *Les fascismes*, PUF, Paris, 1977.
42. Am reformulat aceste tălăsturi fundamentale, luând drept bază maniera de identificare a lui Raymond Aron. La alți autori (Zbigniew Brzezinski, Howard D. Mahlinger, Walter Laqueur etc.) numarul acestor tălăsturi variază în funcție de evaluarea diferențiată a importanței unui sau altuia din aspecte. Zbigniew Brzezinski, spre exemplu, pune accent mai mare pe noile condiții tehnice pentru a evidenția distincția dintre totalitarism — tirania epocii industrializate moderne — și despotismul oriental sau alte forme mai vechi de tiranie. Este remarcabilă această distribuție de accente, dacă ne referim, spre exemplu, la caracteristicile conducerii totalitare. Ea apare astfel: o instituționalizare a obediinței (teamă, frică) (Franz Neumann); o propagandă totalitară (George Orwell); o ideologie totalitară (Hannah Arendt); o teroare totalitară (Carl Friedrich și Zbigniew Brzezinski); o cunoscută lipsă de formă și decizie a sistemului (Hannah Arendt). Vezi Paul T. Mason (ed.), *Totalitarianism. Temporary Madness or Permanent Danger?*, D. C. Heath and Company, Lexington, Massachusetts, 1967, *passim*.
43. Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York, 1951.
44. *Op.cit.*, p.294.
45. *Op.cit.*, p.228 și urm.
46. Howard D. Mahlinger, *The Study of Totalitarianism*, Washington D. C., p.8 și urm.
47. Walter Laqueur, *op.cit.*, p.123 și urm.
48. Vezi Thomas Childers, *op.cit.*, *passim*.
49. Milovan Djilas, *op.cit.*, p.137.
50. Anton Capinschi, *op.cit.*, p.97 și urm.
51. *Op.cit.*, p.285 și urm.
52. Cf. Robert Paris, *Les fascismes. Les révolutions ambiguës: la violence et la guerre*, în Marc Ferro (ed.), *Comprendre les idées du XXe siècle*, Paris, Mazarin Université, 1971, p.68 și urm.
53. În privința raportului național socialismului la tradiție, vezi și Herbert J. Muller, *Freedom in the Modern World, 19th and 20th Centuries*, Harper Colophon Books, New York, Evanston and London, 1966, p.361-412.
54. Merita semnalată o tendință în sintezele mai noi: aceea de a compara totalitarismul național socialist cu cel leninist, a personalității lui Lenin cu aceea a lui Hitler și a prezenței și explicităi antisemitismului în ambele sisteme (Paul Johnson, *Une histoire du monde moderne de 1917 aux années 1980*, tome I, *La fin de la vieille Europe, 1917-1945*, Paris, Robert Laffont / L. Express, 1985, p.142 și urm.
55. I. Ciuperod, *Locarno Oriental. Semnificația unui etec (1925-1937)*, I, în ARA, XXIV/2, 1987, *passim*.

IOAN CAPROȘU, PAVEL COCĂRLĂ

ILUMINATUL PUBLIC ÎN IASI LA 1811

La Arhivele Statului din Chișinău, în cunoscuta Arhivă a Senatorilor¹ se păstrează un "Dosar cu corespondență referitoare la raportul șefului poliției, Dicescul, pentru construirea în Iași a felinarelor, pe anul 1810"². El conține 39 de file, cuprinzând un număr de adrese schimbate între oficialitățile Moldovei și reprezentantul civil al administrației ruse, V. I. Crasnomilavevici, între 22 noiembrie 1810 și 15 august 1811. Documentele din dosar nu se succed într-o ordine normală; unele sînt doar concepte, altele lipsesc (la fila 32 se află numai ultima parte a frazei de încheiere a unei adrese a Divanului moldovean). Probabil din această cauză T. G. Bulat a extras în anul 1934 din acest dosar doar cele trei piese românești pe care le-a publicat în "Arhivele Basarabiei" sub titlul *Mănori gospodărești comunale la Iași în anul 1811*³, fără a furniza cititorului amănunte asupra dosarului și fără născăr a pomenii de existența altor de importanță *catagrafi* (în limbajul epocii) a ulișilor orașului Iași⁴, pe care o publicăm acum în traducere românească, precedată de toate demersurile oficiale cunoscute care au dus la întocmirea ei.

Introducerea iluminatului public la Iași nu datează din vremea ocupației rusești din 1806-1812 a Principatelor Dunărene, cum presupune T.G. Bulat⁵; originile acestui serviciu public ieșean sînt mai vechi, iar preocupările sistematice pentru îmbunătățirea lui încep în anii 1802-1804 și aparțin lui Alexandru Moruzi vodă⁶. Ocupația rusească a perturbat un proces în curs de desfășurare care a trebuit apoi sumaredecî rețut și chiar impulsional de către aceasta pentru a feri populația de abuzurile și furturile trupelor de ocupație⁷. Cum Imperiul impusese Principatelor împovăritoarea sarcină a aprovizionării armatei de ocupație, senatorul țarist de la Iași era obligat să ia toate măsurile reclamate de funcția de guvernator civil al Principatelor. De aici au rezultat și numeroasele statistice întocmite în Principale într-un interval afit de scurt din ordinul autorităților rusești⁸ din care, pentru istoria orașului Iași, prezintă o importanță particulară cea din 1808⁹, analizată de Corneliu Istrati¹⁰ și cea, deosebit de instructivă ca structură și unică în felul ei, din 1811, pe care o publicăm în paginile de față urmînd ca, altă dată, cînd spațiul tipografic va permite, să revenim pe larg asupra ei.

NOTE

1. Primele cercetări asupra acestuia au fost întreprinse de I. N. Halipa, *Opisanie Arhiva gg Senatorov (roestikh) prededavniestvoval v divanah knesajstva Moldavii i Velikii z 1808 po 1813 gg*, în "Trudii Bessarabskoi gubernskoi uchenoi arhivnoi Komissii", tom. I, Chișinău, 1900, și Radu Rosetti, *Arhivele senatorilor din Chișinău și ocupația rusească de la 1806 la 1812*, în "Memoriile Sect. Istorie" ale Academiei Romîne, serie a II-a, tom. XXXI (1908) și XXXII (1909).
2. Arh. St. Chișinău, Fond I/1, nr. 2185. Titlul dosarului este scris în limba rusă.
3. An. VI (1934), nr. 4, p. 323-327.
4. Același și astăzi, dosarul are nr. cota 2288/1810 (cf. și *Ibidem*, p. 324, nota 1).
5. *Ibidem*, p. 323.
6. Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani*, tomul II, Iași, 1857, p. 65 și 68. Vezi și Dumitru D. Rusu, *Îmbunătățirea iluminatului public din orașul Iași în secolul al XIX-lea*, în ASUI, Tom XVII (1972), fasc. 2, p. 157.
7. Primul raport din acest dosar (21 noiembrie 1810) începe astfel: "În legătură cu înmulțirea la Iași a funcționarilor militari inferiori (ruși, n.n.), au loc diferite furturi de prin dușmani, de prin case..." (vezi mai jos).
8. Despre acestea, vezi Corneliu Istrati, *Statistici administrative și școlare privind populația Moldovei între anii 1808 și 1812*, în AIIA, tom. XXXIV (1987), partea a II-a, p. 375-390.
9. *Conducă scrierilor suflătorilor și a familiilor stării de jos din strîgul Iași*, din 15 iulie 1808, în Arh. St. București, Ms. nr. 804 și, în transcriere modernă cu caractere latine, în Arh. St. Iași, Ms. nr. 1634.
10. *Loc. cit.* și Anexele 3, 3A și 4.

Fișa 1 recto — 1 verso

Traducere din limba rusă

Excelenței sale D. lucrător Sfetic de
tînă, Senator al Divanurilor Țării Moldovei
și al Valahiei și cavaler Vasiliu Ivanovici Căș-
nomilasevici de la polițmeisterul Iașului,
capitan-leitnant al flotei și cavaler Dicesculov.

RAPORT

În legătură cu înmulțirea la Iași a funcționarilor militari inferiori, au loc diferite furturi de prin dugheni, de
prin case, despre care v-am anunțat pe Excelența Voastră în rapoartele date; dorim numai (pe cît se poate) de a
feri trăitorii de la rușinare și să curmăm furturile.

Am socotit necesar să vă raportez Excelenței Voastre și, nelipsindu-vă nobileța sufletească, să ordonați pentru
ca pe ulițele mari, unde sînt dugheni, să fie puse dinaintea fiecărei dugheni cite un felinar cu o proporție pentru a
lumina toată noaptea, iar la unele din ele în funcție de oameni care s-ar fi aflat sub controlul poliției. Prin acest
mijloc, fără îndoială, furturile vor înceta cu alții mai mult cu cît vizitele de noapte ale poliției vor avea întotdeauna
și scopul de a păzi felinarele, nu mai puțin ca ceilalți și norodul, alții cei care conduc precum și cei care merg pe
jos noaptea pot avea de la aceasta foloase și vor fi feriți de primejdii cîteodată de ciocnirea cu echipajele, pentru
care vă rog cu umilitate să mă lăsați rugămintea fără rezoluție și semnare.

N. 596

Polițmeisterul flotei
Dicesculov <m.p.>

Anul 1810 noiembrie 21

Fișele 2r — 3v.

Traducere din limba rusă

N.3645

DIVANULUI CNEJIEI MOLDOVEI

Polițmeisterul Iașului, capitan-leitnant Dicesculov, mă informează că, în legătură cu furturile destul de dese
ale lucrurilor din dugheni și case, e necesar, pentru a le pune capăt, de a avea pe străzile mari unde sînt dugheni,
înaintea la fiecare două dugheni, cite un felinar în care să ardă focul toată noaptea, iar la dughenile de acolo găsesc
foarte de cuviință a pune cite un străjer. / Consider necesar nu numai de a stabili un număr mai mare de felinare
față de cele ce se întîlnesc astăzi cîteodată lîngă dugheni, dar și numirea unor astfel de oameni pe toate străzile
mari și pe ulicioare. Distanța unui felinar de altul trebuie să fie nu prea mare chiar și acolo unde n-au fost dugheni,
pentru că aceste felinare sînt foarte folositoare pentru a preîntîmpina furturile și prădăciunile, alții ale oamenilor
care merg pe jos cît și ale celor cu echipaje.

Acești oameni vor avea un mare confort, care le este alții de necesar, pentru că ulițele și ulicioarele în acest oras
sînt alții de înguste/încît, chiar și atunci cînd e lumină, plimbarea cu caii și trecerea pe jos întotdeauna e îngreuiată.
În timp de noapte însă, din aceeași cauză, a uliților și ulicioarelor strîmte, echipajele se pot ciocni ușor, ba chiar
să-i calce pe pietoni. De aceea, eu mă sînt obligat să propun onorabilului Divan ca lîngă dugheni să fie/ paznici
de noapte și să luați aminte că ar fi potrivit ca hotărîrea în această problemă să-mi fie prezentată spre dezlegare.

Iași, noiembrie 30, 1810

DIVANULUI CNEJIEI MOLDOVEI

Încă la 30 noiembrie anul trecut, eu am înaintat Divanului propunerea cu N.3645 despre instalarea felinarelor atât lângă dugheni cîți și pe toate ulițele mari și ulicioare precum și despre lucrul trebuincios, ca pe lângă dugheni să fie puși străjeri pentru preîntîmpinarea oricărui furturi.

Cu toate că prin acea propunere eu ceream de la Divan și părerea în legătură cu această problemă, pînă la urmă n-am primit nici un răspuns de la Divan. Aceasta mă obligă să atrag atenția Divanului să manifeste mai multă atenție și sumă față de dispozițiile autorităților ...¹ de la Divan precum și de ce așume s-a împlinit această întârziere și să fie binevoitor Divanul să-mi prezinte peste trei zile explicația împreună cu răspunsul ...² la propunerea mea, în măsură deplină o părere satisfăcătoare. În caz contrar, eu voi fi nevoit să înscris în contul vinovaților toate furturile din dugheni din cauza lipsei acestor paznici și a numărului mic de felinare în oraș, înscrisînd în contul aceluiași și furtul mărfurilor în sumă mare din dughena negustorului Copea.

În Iași, aprilie 26, anul 1811

**CĂTRĂ ÎNALT EXCENTIE SA D. LUCRĂTORIUL SVETNIC DE TAINĂ, SENATORIU ȘI PROEDROS A
DIVANURILOR CNEJILOR MOLDAVII ȘI VALAHII ȘI CAVALER VASILE IVANOVICI KRASNOMILAȘVICI**

Divanul Cnejei Moldaviei

Cu cinste s-au primit la Divan și al doilea predlojanie a Înaltei Excelenții Voastre, din 26 aprilie anul No. 1758, în pricina fanarilor ce ceru trebuință a să așeze pe la dughene, cum și pe uliți, cele mari și mici.

Are cinste Divanul prin aceasta a răspunde Înaltei Excelenții Voastre că față de la 6 a trecutului luni dechenn(rie), adică după ce s-au primit ce dintii predlojanie din 30 noemv(rie) anul No.3645, au dat poruncile sale către D(umii)sale vel agă și către Epitropie Podului ca cel dintii să facă sumadeceî punere la cale a să așeze pe toate ulițele orașului, unde vor fi dughene, la două dughene un fanariu și la cîteva dughene un pîzitoriu, și cel de al doile să facă o măsurătoare tuturor ulițelor acelor străzi de dughene și să înștiințeze Divanul care și cîte sînt acele uliți și cîte fanare cum și cîți pîzitori trebuiesc la înștiințare uliță, ca după urătare aceea să se facă socotință pentru punere la cale a așezării fanarilor/ și pe la acele locuri. Și, văzîndu-se că eu s-au pus aici într-o lucrare săvîșire acestii poronci mai înainte de a să primiți aceasta de al doile predlojanie, de iznoavă s-au mai dat poronci către D(umii)sale vel agă de acum și către Epitropie Podului ca sumadeceî străzi să mai zăbovească să umere săvîșire întocma după predlojanie Înaltei Excelenții Voastre. Iar D(umii)sale vorbise Constantin Cantacuzino, ce au fost agă în vreme ce s-au dat porunca aceasta, i s-au scris ca să dea răspuns pentru ce au pus în lucrare așezare fanarilor și a pîzitorilor după porunca ce i s-au trimis.¹

Constantin vel Kogo)fil <m.p>. Iordachi Roseti vist(ieranie) <m.p>.
1811 ap(rilie) 29, Epi

EDIȚII: T.G.Bulac, *Măsurile gospodărești comunale la Iași în 1811*, în "Arhivele Basarabiei", An VI (1934), nr.4, p.324-325.

¹ Neclar.

² Cu traducere rusească juxtapusă — coloana din dreapta (exceptînd primele trei rînduri care sînt numai în românește).

Filele 7r. — 8r.

Traducere din limba rusă

DIVANULUI MOLDOVEI. PROPUNERE.

Din dispoziția către mine a stăpanului Divan de la 29 aprilie curent, cu numărul 386, eu văd că acesta, în urma propunerii mele din 30 noiembrie a anului trecut, sub numărul 3645, despre instalarea felioarelor albi la dugheni cîi și pe toate ulițele mari și pe ulicioare precum și numirea străjerilor pentru preîntîmpinarea furturilor din ele, <Divanul?> nu numai că n-a avut grijă să urmărească îndeplinirea rapidă și întocmai, de folos comun, a propunerii mele, ba chiar și părerea care se cerea nu mi-a fost prezentată. O altă neascultare a Divanului față de propunerile autorităților înru împune să fac o observație acestuia și să spun că aceste propuneri ale mele sînt făcute nu numai pentru a informa, dar și pentru a fi îndeplinite în modul cuvenit, neadmitînd nici o întârziere, mai ales atunci cînd acestea se referă la liniștea și securitatea locuitorilor.

În același timp, cîr de la Divan ca acesta, după primirea acestei propuneri, să-mi trimită cit mai repede răspunsul, care ar satisface pe deplin propunerile mele numite mai sus.

Dacă și de data aceasta Divanul va manifesta încetineală, eu voi fi nevoit să îndeplinesc dispozițiile Divanului din 26 aprilie cu N.1758.

În Iași, mai 2

Dicescul <m.p.>.

Filele 9r. — 9v.

Traducere din limba rusă

Anul 1811 mai 4

Către Înalț Excelența sa D. lucrător sfetnic de taină, senator cavaler Vasiliu Ivanovici Krasnomîlașevici, de la aga Iașului, Iordache Bals

RAPORT

În dispoziția Excelenței Voastre se dă indicație că pe uliți să fie numiți străjeri și să fie puse la fiecare două dugheni cîte un felinar și la ele străjeri despre care i s-a dat dispoziție polcovnicului Bals ca să măsoare, iar pentru că el n-a terminat această măsură, eu am poruncit să fie terminată această măsură la acele dugheni (un felinaras) și la ele un număr potrivit, adică la zece dugheni unul; drept care am onoarea a raporta Excelenței Voastre.

Iordache Bals <m.p.>

Filele 13r. — 13v. și 32 r.

No. 3841

Către Înalț Ex(celen)ta Sa D. lucrător sfetnic de taină, sen(a)t(or) proedros Divanurilor Cneji(iei) Moldaviei i Valahiei și cavaler Vasiliu Ivanovici Krasnomîlașevici

Divan(ul) Cneji(ei) Moldaviei

După multe porunci a Înalț Ex(celen)te Voastre ce s-au dat pentru paza orașului despre făcătorii de răle ca să să facă finare prin toate ulițele de amîndouă părțile și să să rînduiască păzitori ca să fie cu privighiere și neadormire ca întru aceeași vreme să să păzască și neprimeduire orașului dar și neprimeduire a călătorilor, urmînd Divanul asămîne și întocma porocă după cuprindere predlojîniilor su dat și la Hâtmanie și la Agie și la Epitropie Podurilor

ca să silească fieștecare dar cei ce locuiesc pe uliți să facă stâlpi cu lăinare și să aibă pazitori și să să aprindă noaptea ca să să lumineze deopotrivă toate ulițele pentru neîngrijire.

Nemica însă nu s-au făcut poate și din nepuință și sfătuitoare orășanilor avind asupra lor și scumpiri și alte greutăți a cvarțurilor.

Pentru aceasta, luind Divanul alte măsuri au cerut de la Epitropie Podurilor o măsurătoare a ulițelor și o idee de chiți stâlpi cu lăinare urmează a să face și chiți vor cuprinde, care și făcându-s(ă) cu lăinare să trimită în talmăcire atât raportul cât și vidomostia stăpînitorilor care cuprind 9761 st(î)nj(eni) 6 palme iar lăinare la 12 stînj(eni) un fanar, trebuiesc \$14 lăinare; care lăinare pot să să facă cite 20 lei anual, iar apoi cheltuiala unui fanar pe anu, alți 29 lei 32 parale.

Divanul socotind găsește urmare lucrătoare aceasta, adică 600 stâlpi cu lăinare să să facă de către Epitropie Podurilor cu această cheltuială de 20 lei unul care fac 12 mii lei. Si banii aceștia să-i dea ocîrmuirii, banii care sînt strînsi în vremea Domniilor de mai înainte pentru Orfanotrodon, dar care și sînt 10 mii lei împrumutați la Epitropie Podurilor, iar două mii lei să aflu gata la Epitropia Orfanotrofiei/ ca să nu să mai însărcineze asupra orășanilor, nici să sa prelungească urmare lucrării; apoi făcându-s(ă) stâlpii aceștia cu lăinare cheltuiala luminării și a pazitorilor și a întocmirii lor pe tot anul da-o cei ce locuiesc prin dughene și case. Iar unde nu vor fi dughene nici case să va da de către ocîrmuire prin Epitropie Podurilor.

Această socotință fiind unită cu hotărîre înalt Ex(telenței) Voastre poate avea Divanul răspuns spre lucrare căci altă înlesnire nu să găsește.³

Coastandiu v(e)l log(o)fi(t) <m.p>, Bals log(o)fi(t) <m.p>.
Sandu Sturdza hain(an) <m.p>, Iordachi Roșet viș(ier)nic <m.p>.

1811...⁴

EDITII: T.G.Buțai, *Măsuri gospodărești comunale la Iași în 1811*, în "Arhivele Basarabiei", An.VI (1934), nr.4, p.326-327.

Fila 6r. — 6v.

Către înalt Excelenței Sa D.Încăleptul
svetic de țară, senatoriu și procedos a Di-
vanurilor Caejiilor Moldaviei și Valahiei și ca-
valer Vasile Ivanovici Krasnomilașevici

Divanul Caejiei Moldaviei

Cu cinste s-au primit la Divan și al doilea predlojanie a înalte Excelenței Voastre, din 26 april aprt No.1758, în pricina fanarilor ce cere trebuință a să așază pe la dughene, cum și pe uliți, cele mari și mici.

Are cinste Divanul prin aceasta a răspunde înalt Excelenței Voastre că încă de la 6 a trecutui luni dechemv(rie), adică după ce s-au primit ce dinții predlojanie din 30 noemv(rie) aprt No.3645, au dat porocile sale către D(umi)sale vel aga și către Epitropie Podului ca cel dinții să facă numaidocit punere la cale a să așază pe toate ulițele orașului, unde vor fi dughene, la două dughene un fanariu și la câteva dughene un pazitoriu și cel de al doile să facă o măsurătoare tuturor ulițelor acelor fan de dughene și să înștiințeze Divanul care și cite sînt acele uliți și cite fanare, cum și chiți pazitori trebuiesc la fieștecare uliță, ca după arătare aceea să să facă socotință pentru punere la cale a aștării fanarilor și pe la/ acele locuri. Și, văzîndu-s(ă) că eu s-au pus nici într-o lucrare săvîșire acestii poroci mai înainte de a să primi aceasta de al doile predlojanie, de iznoavă s-au mai dat poroci către D(umi)sale vel aga de acum și către Epitropie Podului ca numaidocit fan să mai zăbovescă să urmeze săvîșire întocma după

3 Cu traducere rusească juxtapusă (coloana din dreapta).

4 Neciar. Pe versu-ul filei 32 se află sfîșitul unui document în limba rusă ce nu se mai păstrează în dosar: "... cu acordul Excelenței Dumneavoastră și aducerea acestora la îndeplinire, Divanul așteaptă dispoziția hotărîtoare de mai sus. Din moldoveneste în rusește a tradus C. Podurici".

prediojanie înalt Exelenții Voastre. Iar D(um)isale vornic Costandin Contacuzino, ce au fost agă în vreme ce s-au dat porouca aceasta, i s-au scris ca să dea răspuns pentru ce nu au pus în lucrare aşazăre fânarilor şi a păzitorilor după porouca ce i s-au trimis.

Constantin vel l(ogo)fiat <m.p>.
1811 ap(ri)l 29, Egi³

Filele 10r. -- 10v., 12r. -- 12v.

No.1930

Cătră înalt Exelenție Sa D.hucrătorul
sfetic de tână, senatorul proedros Divanu-
rilor Moldovii şi Valahiei şi Cavalieru Vastlie
Ivanovici Krasnomilasevici

Divan(ul) Cnejii Moldovii

Prin prediojanie înalt Exelenției Voastre din 2 maiu după No.1871 s-au văzut tulburare înalt Exelenției Voastre asupra scimpșinării fânarilor, care socotința înalt Exelenției Voastre au fost a să pune la doao dughene unul şi câte un păzitoriu pe toate ulițele mari şi mici pînă şi acolo unde nu vor fi dughene, după cum pentru aceasta pre largu să arată prin prediojanie dată la 30 noemvrie a anului trecut ceriedu-s(ă) pentru aceasta răspunsu cu muștrare de la Divan sup(ă) care curvânt nu s-au aflat împlinire poroncii ocărnuirei şi pentru ce nu s-au făcut nici răspunsu asupra datorniciei lucrări.

Pentru care are cinste Divanul a face răspunsu înalt Exelenției Voastre cu comitetul Divan cu aceasii cunoscută silistă şi supunere cu care purure se poartă întru toate slujbele şi întru cele mai greli şi ostentitoare trebuințe ostenești au împlinit datorie supunerii sale şi întru această pricină care cu toată curvianta şi după tot curvântul dreptățe s-au socotit de cătră înalt Exelenției Voastre spre obsteasca liniștire şi folosință a celor ce lucrăsc în politică a fi feriți de prădăciune şi a celor ce umblă noapte spre a ave lumina ce fără primejdiure a călătoriei şi întru acest chip din ceasul ce au primit ce dintru prediojanie din 30 noiemvrie sup(ă) No.3645 au dat întocmai povăturile şi poroncile sale Divanul cătră Agie de atunci, care să ocărnuia de D(unnea)lui vornic Costachi Contacuzino, dar pînă a să face de cătră D(unnea)lui socotință de alcătuire acestor fânare nefăcindu grăbire ce după datorie au venit vreme schimbării D(un)isale/întru care s-au văzut nehrare şi iară îndată după rînduire D(un)isale agăi Iordache Balș s-au înnoit poroncile cu trimțiere însuș trimțirii a prediojaniei înalt Ex(telenției) Voastre şi cătră Agie şi cătră aoe Hăitmanie de acum ca întocma să să urmează ace bumă şi priincoasă pentru obste socotință a punerea fânarelor, să urmează de cătră aceste locuri şi pe zi ce merge să adaoge facire şi punire fânarelor, şi pricina întăzrierii iaste sîrăcie celor mai mulți din lăcutorii dughenilor ulitelor neavîndu chip a găsi fânare şi-a tocmi păzitori decăt cu oarecare plăsure, fiind cei mai mulți neputincioși din cheltuielile pitrecirii lor usite şi cu evariturile cele necontenite însă şi sălînța va fi şi lucrare să va arăta pe la toate acele locuri unde sînt dughene pe ulitele oraselor iar pe la acele locuri unde nu vor fi dughene să socotește/ dacă să va umi şi socotința înalt Extelenției Voastre ca să să rînduiască Epitropie Podurilor să gătească fânare în silpi şi unde vor fi casă boieresti sau a altora vor plăti săpînii a celor casă cheltuiala fânarilor, îngrijindu-să şi pentru hămănări, iar unde au vor fi nici case, nici dughene ace cheltuiala a fânarilor să va da din banii pămîntești, îngrijindu-să Epitropie Podurilor de a fi şi hămănări printr-insule, cîci au iaste cu puțință a să îndatori cu socătre de bir pentru acea cheltuiala pe orășani, însă pre puține locuri pot să fie acei ligiile de case şi dughene asupra uliților. Şi cînd aceasta să va găsi cu curviantă de cătră înalt Ex(telenția) Voastă va ave Divan(ul) răspunsu ca să puzie în lucrare³.

Constantin v(e)l log(off)it <m.p>, Balș log(off)it <m.p>, Iordachi Roset vist(iernic) <m.p>.
1811 maiu 15, Egi.

EDITII: T.G.Bulat, *Mănuri gospodărești comunale la Iași în 1811*, în "Arhivele Basarabiei", An VI (1934), nr.4, p.325-326.

3 Cu traducere rusească juxtapusă (coloana din dreapta).

Fila 11r. — 11v.

Traducere din limba rusă

N 2990

Divanului Caejiei Moldovei

Pentru înțelegerea hotărârii din 15 iunie a anului curent cu N. 450, pe care am primit-o de la onorabilul Divan, am așteptat de la Divan pînă acum ca să mi se trimită hotărîrea făgăduită mai înainte, din 29 aprilie, cu N.386, conform căreia, încă în decembrie 1810 i se prescrie Epitropiei Podurilor să informeze de câte felinare e nevoie în locurile unde nu sînt dugheni. Eu însă n-am primit aceste date și nici n-am observat mare stîmvință pentru instalarea felinarelor, măcar la început, la dugheni/

Întrucît Divanul a primit în legătură cu aceasta o dispoziție prealabilă, eu mă sînt obligat să propun din nou: în primul rînd de a indica în mod strict cine trebuie și în modul cel mai rapid să instaleze felinare în fața dughenilor pentru că referitor la aceasta demult sînt date dispozițiile Divanului;

în al doilea rînd, în baza propunerilor proprii ale Divanului, Epitropia Podurilor să instaleze stîlpi cu felinare în toate locurile unde nu sînt dugheni, pentru ca stăpînii caselor, în fața cărora le vor instala, așt boieri cît și reprezentanții altor stări, plătind pentru stîlpi și felinare ...⁵ urmărind ca în ele să ardă luminările în permanență în afară de nopțile cele mai luminoase. Acolo însă unde nu sînt nici dugheni și nici case, Epitropia Podurilor ar trebui să instaleze și să întrețină felinare pe costul veniturilor obștești;

în al treilea rînd, îndeplinind toate acestea fără nici o tîrîgînare de timp ...⁵ cîte sînt instalate în realitate, iar dacă va fi dispoziția de a instala felinare așt în locurile unde sînt dugheni cît și acolo unde nu sînt, dar sînt case și terenuri libere, să binevoiască Divanul să-mi prezinte lista cu indicațiile respective despre acestea pentru ca să pot expedia această listă la conducerea poliției locale pentru a asigura din partea lor îndeplinirea.

Iași, noiembrie 27 zile, anul 1811.

Mai ales Epitropia a considerat necesar ca pe Ulița Mare a Tîrgului de Jos și pe alte uliți pe care umblă lumea scîntîrînd, dacă va accepta și onorabilul Divan, să dea poruncă Hătmânicii și Agiei ca pe aceste uliți să fie instalate felinare de aceeași formă cu stîlpii.

Iulie 10, 1811.

Manolachi Balș <m.p.>

Fila 14r. — 14v.

Traducere din limba rusă

În onorabilul Divan al Caejiei Moldovei

Pe data de 6 a lunii curente am primit cu plecăciune porunca onorabilului Divan împreună cu copiile propunerilor Excelenței Sale domnului sfetnic de tîrnă și senator și cavaler Vasilii Ivanovici Cusnomilșevici din 27 iunie trecut, cu N.2990, în care e prevăzută în amănunt ordinea instalării felinarelor, pentru ca acestea să fie instalate pe stîlpi și pe acele străzi unde nu sînt dugheni. Despre aceasta au fost date dispoziții speciale de la Divan, care pun pe seama acestei epitropii așt pregătirea cît și instalarea felinarelor precum și întreținerea lor.

În conformitate cu aceasta am onoarea de a raporta onorabilului Divan că, încă de la primirea primei dispoziții, Epitropia n-a întîrziat să treacă la îndeplinirea poruncii Excelenței Sale, poruncind îndată măsurarea străzilor, așt a acelor pe care se află dugheni, cît și, în general, a tuturor și unde nu se află dugheni, și această măsurare e arîtată în registru, în care este indicat numărul stîmjenilor pe partea dreaptă și stînga. În total sînt 9761 stîmjeni și 6 palme. Punînd la fiecare 12 stîmjeni cîte un felinar, în total alcătuiesc 814 felinare și la fiecare felinar cîte un stîlp.

5 Nedescifrabil.

Cheltuielile pentru un felinar cu stîlp, cu lucrul și alte operații prevăzute afîi de Excelența Sa, cîi și de onorabilul Divan, pentru care propun să se facă un model, vor coaslitui au mai puțin de 20 de lei.⁶

Întreținerea felinarelor, cu excepția nopților cu lîună, cînd în ele nu se vor aprinde lumînările, va costa, pe an, numai pentru o lumînare 18 lei și 12 parale precum și fanargiului leață pe an/ pentru fiecare felinar cîte 24 de lei. Pentru reparația lor se propun încă 60 de parale, astfel că, fiecare felinar va costa în fiecare an cîte 43 de lei și 32 parale. Întrucît instalarea și întreținerea acestor felinare va fi pusă pe seama acestei Epitropii, în virtutea poruncii de mai sus, această epitropie va depune toată stăruința pentru a le instala ...⁶ Și pentru povățuire așteptă Epitropia de la Divan poruncă în scris.⁷

Fila 15 recto

Traducere din limba rusă

REGISTRUL MĂSURĂRII ULIȚELOR ORAȘULUI IAȘI DUPĂ CUM URMEAZĂ MAI JOS

Stîinjeni / Palme

Ulița Mare, din poarta Palatului Domnesc pînă la colțul ogrăzii⁸ logofîtinii Pașcanu

Stîinjeni	Palme	Numărul clădirilor	
1	2	3	
26	4	—	locul logofîtinii Pașcanu
21	—	11	dughenile vornicului Dimitrache Sturza
2	—	—	ulița care duce spre vornicul Dimitrache Sturza
22	—	8	dughenile dumisale Alecu Ghica
3	4	—	ulița care vine pînă lîngă vistiernicul Grigoraș Sturza
15	—	6	dughenile
27	—	—	ograda { vornicului Gavril Conache
31	—	—	ograda
2	5	—	dugheana { logofîtesei Paladi
5	2	2	dughenile
17	2	—	ograda { scolia unde acum își are sediul Divanul
26	—	8	dughenile
3	—	—	poarta { ale Mitropoliei
24	6	8	dughenile
2	3	—	ulița spre Baston
28	6	12	dughenile lui Iordachie Ghica
8	2	2	dughenile
2	2	—	poarta { bisericii catolice nemțești
8	6	4	dughenile

6 Neciar.

7 Urmează o mențiune în rusește, cu următorul conținut (în traducere): "Pe original este iscălit polcovnicul Manolachi Balș".

8 Cuvîntul rusec "ograda" are mai multe sensuri: *gard, zăplaz, împrejurare, îngrăditură*. Am păstrat cuvîntul din original, care indică în românește *loc îngrădit, curte*.

18	4	7	dugheniile	{ bisericii Trei Sfetitelor
2	—	—	fințina/cîmenea	
3	—	—	poarta	
28	3	9	dugheniile	
2	2	—	poarta Hanului turcesc	
11	—	4	a Trei Sfetitelor	
20	—	10	a lui Grigore Ghica	
4	—	—	ușița spre Turnul domnesc	
8	7	2	dugheniile lui Petrovici	
375	2			

Fila 13 verso

Partea stîngă

7	4	—	ograda	{ ale lui Nicolae de Ilișca
4	3	2	dugheniile	
2	2	1	dughena protopopului Vasilache	
4	2	2	dughena Bisericii Spiridon	
4	—	—	Ușița Tîngului de Jos	
9	5	4	dugheniile Bisericii Spiridon	
8	—	3	dugheniile lui Costache Botizatu	
12	2	5	dugheniile căpitanului Costea	
16	6	4	dugheniile Bisericii Galata	
9	6	3	dugheniile Sfîntului Ioan	
3	—	—	Podu Vechi	
18	4	6	dugheniile lui Locman spîterul	
6	—	2	dugheniile	{ dugheniile Nicolae Balș
20	7	—	ograda	
11	5	4	dugheniile	{ Anchi Curaze
16	6	—	ograda	
25	3	—	ograda vistiernicului Roznovanu	
41	5	—	ograda logofătului Ghica	
4	2	—	Ușița Razului	
32	4	—	ograda dugheniile Todorăscu Balș	
23	2	—	ograda caselor Bisericii Spiridon	
3	—	—	ulicioara spre biserică Sfîntului Dumitru	
9	—	3	dugheniile	{ lui Alecu Ghica
6	7	—	ograda	
37	—	14	dugheniile	
7	—	—	ograda	{ vorănicului Dimachie
1	—	—	cîmenea	
29	10	—	dugheniile logofătului Pașcanu	
375	2	—		

335 2

Ulița Tîrgului de Jos, de la ograda Palatului Domnesc și de la poarta Bisericii Sfîntului Nicolae și pînă la sfîrșitul mahalii rîului Căcaina, adică partea dreaptă

11	5	5	dughenile Dobrovățului
10	6	6	dughenile Sfîntului Nicolae
2	2	—	poarta
12	5	—	ograda { Mănăstirii Dobrovăț
2	3	1	dughenile lui Gheorghe Brăsovanu
39	5	—	

Fila 16 r.

În total, pe Ulița Tîrgului de Jos, adică pe partea stîngă

39	5	—	Transport
2	1	1	dughesă negustorului Nicolae Ceauș
1	5	—	poarta lui Gheorghe Brăsovanu și a lui Nicolae Topci
9	3	3	dughenile lui Topci
7	3	2	dughenile
16	4	—	ograda { sîndarului Manolachie gramatic
17	4	—	ograda lui Răscanu
27	7	14	dughenile
2	3	—	poarta { Bisericii Barnovschi
58	6	22	dughenile
4	2	—	Ulița Închisă
4	5	2	dughenile Mănăstirii Galata
3	3	2	dughenile Mănăstirii Birnova
1	4	1	dughenile evreului Urnul
3	1	2	dughenile evreului Izrael
3	2	2	dughenile evreului Iosif postivarul
5	4	3	dughenile evreului Mihel
1	5	1	dughenile lui Constantin Cozac
3	4	2	dughenile lui Săndulache Strza
8	2	4	dughenile Bisericii Sfînta Vineri
2	6	—	Ulița Sfîntei Vineri
3	3	2	dughenile Bisericii Golia
13	3	5	dughenile lui Pascal
3	4	—	crîmpele Balapici
3	2	2	dughenile Mănăstirii Probota
14	4	8	dughenile Bisericii Cetățuia
2	3	—	Uliciara Sfînta Vineri
11	4	6	dughenile Bisericii Cetățuia
2	2	1	dughesăa lui Gheorghe berarul
3	2	2	dughenile căminarului Costin Chirca
3	3	2	dughenile lui Săndulache, fiul dascălului Teodosie
1	5	1	dughenile Bisericii Spiridon

Iluminatul public în Iași la 1811

2	4	1	dughena banului Teodor Carp
2	1	1	dughena evreului Nahman
6	4	3	dughena lui Costea plăcintar
3	4	—	Ulița Căldărilor
28	7	—	ograda din piatră a Bisericii Sfântului Nicolae
2	2	—	poarta societății biserici
335	2		

Fila 16 v.

În total, Ulița Târgului de Jos, din partea dreaptă

2	—	—	poarta Feteiului Doamnei
12	3	—	ograda
22	2	11	dughenile { Bisericii Sfânta Viniei
8	3	3	dughenile Bisericii Căpățâna
4	—	2	dughenile căpitanului Grigore
7	1	3	dughenile lui Hristi Gevi
3	3	1	dughenile lui Teodor
4	6	2	dughenile Bisericii Sfântul Dumitru
4	2	2	dughenile lui Teodor Gălbăni
2	4	—	Ulița care duce spre căpitanul de dărbani, spre Bahăni
5	1	1	dughena
9	—	3	dughena { Bisericii Frumosa
2	7	1	dughena dărbăniului
14	4	7	dughenile Bisericii Bănova
2	1	—	Drumul spre Vână
10	—	5	dughenile Bisericii Barnovschi
4	—	3	dughenile evreului Leiba
4	3	3	dughenile Bisericii Sfântul Ilie
3	1	1	dughena evreului Sămaru
10	—	6	dughenile Bisericii Barnovschi
10	—	6	dughenile Bisericii Sfântul Ilie
2	2	—	Drumul în Jos
4	2	2	dughenile Mănăstirii Bănova
8	2	2	dughenile evreului Ursul
6	—	2	dughenile evreului Șmil
5	4	3	dughenile evreului David
7	—	3	dughenile Bisericii Barnovschi
5	1	2	dughenile vornicului Vasile Rositu
26	6	10	dughenile Bisericii Barnovschi
2	4	—	Ulița de la Biserica Barnovschi în jos
12	—	5	dughenile lui Hristi Gevi
15	—	—	ograda
2	3	1	dughena { căpitanului Gheorghe

42	6	—	ograda Beilicului
3	7	—	dunamul în jos spre câminarul Buzenescul
6	6	2	dughenile Bisericii Sfintului Ioan
25	7	—	ograda Leonesei
13	2	5	dughenile aceluiași Leonesei
335	2		

File 17 r.
85 3

Ulița Tîrgul de Jos, de la Ulița Mare și pînă la poarta Bisericii Sfînta Vinari

Partes duapla :

3	2	dugheniile Sfintului Spiridon
5	2	dugheniile Botizantului
2	7	Uliciornă Inchisorii
2	3	dugheniile lui Nicolae şiclar (?)
11	4	dugheniile Bisericii Sfintul Nicolae
2	—	poartile bisericesti
40	13	dugheniile aclelarii Bisericii a Sfintului Nicolae
3	—	Ulita Caldărarilor
9	3	dugheniile Dimitriei
5	2	dugheniile Bisericii Sfintei Vineri

Parica stingi

3	4	—	Ulița spre Podu Vechi
33	—	16	dușenile Dumitriței
1	3	—	poștile.
4	5	3	dușenile { aceleași Dumitriței
11	31	6	dușenile lui Iordache
4	5	6	dușenile lui Iovica Bon
3	6	2	dușenile serdarului Pulcer
1	6	1	dușenile
5	5	2	dușenile { lui Gheorghe plăcintar
2	1	1	dușeana lui Coțrescu
5	7	4	dușenile lui Constantin Botizatu
4	5	2	dușenile Bisericii Sântul Spiridon
85	3	—	

Podul Sfintei Vineri, de la porțile aceleiași biserici și pînă la maul pîrtului Cacina

17	4	—	—	ograda lui Duhuba Toi
10	—	—	—	ograda lui Rache Peim
14	—	—	—	ograda lui Constantin Bantiș
11	1	—	—	ograda lui Constantin Dron
10	2	—	—	ograda lui Constantin Hrișteea

Fila 17 v.

5	2	—	ograda	{	lui Matei Pușcașu
6	4	2	dugheniile		
74	5	—			
În total			Podul Sfintei Vineri		

74	5	—	ultima sumă		
20	4	—	ograda	{	lui Logvin armean
2	4	1	dugheniile		
10	—	—	ograda părnăricului Alexa Sereudalie		
5	6	2	dugheniile lui Apostol blănar		
6	—	3	dugheniile văduvei Zoia		
7	3	3	dugheniile lui Anastasie Panu		
4	—	—	ograda	{	Bisericii Barnovschi
5	—	1	dugheniile		
2	5	—	Ulița Cizmăriei		
8	1	—	ograda lui Petru Ciufutu		
10	2	—	locul doctorului Eustafie		
2	2	—	portile hanului Bisericii Sfântul Sava		
14	7	6	dugheniile Sfântului Sava		
3	4	2	dugheniile	{	lui Anton blănarul
1	4	—	portile		
1	—	—	fortea (?) Muselionă		
5	4	3	dugheniile lui Hagi Ivanci		
2	—	1	dugheniile lui Anton blănar		
8	4	2	dugheniile Bisericii Sfânta Vineri care acoperă ograda bisericii		
29	2	—	ograda bisericii aceleiași Sfânta Vineri		
2	—	—	cîșmea		
2	4	—	loc fîră dughene	{	ale Sfintei Vineri
10	3	3	dugheniile		
4	—	—	ograda lui Dimitrie Copantu		
10	1	5	dugheniile Bisericii Sfânta Vineri		
254	3	—			

			Partea stîngă		
17	4	8	dugheniile	{	Sfintei Vineri
2	2	—	ulicioara		
6	3	—	ograda		
39	4	16	dugheniile		
2	5	—	portile		
3	2	—	ulicioara spre Tîngul de Jos		
3	7	2	dugheniile lui Radul Brașovan		

6	4	3	dugheniile lui Topci Sandulovici
3	4	2	dugheniile lui Nicolae Zbursov
4	5	2	dugheniile Bisericii Cetățuia
90	3		

Fila 18 r.

În total			Sfânta Vineri
90	3		ultima sumă
11	6	4	dugheniile
2	3	—	portile { evroului Ioni
12	5	—	ograda evroului Mihail
6	5	—	loc pentru casa aceluiași Mihail
4	—	—	Ulița în jos
2	3	—	căminul
39	4	16	dugheniile
5	4	—	ograda { lui Anastasie Pănu
21	5	—	ograda lui Constantin vâtor
41	4	—	ograda lui Grigorie Răcșanu
14	1	—	ograda paharnicului Afundălie
2	1	—	căminul
254	4		

30 2 Ulița Caldărarul

			Partea deșapă
5	3	1	dugheniile lui Coman plăcintar
1	2	—	ograda
6	4	3	dugheniile { lui Fânăsie Potăci
8	—	3	dugheniile Bisericii Sfântului Ioan
2	1	—	locul clădirii Aliazie
30	2		

132 2 Ulița Cămarilor, de la Podu Vechi până la Târgul de Jos

			Partea deșapă
80	2	12	dugheniile Bisericii Sfântului Nicolae
			Partea deșapă
5	2	—	loc pentru casa lui Hagi Gheorghe armean
33	1	—	locul Bisericii Armeană
2	—	—	portile aceluiași biserici
3	7	2	dugheniile aceluiași Biserici Armeană
6	—	2	dugheniile egumenului Danul
9	—	2	dugheniile Bisericii Sfântul Spiridon
3	7	2	dugheniile doctorului Eustafie

3	5	2	dugheniile Rucandei Soareșcul
2	2	1	dugheniile logofătului Eftimie
24	—	12	dugheniile Bisericii Barnovachi
93			

Fila 18 v.

În total Ulița Cizmarului

93	—	—	ultima sumă
2	5	—	Ulița Sfânta Vineri
2	5	1	dugheniile evreului Ilie
2	5	1	dugheniile lui Constantin Băntaş
3	—	2	dugheniile Bisericii Barnovachi
1	6	1	dugheniile Dumitriei Halcozi
1	2	1	dugheniile Sfântului Nicolae
2	3	2	dugheniile Sfintei Vineri
1	7	1	dugheniile lui Nicolae Ciciul
1	7	1	dugheniile Bărbolului
3	—	2	dugheniile lui Todor Domici
2	7	2	a doctorului Eustafie
1	2	1	dugheniile lui Sandulachi Cațichi
1	3	1	dugheniile Sfintei Mitropolii
3	—	2	dugheniile lui Irimia cojocar
1	2	1	dugheniile lui Ioan Brm
2	7	2	dugheniile lui Petruche Cazimir
3	5	1	dugheniile lui Enachie Maniu
132	2		

Partea stângă

4	4	2	dugheniile lui Costea plăcintar
1	7	1	dugheniile evreului Henyca
3	3	1	dugheniile lui Fiodor lipovan
1	7	1	dugheniile lui Ivăniță Bășcovanu
2	4	1	dugheniile evreului Izrail Focșăneanu
10	1	5	dugheniile Bisericii Barnovachi
3	5	2	dugheniile Sfântului Ioan
3	1	1	dugheniile Aghenosei
3	—	1	dugheniile lui Hagi Teodor armaz
1	5	—	cizmar
2	6	—	Ulița Bisericii Sfânta Vineri
6	3	2	dugheniile Bisericii Barnovachi
4	7	3	dugheniile lui Grigore Sărdachir
5	7	3	dugheniile lui Ionuță cojocar
3	7	2	dugheniile Bisericii Barnovachi
2	3	1	dugheniile căpitănuului Sava
13	1	6	dugheniile lui Galițin

2	7	1	dugheniile evreiești Haidă
77	6		

Fila 19 r.

În total, pe Ulița Cizmăriei

Partea stângă			
77	6		ultima sumă
2	3	1	dugheniile Bisericii Armenesci
11	7	5	dugheniile lui Iordache Catargi
15	2	9	dugheniile Nastasiei Panu
1	4	—	ulicioara
3	4	—	ograda
8	5	2	dugheniile { lui Dumitrochie Codreanu
3	—	1	dughena
8	3	—	meserie
132	2		

307 7 Ulița Podu Vechi, de la Ulița Mare și până la sfârșit, lângă câminarul Ioan

Partea dreaptă			
19	4	7	dugheniile Bisericii Sfântului Ioan
12	1	10	dugheniile vornicului Vasile Roșu
5	—	1	dughena logofătului Ghica
11	—	6	dugheniile lui Gheorghe Stroescu
4	5	12	dugheniile lui Alexandru Voinescu
2	2	1	dughena lui Carpaci băș
1	4	1	dughena lui Pantilie blănar
3	4	2	dugheniile Agatei
11	6	4	dugheniile lui Gavril Conachi
3	—	—	Ulița în jos spre Sfânta Vineri
6	4	12	dugheniile Bisericii Sfântul Sava
5	2	—	ograda vornicului Teodorascu
1	6	1	dughena căpitanului Dumitru
14	2	9	dugheniile lui Ioan Scortescu
1	5	1	dughena Bramului
1	4	1	dughena lui Ioan Scortescu
4	6	2	dugheniile lui Dumitrachi băș-ceaz
4	—	1	dugheniile Bisericii Sfânta Vineri
1	6	1	dugheniile Bisericii Sfântul Sava
6	—	3	dugheniile lui Chirilă
17	6	6	dugheniile spătarului Strătuț
5	—	1	dughena lui Mădăras arman
6	4	3	dugheniile lui Alexandru Voinescu
144	7		

Fila 19 v.

În total, Ulița Podu Vechi

144	7		ultima sumă
33	2	13	dughenile lui Constantin Botizanu
1	4	—	Drumul în jos
5	4	1	dughena Bisericii Armenesti
9	1	2	dughena lui Arion cobzarul, armean
10	3	5	dughenile Bisericii Armenesti
5	2	2	dughenile lui Hagi Gheorghe
3	—	—	Drumul spre Cizmărie
25	—	9	dughenile Bisericii Armenesti
12	—	3	dughenile artierului armean
3	5	3	dughenile lui Vasile Creditoru
3	—	1	dughena sulgerului Enache
16	4	6	dughenile Bisericii Bărboi
10	6	3	dughenile lui Carabet armean
4	3	1	dughenile Evdochiei Chetăritiei
8	3	3	dughenile Măntăstirii Neamtuș
3	—	1	dughena lui Iordache Giscă
7	3	3	dughenile căminarului Drăgachi Roșu
307	7		

Partea stângă

10	—	2	dughenile Bisericii Trei Ierarhi
13	—	5	dughenile lui Hagi Ivănciu
4	—	2	dughenile Bisericii Cetățuia
5	—	3	dughenile Bisericii Trei Ierarhi
2	1	1	dughena lui Matei vâlavu
11	3	4	dughenile spătarului Enache Chiscanu
2	—	—	Ulița Nemțescă
6	2	3	dughenile lui Paladuc
3	1	2	dughenile lui telai-basa
9	—	3	spitețul Gheorghe
4	1	1	dughena sulgerului Gheorghe
1	3	1	dughena Saftiei sîcăritiei
3	2	1	dughena Bisericii Nemțesti
4	3	2	dughena lui Ioniță Locuș sîcăritiei
8	1	5	dughenile Măntăstirii Neamț
3	2	1	dughena lui Ivăniță Codrin
90	1		

Fila 20 r.

În total, pe Ulița Podu Vechi

90	1	ultima sumă
----	---	-------------

			<i>Partea stângă</i>
5	2	2	dughenile lui Teodor ispravnic
12	1	2	dughenile lui Iamie Margaritul
13	4	6	dughenile lui Dumitriță băcal
34	2	14	dughenile Bisericii Sfântul Sava
6	2	3	dughenile Bisericii Bărboi
14	—	7	dughenile lui Dumitrache Bogdan
2	—	—	Ulița spre Golia
3	2	2	dughenile lui Mihălașche Pascal
2	—	1	dughena armeanului Carabet
1	5	1	dughena Bisericii Sfântul Sava
8	—	4	dughenile armeanului Ștefan
13	—	4	dughenile armeanului Chireti
4	1	2	dughenile (acchiuzi) armeană Cristina
10	—	5	dughenile lui Matei pașcașu
1	6	1	dughena lui Ionită armean
6	4	3	dughenile evreului Izmail
6	—	2	dughenile Bisericii Golia
8	—	—	ograda armeanului Chizaru
16	4	—	ograda armeanului Ovanes
9	—	2	dughenile lui Constantin băcalu
4	5	—	casa armeană Mărința
7	4	2	dughenile Eufrosinii
12	—	2	casa medicului Ștefăneache
13	—	—	ograda căminarului Iona
307	7		

236. 5 Ulița Razul, de la Ulița Mare și până la Ulița Tîrgului de Sîm

			<i>Partea dreaptă</i>
14	4	—	donul dughenilor lui Nistase Școarțescu
3	—	—	Ulicișca spre casele vornicului Varlașche Răoși
8	3	3	dughenile lui Constantin Altes
18	—	9	dughenile
2	5	—	ograda și porțile { Mitropoliei
2	2	1	{ dughenile lui Neamtu Flores
2	3	—	
2	6	2	dughenile vădărvei lui Iliu
53	7		

Fila 20 v.

În total, Ulița Razului

53 7 ultima sumă

Partea dreaptă
2 2 — Ulicișca spre Biserica Sfântul Ilic

14	4	—	ograda Mardilici Tufetici
8	4	—	ograda Bisericii Sfântul Ioan
4	—	2	dughenile aceluiași Sfântul Ioan
15	6	8	dughenile lui Răducanu
10	5	—	loc pustiu tot al lui Răducanu
3	5	—	Podul spre Pașcanu
56	—	—	ograda Razuhii
67	4	—	ograda vornicului Teodorache Balș
236	5		
<i>Partea dreaptă</i>			
55	7	—	ograda
2	6	1	dughena { logofătului Costache Ghica
3	—	—	Ulița Nemeșescă
42	7	—	ograda vornicului Dimitrie Bogdan
16	—	—	livada lui Constantin Costache
3	5	—	Ulița Tîrgul Făinei
34	7	—	ograda logofătului Constantin Balș
35	6	—	ograda lui Constantin Pălducă
11	6	—	ograda
3	5	1	dughena { lui Nicolae Capșa
7	6	3	dughenile Mitropoliei
2	2	—	Ulicioara din dosul dughenilor
15	4	—	locul dughenii polcovnicului Manolache Balș
236	5		

261 3 *Ulița Podu Lung*

<i>Partea dreaptă</i>			
3	—	1	dughenile { lui Grigoraș pomornicul
7	4	—	ograda
2	2	1	dugheni { căpitănelului Chircu
6	6	—	ograda
3	3	2	dughenile { Eleoniei Calinovschi
7	5	—	ograda
3	—	2	dughenile { evreului Ibel
4	—	—	ograda

Fila 21 r.

Tot Ulița Podul Vechi

		<i>Partea dreaptă</i>
37	7	ultima sumă

5	—	2	dughenile	{	lui Iosip ciopotar
3	—	—	ograda		
6	2	3	dughenile	{	Elenci făclieritei
3	—	—	ograda		
5	4	2	dughenile	{	lui Vasile cărbunar
3	4	—	ograda		
2	5	1	dugheana	{	lui Dimitrie ciobotar
2	—	1	dugheana		
2	—	—	ograda	{	evreului Meer
8	—	—	ograda		
2	—	1	dughenile	{	lui Coman țigan
5	—	—	ograda		
9	4	—	ograda	{	lui Nicolae telal bășa
3	—	1	dughenile		
12	2	1	ograda	{	armeanului Isvador
5	—	1	dugheana		
16	—	—	ograda	{	lui Ilie grecu
4	2	2	dughenile		
2	4	—	ograda	{	lui Iacob lăptar
3	—	1	dughenile		
7	—	—	ograda	{	lui Tudor
2	—	1	dugheana		
7	—	—	ograda	{	evreului Ciortă
3	6	2	dughenile		
6	—	—	ograda	{	lui Dimitrie Spinu
3	—	1	dugheana		
6	—	—	ograda	{	lui Petru Gurădehup
3	1	2	dughenile		
2	—	—	ograda	{	evreului Raiamil
6	—	2	dughenile		
1	—	—	ograda	{	lui Constantin băcal
4	—	2	dughenile		
1	4	—	ograda	{	lui Ioan ciobotar

Iluminatul public în Iași la 1811

3	—	1	dugheniile	{	lui Ștefan ciobotar
2	—	—	ograda		
2	3	1	dughena	{	lui Enache Bîrîdeanu
1	2	—	ograda		
3	—	1	dughena	{	lui Stancu Paraschiva
3	1	—	ograda		
208	—	—			

Fila 21 v.

În total, Ulița Podu Lung

208			ultima sumă		
3	4	1	dughena	{	lui Vasile ciobotar
2	2	—	ograda		
4	3	—	ograda Lupii țigăca		
2	—	1	dughena lui Pavăl țigan		
10	3	—	ograda Bisericii Sfintul Constantin		
5	4	2	dugheniile	{	Ivănitei Ușache
2	3	—	ograda		
10	—	4	dugheniile lui Vasile Scridon		
4	2	2	dugheniile Ivănitei Bagadiru		
4	2	2	dugheniile	{	evreului Isacu
1	4	—	ograda		
3	—	1	dugheniile lui Vasile ciobotar		
261	3				

Partea stîngă

2	1	1	dughena lui Teodor Ștefanov		
4	—	—	sfințitul Uliței spre amasața Prisca (?)		
5	—	2	dugheniile	{	lui Dimitrie Sîrbu grădinar
9	2	—	ograda		
6	6	2	dugheniile lui Ivăniță Munteanu		
6	—	3	dugheniile	{	Gabiții Chirilova
6	4	—	ograda		
4	—	2	dugheniile	{	evreului Lupu
2	—	—	ograda		
2	4	1	dughena	{	lui Abertol
1	5	—	ograda		

6	—	3	dughenile	{	lui Eusehie grecu
5	—	—	ograda		
3	—	2	dughenile	{	evreicii Hrisa
2	4	—	ograda		
4	—	2	dughenile	{	Zotei Botizatu
3	—	—	ograda		
4	—	2	dughenile	{	lui Alexandru precupot
2	—	—	ograda		
10	2	—	ograda lui Vasile Clopot		
6	1	2	dughenile	{	evreului Vamit
3	—	—	ograda		
9	—	—	ograda lui Ion Arsătu		
10	—	3	dughenile lui Grigorie		
6	—	2	dughenile pitarului Nicolai		
123	3				

Fila 22 r.

În total pe ulița Podu Lung

123	3		ultima sumă		
4	—	2	dughenile	{	evreului Henscu
8	—	—	ograda		
9	—	—	ograda evreului Iosif		
4	—	1	dughena lui Chiriac		
4	1	2	dughenile	{	evreului Samuel
2	4	—	ograda		
9	4	—	ograda lui Ioanță blănar		
2	—	1	dughena	{	lui Nicolae blănar
5	—	—	ograda		
1	4	1	dughena	{	evreicii Haica
7	4	—	ograda		
7	—	4	dughenile	{	evreului Ițcu
2	—	—	ograda		
4	—	1	dughena	{	lui Nicolai Sîrbu
2	—	—	ograda		
3	2	2	dughenile evreului Iacu Haim		

4	—	—	dugheniile	{	lui Mihail grecu
4	—	—	ograda		
2	3	1	dughena	{	lui Stamatie bolangiu
5	—	—	ograda		
4	—	2	dugheniile	{	lui Alexa Arndutu
4	—	—	ograda		
3	—	2	dugheniile	{	Catherinei Răducanița
5	—	—	ograda		
4	2	2	dugheniile	{	lui Sandul Arpați
8	—	—	ograda		
5	4	2	dugheniile	{	lui Pană grădinarul
14	—	—	ograda		
261	4				

106 — *Ulița care se numește Trăpezănească*

<i>Partea dreaptă</i>					
2	4	1	dugheniile	lui Gheorghe Sîrbu	
2	6	1	dughena	evreului David	
2	4	1	dughena	lui Avraam croitor	
3	—	1	dughena	{	Milei Sîrbu
3	—	—	ograda		
4	—	—	case	{	evreului Avraam
4	—	—	ograda		
21	6				

Fila 22 v. *Ulița Trăpezănească*

21	6		ultima sumă		
37	—	20	dugheniile	{	neamțului Șiling
8	4	—	case		
5	4	—	ograda	{	evreului Moșlis
5	—	2	dugheniile		
11	—	—	ograda	{	evreului Haim
4	—	—	pârful		
3	2	1	dughena		
10	—	—	ograda		

				Partea stînga
6	4	3	dugheniile	{ Chisocritei
7	3	—	ograda	
4	—	—	pițul	{ evreului Meier
7	4	2	dugheniile	
8	3	—	ograda	
4	2	2	dugheniile	{ lui Vasile Ciobotar
2	3	—	ograda	
4	4	—	sfinxul Podului Lung	{ lui Pană Sirbu
13	—	—	casele	
17	—	—	ograda	
2	2	—	dugheniile	{ lui Manoilă Arăduț
5	2	2	ograda	
2	—	1	dugheniile	{ lui Gheorghe cizmar Manoilă
2	3	—	ograda	
2	1	1	dughena	{ lui Gheorghe cizmar
2	1	1	ograda	
2	4	1	dughena evreului Solomon	{ evreului Merchel
5	—	2	dugheniile evreului Iancu	
6	4	—	ograda țigăncii Alba	

106

52 4 Podul Roșu pînă la stîlpul cu felinare de la Bahluț

8	2	2	dugheniile lui Nicolae băcal	{ Mariei Botizatu
3	1	1	dughena	
10	2	—	ograda	
2	6	—	dughena	{ evreului Merchel
2	—	1	ograda	
26	3			

Fila 23 r. Podul Roșu pe lângă stîlpul cu felinare de la Bahluț

				Partea dreaptă
26	—	3	ultima sumă	
7	2	4	dugheniile lui Hagi Lupul	
4	6	2	dugheniile lui Iosachie Ciofutu	
4	4	1	dughena cu porțile lui Vasilache	
5	4	2	dugheniile Ioană Razu	
4	1	1	dughena lui Naum rîchier	
52	4			

			<i>Partea stângă</i>
5	—	—	casa Chiriacăiței
5	—	—	împotriva Podului
6	—	3	dugheniile {
3	—	—	ograda { evreică Hanica
3	4	2	dugheniile preotului Imanu
4	—	2	dugheniile evreului David
6	4	2	dugheniile evreului Mihail
4	4	2	dugheniile evreului Hencu
3	—	1	dughena aceluiași Hencu
4	—	2	dugheniile {
6	—	—	ograda { căpităneului Costea
2	—	—	drum
52	4		

25 — Podul Roșu dincolo de râul Bahui adică:
 234 2 Podul Roșu de la stânga podului de la Bahui și drept până la Ulița Mare

			<i>Partea dreaptă</i>
5	6	2	dugheniile {
4	4	—	ograda { lui Anton bucătar
6	—	2	dugheniile {
4	—	—	ograda { evreului Moise
6	4	3	dugheniile {
1	—	—	ograda { Ivăniței buhucăș
4	3	2	dugheniile lui Teodorachie Manoilov
6	2	2	dugheniile {
3	—	—	ograda { Bursci jidoveni
2	—	1	dughena {
4	—	—	ograda { evreului Moise
47	3		

Fila 23 v. În total, Podul Roșu

			<i>Partea dreaptă</i>
47	3		ultima sumă
9	—	4	dugheniile {
1	4	—	ograda { lui Costea odobăș

3	4	2	dughenile lui Teodosie bărbier
3	—	2	dughenile
18	—	—	ograda { logofătului Tudorachi
5	6	3	dughenile Chiretei Cazactiu
3	2	2	dughenile lui Ștefan ciobotar
2	6	1	dugheana lui Loghin setar
2	5	1	dugheana evreicăi Ancuța
4	—	2	dugheana preotului Mihăilache
10	—	4	dughenile
4	4	—	ograda { lui Nicolae deli-bașa
5	—	2	dughenile
2	—	—	ograda { lui Marcu tipovan
5	—	2	dughenile Mariei Soboiani
8	—	—	ograda lui Nicolae deli-bașa
7	—	2	dughenile lui Mihail
7	—	3	dughenile
7	—	—	ograda { logofătului Ilie
5	3	3	dughenile porucicului Ilie Cășu
10	—	—	ograda Podurilor
2	7	—	drumurile
9	4	4	dughenile lui Gheorghe tufeci-bașa
16	—	7	dughenile
3	2	—	ograda { lui Iordache vier
9	—	3	dughenile
5	—	—	ograda { lui Ivan șiclier
2	4	—	drumul
8	1	3	dughenile
1	3	—	ograda { lui Toma, polcovnicul Agiei
5	7	2	dughenile
2	—	—	ograda { lui Iane Dima cupet
8	3	3	dughenile evreului Leiba
23	4	7	dughenile Dimitriței băcal
1	6	—	uliciară
3	—	1	dugheana lui Adam blănar
6	4	—	a lui Iordache Tanasă Botș
9	—	3	dughenile lui Capeș
45	—	12	dughenile duminale Grigore Ghica
334	2		

Fila 24 r. În total Podul Roșu

			<i>Partea stângă</i>
15	—	4	dughenile {
26	—	—	ogarda { lui Petrovici
3	—	—	Turnul Domnesc
8	1	2	{ dughenile Mănăstirii Văratec
2	4	1	
7	—	3	dughenile {
7	—	—	ogarda { lui Dumitrache chilar
2	—	1	dughenile ispravnicului Ivăniță
5	2	2	dughenile Elepei Ivanova
4	—	2	dughenile lui Bobovschi
3	—	2	dughenile {
3	2	—	ogarda { lui Gheorghe Gominaru
7	3	2	dughenile Zoitei Bănoveniței
6	—	—	Ograda Domnească
10	1	2	dughenile sulgerului Ștefăneache
25	4	9	dughenile Zotei Borșoana
4	5	2	dughenile lui Ioan
12	—	5	dughenile Saftel
16	—	—	ogarda ispravnicului Ivăniță
1	5	—	drumurile spre grajdurile de cai domnești
10	—	—	casa cu ogradă a chiorului Masoila
1	7	1	dughena Mitropoliei
21	—	10	dughenile băș-bălușăului Ștefăneache
3	6	—	dughenile {
4	1	2	ogarda { buclătarului Gavrilă
13	—	6	dughenile lui Vasile Colapsu
4	—	2	dughenile lui Toma Tanasiev
2	—	—	drum
12	3	6	dughenile lui Dumitrache bacal-bașu
3	—	—	uliță
8	4	3	dughenile {
7	—	—	ogarda { lui Teodor cazaciuc
14	5	—	ogarda Bisericii Sfântului Constantin
2	2	1	dughena {
7	6	—	ogarda { căpitănelului Manoilă
6	—	2	dughenile {
6	—	—	ogarda { lui Năstase sârder

	7	—	3	dugheniile lui Iveniță Botizanu
	305	4		
Fila 24 v.	În total Podul Vechi			
	305	4		Partea stînga
				ultima sumă
	11	—	1	dughena lui Ianie Chitar
	3	—	—	pod
	2	4	1	dughena lui Nicolae Mărgineanu
	2	—	1	dughena preotului Simion
	2	—	1	dughena lui Ion croitoru
	8	2	2	dughena lui Nicolae deli-basa
	334	2		
63	2	Ulița de la porțile cîmînarului Ioan și pînă la porțile Panaitovei		
				Partea dreaptă
	7	4	2	dughena lui Dimitrie Brăsovanu
	2	2	1	dughena lui Toma sîicar
	9	2	4	dughenile egumenului de la Barnovschi
	1	6	—	Ulicișoara către Golia
	3	2	2	dughenile lui Andrei băcal
	39	2	—	ograda lui Grigore Razu
	63	2		
				Partea stînga
	7	3	—	dughenile
	3	2	2	ograda { lui Vasile Stoști
	9	1	2	case, tot ale lui Vasile Stoști
	20	2	—	ograda pitarului Ioan
	4	—	—	Ulicișoara spre Școala jidovească
	19	2	—	ograda Panaitovei
	63	2		
475	3	Ulița de la ograda Panaitovei de la Mănuși și pînă la porțile lui Costache Pașcanu		
				Partea dreaptă
	12	4	3	dughenile
	12	—	—	ograda { Băntîșoaii
	26	3	—	ograda lui Hagi Manole
	2	—	—	pozi
	6	3	3	dughenile
	5	—	—	ograda { ciucerului Dumitrache
	10	—	—	ograda pitarului Vasile Carp
	44	4	—	local Bisericii Precuvioasei Paraschiva
	118	6		

Fila 25 r.

În total, Ulița de la porțile Pământului

Partea dreaptă

118	6	ultima sumă	
29	3	—	ogarda lui Mihai Sarza
3	—	—	Podul spre carceră
20	—	—	ogarda vornicului Ralet
42	—	—	ogarda lui Dimitrie Ghica
4	—	—	Ulița spre Pașcanu
4	2	2	dughenile
18	4	—	ogarda { lui Constantin Muta
37	4	—	ogarda vornicului Vasile Roșu
2	4	—	Uliciștea spre Biserica Sfântului Ioan
2	5	1	dughena preotului Parfene
1	4	1	dughena lui Gheorghe blănar
1	6	1	dughena lui Dimitrie Proca
1	5	1	dughena vornicului Ralet
2	3	1	dughena Bisericii Dancu
8	4	4	dughenile lui Costache Pașcanu
4	1	2	dughenile lui Dimitrie Bogdan
2	3	1	dughena lui Isac Tîpeneș
9	4	5	dughenile Răzoași
2	2	1	dughenile lui Constantin Grosu
3	6	1	dughena văduvei lui Toftan
3	—	—	Ulița Razu
3	1	1	dughena polcovnicului Manolache Balș
3	—	2	dughena evreului Danil
2	7	2	dughenile evreicești Miza
3	2	1	dughena evreului Danil
6	4	3	dughena Bisericii Sfântul Sava
1	5	1	dughena lui Constantin șiclar
1	3	1	dughena lui Hristi Gevit
3	1	2	dughenile Bisericii Cetățuia
4	6	2	dughenile vornicului Vasile Roșu
1	5	1	dughena evreului Leizer
5	2	2	dughenile lui Eremia blănar
1	5	1	dughena evreului Moer
1	6	1	dughena Bisericii Cetățuia
2	—	—	uliciștea
2	1	1	dughena lui Donța Iipovan
1	5	1	dughena Bisericii Cetățuia
368	4		

Fila 25 u.

În total, ulița de la porțile Panaitovei

			Partea dreaptă
368	4		ultima sumă
3	4	1	dugheana Bisericii Dancul
1	4	1	dugheana lui Gheorghe herar
1	5	1	dugheana lui Toma Cărcă
1	4	1	dugheana lui Dumitru postelnic
3	1	1	dugheana lui Nicolai Mivelicu
3	4	1	dugheana Mariei Panaitovei
1	5	1	dugheana văduvei Carrina
3	—	2	dughenile lui Enache cojocar
3	2	1	dugheana banului Toma Cozma
3	2	1	dugheana lui Hristi Gevit
2	7	1	dugheana banului Toma Cozma
2	—	1	dugheana Bisericii Sfintului Athanasie
1	5	1	dugheana domnitei Racoviță
1	5	1	dugheana familiei Racoviță
1	5	1	dugheana lui Gheorghe Ghindă
3	2	1	dugheana lui Nicolae <e>bager
2	5	1	dugheana cucoanei Elena
3	—	—	ograda lui Mihail Mizza
1	7	—	ulicioara spre Golia
17	—	9	dughenile Mănăstirii Golia
9	3	5	dughenile logofătului Greceanu
2	7	2	dughenile Măruței Putoristi
4	1	3	dughenile lui Ilie Catir
1	4	1	dugheana lui Urnache vîtav
5	4	3	{ dughenile Mănăstirii Golia
4	—	2	
12	3	5	dughenile Dobrovățului
3	—	—	Ulița spre căminarul Ioan
475	3		

Partea stînga

2	—	—	porțile lui Manuil
1	—	3	ulicioară spre Sădărie
1	4	—	cîrmea
2	4	1	dugheana Mănăstirii Golia
1	5	1	dugheana Saftci armîșoia
1	6	1	dugheana lui Vasile staroste
1	5	1	dugheana lui Ștefan ciobotar
12	3		

Fila 26r.

În total Ulița de la porțile Panaitovei

		Partea sfîrșit	
12	3	ultima sumă	
1	5	1	dughena Mănăstirii Golii
3	4	2	dughenile lui Constantin baz-bulucbas
1	5	1	dughena Mănăstirii Golii
3	6	2	dughenile Bisericii Sfîntul Sava
1	6	1	dughena lui Nastase Talpas
2	4	1	dughena lui Ilie Casiru
2	7	2	dughenile lui Ioanin Micleacu
1	4	1	dughenile Bisericii Sfîntul Ioan
1	4	1	dughena bisericii care se află în ...
3	3	2	dughenile lui Constantin Sîrbu
1	3	1	dughena lui Constantin vîlav
1	5	1	dughena Bisericii Prumocan
2	—	1	dughena Papei
3	2	2	dughenile Bisericii lui Aron
2	3	2	dughenile lui Mihail Daa
1	7	1	dughenile lui Nicolae Cucu
3	3	2	dughenile lui Nicolae Jiveticu
1	6	1	dughena Mănăstirii Agapia
1	7	1	dughena Mănăstirii Probota
1	6	1	dughena Mănăstirii Florești
1	7	1	dughena Mariei Panaitovei
1	6	1	ulicioara spre Tîrgul Pîinii
1	4	1	dughena lui Ștefan fîclier
1	5	1	dughena Măruței Axentoiței
1	6	1	dughena vornicului Ianculev
1	4	1	dughena evreului Iosif
1	3	1	dughena Mariei Panaitova
4	7	2	dughenile Mariei starostesei
2	1	1	dughena Mitropoliei
3	2	2	dughenile lui Panait Lapte
3	4	2	dughenile lui Gheorghe Lapte
2	—	1	dughena lui Mihail Mirza
3	4	2	dughenile lui Dimitrie Trifonov
2	—	1	dughena lui Mihail Mirza
3	3	2	dughenile lui Ianie Lazu
3	2	1	dughena Evdochiei călugărița
1	7	1	dughena lui Nistor Scortescul
98	6	—	

Fila 26 v.

În total de la porțile Panaitovei

98	6		Partea stînga ultima sumă
5	3	3	dugheniile lui Anton lipovan
3	6	1	dughena lui Artemie lipovan
2	—	1	dughena lui Hagi Ivancia
4	2	2	dugheniile Bisericii Sfîntul Spiridon
1	5	—	ulicioara spre Biserica Sfîntului Teodor
3	3	1	dughena lui Hristi Gevit
1	2	1	dughena Anastasiei cizmărița
1	3	1	dughena Bisericii Sfîntul Spiridon
1	4	1	dughena lui Ștefan Ţiclier
1	3	1	dughena Bisericii Sfîntul Sava
1	4	1	dughena Bisericii Sfîntul Lazăr
1	2	1	dughena Mînistirii Spiridon
2	2	1	dughena evreului Meer
2	1	1	dughena evreului Herțu
1	7	1	dughena Mariei Panaitovei
10	6	4	dughena vornicului Vasile Roată
2	2	—	Ulița Tîrgul de Sus
2	2	1	dughena lui Constantin Lambrino
3	5	1	dughena Elenei blîndărița
3	1	1	dughena Mariei Panaitova
10	2	4	dugheniile banului Toma Cozma
2	1	1	dughena lui Chirilă bărbier
2	—	1	dughena Bisericii Bana
1	7	1	dughena evreului Herțu
1	6	1	dughena banului Toma Cozma
3	1	2	dugheniile lui Iordache Pașcanul
3	7	1	dughena lui Ion Ţiclier
4	2	2	dugheniile
7	3	—	ograda { logofătului Constantin Balș
9	5	—	ograda {
8	—	3	dugheniile
3	1	—	Ulicioara Beizade
1	2	1	dughena {
44	—	—	ograda { spătanului Iordachie Catargi
3	3	—	ulicioara spre vistiernicul Alecu Balș
4	2	2	dugheniile spătanului Iordachie Catargi

Iluminatul public în Iași la 1811

3	1	—	terenul	{ Mănăstirii Spiridon
28	—	10	dugheniile	
10	3	—	cisneaua și porțile	
307	1			

Fila 27 r.

În total, ulița de la porțile Panaitovei

			<i>Partea stînga</i>	
307	1		ultima sumă	
21	—	6	dugheniile	{ ale Mănăstirii Spiridon
11	3	—	livada lângă casa	
3	2	—	ulicioară lângă construcția din piatră	{ ale Mănăstirii Spiridon
20	4	7	dugheniile	
36	—	—	terenul lui Balica Beldiman	
6	2	2	dugheniile	{ lui Costache Pașcanu
71	—	—	ograda	
475	4			

93 4 *Ulița de la Mihail Sturza*

			<i>Partea dreaptă</i>	
28	4	—	ograda lui Mihalache Pascal	
7	—	—	ograda lui Costache Pașcanu	
4	2	1	dughena	{ banului Toma Cozma
8	4	—	ograda	
3	2	2	dugheniile	
20	—	—	ograda	
22	—	—	ograda vornicului Raletu	
93	4			
			<i>Partea stînga</i>	
42	7	—	dugheniile	{ lui Mihail Sturza
12	5	4	ograda	
32	4	—	dughena	{ lui Dumitrache Codreanu
5	4	1	ograda	
93	4			

41 5 *Ulița de la vîscîrnicul Alecu Bălș*

			<i>Partea dreaptă</i>	
7	5	—	ograda	{ hatmanului Costache Ghica
2	4	1	dughena	
3	6	2	dugheniile porucicului Iordache	
5	6	3	dugheniile vîtavului Constantin	
5	4	3	dugheniile paharnicului Ioan Tănuș	

7	4	—	loc pentru casa Mariei Virsovasiei
3	—	—	ograda
7	—	2	dugheniile { spătarului Iordache Catargi
41	5		

Fila 27-v.

În total pe ulița de la vîrtelnicul Alecu Bala

Partea stîngă

11	3	—	loc pentru casă
19	2	7	dugheniile { spătarului Iordache Catargi
11	—	2	dugheniile sulgerului Gavril
41	5		

106 2 Ulița de la Pașcanu pînă la colțul ogrăzii lui Dimitrie Ghica

Partea dreaptă

47	—	—	ograda lui Dimitrie Ghica
2	—	—	porțile
6	7	3	dugheniile { acamșului Matei Sînduleachi
2	—	—	porțile
7	3	3	dugheniile { lui Costache Mădărescu
29	—	—	ograda casei
12	—	2	dugheniile { lui Costache Pașcanu

106 2

Partea stîngă

29	2	—	ograda comisarului Iancu Bala
41	4	—	loc bisericesc al Sfîntului Ilie
12	4	—	ograda petrarului Iordache Alexandrov
19	—	—	ograda
4	—	1	dugheniile { lui Constantin Mutaj

499 5 Ulița Tîrgului de Sus, de la sfîrșitul Poștii Vechi și de la jumătate din ulicioare de unde urcăm pînă la Școala Jidovească și pînă la porțile sulgerului Ilie

Partea dreaptă

8	6	—	ograda meșteșugului Feștilă
3	—	—	ulicioare
23	2	—	ograda pîrhamicului Petriche Cazaciul
29	4	—	ograda stolnicului Tanase Jovanu
14	2	—	ograda Zamferei Școțescul
3	—	—	ulița spre cîștinarii Constantin Carp
3	4	—	ograda
5	—	2	dugheniile { lui Costache Cerchez
48	5	—	ograda logofătului Pașcanu

138 7

Fila 28 r.

În total ulița Tîrgului de Sus

			<i>Partea dreaptă</i>
138	7		ultima sumă
4	—	—	Ulița Mare
13	—	2	dughenile logofătului Pascanu
16	2	—	ograda tot a lui Pascanu
13	3	—	ograda comisului Iancu Balș
9	5	—	casa lui Hristodul Ion
37	4	—	casele lui Constantin Balș
24	5	—	livada Razei
4	—	—	ulița
49	4	—	casa și ograda lui Constantin Costache
3	2	—	ulița spre Podu Vechi
20	7	—	ograda caselor căminarului Panait Cazimir
11	3	—	ograda
3	4	1	dughenile { Mănăstirii Golia
4	1	2	dughenile lui Dimitrie Pleșcaru
4	—	2	dughenile
10	4	—	ograda { văduvei Maria
2	1	1	dughenile
16	—	—	ograda lui Anton băcau
3	2	—	Ulița Băibăcîriei
12	1	—	ograda caselor căminarului Pruncu
25	4	—	ograda lui Iordache Rîșcanul
2	2	—	ulicioam în jos spre poartile Goliei
14	4	—	ale pitarului Ionită Jan
29	5	—	ograda spătarului Iordache Pribeschi
30	—	—	ograda căminarului Ioan
499	5		

Partea stînga

8	—	4	dughenile domniței Marghioala
8	—	4	dughenile lui Vasile Mandea
3	—	—	ulița spre casele lui Minna
11	6	—	ograda lui Grigore Razu
30	—	—	ograda unde se lucrează bucele (?) lui Constantin Balș logofăt
10	—	—	poartile și cîmenea Mănăstirii Golia
20	6	—	ograda caselor sulgerului Enache
10	4	—	ograda aceluiași Enache sulger
115	2		

Fila 28 v.

În total ulița Tîrgului de Sus

			Partea stîngă
115	2		ultima sumă
3	—	—	Podul spre Tîrgul de Sus
43	—	—	ograda doctorului Fotache
17	3	—	ograda lui Costache Bals
9	4	—	ograda Păunomiei
2	5	—	Ulița Tîrgului de Sus
47	—	—	ograda logofîtilui Constantin Bals
4	—	—	Ulița Razu spre Tîrgul de Sus
57	4	—	locul ogrăzii lui Raducanu
46	2	—	ograda comisarului Enache Bals
4	—	—	Ulița Pascanu
13	—	4	dughenile
1	5	—	portile { logofîtilui Pascanu
13	2	5	dughenile {
29	—	—	ograda spătarului Ioan Mutu
10	6	4	dughenile vornicului Vasile Rosăi
4	—	—	Ulița Mare
18	—	—	locul Greceni unde e carcera
21	—	4	casele achizitiei Greceanu
28	5	—	ograda caselor serdarului Alexandru Voinescu
10	6	—	ograda caselor sulgerului Ilichi

553 2 Ulița de la carcera și de la dughenile lui Costache Cerchez pînă la casele dumisale Costache Ghica

			Partea dreaptă
65	3	—	ograda logofîtilui Costache Ghica
66	5	—	ograda unde este cazat senatorul, tot a logofîtilui Costache Ghica
4	—	—	ulicioara spre Păcurari
4	3	1	{ dughenile logofîtilui Ghica
14	6	5	
32	4	—	ograda lui Conache
4	—	—	ulicioara spre Greceanu
47	—	—	ograda stolnicului Drăghici
3	—	—	ulicioara spre Păcurari
29	—	—	ograda vornicului Nicolae Hrisoverghi
12	—	4	{ dughenile logofîtilui Pascanu
5	—	1	
287	5		

Fila 29 r.

În total, Ulița de la carceri:

287	5		ultima sumă
24	2	9	dughenile lui Calmușchi
3	—	—	ograda
2	2	1	dughenile { spatarului Constantin Sturza
19	—	6	dughenile
7	2	3	dughenile { polecovnicului Manolache Balș
7	6	—	ograda
5	6	2	dughenile lui Anton Bical
18	—	7	dughenile
5	—	—	ograda { lui Gheorghe croitor
18	—	4	dughenile spatarului Ionita Canano
2	—	1	dughena capitanului Gheorghe Galitin
3	5	—	ograda
6	—	3	dughenile { tot a capitanului Galitin
28	2	—	ograda lui Iancu Canano
14	—	3	ograda Bisericii Banului
21	—	—	ograda lui Bapoti
24	6	—	ograda vornicului Lupu Balș
5	—	—	ograda
12	—	6	dughenile { logofitului Constantin Greceanu
4	—	—	ograda logofitului Constantin Greceanu
4	4	1	dughenile logofitului Constantin Greceanu
4	—	—	ograda logofitului Constantin Greceanu
3	—	1	dughenile logofitului Constantin Greceanu
23	2	—	ograda de la carceri a logofitului Constantin Greceanu
553	2		

Partea stînga

13	3	3	dughenile vornicului Vasile Rosă
2	1	1	dughenile
2	—	—	ograda { lui Mihail Pascal
3	5	—	Ulița lui Mihail Sturza
15	—	7	{ dughenile lui Dimitrache Codreanu
3	2	—	
38	4	—	ograda Băntîșoiei
16	4	—	ograda chucerului Grigoraș

19	—	—	ograda	{ hatmanului Scarlat ... ⁹
3	4	1	dughenile	
12	—	—	ograda caselor Bisericii Banu	
26	3	—	ograda lui Mihail Manole	
24	—	9	dughenile Bântâșoniei	
179	2			

Fila 29 v.

În total, Ulița de la carcari

179	2		ultima sumă	
3	—	—	ulița spre Biserica Sfântul Spiridon	
10	2	—	ograda	
3	3	2	dughenile	{ lui Costache Pașcanu
18	4	9	dughenile serdarului Gane	
3	—	—	ulița spre logofitul Grigoras	
45	2	—	ograda caselor polcovnicului Emanuil Bala	
42	—	—	ograda vornicului Grigore Ghica	
4	—	—	ulicioara spre pitarul Chiron	
42	—	—	ograda spătarului Ioan Luca	
2	—	—	ulicioara lângă casa hatmanului Sândulache Sturza	
81	2	—	ograda caselor cu livadă și loc din dos a hatmanului Sândulache Sturza	
3	—	—	ulicioara spre Biserica Patruzeci de Sfinți	
49	5	—	ograda livezii polcovnicului Manuil Bala	
28	4	—	ograda lui Ramadan	
37	2	—	ograda lui Ioan Negrea baș-bulucaș cu locul ce îi are pustiul	
3	1	—	ograda lui Dimitrie Codreanu cu o casă mică în ea	
553	2			

524 4 Ulița spre Păcurari de la cârciuma pitarului Corti și până la sfârșitul Podului și mai departe și care se întinde mai departe

Partea dreaptă

18	—	—	ograda preotului ungur	
35	—	—	ograda lui Ștefan buhtebaș	
6	—	2	dughenile	{ vistiernicul Roznovanu
51	4	—	ograda	
5	—	2	dughenile	
12	6	—	ograda	
5	2	2	dughenile	
22	—	—	ograda spre cile	
4	—	2	dughenile	

9 Curvăz neclor.

Iluminatul public în Iași la 1811

9	—	—	ograda spre cîle	{	vistiernicului Roznovanu
6	—	2	dugheniile		
7	5	—	ograda spre cîle		
4	—	2	dugheniile		
186	1				

Fila 30 r.

Ulița spre Păcurari

Partea dreaptă

186	1		ultima sumă		
14	—	—	ograda	{	vistiernicului Roznovanu
7	3	—	dugheniile		
4	6	—	ograda spre cîle		
4	6	2	dugheniile		
50	7	—	ograda	{	lui Grigore Soorțescu
3	—	1	dugheniile		
9	4	—	ograda	{	banului Toma Cozma
7	3	3	dugheniile		
3	—	—	ograda spre cîle		
24	—	—	ograda lui Alexandru Fotia		
32	—	—	ograda	{	lui Ioan Bogosoaia
2	—	1	dugheniile		
3	—	—	ograda		
4	—	2	dugheniile	{	preotului Nistăsie
10	—	—	ograda spre cîle		
19	4	—	ograda	{	lui Nacu
6	—	—	tot ograda		
2	2	1	dugheniile	{	banului Teodor Bășotă
12	4	—	ograda		
20	4	—	ograda banului Zărnache		
17	5	—	ograda lui Ghica		
13	—	—	ograda	{	lui Vasile sulger
2	—	1	dugheniile		
28	—	—	ograda doctorului Bastatie		
33	—	—	ograda spitalăreii Maria Canano		
4	3	—	ograda	{	spitalăreii Constantin Șarza
9	4	4	dugheniile		
4	4	—	ograda spre cîle		
524	4				

Partea stînga

14	3	4	dugheniile	{	lui Manolache Calmutchi
24	4	—	ograda spre ele		
5	1	2	dugheniile	{	Bisericii Preacurvioasei Paraschiva
11	2	—	ograda spre ele		
12	1	—	ograda caselor lui Stoica Zamfirache		
31	—	—	ograda lui Alexandru Rudin		
94	4				

Fila 30 v.

În total, Ulița ce duce spre Păcurari

Partea stînga

94	4		ultima sumă		
17	3	—	ograda caselor stolnicului Zamfirache		
18	—	—	ograda stolnicului Șerban		
7	6	—	ograda lui Grigore ciobotar		
8	2	—	ograda		
6	—	2	dugheniile	{	lui Gheorghe mediciner
6	—	—	ograda tot a medicinerului		
12	3	—	ograda căpitanului Stepan Anastasiev		
35	4	—	ograda logofătului Constantin Greceanu		
10	—	—	ograda		
5	—	2	dugheniile	{	spătarului Ion Mușu
5	3	—	ograda spre ele		
5	2	2	dugheniile		
18	—	—	ograda		
8	—	3	dugheniile	{	preotului Ilie
8	4	—	ograda spre ele		
5	—	1	dugheniile		
5	4	2	dugheniile		
26	—	—	ograda spre ele		
2	5	1	dughena		
6	—	—	ograda		
3	—	1	dughena		
4	4	—	ograda		
3	2	2	dugheniile		
10	6	—	ograda		
4	2	—	dugheniile		
11	7	—	ograda		
3	3	2	dugheniile		
26	4	—	ograda		
4	—	2	dugheniile		

vistiernicului Roznovanu

11	4	—	ograda	[visternicului Roznovanu
3	3	2	dugheniile	
3	—	—	ograda	
4	—	2	dugheniile	
41	4	—	ograda spre ele	
52	—	—	ograda vornicului Dimache	
524	4			

Fila 31 r.

Sumele adunate și câți stînjeni are fiecare uliță

Singeru	Palme		
375	2	partea dreaptă	{ Ulița Mare
375	2	partea stîngă	
335	2	partea dreaptă	{ Ulița Tîrgului de Jos
335	2	partea stîngă	
85	4	partea dreaptă	{ tot Ulița Tîrgului de Jos de la Ulița Mare pînă la porțile Bisericii Sfintei Vineri
85	4	partea stîngă	
254	3	partea dreaptă	{ Podul Sfintei Vineri
254	3	partea stîngă	
30	2	partea dreaptă	{ Ulița Căldării
30	2	partea stîngă	
132	2	partea dreaptă	{ Ulița Cizmarul
132	2	partea stîngă	
307	7	partea dreaptă	{ Ulița Podu Vechi
307	7	partea stîngă	
236	5	partea dreaptă	{ Ulița Razu
236	5	partea stîngă	
261	3	partea dreaptă	{ Ulița Podu Lung
261	3	partea stîngă	
106	—	partea dreaptă	{ Ulița Trepezineasa
106	—	partea stîngă	
52	4	partea dreaptă	
52	4	partea stîngă	
24	—	Podul Roșu peste râulețul Bahhui	
334	2	partea dreaptă	{ Podul Roșu de la Ulița Mare și pînă la stîlpii de dincolo de Bahhui
334	2	partea stîngă	
63	2	partea dreaptă	{ Ulița de la porțile căminarului Ioan
63	2	partea stîngă	

475	3	partea dreaptă	{ Ulița de la porțile Penaitovei
75	3	partea stângă	
93	4	partea dreaptă	{ Ulița de la Mihail Sturza
93	4	partea stângă	
41	5	partea dreaptă	{ Ulița de la visteriașul Alecu Balaș
41	5	partea stângă	
6394	4		

Fila 31 v.

6394	4		ultima sumă
106	2	partea dreaptă	{ Ulița de la logofătul Pascanu până la colțul ogăzii lui Dimitrache Ghica
106	2	partea stângă	
499	5	partea dreaptă	{ Ulița Tîrgului de Sus
499	5	partea stângă	
553	2	partea dreaptă	{ Ulița care duce pe lângă curceră până la casele logofătului Costache Ghica
553	2	partea stângă	
524	4	partea dreaptă	{ Ulița spre Păcurari lângă Căminuț
524	4	partea stângă	
9761	6		

GHEORGHE TANASĂ

FOLOSIREA IZVOARELOR ISTORICE ÎN LECȚII ȘI ÎN ACTIVITĂȚILE EXTRAȘCOLARE

Resumé

L'utilisation des sources historiques dans le déroulement des leçons et dans l'activité périscolaire contribue effectivement à la formation de la culture générale de l'élève, à la connaissance directe de certains témoignages concernant les phénomènes et les processus historiques, à la pénétration dans l'atmosphère et la mentalité de l'époque, à la mise en évidence d'une série d'images vivantes sur les coordinations fondamentales du passé historique de la patrie et de l'Univers.

En même temps, à l'aide des connaissances d'histoire acquises pendant la scolarité, on développe les opérations de la pensée historique logique — la comparaison, l'analyse, la synthèse, l'abstraction, la généralisation, la détermination, la spécification — aussi bien que les formes de celle-ci: les notions, les jugements et les raisonnements.

C'est pourquoi, l'élaboration de nouvelles choix de textes pour l'étude de l'histoire dans l'enseignement primaire et secondaire aidera les élèves à sonder scientifiquement la reconstitution des faits historiques et à les expliquer du point de vue des causes, des fonctions et des valeurs morales, en contribuant à la compréhension des problèmes posés dans l'ample thématique de l'histoire nationale et universelle.

Par conséquent, parallèlement à leur utilisation dans l'écrit de l'histoire, les sources historiques sont utilisées en tant qu'instruments de grande force cognitive, affective et psychomotrice dans le processus de l'enseignement et de l'appropriation de l'histoire dans l'école, en contribuant à l'approfondissement et à l'élargissement des connaissances acquises dans le cadre des leçons et des activités périscolaires.

astfel de adevăr e o carte fără durată. Iar acela care întreprinde opera fără această pregătire oneroasă, dar indispensabilă, păcătuiește sau prin inconstiență¹² sau prin incorectitudine. Înțelegerea istoriei implică cunoașterea tuturor surselor care atestă activitatea materială sau spirituală a omului pe pământ. Izvor istoric este "orice sură de cunoaștere istorică (directă sau indirectă), adică orice informație (în sensul teoriei informației) despre trecutul social, oriunde s-ar afla, împreună cu tot ce servește la transmiterea acestor informații (canale de informație)"¹³. Trecutul se interpretează, așadar, într-un sens mai larg, incluzându-se și condițiile naturale în care a trăit individul. "Izvor istoric sînt, deci, toate informațiile care se referă la viața oamenilor din trecut, împreună cu canalele de informare"¹⁴. Pentru istoricul de azi, document istoric înseamnă orice ne oferă un cîț de vag indiciu asupra vieții umane¹⁵. Alături de izvoarele arheologice — "cînd lipsește scrisul, pietrele vorbesc"¹⁶ — le adăugăm pe "toate acele acte scrise care, cum preciza M. Iorga, se raportează la împlinirile politice, la dreptul public, la legile, la înștiințările, obiceiurile și moravurile timpurilor trecute"¹⁷.

Folosirea izvoarelor istorice în lecții și în activitățile extrascolare contribuie efectiv la formarea culturii generale a elevului — lărgindu-se orizontul său istoric —, la cunoașterea directă a unor mărturii despre fenomenele și procesele istorice, la pătrunderea în atmosfera și mentalitatea epocii, la conturarea unor imagini vii despre coordonatele fundamentale ale trecutului istoriei patriei și celei universale. La același timp, cu ajutorul cunoștințelor de istorie dobîndite, se dezvoltă operațiile gândirii istorice logice — comparația, analiza, sinteza, abstractizarea, generalizarea, determinarea, specificarea — cit și formele acestora: noțiunile, judecățile și raționamentele. De aceea, creșterea interesului pentru studiul istoriei în învățămîntul preuniversitar îi ajută pe elevi să fundamenteze științific reconstituirea faptelor istorice și să le explice cauzal, funcțional și axiologic, contribuind la înțelegerea clară a problemelor cuprinse în amplele teme ale istoriei naționale și universale.

Izvoarele istorice sînt "mărtorii direcți ai trecutului", constituind "materia primă" a cercetătorului în scrierea istoriei. A.D. Xenopol sublinia că "istoria nu se poate scrie numai pe iatăritie, sau pe avînt sentimental, patriotic", ci toate faptele trecutului trebuie dovedite, justificate de izvoare. A.Sacerdoteanu înțelegea prin "izvor istoric orice urmă care dovedește existență omenească, oricare ar fi originea și forma în care ne-a parvenit". Omenirea, care a trăit, "a lăsat monumente de tot felul: clădiri, statui, monede, vase, ustensile, morminte, în sfîrșit urme scrise. Pentru a ne apropia deci de cunoașterea unui eveniment istoric, afirma Nicolae Iorga, trebuie să stăpînim tot conținutul de urme care l-a lăsat acel eveniment. O cunoaștere insuficientă a materialului dă un adevărat necomplet, și cartea care cuprinde un

Paralel cu utilizarea lor în scrierea istoriei, izvoarele istorice sînt folosite ca instrumente de mare forță cognitivă, afectivă și psihomotorie în procesul predării-învățării istoriei în școală, contribuind la adîncirea și lărgirea cunoștințelor dobîndite în lecții și în activitățile extrascolare.

Izvorul istoric, documentul, a devenit "substanța" cu care profesorul formează convingeri științifice elevilor, săi, întemeiază documentar lecția⁸, îi educă în spiritul respectului pentru adevăr și îi înarmează cu priceperi și deprinderi de muncă în spiritul educației permanente. Încă din perioada interbelică Ion Lupăș constata că elevii mari nu mai sînt dispuși, în toate cazurile, să creadă în "verba magistri jurare", primind fără număr orice afirmație lipsită de dovezi, fie că i-o oferă mînașul, fie că i-o servește explicația profesorului. Elevul "simte nevoia irezistibilă de a cerceta și de a se documenta la tot pasul"⁹, pentru că izvoarele sînt memoria veacurilor. Ele păstrează mărturie, stiri istorice, inscripții epigrafice, documentare sau diplomatice, anale, tetrapisete, cronici, memoari, articole de presă și publicații pentru a ne aduce în fața ochilor minții, oameni și evenimente, fapte și consecințe, momente și perioade din istoria societății, la care au acces astăzi profesorul cît și elevii în activitatea de predare-învățare a istoriei. Elevii se conving direct că cercetarea istoriografică, întocmirea de studii, tratate de istorie, manuale etc. se fundamentează pe izvoarele istorice. "Nu este permis istoricului, atrăgînd atenția B.P.Hașdeu, a-și întemeia aserțiunile decît numai pe fîcîni (cu înțelesul de izvoare), adică pe date sincronice, evenimente"¹⁰. Motivînd caracterul documentar al izvoarelor, mai departe consemna: "o mărturie mai nouă numai atunci capătă caracterul de fîcînă (izvor) dacă se poate demonstra cum că autorul a fost aproape de loc și de timp, sau cel puțin (că) va fi avut la dispoziție niste adevărate surse (surse) în numele cărora se rostotește"¹¹. Acest lucru este cu astăzi mai bine înțeles de către elevi cu cîl profesorul în susține explicațiile pe folosirea izvoarelor istorice pentru a le căpa adevărul și încrederea lor în veridicitatea celor înfățișate. Explicațiile prin cuvînturi "logocentriste" au mai puțină audiență și căutare în rîndul elevilor. În schimb, ei preferă ca profesorul, cu ajutorul izvoarelor, să garanteze autenticitatea și temeiul pe care se bazează explicația cauzală, să le dezvoltă spiritul critic, să le stimuleze curiozitatea, să le dezvoltă cunoașterea locală și atmosfera epocii, să le transmită interesele pentru cercetarea istorică. Folosirea izvoarelor este similară cu experiența la chimie și cu demonstrarea teoremei la matematică. Documentul istoric ajută pe elevi să înțelegă pașii prin care cercetătorul istoric a ajuns la formularea adevărului descoperit¹².

Răspunzînd la întrebările unde, cum, în ce fel integrăm documentul în lecție, se poate preciza că metoda folosirii izvorului istoric diferă în funcție de următorii parametri: obiectivele de așezat într-un anumit moment al lecției, clasa cu care lucrăm, nivelul de pregătire al elevilor și al profesorului pentru lecție¹³. Izvoarele istorice pot fi integrate organic în lecție în toate etapele desfășurării acesteia, folosindu-se toate metodele de învățămînt, cu condiția de a le selecta cu multă atenție, de a nu abuza de ele, de a nu-i supraincarca pe elevi, de a le cîntări valoarea cu ochiul, de a se adresa cognitivului, afectivului și volitionalului, de a su depăși, ca mărime, 20-25 de rînduri, dactilografiate, cele mai operative dovăduindu-se a fi 6-12 rînduri. În același timp, putem preciza că lecții întregi se pot realiza pe baza izvoarelor, nîsi ales prin cele care formăm priceperi și deprinderi de muncă independentă, astăzi la clasele mici cît și la cele mari¹⁴.

În funcție de obiectivele operaționale, avînd la dispoziție toate metodele de învățămînt, profesorul valorifică izvoarele istorice pentru a sporii încrederea în puterile poporului român, pentru a oferi un îndreptar educativ tineretului școlar, pentru a documenta juridicele drepturi pe care le avem între hotarele acestei țări și pentru a motiva idealurile și nădejile noastre naționale, viitorul ca națiune, pentru înțelegerea istoriei românilor ca un tot organic și unitar, temeinic încadrat în contextul universal.

Asa, de exemplu, la tema *Epoca lui Ștefan cel Mare*, urmărindu-se reliefașul importanței Țării Române în "Poarta furtunilor", cultivarea sentimentelor de admirație față de faptele de arme ale românilor și reliefașul rolului personalităților în istorie, se poate da elevilor spre cercetare următorul fragment din *Scrisoarea lui Ștefan cel Mare către țările învecinate* în care aduce la cunoștință victoria de la Vaslui:

"Auzind și vîzînd noi-acestea, am luat sabia în mîină și cu ajutorul domnului Dumnezeu nostru atot puternic am mers împotriva dușmanilor creștinătății, i-am bîrîit și i-am călcat în picioare, și pe toți i-am trecut sub așezîșul sabiei noastre; pentru care lucru lăudat să fie domnul Dumnezeu nostru. Auzind despre aceasta păgînul împărat al tucilor, își puse în gînd să-și răzbiene și să vie, în luna lui mai, cu capul adu și cu toată puterea sa împotriva noastră și să supune țara noastră, care e poarta creștinătății și pe țara Dumnezeu a ferit-o pînă acum. Dar dacă această poartă (a creștinătății), care e țara noastră, va fi pierdută — Dumnezeu să ne ferască de așa ceva, — atunci toată creștinătatea va fi în mare primejdie. De aceea ne rugăm de domniile voastre să ne trîndiți pe căpitani voștri într-ajutor împotriva dușmanilor creștinătății, pînă mai este vreme, fiindcă tucul are acum mulți potrivnici și din toate părțile are de lucru cu oameni ce-i stau împotriva cu sabia în mîină. Iar noi, din partea noastră, stăgîndu-ne pe credința noastră creștinească și cu jurămîntul domnului

noastre, că vom sta în picioare și na vom lupta până la moarte pentru legea creștinăscă, noi cu capul nostru. Așa trebuie să faceți și voi, pe mare și pe uscat, după ce cu ajutorul lui Dumnezeu celui atot puternic noi l-am lăsat mîna cea droapă. Deci, fiți gata fără înfrînzare. Dată în Suceava în ziua de Sfinții Pavel, Iona Iamario în 25, anul Domnului 1475."

Ștefan Voievod, domnul țării Moldovei
(I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, vol. II, București, 1913, p. 319, 321).

Sarcina de rezolvat poate fi formulată astfel: cercetați cu atenție acest fragment din scrisoarea circulară din 25 ianuarie 1475 și descoperiți cum a sintetizat Ștefan cel Mare importante probleme externe cu care era confruntată Moldova? Expuneți clar și concis rezultatele cercetării documentului pe baza următoarelor întrebări:

1. *Memoria*: Cînd a avut loc bătălia de la Vaslui? La cite zile după această victorie a redactat Ștefan cel Mare Scrisoarea către țările învecinate?
2. *Rationalitate*: De ce Ștefan cel Mare a considerat Moldova o "poartă a creștinătății"?
3. *Evaluare*: Precizați care erau principiile politicii externe ale Moldovei, expuse cu limpezime de Ștefan în acest document?
4. *Reflecție*: Ce mijloace a utilizat Ștefan cel Mare pentru a spăra independența țării și civilizația europeană: lupta armată, configurația geografică a propriului pămînt, sistemul de alianțe cu țările care se opuneau expansiunii otomane, așezarea Moldovei în spațiul geografic european sau războaiele de cucerire?

Argumentați răspunsul dat.

Țimp de efectuare a temei: 10'

Utilizînd învățarea prin descoperire, sînt antrenate funcțiile psihice de bază în activitățile creative: gîndire, limbaj, imaginație: se stimulează dinca independentă și se dezvoltă spiritul de observație; elevii sînt înarmați cu metode, procedee și forme de activitate proprii cercetării științifice; sînt pregătiți în spiritul educației permanente prin dobîndirea de către elevi a unui stil propriu de învățare și gîndire; se conferă încredință și mobilitate în operarea cu noțiunile și conceptele de istorie.

Paralel cu descoperirea noilor cunoștințe, elevii dobîndesc metode de cîmășire și unele componente ale atitudinii științifice, printre care: neacceptarea unor adevăruri oferite de-a gata și obiceiul de a-și pune întrebări; credința în posibilitatea rezolvării problemelor și dorința de verificare experimentală; bucuria lucrurilor noi; aptitudinea de a-și reconsidera opiniile; modestia și scrupulul adevărului; atîndarea obiectivă, averșunea față de superștii, dorința de autoinstrucție; capacitatea de a distinge între ipoteze și soluții; acceptarea probabilităților, acceptarea generalizărilor verificate și identificarea semnificațiilor fundamentale.

Învățarea prin descoperire poate fi folosită și în predarea *Epopeei românești de sub conducerea lui Mihai Viteazul*. În lunile grele de la sfîrșitul anului 1600 și începutul lui 1601, Mihai Viteazul a încercat o recapitulare, anunțînd o privire retrospectivă, înainte de a se avînta spre a-și împlini tragicul destin. Memorialul adresat către Rudolf al II-lea, numit de Nicolae Iorga *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși*, capătă valoarea unui testament politic lăsat posterității. Cercetați următorul fragment din acest memorial:

"Acum, oricine poate vedea că mîncă și osteneală am îndurîr 7 ani de-a rîndul și că mîncă și osteneală am făcut creștinătății, căci am lăsat de la țara 100 de oameni și am ocîrmuit trei țări: Țara Românească, Transilvania și Moldova și le-am supus Măriei Sale împăratului 200.000 de oameni de luptă, pedestri sau călări, cu cari am fost totdeauna gata să slujesc Măriei Sale. Acuma am ajuns la acest sfîrșit, pierșind tot ce cîștigasem din zilele încreții pînă la bătrînețe, și țări și averi și soție și copil; și dacă le-aș fi pierșit din pricina dușmanilor, sau dacă mi-ar fi fost luată de dușman, nu m-ar dîra astă cît mî doare fiindcă au fost fîpșite de aceia, de la care nădăjduiam și așteptam ajutor și razim; dar Dumnezeu le vede. În vremea aceasta oricine poate vedea, că n-am crușat nici chelneali, nici osteneală, nici singe, nici propria-mi viață, ci am purtat războiul foarte mult timp, eu însumi cu sabia în mînă, fără ca să am nici fortărețe, nici castele, nici orașe, nici cel puțin o casă de piatră, unde să mă retrag, ci abia una singură pentru locuință. Și fiind eu din acele țări îndepărtate și necunoscute, nu am pregătit să mă alătur cu puterile mele și cu chelneali peste mînuiri la creștinătate și nu am fost cunoscut de nimeni și nici nu le-am făcut îndămnat de cineva, ci spre a căpîta și eu un loc și un nume în creștinătate am pîrșit toate prietenii ce le aveam.

Așfel rog toată creștinătatea să-mi stea în ajutor, căci am pierșit tot, și țări și averi și soție și copil și în sfîrșit tot ce aveam pe lume."

(Culegere de texte pentru istoria României, Editura didactică și pedagogică, București, 1977, p. 100).

Descoperiți și precizați:

- Rolul Țărilor Române în apărarea civilizației europene.
- Ce idealuri ale românilor a realizat Mihai Viteazul?

- Cu ce sacrificii a reușit Mihai Viteazul independența și a înfăptuit prima mare unire politică a Țărilor Române?
- Cu ce scop a adresat Mihai acest memoriu Curții imperiale?
- Comparăm acest memoriu cu scrisoarea circulară a lui Ștefan cel Mare din 25 ianuarie 1475 către marea învecinată și precizăm marile probleme externe cu care erau confruntate Țările Române și rolul acestora în sud-estul Europei.

Cu ajutorul unei minime dirijări, elevul trece treptat de la cunoașterea curentă, empirică, eterogenă, la cunoașterea "gândită, coordonată și rațională". Aceasta este metoda pedagogică a "redescoperirii". Potrivit acestui unghi de vedere, fiecare lecție este gândită după principiul redescoperirii în învățare, al elaborării, cât mai mult posibil, prin eforturi proprii a noțiunilor. În acest sens, aici avem de-a face cu un model de lecție, și anume o lecție de elaborare, centrată pe proces și metodă, menită să călăuzească elevul pe o cale constructivistă a elaborărilor mentale.

Profesorul urmărește să formeze gândirea istorică a elevilor, adică dispoziția lor de a descoperi cauzele fenomenelor istorice, precum și spiritul de probitate științifică sau de onestitate științifică, dispoziția elevilor de a-și întemeia afirmațiile lor de ordin istoric pe date concrete, documentare¹⁶.

Alături de învățarea prin descoperire, problematizarea poate fi folosită pe larg în munca individuală a elevilor. Studiul temei *România în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza* oferă posibilitatea reflecției personalității domnitorului în conștiința poporului român la dimensiunile realității istorice. Elevii pot fi puși în situația de a sesiza, de a esușa și de a răspunde la întrebări-problemă incluse în formule sintetizatoare. Li se cere elevilor să explice expresia: "Al. I. Cuza a semnat actul de naștere al României moderne, dar și cel de moarte al acesteia", prin exemple convingătoare din opera reformatoare din anii 1859-1866. Sau: în cuvântul de despărțire la înmormântarea lui Cuza, Mihail Kogălniceanu spunea: "Nu greșele lui l-au răsturnat, ci faptele lui cele mai mari". Explicați aceste formule-sinteză, folosindu-vă și de conținutul scrisorii lui Cuza, din 20 aprilie 1867, trimisă principei Carol I în care își exprima deschis dorința de a se stabili la Ruginoasa ca simplu cetățean:

"Cel puțin am avut mulțumirea de a realiza Unirea Principatelor, a face din trei milioane de călcăi trei milioane de proprietari, a împăca țări a cincea parte din pământul ocupat de clerul grec locuitor sfinte, o de tuturar românilor, fără excepție, drepturile electorale de care era lipsită pe nedrept marea majoritate a națiunii, a constitui puternic egalitatea civilă și politică și, în fine, a traduce în fapte mai toate dăruirile ad-hoc din 1857 [...]"

(C.C. Giulescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ediția a II-a, Editura Științifică, București, 1970, p. 454).

Ce deosebire este între abdicare și dețronare? La 11 februarie 1866, Alexandru Ioan Cuza a abdicat sau a fost dețronat? Folosiți-vă, în explicațiile voastre, de următorul text:

"Conjurații pătrund în palat la ora 5 dimineața, forțând ușa încorpori unde dormea Cuza și-l silesc pe domnitor să abdică. Accăntănu se opune și somnoază pe spatele usii dintre complicități decretul de abdicare".

(V. Curciopescu, *Epoca lui Cuza Vodă*, Editura Enciclopedică română, București, 1973, p. 176-177).

În momentele grele pentru țară, evocarea faptelor mărețe din istoria noastră a subliniat legitimitatea și responsabilitatea acțiunilor întreprinse, a constituit izvorul de energie, de înținare și încredere proprii, de îmbărbătare în izbânda cauzei drepte. Istoria, arăta N. Jorga, este "o cale vie a seamului", în care faptele trecutului devin elocvente prin exemplul lor, prin semnificațiile lor. Comunitățile, îndeosebi cele etnice, nu recurs la istorie ori de câte ori doreau să-și dobândească forțe necesare; să-și fortifice conștiința de sine. Românii sînt un exemplu în acest sens. În proclamația regelui Ferdinand către popor, din ziua de 15/28 august 1916, elevul descoperă sintetizată astfel cauza dreptății a întregii României în război:

*"Pentru neamul nostru, el (primul război mondial — n.n.G.T.) a adus ziua așteptată de veacuri de constituție națională, ziua unirii lor. După vremi îndelungate de nenorociri și de grele încercări, înaintașii noștri au reușit să întemeieze statul român prin Unirea Principatelor, prin războiul Independenței, prin marea lor neobosită pentru renașterea națională. Astăzi, ne este dat nouă să reîntregim opera lor, închinându-ne pentru todeauna ceea ce Mihai Viteazul a înfăptuit numai pentru o clipă: Unirea românilor de pe cele două părți ale Carpaților. De noi atîrnă astăzi să scăpăm de sub stăpînire străină pe frații noștri de peste munți și de pe plaiurile Bucovinei, unde Ștefan cel Mare doarme somnul de veci. În noi, în viața noastră, stă putința de a le da dreptul, ca într-o Românie întreagă și liberă, de la Tisa pînă la Mare, să propădească în pace, potrivit destinelor și aspirațiilor gînilor noastre".*¹⁷

O îndatorire elementară a generației interbelice a fost cultul eroilor. Afectiv, acest cult formează o piatră unghiră în conștiința oricărui individ. Faptele eroilor locali și naționali sînt bine cunoscute pentru a servi drept

pilda generațiilor viitoare, care trebuie să se mândrească cu strămoșii lor. Este elocventă scrisoarea generalului Gh. Naumescu — grav rănit în bătăliele de la Prunaru (Vlasca) în 1917, prins și dus în captivitate la unul din spitalele din Sofia unde a decedat la 3 aprilie 1917 — adresată familiei și camarazilor, pentru a i se cunoaște sufletul nobil și patriot, călăuzit de un singur gând: învingem ori murim.

"Mor fericit dragă soție și iubiti copii, pentru mărirea și onoarea neamului românesc, pentru libertatea fraților asupriți, în admirație pentru regele nostru, flăcăul Românii Mari pentru dragostea a tot ce e român. Vă recomand, dragii mei, să deveniți înainta de toate buni patrioți, această iubire trebuie să fie dezințarizată și așa de puternică, încât să poată fi capabilă de toate dovezile, de toate sacrificiile. Când veți fi mari, să fii gata în tot momentul și la cea dintâi chemare a patriei, să vă jertfiți la nevoie. Să nu vă dați la regrete nefolositoare pentru moartea mea, ci cultivați dragostea pentru mine astfel cum am mîrit-o și eu pentru voi. Să îngrijiți de răniți, să ajutați pe orfani și să preamăriți numele celor care vor muri pentru patrie".

Apoi adresându-se către unul din cei doi fii ai săi, în scris:

"Ar fi o mîngiere supremă pentru unul din voi să alegeți calea armelor, cea mai mărească și frumoasă carieră, fiindcă este inspirată de cele mai nobile sentimente de patriotism, onoare și datorie". În aceeași scrisoare, adresându-se și către camarazii săi, le scrie următoarele: "Scumpul meu, îndrăgii soarta mea fericită. Mor mulțumit că în viață am avut nobila misiune de a face educația patriotică a unui regiment de viteji, le-am pregătit sufletul lor și le-am deșteptat conștiința înaltei datorii, față de știința noastră patrie".¹⁸

Numeroase izvoare atestă în conștiința cititorului marea îndatorire și răspundere ce-i revin față de patrie, de a o îmbogăți, de a adăuga noi virtuți și izbînzii și de a o lăsa, în mai frumoasă, moștenire viitorului. Munca constituie o adevărată școală a înaltei virtuți morale.

Răspunzînd la întrebarea prin ce se recunoaște patriotul, N. Iorga preciză că acesta se remarcă "prin munca lui, oriunde e pus de soartă și în orice situație l-a fixat norocul. El e cel mai vechi, mai bun, mai modest și totodată mai strălucit patriot".¹⁹

Învățarea prin descoperire, problematizarea plasează elevul în rolul descoperitorului inițial, angajîndu-l pe calea unei adevărate ucenicii a "descoperirii" adevărurilor. O asemenea lecție are avantajul unei angajări active plene a elevilor pe calea unei "treceri a științei" și nu a unei "științe cîmpărite". De data aceasta elevii învață "descoperind" realitatea, ceea ce face ca lecția să devină un adevărat exercițiu operațional mental, de unde și valoarea ei formativ-educativă foarte mult sporită²⁰ în predarea istoriei românilor. De exemplu, analizînd ultimatumul nobilului adăpostit între zidurile cetății Deva, elevii sînt solicitați să determine ce fenomen istoric a avut loc în Transilvania în anul 1784: răscoală sau revoluție?

Descri folosim izvoarele istorice pentru a reliefa trăsăturile pozitive de caracter și de voință ale diferitelor personalități marcante ale istoriei patriei și ale istoriei universale cu scopul de a-i înfățișa pe elevi de a deveni oameni activi, conștienți de necesitatea angajării lor în efortul pentru progres și civilizație²¹. Trezim, în același timp, interesul pentru culegerea de documente, pentru manualul de istorie, pentru Istoria Românilor ca obiect de învățămînt. Cu ajutorul izvoarelor istorice optimizăm toate metodele de învățămînt pentru a realiza calitativ și eficient obiectivele planificate ale istoriei ca disciplină școlară.

În concluzie, avîndu-se în vedere importanța folosirii izvoarelor istorice pentru întărirea științifică a acelor evenimente și procese istorice importante care solicită un spor de dovadă și de argumentare, se impune elaborarea și tipărirea grabnică a unor cressomații pentru studiul istoriei Românilor și Istoriei Universale în școală în acord cu exigențele actuale. Cressomațiile pentru studiul istoriei în învățămîntul preuniversitar sînt instrumente de lucru deosebit de utile profesorilor, elevilor, studenților, tinerilor celor ce doresc o reală perfecționare a pregătirii-învățării istoriei în școală.

NOTE

1. A. Secerdoșeanu, *Îndrumări în cercetările istorice*, Casa Școalelor, 1943, p. 102.
2. N. Iorga, *Cum se scrie istoria. Lecție de deschidere la Universitatea din București din noiembrie 1898, în Generalități cu privire la studiile istorice*, Ediția a III-a, București, 1944, p. 53.
3. Jerzy Topolsky, *Metodologia istoriei*, Traducere de Aura Tapu, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1987, p. 269.
4. *Ibidem*.
5. Adina Berclu-Draghiescu, *Situațiile auxiliare ale istoriei*, Partea I, București.
6. Apud. D. Berclu, *La izvoarele istoriei. O introducere în arheologia preistorică*, București, Ed. Științifică, București, 1967, p. 20.

7. M. Kogălniceanu, *Opere*, Vol. II, 1976, p. 448.
8. A. Iordănescu, *Folosirea izvoarelor istorice — mijloc de întemeiere științifică a lectiei*, în SAI, Tomul XVIII, București, 1972, p. 87.
9. I. Lupas, *Istoria unui manual de istorie*, București, 1932, p. 21.
10. B. P. Hașdeu, *Cuvînt introductiv la istoria critică a românilor din ambele Dacii, în secolul al XVI-lea*, București, 1873; apud Ion Nestor, *Dac dar mai degrabă român*, Bogdan Petriceicu Hașdeu, în MI, nr. 3/1979, p. 21.
11. *Ibidem*.
12. Valeriu Bota, *Probleme ale învățării istoriei prin descoperire*, RP, mai, 1977, p. 77, supliment *Predarea științelor sociale în școală*.
13. T. Muciă, M. Perovici, *Cabinetul de istorie*, Didactică și Pedagogică, București, p. 136-147.
14. Gh. Tanasă, *Îmbinarea învățămîntului frontal cu activitatea pe grupe în studierea istoriei în școală*, în ASUL, Tomul XXXI, 1985, p. 71-82.
15. Paul B. Diederich, *Componentele atitudinii științifice*, în "Buletinul Bibliotecii Centrale pedagogice", 1967, p. 83.
16. St. Birănescu, *Mînuirea profesorului de istorie*, RP, nr. 8, 1978, p. 12.
17. C. Kirițescu, *România în războiul mondial 1916-1919*, Vol. I, București, 1934, p. 14.
18. "Eroii Neamului", anul II, partea I, februarie-martie 1921, p. 5-6.
19. N. Iorga, *Adevăratul patriotism. Idei dintr-o conferință ținută la Galați în ziua de 8 septembrie 1914*, Valeriu de Munte, "Tipografia Neamului Românesc", 1914, p. 6.
20. I. Cerghit, coord., *Perfecționarea lectiei în școală modernă*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1983, p. 33-34.
21. Valeriu Bota, *Probleme ale învățării prin descoperire*, RP, mai, 1971, supliment *Predarea științelor sociale în școală*.

ION I. NISTOR, RĂPIREA BUCOVINEI DUPĂ SULZER*

Rezumat

Le texte met en valeur un fragment de Geschichte des transalpinischen Dakien (Histoire de Daces transalpines) par Franz Josef Sulzer, historien autrichien du XVIIIe siècle.

Ce fragment contient des données intéressantes sur le rapt de la province roumaine Bukovina par l'Autriche en 1775, employées par Ion I. Nistor, historien roumain du XXe siècle, dans une conférence donnée à l'Université de Cernăuți.

L'éditeur remet dans le circuit historiographique ce texte, qui a été publié pour la première fois en 1932.

la austriacă, Sulzer cunoștea bine și stările din Ardeal, unde petrecuse mai multă vreme în serviciul austriac, astfel că se găsea în fericită situație de a cunoaște din propria experiență toate regiunile locuite de Români.

Dar el nu tralază și istoria "Daciei Superioare", adică a Ardealului, ci se restrânge la cercetarea și aprofundizarea "Istoriei Daciei Transalpine", adică a Munteniei, Moldovei și Basarabiei, căci așa se numea pe vremea sa tatarfulul din Rugene.

Autorul a împărțit "Istoria Daciei Transalpine" în două părți: una geografică și alta istorică. Partea geografică a apărut între anii 1781-1782 la Viena în trei volume și cuprinde așezarea geografică, structura arhitectonică, fauna și flora, precum și toate popoarele cari din timpurile cele mai vechi au trăit pe la noi, cu limba lor, cu datinile și obiceiurile lor, cu viața lor politică, socială, economică și culturală. Volumele acestea cuprind foarte multe știri privitoare la istoria Românilor și de aceea cartea și-a păstrat valoarea și până în zilele noastre.

Partea a doua este cea istorică, în care Sulzer descrie în felul său pedant și conștiințos istoria țărilor noastre din vremea Dacilor până la 1780, când își încheie opera. Din nefericire partea aceasta istorică n-a văzut lumina tiparului, ci ea a rămas în manuscris și se păstrează în arhivele municipale din Brașov. Încă înainte de război Academia Română și-a procurat o copie după acest valoros manuscris și îl păstrează în colecțiunile ei. Am avut ocazie să răsfoiesc acest manuscris, care din cauza lipsei de fonduri n-a putut fi editat până acum, și mi-am notat partea privitoare la domnia lui Grigore vodă Ghica și răpirea Bucovinei.

* Conferința ținută în Aula Universității «din Cernăuți» la 28 noiembrie 1932, publicată în "Jurnalul Literar", an XXI, iulie-decembrie 1932, nr. 7-12.

Personalitatea lui Ion I. Nistor, istoric și om politic bucovinean, este restituită astăzi vieții științifice și publice, prin publicarea lucrărilor sale fundamentale. *Istoria Basarabiei și Istoria Bucovinei* au văzut lumina tiparului în 1991 la Editura Humanitas, iar îngrășătorul edițiilor, Stelian Neagoe și-a propus să continue cu publicarea sintezei de *Istoria României* (peste 2.600 de file). Vezi studiile bio-bibliografice ale lui Stelian Neagoe la *Istoria Basarabiei*, pag. V-XXXVII și *Istoria Bucovinei*, pag. V-XXXII.

Pe linia acestei repuneri în drepturi a operei marelui carturar-istoric se înscrie și publicarea conferinței despre răpirea Bucovinei, ținută cu prilejul aniversării a 14 ani de la unirea Bucovinei cu România (28 noiembrie 1918). Ion I. Nistor introduce un consistent fragment din *Geschichte des transalpinischen Dakien* (Istoria Daciei Transalpine), Wien, 1781-1782, 3 volume (lucrare a cărei a doua parte, cea istorică, era înlocuită în 1932) de Franz Josef Sulzer, ofițer de justiție al armatei imperiale și istoric austriac, adversar al continuității daco-romane.

Textul pe care îl publicăm păstrează integral introducerea și notele lui Ion I. Nistor, plasate în subșolul paginii și numerotate cu cifre arabe simple. De asemenea, semnele de exclamație și de întrebare, aflate între paranteze rotunde aparțin tot marelui istoric bucovinean. Adăugăm, la rândul-ne, comentariile și notele pe care le-am socotit necesare pentru acest moment al istoriografiei noastre, puse între paranteze pătrate și plasate la sfârșitul textului. Edităm textul după normele ortografice actuale, păstrând unii termeni care asigură "culoarea" timpului, precum: *cari* (pentru care), *adecă*, *temei*, *nimică*, *conex* (conexiune), *colecțiuni*, *liberalitate*, *manuscris*, *ocupațiune*, *condițiune*, *pretențiuni*, *ocaziune*, numele de popoare scrise cu majusculă.

Capitolul privind la moartea tragică a lui Grigore Ghica [2] l-am publicat în studiul meu privind la "Comemorarea lui Grigore Vodă Ghica", apărut în "Codrul Cosminului", vol. IV-V. Capitolul privind la răpirea Bucovinei îl reproducem în cele următoare.

Despre anexarea Bucovinei la Austria s-a scris foarte mult, avându-se în vedere bogatul material documentar, publicat de Eudoxiu Hurmuzaki în mai multe volume din colecțiunea de documente externe care-i poartă numele. Un raport contemporan asupra acestui act politic din pana unui istoric îl găsim în manuscrisul lui Sulzer. El este foarte interesant și confirmă aproape în toate cele ce știm despre acest tragic act de destrăbănare a Moldovei.

În cap. IV, paragraful 245, pagina 723 și următoarele găsim la Sulzer următoarea relațiune:

"Aici este locul să intercalăm povestirea despre răpirea și ceshirea acestei țări, a Bucovinei, după cele ce au putut ajunge la cunoștința mea. Voi face-o aceasta în puține cuvinte precum făgăduisem de altfel în partea dintâia a operei mele.

Începutul povestirii cade la 1773, și de aceea, ținând seama de ordinea cronologică a evenimentelor, pe care am observat-o în opera mea, ar fi trebuit să insist asupra ei încă atunci. Dar am avut în vedere că întreruperea povestirii la fiecare an, ar fi făcut-o în dauna clarității ei; de aceea mi-am rezervat-o să o tratez la sfârșit în contextul ei cauzal și așa o îi fac. Dar mai întâi trebuie să trimt înainte o scriere din pana unui autor anonim", care înfăptuitor mi-a căzut în mână în Moldova, iar după ce îmi voi fi spus vederile mele fără faconjur asupra acestei scrieri și asupra acestei proceduri și anume cu aceeași liberalitate, care nu este atinsă de nici un gîd lateral și care trebuie să fie îngăduită primului istoriograf al acestei țări — dar să nu fu pizmuit și acuzat de vanitate din cauza acestui titlu! [3] În această scriere se arată că motivele pentru care s-a făcut ocupațiunea Bucovinei erau:

1. Că colțul acesta de pământ moldovean aparținuse cîndva Pocuței;
2. Că Austria avea nevoie de el pentru a putea obține o legătură cu Ardealul, și
3. Pentru a face cuceriri [4].

Acesta din urmă, zice autorul anonim, era motivul principal pentru care s-a procedat la ocuparea Bucovinei, cînd vreme celelalte două nu erau decît fictive — iar cu adăug: nu fără temei.

La început și anume în 1773, cînd M. S. Împăratul (Iosif II) venise în Ardeal, colonelul baron de Enzenberg fu trimis în Bucovina din ordin prea înalt, pentru a se orienta în țărîntora aceea și a o ridica în plan precum și pentru a raporta asupra configurației ei geografice, asupra stării locuitorilor, a moravurilor etc. etc.

Curînd după aceea fîră nîdicale în plan și regiunile de la Dorna și Cîmpulung, sub pretextul unor măsuri de ordin sanitar și cu învoirea lui Rominzoff [5]. Astfel se putea pătrunde pînă la Suocava. Apoi fu cartografiată regiunea dinapre Galitia pînă la codrul numit Bucovina [6]. După aceea se trimiseră două comandamente de husari în Bucovina sub pretext de remonte; acestea staționară șapte luni de zile în două sate mizerabile fîră să achiziționeze un singur cal. În cele din urmă intrară în Bucovina cinci batalioane și două regimente de husari, pentru a trage un cordon împotriva cîrmei, despre care în acea vreme aici nu se auzia și nici nu se simția nimic.

Sosiri deodată și două tîzuri și Rusia rămaseră surprinși, vîzînd că Austriecii mobilizează opt (?) tîzuri contra cîrmei. Curînd după aceea s-au și înfipt pajurile și numai după ce toate măsurile acestea erau luate, se trecu la tratative, pe care ambii beligeranți, Rușii și Turcii, trebuiră să le accepte, cîci ce nu poate face frica de o unitate militară de 100.000 de Austriaci?

Nămăi spre sfîrșitul anului 1774 și anume după așezarea păcii cu Rușii (la Kuciuso-Kaianarg), se întru o așa numită comisiune de delimitare, care era compusă din partea Austriacilor din general-feldmaresalul baron de Becko, fîzioul de stat major Mieg, un secretar sulic de la cancelaria de stat și un interpret.

Delegații Turcilor erau: Tahit-Aga, arhitect superior, Mola-Effendi, elcutor de legi, jumătate cleric, jumătate mirean, Emir-Effendi, inginer și un bareactar sau stegar de ieniceri. Din partea raialei Hotimului erau fîră: Divan-Effendi sau secretar al pașalei de acolo, Ali-pașă, ca șef de colonă și șase din cei mai vechi ieniceri și alți 20 cari așteptau hotarele și așezările și cari fusorau comisiunea de hotărînire de la un loc la altul.

Din partea principelui Grigore Ghica fîră amăgiți acestei comisiuni cîrmășul acestuia, Lukaki della Rocca, boierul Balș și Cananlu, ispravnicul Sucevei. Dar Lukaki n-a rămas pînă la sfîrșit la comisiune, cîci el se îmbolnăvi sau simula a boala și se reîntoarșe la Iași. Acolo l-am vizitat ca pe unul care îmi era cunoscut din Brașov, ca pe un bărbat isteț, și-l găsi, ce-i drept slăbit, dar cu memoria alăbită și aproape copilărească. El lucra la Brașov la un

* Cf. *Die österreichische oder Deutsch-Kaiserliche Moldau, jetzt Bukowin genannt*. Partea I, paragraful 94, p. 422 și urm.

** *Kurze Beschreibung von der Moldau und Walachei aus bewährten Autoribus ausgezogen*. Vargovia 1774. Autorul este colonelul Seeger.

dictionar în șase-sapte limbi, parte orientale, parte europene. * Ocupațiunea aceasta trebuie să fi grăbit decăderea bietului om, care se găsea și așa la o vîrstă foarte înaintată și ajunsese în mintea copiilor.

Toate cheltuielile comisiei le purta M.S. Împăratul. La dispoziția generalului Barco erau puși 30.000 pfunzi, pe lângă o mulțime de ceasornice de buzunar, cufuri cu bijuterii, inele, tabachere etc. etc. Generalul avea ordin din Viena, să nu crute nici o cheltuielă, pentru că se știa, că Turcii se lasă mai ușor convinși prin daruri, decît prin argumente, oricît de temeinice ar fi ele. Pentru delegații turci erau angajați bucătari speciali turci, cari găteau după gustul turcesc. Tahir-aga primi 4.000 pfunzi bani numărați și diverse bijuterii. Pașa de la Hotin primi 600 pfunzi [7], dar cu toate acestea dinșul nu cedă din raiaua Hotinului nici o palmă de loc. Căci partea din raia ce fusese ocupată, fu restituită raialei în urma înclintărilor singeroase ce izbucniră între ienicerii turci și trupele de ocupație austriece. În schimb Austria primi alte localități așezate mai jos de Siret pentru că prin cesiunea satelor ocupate din raia Turcii ar fi trebuit să înghețe de frig din lipsa lemnului de foc. La săvîrșita Turcilor fu restituită Moldovei și Baia, care cu ocazia ocupațiunii a doua fusese cuprinsă în cordon.

După terminarea tratativelor urmă sumai în 1777 [8] schimbul actelor de botarnicie între ambele părți. La 2 Iulie și după șase zile la 8 Iulie s-a făcut cesiunea formală a acestei țărișoare cu o suprafață de 178 mile germane pătrate [9] (mila socotită la 10.000 picioare [10]) și cuprind aproape în întregime ținutul Cernăuților și al Sucevei, ce sînt destul de mănoase, către Casa de Austria — sau mai bine către Galizia, căreia îi aparține.

Ceea ce este necesar să se știe despre geografia acestei fișii de pămînt se poate afla în partea întâia a lucrării mele, precum și în hărțile anexate acolo. Tot acolo se găsesc însemnate și schimbările de hotar cu ocazia ocupațiunii întâia și a doua.

Dacă Casa de Austria, sau dacă acest termen pare nepotrivit, regatul Ungariei [11] este în drept să ridice pretențiuni întemeiate asupra acestor două districte moldovenești, pare să fie o chestiune ridicată la timp nepotrivit, întrucît Poarta a cedat acest teritoriu din voie liberă; de aceea cu anevoie se va putea contesta dreptul cuiva de a cere de la altul ceea ce dorește, sau al liberei hotărîri a cuiva de a da sau ceda ceea ce-i place [12].

Din cauza aceasta eu n-am fi atins deloc această chestiune, dacă ceea ce în scrierea anonimă, menționată mai sus, se induce ca motive pentru Austria de a revendica acest teritoriu, n-ar fi afd de superficial și așa de puțin fondat. De aceea eu nu mă pot reține de a nu arăta adevăratele drepturi ale regatului Ungariei sau Galiei asupra unei părți și mai mari din Moldova și a le pune într-o lumină și mai clară.

1. Că în mijlocul Bucovinei se găsește un monument de piatră cu stema conțelui Potocki;

2. Că la fruntea districtului Cernăuți nu este un ispravnic, ca la fruntea celorlalte ținuturi ale Moldovei, ci un staroste [13] ca în Polonia, ceea ce se aduce ca dovadă că cel puțin ținutul Cernăuților a trebuit să aparțină cîndva Poloniei;

3. Un boier vecin cu moșia de Sniatin a prezentat maiorului Mieg un hrîsoav de la Ion Sobieski, prin care regele polon dăruise boierului sate și moșii în Bucovina, precum în genere se află în Bucovina mai multe acte de acest fel. ** Dacă secretarul curții imperiale a adus înaintea comisiei de botarnicie sumai dovezi de acest fel, fără temei și fără răsunet, atunci ar trebui să ezit de a da dreptate altui cocoș, clipeș și spîlcuit, de același rang, care cu ocaziunea nămirii lui Raicevich în postul de consul imperial în Țara Românească făcuse aluzii și îmi dădea de cînoscut că este o chestiune cu mult mai grea de a aranja o problemă de stat, decît a scrie o carte de istorie.

Adeca cum, pentru a dovedi că Bucovina a aparținut cîndva Poloniei sau Galiei [14], este necesar de a recurge la un document de la regele Sobieski?

Acel ce este numai cit de puțin orientat în istoria Moldovei trebuie să știe că Jan Sobieski în cursul domniei voievozilor Dumitrăscu Cantacuzino, Constantin Cantemir, George Duca și Antioch Cantemir, a ocupat nu numai Bucovina întregă, ci încă și ținutul Neamț cu Cetatea Neamțului, regiuni cari au fost restituite Turcilor sumai în baza tratatului de la Carlovitz, în schimbul Cernăuților. Și ce dovedește o piatră cu stema lui Potocki în Bucovina? Nobilii poloni nu puteau să aibă moșii în Moldova, precum au aștăzi enunșiți Români moșii în Ardeal sau Ardealeni în Țara Românească, sau nemți în Ungaria? Iar dacă piatra de hotar se găsește în mijlocul Bucovinei, n-ar trebui să urmeze de acolo că numai jumătate din Bucovina a aparținut Galiei? Or, aceasta stă în vădită contradicție cu

* Luca della Roca era dragoman englez și neapoletan. Dictionarul său era întocmit în șase limbi și șapte: germană, arabă, turcă, italiană, franceză și elină.

** Documentul s-a păstrat în arhivele din Viena. Este datat: Iavoroviae die 20 Mensis Decembris 1691. Johannes Tertius, Dei gratia Rex Poloniae etc. — dăruiește lui Ștefan Holubofski, locotenentul cohorții de pașiri al căpitanului Zaharowski... "Bona seu Campos desertos in limitibus Moldaviae, supra fluvium Pruthi jacentia Piedectritz nominata... jure aduvalitico... usque ad ultimum suae vitae terminum". Documentul a fost prezentat lui Mieg de către "Juoan Săritza captain al Tirku Siretului". Cf. D. Werenka, *Bukovina's Entstehung und Aufblühen*, p. 63.

cele ce am arătat mai sus, că sub ocupațiunea polonă se găsea o bucată cu mult mai mare din Moldova, decât Bucovina.

Dovada dedusă din cuvântul staroste poate sta și mai puțin în picioare. Staroste se numiau în Moldova toți ispravnicii cari stăteau în fruntea ținuturilor de margine. Așa erau de pildă la Focșani sau Putna, la granița spre Muntenia, staroste și nu ispravnic. Termenul ispravnic este de origine mai nouă, fiindcă numai cu puțin mai în urmă ispravnicii din Moldova și Muntenia se numiau pirocșlăbi; un termen care acum a trecut asupra vornicului sătesc (1) [15].

Staroste se numeste în Moldova judecătorul negustorilor, care se mentine la București și Craiova. Așa se vede că la graniță, unde se percepea vama sau se recepționau mărfurile, și unde izbucneau certuri între negustorii ispravnicii și pirocșlăbi se numiau staroste (1) [16].

De aceea nu este admisibil de a deduce drepturi sau pretențiuni nici de la termenul staroste și nici de la pirocșlăbii de hotar cu stema unui nobil sau magnat și nici numai de la actul de danie de la regele Sobieski.

Ca un curvint, domniilor burocrati, cu minile pline de afaceri, dacă nu voia să fiți mai puțin decât l'homme d'affaires după Helvetius, trebuie mai întâi să cetiți și apoi să scrieți. La moartea regelui Sobieski, republica poloneză a restituit formal regiunile acestea și de atunci voievozii Moldovei le stăpinesc în pace.

Trebuie să se știe, că în timpurile mai vechi Bucovina aparținea Pocuției și Galiției și că prin urmare republica polonă, care stăpinea aceste două provincii ca anexa, nu le putea ceda Porții pentru Camenița.

Or cîi de pe scurt ar fi tratat cu istoria lui Ștefan cel Mare, care pînă la începutul secolului al XVI-lea a domnit în Moldova aproape absolut, precum și istoria urmașilor săi, totuși îmi place a crede că am descoperit în documentele moldovenești, fîrte din anii 1387, 1402, 1459, 1485, 1569 și 1654, care nu erau cunoscute pînă atunci, și pe baza cărora se poate dovedi pînă la evidentă, că cel mai mare principe al Moldovei, Ștefan, nu numai Suceava și Cernăuți, ci și Neamțul și întreaga regiune muntoasă pînă la hotarul Munteniei, le-a răpit pe nedrept de la Republica Polonă sau mai degrabă de la Regatul Ungariei, și că aceste state n-au renunțat niciodată la drepturile lor asupra întregii provincii, care aparținea Ungariei și Poloniei din timpurile cele mai vechi pînă la pacea de la Carlowitz.

Iar dacă această renunțare formală ar sta în calea restituirii în ceea ce privește Polonia, din partea regatului Ungariei nu se va putea susține nici aceasta, fiindcă Ungaria a stăpînit ambele provincii Moldova-Muntenia [17], iar în timpurile mai vechi sub numele de Cumania, și că prin urmare le poate cuceri cu arma în mînă oricînd ar voi.

Cînd eram în Moldova se vorbea acolo că Austria, îndată după ocuparea Bucovinei, ar fi găsit sub un arbore, la un loc cunoscut mai de mult, un leușov ascuns în pămînt în care se arată pe larg că Bucovina ar fi aparținut de mult pășilor ungurești din Polonia sau Galiția.

Dar din istoria aceasta a mea — așa cred — se pot scoate mai multe argumente pentru susținerea acestei probleme istorice, decât din zece lînsave îngropate în pămînt și din zece pietre de hotar. Să ne fie îngăduit și nouă, autorilor de cărți istorice, plăcerea, că noi, prin cărțile noastre, putem duce mai lesne la bun sfîrșit anumite negociațiuni diplomatice, decât unii oameni de afaceri, încîntați de sine, cu argumentele lor sumătoare, rotunzite cu compasul și cu pleacăminile lor sarmante.

La ocuparea Bucovinei n-a fost nevoie de multe lupte, cu toate că am aflat din izvor sigur că plebea turcească nu era tocmai dispusă la cesiunea Bucovinei, fiindcă o asemenea cesiune de teritoriu ajungea în contradicție cu prescripțiile Coranului, care opiește cesiunea oricărui pămînt, fîră ca acesta să fie stors prin puterea armelor. Dacă negociațiunile cu Poarta ar fi fost conduse de cineva mai iscusit, care să fi știut cum se negociază cu Turcii, atunci aceștia, cari erau foarte impresionați de succesul armelor rusești asupra Vidinului, ar fi renunțat mai curînd din voie liberă la Valahia Apuseană (Oltenia). Dar se pare că curtea imperială nu ținea prea mult la aceasta [18].

Dar cine știe dacă aceștia nu sînt fantasmagorii ale unor capete deșarte; așa fiind cred că nu mai este nevoie să pierd vremea cu fleacuri de acestea. Continuînd cu caracterizarea principelui Ghica, observ că Bucovina n-a fost alipită nici Galiției, nici Ardealului, ci administrată militarmente [19] de generalul de Enzenberg, cu personal militar, justiția fiind administrată de căpitani "auditori de district".

Așa încheie Sulzer povestirea sa asupra "năpării" Bucovinei, un termen pe care îl întrebămtează el însuși. Astăzi — cînd crîmpă politică de la 1775 a fost ispășită de cei ce o comiseseră atunci și cînd Bucovina în largul hotarelor

* Cîrsoavele din 1387, 1402, 1459, 1485, 1569 și 1645 sînt cunoscutele acte de vasalitate ale lui Petru Musat, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Bogdan Lăpușeanu și Gheorghe Ștefan; prin ele se certifica că Polonia a exercitat anumite drepturi de suzeranitate asupra Moldovei și nimic mai mult.

ei a fost reincorporată țării-mame, chestiunea răpirii Bucovinei a pierdut din actualitatea ei politică și națională. Ea a trecut în domeniul istoriei și acolo cunoașterea ei cât mai amănunțită nu poate decât să fie de interes pentru toți.

Iar noi nu putem decât să cinștim memoria lui Pr. J. Sulzer, care ni-a lăsat amănunte așa de senzaționale asupra acelei răpiri.

NOTE

1. Petru Maior, care l-a cunoscut pe Sulzer (timp de trei ani au locuit în același oraș — Reghin) scria: "În cit e pentru știința limbii românești... nici odată nu-l auziu măcar un cuvânt să sloboadă din gura sa românească, ci pururea vorbea cu mine în latină, sau în italiană. Iată tovarășul lui, ca o mișcare sâcșă, știu bine grăi românește. De unde am presupus că multe din cele ce au scris ei pentru limba românească, de la muierea sa le-au împrumutat" (Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, vol. II, Ed. Albatros, București, 1971, p. 7).
2. În legătură cu domnul Moldovei, un corespondent din Istanbul nota, la 19 noiembrie 1777: "Districtul Bucovinei a fost principală cauză a asasinării principelui Ghica. Acest domn nu voia cu nici un preț să consimtă la cesiunea Bucovinei în favoarea Austriei. Precum se vede, el se comportă ca un suveran independent". (Apud Ion I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, ed. cit., p. 14).
3. Desigur, nu pentru opoziția sa contra anexării Bucovinei l-au ucis otomanii, ci pentru consecințele ce decurgeau din aceasta. A. D. Xenopol scria: "Bucovina fu pierdută din pricina lui Ghica, care fiind devotat rușilor, făcea pe Poartă să asculte mult mai curând de înșurările Austriei și de arăturile ei de prietenie, decât de glasul adevărului ce știa din o gură compromisă. Ghica pieri din cauza Bucovinei, eccei fe mare parte, pentru a păstra întregimea pământului pe care era chemat a domni, el se apropie tot mai mult de ruși, și deveni uricios Poartei care-l jertfi temerilor sale. Astfel, chiar dacă Ghica n-a pierit de mîna aceea ce a luat Bucovina, totuși pierderea «cheiei Moldovei» arse strîns legată în amintirea poporului de sîngele lui Ghica". (A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IX, 1927, p. 165-166).
4. Desigur că Sulzer n-a fost, totuși, "primul istoriograf" al Bucovinei; despre această parte de țară, considerată de Ion I. Nistor, "cel mai clasic pămînt istoric al Moldovei", scriseseră cronicarii-istorici Origore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, ca și Dimitrie Cantemir.
5. Corelînd raptul teritorial din 1775 cu prima împărțire a Poloniei (1772), între Austria, Rusia și Prusia, pe de o parte și ținînd cont de excepționala poziție strategică obținută de imperiul (care le-ar fi permis fie să secondeze planurile Rusiei împotriva Imperiului Otoman, fie să le contracareze, ameninșînd-o din flanc, la nevoie), pe de altă parte, sîntem mai aproape de cauzele care au determinat "răpirea" Bucovinei.
6. Primele două motive sînt de cazuistica medievală. Usul din pretexte era și "serviciul" făcut de Imperiul Poartei, prin mijlocirea păcii între otomani și ruși. La 19 iunie 1773, împăratul Iosif al II-lea scria mamei sale, Maria Tereza: "dacă... s-ar putea obține cîștigul din Moldova care atinge Transilvania, Maramureșul și Poceția, atunci s-ar fiuce o ispravă utilă și de aceea îmi îngădui a ruga pe majestatea ta de a cere lui Kaunitz să ia în deliberare chestiunea aceasta". (Apud Ion I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, ed. cit., p. 9).
7. Petru Alexeevici Rumiantsev, feldmareșal, comandantul șef al armatei l-a rusă, ce ocupa Moldova la acea dată (începînd cu 1769).
8. În momentul începerii tratativelor cu Imperiul Otoman în vederea cedării unui "cîștig" de legătură cu Galizia, autoritățile habsburgice cunoșteau foarte bine teritoriul vizat: între 1769-1773 contele Fabriz alcătuisese "Harta specială a hotarelor Transilvaniei dinapre Moldova și Țara Românească" (hotarele cu Moldova erau descrise în 206 pagini), iar între 1773-1775 Büschel și von Mieg alcătuiseră hărți ale Bucovinei (primul descriesese înțutul în șase volume f.). (Cf. Gheorghe David, 1775. *Răpirea Bucovinei*, în *MI*, nr. 3, 1992, p. 25).
9. Daruri consistente au primit și funcționarii creștini ai Poartei. Astfel, Costache Moruzi, dragoman, a primit un dar ce s-a ridicat, conform listei de cheltuieli extraordinare și secrete a Curții imperiale, la 10.312: piaștri și 0 de parale. Suma primită de către Tabir Aga, 38.000 florini, a fost depusă la o bancă din Lemberg. Feldmareșalul Rumiantsev a primit 5.000 de galbeni și o tabacheră de aur, în urma căreia a dat "dovezi sigure asupra atitudinii sale favorabile". Reis-Effendi, vizirul Poartei, a primit un pumnal înecustat în aur și nestemate. Cheltuielile făcute de imperiu, pe lângă bogatele daruri în aur și nestemate, s-au ridicat la suma de 15.000 de piaștri (Apud Gh. David, op. cit., p. 27).
10. "Convenția explicativă", care fixa noile granițe dintre Imperiul Otoman și Austria, a fost încheiată la 12 mai 1776, nu în 1777, cum arată Sulzer. Vezi, în acest sens, Veniamin Ciobanu, *Le granițe a trei imperii*, Iași, Ed. Junimea, 1985, p. 32.
11. La așezarea definitivă a graniței pe teren, Austria a rămas în posesia a 278 localități, avînd o populație de aproximativ 75.000 de locuitori, din care 55.495 români și cu un areal de 10.441 km². (Apud Cornelia Bodea, *Bucovina. Momente din drumul ei spre 1918*, în *MI*, nr. 12, 1993, p. 8).
12. "Picioară" reprezintă a șasea parte dintr-un stînjen, fiind egal cu 0,316 m, mîrime apropiată de a măsurii lașne "pes" (picioară) = 0,296 m. A fost folosit, începînd cu secolul al XVIII-lea, numai în Transilvania, unde năi purta și numele de "urmu" (Cf. Nicolae Stoilescu, *Cum măsurau ardeleanii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, Ed. Științific, 1971, p. 70).

11. Suizer uzează de un anacronism. Regatul Ungariei nu mai exista de aproape două secole și jumătate, dispărând de pe hartă Europei în urma loviturii decisive primite la Mohacs (1526) din partea armatelor otomane și a transformării unei mari părți a ei în pasăvie — 1541. După 1688, Ungaria este inclusă în Imperiul Habsburgic, fapt consfințit prin tratatul de pace de la Carlowitz (1699).
12. Că Poarta ar fi cedat de bună voie acest teritoriu Casei Imperiale nu se poate sustine. La 3 octombrie 1774, Franz Maria von Thugut, ambasadorul austriac la Constantinopol, informa Poarta că trupele imperiale "au intrat în Moldova, ocupând o porțiune din teritoriul acestei țări", asigurând însă de intenția de rezolvare prin bună înțelegere a "neînțelegerii" diferend provocat de o și mai neînsemnată îndreptare a graniței la nordul Moldovei". La 18 martie 1775, în urma presiunilor, autorilor și santajului, același Thugut putea să raporteze cancelarul imperial, Kaunitz, că Poarta a acceptat să "cedeze Prea Înălței Căru o bucată din Moldova" (Cf. David, *op. cit.*, p.26-27).
Unul din confidenții prințului rus Repnin declara că renunțarea la Bucovina, "departe de a fi un sacrificiu pentru turci, era cu totul în avantajul lor deoarece tributul Moldovei rămânea același, iar Poarta câștiga prin aceea că lăsa austriecilor grija de a interzice trupele ruse intrarea în Moldova". (Apud Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (Secolul al XVIII-lea)*, Iași, Ed. Junimea, 1986, p.215).
La ea privește rezistența românilor la "îzpirea" Bucovinei stă de remarcă memoriile trimise de domnul Grigore III Ghica Porții. Într-una se scria că "locuitorii Moldovei cer cu insistență ca Poarta să-i apere contra unei pierderi așa de mari", precizându-se că "dacă sultanul, în poziția de apăsare generală, nu îmbrățișează cauza provinciei al cărei suzeran este, moldovenii vor fi în situația de a nu ști ce atitudine să adopte... nefiind apărați de suzeranul lor, vor trebui să se adreseze unei alte puteri străine" (Cf. Arăstăse Iordache, *Grigore III Ghica și războiul Bucovinei*, în *RI*, tom III, nr.1-2, 1992, p.128).
13. Starostele făcea parte dintre dregătorii de ținut, rezidând în orașe și având între atribuțiile principale administrarea justiției, după indicațiile date de către domn și în limita prevederilor obiceiului românului. A fost o anumită perioadă de timp în care starostii din ținuturile de graniță au fost investiți cu puteri discreționare, mai ales fiind au trebuit să se în masă pentru menținerea ordinii interne. În acest sens, la 1688 ca staroste de Putna era numit marele cronicar Miron Costin.
Starostii din ținuturile de la granița Moldovei cu Polonia puteau judeca botii și criminalii care fugeau din țară ori se reintorceau. Competența lor judiciară a fost indicată în convenții speciale încheiate între Moldova și Regatul polon.
Ținuturile de graniță au continuat să fie conduse de starosti și după reforma lui Constantin Mavrocordat, care introducea o nouă dregătorie de ținut — ispravnicia. Desi dregătoria starostiei era comună Țării Moldovei și Poloniei (vezi starostele de Cucerirea), acestea n-a presupus apartenența regiunilor de graniță ale Țării Moldovei la Regatul polon. (Vezi Nicolae Grigores, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, Ed. Academiei, 1971, p.307-308, 369).
14. Bucovina nu a aparținut Poloniei, Galiei ori Pocuției. Suizer "supralicitud" relațiile ce au existat între Țara Moldovei și Regatul polon de-a lungul evoluției medii. Relațiile de suzeranitate-vasalitate între cele două țări au fost încheiate prin depunerea jurământului de vasalitate, la 26 septembrie 1387, de către domnul Țării Moldovei, Petru Mușat, Coronei polone și nu au implicat niciodată o suzeranitate efectivă a porții vasale.
Cucerirea Rusiei Răsărit (Galiei) de către Polonia, la 1387, de la Regatul maghiar, a pus reprezentarea, în mentalitatea timpului, și un transfer de pretenții asupra suzeranității Țării Moldovei.
Într-o scrisoare din 10 decembrie 1773 colonelul imperial Seeger susținea că nord-estul Moldovei "seu cindva parte din Pocuția polonă, devenită de cîteva luni austriacă, iar ofițerul de stat major Mieg, în raportul său din 23 decembrie 1773, arată că o număr de biserici moldovene "ortodoxe" (se pare, contra unor sume nu modice) și o ținută a Sucevei, pe lângă cel al Ceretșilor, aparținuse cindva Poloniei. (Cf. Văzgenian Ciobanu, *op. cit.*, p.27).
15. Deși în timpul evoluției medii a existat o permanentă confuzie de atribuții (și, uneori, și de termeni) între agenții puterii centrale — spre exemplu, pîrăclăbi și starosti puteau judeca procese dintre locuitorii orașelor, nefiind seama de vîrsta sau de dregătoria al cărei de obște — în documentele secolului al XVIII-lea au apărut termenul de "vornic stănesc" utilizat de Suizer și pus în legătură cu pîrăclăbia. (Cf. N. Grigores, *op. cit.*, p.378).
16. În mod obișnuit, dregătorii principali ai ținuturilor de graniță se numeau starosti, iar cei ai ținuturilor din interior pîrăclăbi (de la mijlocul secolului al XVIII-lea ispravnici). Starostele aveau atribuții fiscale, judecătorești (sînt menționați judecătoria starostești) și militare, deși nu puteau fi numiți judecătoria al negustorilor, cum arată Suizer. Vezi și nota [13]. (Cf. *Ibidem*, p.285, 306).
17. Regatul maghiar nu a păstrat niciodată Țara Moldovei sau Țara Rămânească. Au existat numai pretenții de stăpînire, concretizate în intențierile Episcopiei Cumaniei (apoi a Mîlcoviei), a Banatului de Severin, a Mîrcii Moldovei, baze menite să asigure o stăpînire reală a spațiului carpatic, precum și relații de suzeranitate-vasalitate, stabilite între cele două țări române și Regatul maghiar.
Sub numele de Cumania trebuie să înțelegem numai o expresie teritorial-politică, nu și etnică autohton, aflat în umbra celor care dețineau puterea politică (Apud Ion Toderescu, *Unitatea românească medievală*, București, Ed. Științifică, 1988, p.56).
18. În iunie 1773, Ioan al II-lea constată că anexarea Otteniei ar fi fost o povară (!) pentru Austria. Teritoriul fusese evaluat la cinci sute milioane de florini, pe care împărțind se "zgîrcise" să-i ofere. Nu e mai puțin adevărat că opoziția Prusiei și a Rusiei l-a făcut pe împărat să renunțe la acest proiect, ca și poziția strategică a Bucovinei, mai favorabilă scopurilor (declarată în vouchere) de cucerire pe care le promova. (Cf. Leonid Boicu, *op. cit.*, p.217). Colonelul Carol Entenberg evalua nordul Moldovei la circa 21 milioane de florini. (Vezi Nicolae Căciș, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1993, p.37).
19. Pînă la 6 august 1796, apoi Bucovina este încorporată administrativ în Galia, fiind condusă prin intermediul Cancelariei austriece unite boemo-austriece de la Viena.

A. ISTORIA ROMÂNILOR

• CONSTANTIN C. PETOLESCU, *Decebal, regele dacilor*, București, Ed. Academiei Române, 1991, 112 p., cu ilustrații (p. 75-86).

La 1900 de ani de la urcarea pe tron a regelui-erou Decebal, o carte care să-i elogieze faptele era necesară. Sarcină elaborării ei și-a asumat-o Constantin C. Petolescu — unul dintre cei mai mari epigrafisti ai țării. În pagini relativ puține, punând la lucru datele arheologice, dar mai ales informațiile literare și epigrafice, pe care le stăpânește într-un chip desăvârșit, autorul a înfișat contextul politic ce a precedat prăbușirea puterii de către Decebal (p. 9-21), dezvoltarea regatului dac în timpul acestuia (p. 23-46), confruntarea daco-romană sub Traian (p. 47-96), finisurile dacice în cadrul provincial roman (p. 97-111). Problematică densă, dar expusă într-o manieră foarte accesibilă, elegantă. Apeul direct la surse conturează o imagine reală a epocii, în care personajele și evenimentele se înfișează în adevărata lor lumină; spectacolul este estompat, predomină firescul lucrurilor.

Cîteva informații noi puse în circulație sau unele observații și ipoteze ale autorului pe marginea unor aspecte contradictorii sau insuficient clarificate în istoriografie merită reținute: *Decebalus* nu trebuie considerat un *supernomen* al lui *Diurpanus*, cum au încercat să susțină unii cercetători grăbiți și au acceptat chiar autori de manuale, deoarece izvoarele nu înghesuie o asemenea relație iar antropomimul *Decebalus* este frecvent întâlnit în epigrafia sud-dunăreană înainte de urcarea pe tron a dinastiei cu același nume (p. 14-17, cu bogată bibliografie); *Coson* nu este decît forma contrasă a lui *Coisio* (p. 17-18); "Brăzda lui Novac" (de nord) reflectă probabil extinderea influenței romane în stînga Iștrii după acțiunile lui Plautius Silvanus Aelianus (p. 20); invazia dacilor din 85/86, soldată, printre altele, cu moartea consularului Oppius Sabinus, s-a produs foarte posibil la Dunărea de Jos (p. 26); datele mai vechi și descoperirile mai noi pîdesează pentru atribuirea altarului-cenotaf de la Adamclisi generalului imprudent Cornelius Puscus iar a mausoleului soldatilor lui Oppius Sabinus (p. 33-35); vasil de la Grăditea Muncelului cu inscripția *laetitia DECEBALVS FERSCORILO* "servea fie la îndeplinirea unui ritual legat de cultul morților, fie mai degrabă drept cupac de urnă funerară" (p. 35-36); termenul *capillati* ("pletici") aplicat de Iordanes geto-dacilor nu reflectă realitatea (cel puțin așa o arată *Columbia*), fiind probabil o confuzie a istoricului got cu un termen vechi germanic, atestată (p. 43, nota 235); cea mai veche formulă pentru caracterizarea statutului lui Decebal, avînd în vedere lipsa unor elemente certe care să-i definească mai exact caracterul, este aceea de "rege geto-dac" (p. 44); pentru sinuciderea lui Decebal trebuie luate în considerație și vasele fragmentare de *terra sigillata* descoperite la La Graufesenque (Gallia) (p. 91-93); primul guvernator al Daciei a fost generalul de rang consular *Iulius Sabinus*, cunoscut dintr-o diplomă descoperită foarte curînd (p. 77) etc. Altfel, o lucrare ce oferă numeroase sugestii, asupra căreia se poate medita cu interes.

Nelu Zugrăvescu

• IOAN PIȘO, ADRIANA RUSU, *Nymphæum-ul de la Gormisara*, în "Revista Monumentelor Istorice", S.J.N., anul LIX, nr. 1, 1990, p. 9-17.

O descoperire excepțională făcută în vedea stațiune climatice de la Gormisara în 1987 vine să adauge o altă dovadă incontestabilă a continuității populației dacice în timpul stăpînirii romane și a romanizării acestora. Printre cele 7 plăcuțe votive de aur de 22 k, se află una (plăcuța numerotată 5, p. 12, fig. 10-11) pe care este scris următorul text: *Nymf-Is Dece-balus Lu-ci(i) parat, apader Nymfelor le-a pus (ca ofrandă) Decebalus, fiul lui Lucius*. Avem de-a face, fără îndoială, cu un *dac romanizat*, aflat în condiția de pelerin și, probabil, destul de înstărit pentru a putea oferi o ofrandă atât de scumpă. Dădînd "cîndva în a doua jumătate a secolului II", plăcuța respectivă constituie o probă a integrității relativ rapide a *autohtonilor daci* în cadrul societății romane, prin înăbușirea limbii latine, a concepțiilor religioase și a obiceiurilor romanilor.

Nelu Zugrăvescu

• DAN GH. TEODOR, *Crestinismul la est de Carpați de la origini pînă în secolul al XIV-lea*, Iași, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 1991, 230 p., cu 35 figuri (p. 119-153).

Dan Gh. Teodor este unul dintre reprezentanții cei mai de seamă ai arheologiei iserice și naționale. Cercetările sale îndehungate în diferite stațiuni datînd din mileniul I s-au soldat cu rezultate deosebite, valorificate în numeroase studii, articole sau lucrări de sinteză-stătuire. Aprecierile cercetătorului amintit privind continuitatea autohtonilor în spațiul est-carpatic, specificul cultural al acestora într-o vreme de mari bulevieri etno-demografice (printre altele, a fundamentat conceptul de cultură "Costisa-Botosana"), observațiile asupra etapelor, căilor și sensului migrației slavilor în ținuturile carpato-dunărene, sublinierile referitoare la contactele permanente ale populației romane cu Imperiul de la Constantinopol și natura raporturilor ei cu seamurile în mișcare sau concluziile despre încheierea etnogenezei românești — pentru a nu aminti decît unele dintre ele — s-au impus demult în istoriografia românească și chiar străină; nimeni nu mai poate încerca reconstituirea istoriei spațiului nord-dunărean în mileniul I fără să apeleze la lucrările subscrise de Dan Gh. Teodor.

În 1991, a văzut lumina tiparului o nouă carte a istoricului iseran, dedicată fenomenului cultural cel mai important care s-a afirmat în ținutul dintre Carpați și Nistru, ca, de altfel, în întreg spațiul nord-dunărean, după retragerea aureliana și pînă la întemeierea statelor feudale independente — *creștinismul*. Lucrarea asupra căreia stăruim — o spănuie de la început — dezvăluie o bogată experiență acumulată prin cercetarea de teren, o nemijlocită cunoaștere a materialului arheologic, o dezinvolată mîsurare a izvoarelor antice și medievale, precum și o simplă deschidere istorică; ea este mai mult decît o carte utilă, este una necesară, pentru că vine să umple un gol în istoriografia spațiului carpato-nistrean. Lec-torul găsește în paginile ei acele date pe care studiul actual al informațiilor le oferă pentru înțelegerea contextului istoric, a etapelor și căilor de răspîndire a creștinismului în Moldova.

După o *introducere* (p. 9-15), unde autorul subliniază importanța studierii creștinismului ca fenomen de civilizație romană, ca factor de romanizare și uniformizare culturală a spațiului din stînga Dunării și ca dovadă a legăturilor permanente dintre cele două ramuri ale romanității, capitolul I schitează tabloul vieții istorice a societății est-carpătice în intervalul dintre cucerirea romană și întemeierea statului medieval moldovenesc (p. 17-46). Punînd la lucru știrile din izvoarele scrise, dar mai ales valorificînd datele investigațiilor arheologice, pe care el însuși le-a întreprins ani de-a rîndul, Dan Gh. Teodor jalonează marile etape ale istoriei ținutului dintre Carpați și Nistru, evenimentele politico-militare care l-au marcat, rolul autohtonilor în desființarea lor, populațiile în mișcare care l-au afectat, specificul dezvoltării culturale materiale și spirituale în intervalul amintit. Ni se relevă, astfel, *cadrlul istoric general* în care a avut loc penetrația și asocinșarea religiei lui Christos, aspectele politice care au condiționat-o, substratul cultural peste care s-a afirmat.

Cel de-al doilea capitol aduce în discuție *Crestinismul la este de Carpați în lumina izvoarelor scrise din perioada secolilor II-XIV* (p. 49-71). Deși extrem de rare, ambigui și greu de raportat la o anumită regiune a spațiului din stînga Dunării, informațiile literare și diplomatice — bine interpretate și integrate în contextul epocii — pot oferi indicii despre viața creștină de la est de Carpați; este ceea ce autorul a reușit să se ofere. Din analiza întreprinsă se desprind cîteva concluzii, pe care nu putem decît să le enumerăm, avînd în vedere cadrul restrîns al unei prezentări: propagarea religiei creștine între Carpați și Nistru a fost un fenomen relativ timpuriu (sec. I-II?), cu siguranță înal vechii al III-lea), desfășurat în strînsă legătură cu interesele politice ale Imperiului roman de Răsărit în zona Dunării de Jos; căile stîpînirii religiei Mîntuitorului au fost militarii din trupele staționate în garnizoanele dunărene sau în suful roman al Moldovei, negustorii de proveniență orientală mai ales, prizonierii creștini aduși la nord de fluviu, misionarismul desfășurat de mii clerici sud-dunăreni, elementele eretice ajunse în spațiul respectiv, monahismul, deplasările de populație de pe ambele maluri ale Dunării; intensitatea vieții creștine se reflectă, cel puțin în anumite perioade, în existența unor structuri ecleziastice bine organizate, cu legături legături cu organizarea politică a acestora; creștinismul est-carpatic a rămas întotdeauna de caracter ortodox, ceea ce a constituit un mijloc de rezistență contra prozelitismului eretic și catolic. În contextul discuției de față, apreciem că stîmbea încă neconvîngătoare idoea despre apostolatul Sfîntului Andrei la Dunărea de Jos doar pe temeiul informațiilor existente, a elementelor de folclor și de toponimie (p. 50-51). Acelasi lucru se poate spune despre posibilitatea prezentei creștinilor în Dobrogea și la nordul Dunării încă în secolul I (p. 51-52).

În secțiunea a treia a lucrării, Dan Gh. Teodor prezintă mărturiile arheologice privind creștinismul est-carpatic în secolele III-XIV (p. 73-105). Cercetătorul iseran realizează pentru prima dată o analiză istorică a datelor arheologice creștine de la rîstirul Carpaților din intervalul amintit, reușind să stabilească cu mai multă precizie etnologia penetrației, răspîndirii și dezvoltării creștinismului de aici. Astfel, în funcție de anumite evenimente politice și de transformările survenite în planul dezvoltării social-economice, culturale și spirituale a populației din spațiul carpato-nistrean, Dan Gh. Teodor a determinat patru etape în evoluția creștinismului de la nordul Golului Dunării: 1) secolele III-V (p. 75-82); 2) secolul VI-VIII (p. 82-91); 3) secolele IX-XI (p. 91-98); 4) secolele XII-XIV (p. 98-105). Numărul restrîns de pagini ne împiedică să relevăm aici toate problemele pe care această

analiză în ridică; de aceea, utilizând și concluziile autorului (p. 107-111), vom aminti câteva, care ni se par de o importanță aparte. Astfel, în prima etapă, când apar cele mai vechi dovezi creștine în spațiul moldav (ele nu coboară de prima jumătate a secolului III, așa cum o arată descoperirile de la Barboși, jud. Galați), creștinismul se afirmă ca un puternic factor de romanizare, generalizarea fenomenului având loc după mijlocul secolului V, odată cu destrămarea confederației hunice și uniformizarea culturală a spațiului nord-dunărean (p. 108-109, 111). Între secolele VI-VIII, numărul obiectelor creștine sau creștinate, al simbolurilor legate de noua religie se înmulțește, ceea ce demonstrează creșterea numărului de adepți ai credinței în Christos; aceasta, în ciuda unor stăruiri ale vechilor idei păgâne, a căror persistență este documentată mai ales prin descoperirile din necropole (vezi p. 90). În condițiile politico-militare ale epocii (revenirea stăpânirii pe întinse zone nord-dunărene, migrația slavilor și avarilor, așezarea bulgarilor între Ișturiu și Balcani), creștinismul populației autohtone a fost un mijloc de rezistență, o cale de păstrare a legăturilor cu romanitatea din dreapta Dunării; acest fapt a fost posibil tocmai datorită generalizării religiei respective în răsăritul Carpaților, pe fondul mai larg al pătrunderii lui în tot spațiul locuit de daco-romani (vezi p. 109, 111). Secolele IX-XI sunt marcate de slăbirea legăturilor cu centrul creștin din Imperiul bizantin, mai ales în prima parte a intervalului. Cu toate acestea, dovezile contactelor cu creștinătatea bizantină nu lipsesc. Refacerea imperiului și extinderea autorității sale pe linia Dunării la sfârșitul secolului X au condus la reluarea strânselor raporturi dintre creștinii nord-dunăreni și autoritățile politice și ecleziastice ale organismului statal de pe malurile Bosforului. În aceste condiții este posibil ca populația creștină românească să fi adoptat liturgia bizantino-slavă (p. 110-111). Ultima etapă, cea a secolelor XII-XIV, demonstrează aceeași strînsă legătură a populației românești cu centrul ortodox din estul Europei, în primul rând cele bizantine; numărul mare de obiecte de factură bizantină o probează pe deplin. Faptul este cu atât mai important cu cât în etapa amintită românii au trebuit să facă față numeroaselor încercări de catolicizare întreprinse de scaunul roman sau de regatul apostolic maghiar. În aceste condiții, formarea statelor feudale independente a constituit o soluție politică necesară conservării caracterului ortodox al religiei românești (p. 98-99, 112-113).

Prin bogția și varietatea materialului valorificat (printre altele, sint huse în discuție și descoperirile din Republica Moldova și din Bucovina), capitoul al III-lea al cărții scunse de Dan Gh. Teodor este una dintre cele mai solide părți ale întregului său demers.

Concluziile lucrării, din care am valorificat deja unele idei, sint importante și dintr-un alt unghi de vedere: autorul formulează direcții de cercetare pentru viitor; dintre ele menționăm: precizarea mai exactă a traseurilor reale ale creștinismului în nordul Dunării, inclusiv printr-o nouă analiză a izvoarelor scrise (p. 111-112); explicarea mecanismelor care au dus la trecerea de la incinerare la înmormântare — rit funerar specific creștinismului; în strînsă legătură cu acest aspect este ritualul funerar, ale cărui caracteristici urmează a fi mai bine relevate (p. 112-113) (credem că o excepție a datelor conciliilor ecumenice sau locale, a celor din gândirea patristică sau ecleziastică generală ar putea oferi unele puncte de sprijin); o problemă care va trebui elucidată în viitor este aceea a locurilor de cult din spațiul nord-dunărean (p. 113-114) sau a vieții monahale de aici (p. 114); vor fi necesare stabilirea cu mai multă finețe a criteriilor de determinare a antichităților creștine (p. 114). Iată numai câteva orientări pe care Dan Gh. Teodor le oferă tuturor celor ce se vor încumeta să studieze creștinismul est-carpatic; este un aspect al cercetării care trebuie remarcat cu deosebire.

Textului propriu-zis îi sint adăugate un număr de 35 de figuri (p. 119-153) ca și un repertoriu al descoperirilor arheologice de factură sau influență creștină de la est de Carpați din secolele III-XIV (p. 155-187). Fie și numai pentru acest ultim sector al lucrării, demersul lui Dan Gh. Teodor este remarcabil, întrucît oferă toate datele necesare unor alte întreprinderi asupra religiei creștine est-carpatice în secolele III-XIV.

Lucrarea se încheie cu rezumatele în franceză (p. 189-195), germană (p. 197-203), engleză (p. 205-211) și rusă (p. 213-220), precum și cu indicele general (p. 221-230).

Prin conținutul său, prin materialul pus în circulație, prin ideile formulate ca și prin sugestiile oferite, *Creștinismul la est de Carpați...* este una dintre cele mai valoroase apariții editoriale datorate lui Dan Gh. Teodor.

Nelu Zugrăvescu

• GHEORGHE BRANCOVICI, *Cronica românească*, ediție critică de DAMASCHIN MIOC și MARILETA ADAM-CHIFER, studiu introductiv de DAMASCHIN MIOC, București, Ed. Academiei Române, 1987, 91 p.

Cronica lui Gheorghe Brancovici, "sărb ca origine și aspirații", "româna prin multe din însușirile sale", "cel mai de seamă cronicar transilvănean de limbă română", fratele mitropolitului Sava al Ardealului, apare acum în a treia ediție (după ediția din 1893, datorată lui Aron Deasusianu și aceea din 1917, publicată de N. Iorga).

Este un izvor de mare importanță pentru trecutul nostru. Compendiu de istorie universală, această cronică acordă un spațiu apreciabil faptelor de arme ale românilor și străbunilor, marilor personalități intrate în universalitate,

precum și firea cel Bătrîn, Vlad Teper, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul. Bătăliile de la Cîmpia Mierlei (1389), Nicopole (1396), Varna (1444), Cîmpul Pîinii (1479), și alte întâmplări memorabile își au locul cuvenit în structura tezaurului narativ aici prezentat.

Interesant, Gheorghe Brancovici a fost printre cei dinții istorici care au sesizat semnificația românească a faptelor lui Mihai Viteazul: "Domnul Mihaiu, voevodul Țării Muntenesti, dupre ce au bătut multe războaie turcesti și de alte neamuri, au bătut și pre Batorie Andras, printepsul Ardealului, la Sibiu și i-au luat Țara întru care au făcut și puzoslaavnica sfîntă mănăstire Mitopolia. Cu vitejie vrednică atcîrmuind, au lăsat puterea neamului românesc și cu fericire stăpînind măriia sa cîte țări, adică Ardealul, Moldova și Țara Muntenească..." (subl. n.s.) (p. 73-74).

Această ediție critică, datorată erudiției restitutor de izvoare care a fost Damaschin Mioc, în colaborare acum cu Marieta Adam-Chiper, este spre folosul cercetării.

Ion Toderascu

- **CONSTANTIN CANTACUZINO STOLNICUL, *Istoria Țării Românești*, ediție critică de DAMASCHEIN MIOC, studiu introductiv de DAMASCHEIN MIOC și EUGEN STĂNESCU, București, Ed. Academiei Române, 1991, 133 p.**

Colecția academică *Cronicele medievale ale României* și-a adăugat, în anul 1991, o nouă ediție, a șaptea (cele anterioare au apărut în 1858, 1859, 1872-1873, 1901, 1944 și 1961), din *Istoria Țării Românești*, lucrare anonimă din perioada premodernă (a fost scrisă la sfîrșitul sec. XVII și începutul sec. XVIII), în jurul paternității căreia s-au purtat îndelungi discuții. Ea a fost atribuită lui Nicolae Spătarul (Milescu), Daniil Panoseanu, Teodosie Vestezeanu și Constantin Cantacuzino Stolnicul.

Această din urmă atribuire, datorată lui N. Iorga (1901) a avut o largă audiență, care se explică, dincolo de argumentație, și prin autoritatea savantului. Ea este împărțită și de editorul de acum, regretatul Damaschin Mioc, care trimite pe cei ce încă o mai contestă la scrisoarea Stolnicului către Ferdinando Luigi Marsigli, din 1694, unde sînt cîteva informații identice cu cele din cronica "necunoscută de autor".

Cît despre redeschiderea, de către N. A. Ursu, a paternității mitropolitului Teodosie Vestezeanu, cunoscută de editor numai parțial și neîmpărțită, pe motiv că argumentele sînt "neconvingătoare", deoarece au în vedere doar "asemănările de limbă", care, limbă, "era cea a vremii în care s-a scris", trebuie spus că demonstrația este mai complexă (vezi N. A. Ursu, în *AIIAI*, XXXV, 1988, 2, p. 439-450) și n-a rămas "singulară" (vezi Șt. S. Gorovei, în "Lucaflăru", XXXI, 52, 24 decembrie 1988, p. 2). De adăugat și noi dovezi în apărarea paternității Stolnicului (vezi, Andrei Pippidi, în *RdI*, 1989, 12, p. 1209-1224).

Lucrare fundamentală pentru originea și continuitatea românilor, pentru etnogeneza și unitatea românilor, *Istoria Țării Românești*, operă a unui mare cărturar, care s-a documentat cu spirit de savant, a fost tipărită acum într-o ediție critică, bazată pe cele șase manuscrise în care s-a păstrat și după toate normele științifice. Textul este însoțit de un amplu (56 p.) studiu introductiv și de indice.

Ion Toderascu

- **IOAN AUREL POP, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1991, 255 p. + 19 figuri.**

Cartea talentatului medievist Ioan Aurel Pop, conferențiar la Universitatea din Dacia Superioară, este un model de cercetare istorică organică. Este o abordare general-românească în care autorul stăruie asupra unității de structură a civilizației noastre medievale, ceea ce nu exclude unele particularități dezvoltate ca urmare a evoluției stărilor separate. De la originea și statutul lor înainte și după constituirea unei autorități de stat, pînă la instituțiile prin care s-au manifestat ca factor social-politic în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, cnezii, deopotrivă ca admiștrii lor, sînt integrați societății românești unitare. Iată două exemple care ne-au reținut stăruitor interesul. Un document emis la Sighet, la 21 septembrie 1349, în care este vorba despre o "punere în stăpînire" pentru care s-au convocat toți cnezii (ștrii), îi prilejuiește autorului nu doar o comparație cu Țara Hațegului, unde la 1453, 1496, 1508 și 1519 au fost chemați numeroși cnezii (39, 48, 225 și, respectiv, peste 150), ci și cu Țara Românească, într-o altă vreme și în cu totul alte împrejurări istorice, din timpul domniei lui Matei Basarab (la 6 septembrie 1636, domnii unite au convocat un fel de adunare de "ștrii" locală pentru botmnicirea unei proprietăți a mănăstirii Sf. Iliuță). Sistem în aria civilizației românești, care îi dezvăluie permanent unitatea. Analiza unui document din 1 mai 1404, cînd la Sighet s-a întrunit saumul de judecată al nobililor români, foștii cnezii (nemeși de la acea dată), ocazională autorului alăturarea situațiilor din Maramureș și Moldova. Cei ce compuneau saumul de

judecări, în fond un sfat restrins al țării, își spun pași și jurări, fac danie pentru o cîtorie, emit un document în limba slavonă, își numesc proprietățile *urice*, întocmai cum făceau voievozii și boierii Moldovei.

La capătul unei anchete impresionante, minuțioasă și metodică, autorul își sintetizează constatările pe cîteva pagini de o claritate remarcabilă. Adunările cnezilor și nobililor români au conservat instituțiile locale românești și au menținut cea mai mare parte a feudalității românești în sfera de gravitate a propriei etnii și confesii. La început adunările au fost dominate de cnezi, ca feudalitate românească prestată. Cînd, la sfîrșitul secolului XIV și în următorul veac, cnezii au devenit în parte feudalitate recunoscută de stat (suveran), adică început să fie numiți cnezi-nobili, nobili sau nobili români (boieri în Făgăraș), aceste instituții au componentă deopotrivă cnezială și nobiliară. Adunările elitei românești sînt mai vechi decît menționarea lor scrisă. Ele au "o îndehungată tradiție în *sățile* românești ale căror destine le conduceau". Adevărata înflorire a acestei instituții sub forma parțial adaptată rînduieilor feudale apusene s-a produs după jumătatea secolului XIV și în secolul XV, atunci cînd feudalii români, excluși dintre *sățile* participante la Congregațiile generale, "contestă ca factor constituțional și-au concentrat iarăși interesele și preocupările la nivelul autonomiilor românești locale".

Datorită acestor adunări cu rosturi locale, românii s-au putut manifesta, încă o vreme (măcar pînă în sec. XVI), și în planul politic, au avut un fel de reprezentanță. Elita mîruntă românească "a continuat să reprezinte un factor de solidarizare românească, de apărare a dreptului și graiului românesc". Puțini cnezi români au ajuns mari nobili. Marca masă a cnezimii românești, devenită nobilime mică și mijlocie, a păstrat, și prin adunările locale, "specificul neamului românesc". Încă o reflecție reține și se impune atenției cititorului. Valorile pe care adunările cneziale românești le-au reprezentat și le-au apărut "se leagă organic de realizarea a ceea ce a fost *națiunea medievală*..." (în istoria noastră).

Cercetarea lui Ioan Aurel Pop, istoric afirmat deplin în mediavistă românească, se definește, laolaltă, prin valoare analitică și spirit de sinteză, limpezimea opiniilor și cumpătarea afirmațiilor.

Ion Todorașcu

• I. G. HÎNCU, *Vestigii strămoșești*, Chișinău, Ed. Știința, 1990, 143 p.

Lectura acestei cărți amintește de chestionarele arheologice publicate de Alexandru Odobescu — operă de pionierat a arheologiei românești. Realizată într-un alt timp și cu alte mijloace, lucrarea de față are, în fond, aceeași esență: este prima care își propune să adune între copertile sale date despre diverse categorii de monumente de pe întreg teritoriul actual al republicii Moldova. Multe din descoperirile semnalate nu sînt însă o premisă absolută pentru specialiștii din țară, referiri la unele dintre acestea regăsindu-se în diverse materiale publicate de arheologii de la Institutul "A. D. Xenopol" din Iași.

Realizată în condiții grafice excelente (din păcate, însă, cu caractere chirilice), cu un bogat material ilustrativ și la un preț simbolic, cartea de față se adresează unui cerc larg de cititori, încercînd să le cultive interesul pentru valorile trecutului și să le obțină concursul în depistarea de noi monumente și conservarea celor cunoscute.

Peste Prul percepția arheologiei este oarecum diferită, ea fiind asimilată conceptului de *paleo-etnografie*, aspect reflectat instituțional în faptul că săpăturile arheologice ale Academiei sînt patronate de *Secția de etnografie și studiul artelor*.

Trecînd în revistă numeroase vestigii, Ion G. Hîncu își propune să realizeze localizarea lor, descrierea acestora, datarea și de a stabili cărei populații au aparținut. Un spațiu important în economia lucrării este acordat construcțiilor din pămînt, ce pot fi depistate printr-o simplă perieghere. Dintre acestea cele mai cunoscute sînt *movilele*, creații scitice, sarmatice sau slave, semnalate în număr foarte mare. *Movila* de lângă satul *Tudorova* (p. 71) se individualizează prin găsirea în interiorul ei a mai multor obiecte de proveniență romană (vas-berbec din lut, cană de lemn, strecurătoare din bronz, sabie de fier etc.). Tot într-o *movilă* sarmatică, dar la *Peremiasht*, raionul Cimislia au fost găsite vase de sticlă romane (sec. al II-lea d. H.) aduse din provincia Gallia sau din părțile Rîmului, precum și o amforă (p. 97-99).

În privința *valurilor de pămînt*, pe lângă cele două "troiene" clasice, din sudul Basarabiei (azi în R. Ucraina) mai sînt semnalate în nordul republicii alte două valori, în zona graniței de vest cu Ucraina, lângă satele *Criva* și, respectiv, *Grimărdani*, ambele în raionul Briceni. Alte două valori sînt semnalate în raionul Anenii Noi (p. 50) în apropierea Nistrului, și sînt puse pe seama goților (informația lui Amianus Marcellinus).

Cel mai larg spațiu este acordat descrierii cetăților de pămînt, fiind identificate aproximativ 13 cetăți getice din secolele IV-III a. H. și circa zepte cetăți slave (sec. IX-XII).

Sub titlul *Vestigii istorice subterane* sînt semnalate cîteva complexe arheologice închise, în speță necropole getice (la Hancea și Dînceni, r. Ialoveni, precum și la Brădiceni, r. Orhei, p. 52) și medievale (la Hancea și la Mateuți, r. Rezina, p. 53).

Un loc oarecum special îl ocupă așa numitele "babe de piatră", sculpturi antropomorfe rudimentare, avînd pînă la 3 metri înălțime și o vechime de 4.000 de ani (p. 75-76).

În ce privește tezaurul, pe lângă cele câteva depozite monetare grecești, romane sau orientale menționate, sînt prezentate și câteva mai puțin convenționale: un vas mare tripoliam, cu peste 800 de obiecte, un depozit de unelte din fier (60 brîzdare, 42 cuțite de plug etc.) sau chiar numai minereu de fier (10 kg) ascuns sub podeaua de lut a unui bordei.

Un capitol incitant este cel rezervat localizării unor orașe vechi dispărute. Plecînd de la mențiunea geografului antic Ptolemeu, se încearcă identificarea *Clonidavei* cu stațiunea de lângă Sobari, raionul Soroca, unde s-au descoperit urmele unei clădiri romane de tip urban și numeroase obiecte de proveniență romană (p. 41). În încercarea de localizare a firgului *Coraul* este pomenit "mahal inițial al Nistrului" (p. 43).

Arheologul moscovit G. B. Fedorov plasează orașul *Corn*, amintit în *Letopisețul rus de la Voakresensk*, pe locul cetății considerate slavă de la *Alcedar*, pe Nistru, r. Șoldănești (p. 42-43). În acest caz este vorba de perpetuarea unei erori ce își are izvorul în faimoasa listă de orașe dintr-un vechi letopiseț rusesc, păstrat în mai multe variante. Datorită unei greșeli de copiere, a fost scindată artificial denumirea firgului Cernuți (Cerniavskii torg), obținîndu-se astfel alte două firguri: *Corna*, care nu există și *Iasi* (Askii, Iasiyski torg) care nu este pe Prut, cum foarte clar precizează textul. Eroarea a fost semnalată pentru prima dată de către istoricul rus Karomzin în *Histoire de l'empire de la Russie*, IV, p. 442 (apud C. Cibodaru, în *Istoria orașului Iași*, Iași, Ed. Junimea, 1980, p. 47-48).

Alte pagini sînt rezervate unor vechi așezări moldovenești care cunosc o perioadă de înflorire, înaintea interzicerii statului moldovenesc, avînd un statut urban încă din perioada stăpînirii Hoardei de aur. Este vorba de Orbeul Vechi, Lăpușna, Tigihina și altele identificate doar arheologic (p. 44-46).

Masa lui Petru cel Mare. O contribuție personală a lui Ion G. Hîncu este identificarea acestui monument arheologic, cu ajutorul unei hărți militare rusești întocmită pe la mijlocul veacului trecut și editată în 1878, pe care acest obiectiv era marcat prin două cerceulețe roșii concentrice. Acest monument ne indică locul întîlnirii de la Prut dintre Petru cel Mare și Dimitrie Cantemir (1711), ce a avut loc după vizita țarului la Iași. În istoriografia noastră s-a considerat adesea că această înfățișare a avut loc la Tufora, deși principialul izvor românesc, cronica lui Neculce, nu precizează nimic în acest sens; dimpotrivă, ea arată că trecerea armatei rusești peste Prut a avut loc mai în amonte, la *Zogaroncea*. Tot cronicarul precizează modul în care fusese amenajat locul ospătului, iar datele corespund cu descrierea arheologică a lui Ion G. Hîncu. Localizarea *Masei lui Petru cel Mare* între localitățile actuale Petrești și Semeai, pe mahal este al Prutului, pare a fi cea corectă.

Salutăm apariția acestei lucrări utile pentru marea publică și așteptăm cu interes lucrarea pe care Ion G. Hîncu o pregătește împreună cu N. A. Demcenko și T. P. Nesterova, *Monumente de istorie și cultură din R. Moldova*, alături în planul de apariție al editurii "Știința" (Chișinău) pentru trimestrul al II-lea al anului 1992.

Sorin Iftimi

• **CONSTANTIN ȘERBAN, Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634-1653)**, București, Ed. Academiei Române, 1991, 231 p.

Așteptată îndelung, monografia dedicată lui Vasile Lupu vede lumina tiparului, sintem preveniți în *Curvint înainte*, după aproape un deceniu de stăruitoare investigații.

Merită să fie "un instrument de cercetare istorică pentru cunoașterea epocii lui Vasile Lupu", lucrarea utilizează documente interne recent publicate sau inedite, autorul, medievist recunoscut, ajungînd la concluzia că voievodul Moldovei "n-a fost mai prejos decît contemporanul său Matei Basarab în privința contribuției aduse poporului român și a Moldovei în special".

După ce analizează modul în care istoriografia noastră l-a privit pe Vasile Lupu (uneori ca pe un "aventurier", un "străin venit de afuera și împămîntenit în Principatele Române sau ca pe un "supus docil al înaltei Porți") autorul pune în discuție originea și familia domnului, formulîndu-se concluzia, nouă în istoriografia română, că Lupu Coci (numele real de familie) s-a născut în Țara Românească, spre sfîrșitul anului 1593, la Tîrgoviște sau București, unde tatăl său deținea dregătoria de mare postelnic.

Cunosîndu-l aromîna de la tatăl său, macedonean de origine, iar română de la mama sa, moldoveancă, Lupu Coci a primit în tinerețe o cultură aleasă, consolidată în anii maturității, cînd a deținut însemnate dregătorii (începînd cu aceea de postelnic, ocupată în 1616, pînă la ridicarea în jîlful voievodal). Convins că Moldova avea nevoie de o domnie autoritară, Lupu Coci, în elaborarea sa, concepe despre domnie, pe care a urmărit să o transpună în viață după 1634; se înrudește cu mari familii boierești din Moldova, unde-l urmăse pe protectorul său Radu Mihnea, dobîndind o însemnată avere funciară, iar ca domn își ia numele de Vasile, sugerînd astfel teadista de a conduce ca un autocrat, așa cum făcuseră bazele bizantine cu veacuri în urmă.

Contribuții deosebite aduce Constantin Șerban în domeniul studierii politicii interne a lui Vasile Lupu, capitolul cel mai consistent, de altfel, al monografiei, în care sînt analizate și aspecte ce au stat puțin în atenția

istoricilor anteriori ai problemei, precum evoluția sfatului domnesc (pe baza unor interesante statistici), raporturile dintre domni și boieri sau poziția domniei față de țărâni și cetățeni.

Relevanța citorva concluzii la care se ajunge în acest capitol ar fi, cred, binevenită. Astfel, în legătură cu dezvoltarea economică a Moldovei, se constată un adevărat "progres în toate compartimentele", "o adevărată înflorire", cuvintele lui Miron Costin — "țară în tot binele și bineșug și plină de avuțiile" (M. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Opere I*, ediție critică îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 108) — având deplină acoperire.

Partizan al domniei ereditare și autoritare, însoțită de un fast de coloratură bizantină, Vasile Lupu schimbă mai bine de jumătate din sfatul domnesc după obținerea tronului, numind în locul celor demisi pe colaboratorii săi, numeroase rude, majoritatea fiind autohtoni. De altfel, cercetând raportul dintre boierii de țară și cei țărăniști, autorul constată că aceasta a evoluat în favoarea primilor, contrar unor mai vechi coacuzii ale istoriografiei noastre, care-i făcea pe voievod un sprijinitor necondiționat al pătrunderii levantinilor în Moldova.

Faptul că regimul monarhic pe care l-a instaurat Vasile Lupu căpătase unele forme de absolutism este sugerat și de formularea diplomatică al hrisoavelor sale. Nu mai puțin decât 60% din actele păstrate conțin în final doar semnătura domnului, restul de 40% având și semnătura mareșului logofăt sau a sfatului domnesc.

Considerându-se diatoidcauna și intrutotul atașat clasei boieresti, domnul și-a sprijinit conducerea țării pe colaborarea cu aceasta, încercând să realizeze chiar o conciliere între boierimea greacă împămîntărită și cea țărănească, lucru reușit în mare măsură. Pentru aplicarea programului său de politică internă și externă, Vasile Lupu a schimbat permanent compoziția sfatului domnesc, elemente de continuitate fiind numai Gheorghe și Gavril Coci, frații săi și Iordache Cantacuzino, mare vistier.

Atitudinea domnului față de țărâni și ordinele amputea-o numi "oportunistă", de vreme ce, după obținerea tronului, se spunea despre Vasile Lupu că va fi spre "binele străcimii", dar astăzi care au urmat n-au adus decât accentuarea fiscalității, a procesului de depozitare a răzeșilor de ocini și reducerea dreptului de folosință a botarului țigurilor de către locuitorii lor. La acestea trebuie să mai adăugăm confirmarea legării de glie a vecinilor prin prevederile *Cărtii românești de învățătură* (1646) pentru a înțelege de ce, în împrejurările dramatice din primăvara anului 1653, aceste categorii sociale nu l-au sprijinit pe Vasile Lupu să-și apere domnia.

Autoritatea deplină a avut domnul și asupra bisericii, judecând procese până atunci de competența justiției ecleziastice, dar mai ales sancționând chiar pe mitropoliți și episcopi. Ideea, de origine bizantină, că puterea în stat trebuie să aparțină unei singure persoane, căpăta o nouă ilustrare.

Prima legiuire în limba română, tipărită în Moldova, *Carte românească de învățătură* — 1646, deși nu a fost "cel dintîi cod de legi tipărit în limba română", cum se afirmă la pagina 224, a contribuit la "însușirea unității legislative din Principatele Române, la instaurarea ordinii pe drumurile publice, a disciplinei în viața economică, a respectului pentru proprietatea feudală funciară". Cît privește organizarea militară, autorul subliniază că alcătuirea armatei permanente, un instrument pentru a-și realiza mai ales politica externă, a stat mereu în atenția voievozului, efectiv de 30.000 de ostași și dotarea ei ridicînd-o la un nivel comparabil cu armata Europei.

Substanțiale capitole sînt dedicate politicii externe, culturii Moldovei în timpul lui Vasile Lupu, analizîndu-se în finalul lucrării împrejurările pierderii domniei în 1653, exilul la Constantinopol și sfîrșitul domniei ce cîrmuise aproape două decenii Țara Moldovei. Este subliniat faptul că Vasile Lupu a fost unul din puținii domni români din Evul Mediu care — indiferent de motivație — a luptat consecvent pentru însușirea unei unități dinastice între Țările Române, urmînd modelul protectorului său, Radu Mihnea.

Prestigiul Moldovei pe plan extern a fost considerabil, constată autorul, existînd în această vreme relații cu douăsprezece țări europene și asiatice, iar Vasile Lupu medind de multe ori pacea între puteri din Europa centrală și răsăriteană.

Cultura a fost domeniul în care activitatea domnului a dat roadele cele mai bogate, "cristalizîndu-se o adevărată epocă a lui Vasile Lupu în cultura românească". Realizările au fost numeroase și variate, de la prodigioasa activitate cronicărească la crearea învățămîntului superior în Moldova și de la introducerea tiparului în țară pînă la edificarea inegalabilei Trei Ierarhi.

Fixarea locului și a rolului lui Vasile Lupu în istoria Evului Mediu românesc o face autorul în "Concluzii" (traduse și în limba franceză), relevînd că, departe de a fi un obsedat de ideea doborîrii cu orice preț a tronului Țării Românești pentru fiul său Ioan ori pentru el însuși (așa cum l-au privit mulți istorici pînă acum), Vasile Lupu, domn ambițios și perseverent, a urmărit să-și transpună în viață programul său politic — realizarea unei dinastice între Țările Române, contribuind la rezolvarea problemelor curente ale vremii sale și la menținerea echilibrului de forțe în sud-estul Europei.

Ținînd cont de multitudinea de aspecte abordate și de felul în care a făcut-o autorul, ne-am putea întreba de ce monografia nu poartă titlul de *Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, care ar sugera mai bine ce putem găsi în paginile acestei interesante și bine documentate lucrări.

Lipsa unui indice, cele cîteva note bibliografice incorecte (nota 51, pag. 30, nota 397, pag. 118) sau incomplete (nota 15, pag. 22), repetiții (precum la pag. 89, paragraful doi) și greșeli de tipar, din păcate tot mai frecvent întâlnite

în ultimul timp, nu țesează temeinic această monografie închinată domnului "cu hîră înaltă și împărătească", pe care o putem include între realizările de seamă ale medievisticii românești.

Gheorghe Iuș

- **ANDREI ESANU, *Din vremuri copleșite de greutate. Schițe de istoria culturii medievale din Moldova*, Chișinău, Ed. Universitas, 1991, 236 p.**

Renasterea spiritualității românești în Moldova de dincolo de Prut, fenomen datorat în mare măsură istoricilor care "au aflat cap și începutul moșilor", cum inspirat se exprimă cronicarul Grigore Ureche, a însemnat ruperea odată pentru totdeauna a vălului mincunii aninac peste acest colț de țară românească, de către năvălitorul rus. Regăsirea izvoarelor naționalității, a coordonatelor ei definitorii s-a concretizat în ultimii ani într-un lung sir de redări ale unor lucrări fundamentale pentru înțelegerea ființei și devenirii istorice a poporului român. Dar, fapt deosebit de important, la Chișinău începe a se forma o adevărată școală istorică cu preocupări menite să redca românității, acea parte într-adevăr "copleșită de greutate".

În acest orizont se situează recenta lucrare a cercetătorului Andrei Esanu, în care încearcă să găsească "acle rezolvări pentru o problemă fundamentală a vechii culturi românești — începuturile scrisului pe teritoriul carpato-danubiano-pontic. Autorul propune o viziune sintetică asupra subiectului menționind, de la bun început, dorința sa de a releva unele aspecte ale istoriei noastre culturale mai puțin cunoscute cititorului.

Cartea apărută în frumoase condiții grafice conține patru capitole ce tratează succint o problemă vastă, începind cu primele manifestări ale culturii scrise pe aceste meleaguri, mergind apoi pe firul instituțiilor generate de civilizația scrisă.

La începutul lucrării autorul se oprește asupra geto-dacilor și a influenței exercitate de scrisul latiu și cel grecesc în acest spațiu, dar mai ales, folosind descoperirile arheologului I. Gh. Hincu, arată că latinitatea are puternice reverberații pînă la Nistru. Situația teritoriului românesc în zona de cultură slavă, statutul limbii slave ca limbă receptată, menită a sluji necesităților organizării bisericești și ale celei statale, l-au determinat pe cercetător să si îndrepte atenția asupra apariției alfabetului chirilic și a scrisului în limba slavă veche. Reliefind aria de răspîndire a noului sistem de scriere, A. Esanu încearcă să surprindă mecanismele receptării acestuia în societatea românească, evoluția treptată a scrisului slavon pînă spre sfîrșitul secolului al XVI-lea; moment în care se surprinde un nou fenomen, încercarea de a converti alfabetul slavon, de a-l pune în slujba limbii române.

Întreaga argumentație a autorului se circumscrie Moldovei medievale, spațiul românesc caruia îi este dedicată lucrarea de față, motiv pentru care în capitolul al II-lea sint definite trăsăturile definitorii ale școlii și învățămîntului moldovean. O atenție deosebită este acordată învățămîntului bisericesc, rolului jucat de mănăstiri (Putna, Neamț, ș. a.), de ierarhii moldoveni în propagarea culturii scrise. Acuratețea discursului este grevată pe alocuri de unele accente polemice legate de rolul economicului, de "caracterul mistic, religios, rupt în mare măsură de realitate, de cerințele vieții sociale" (p. 101), al învățămîntului epocii medievale. Nu este neglijat nici învățămîntul orășenesc legat intrinsec de bisericile ortodoxe sau de cele catolice. În continuare este ilustrat, cu exemple concrete, rolul învățămîntului în familie, al tinerilor care pleacă la studii în străinătate la Cracovia, Viena, Praga, insistînd asupra rolului jucat de școlile Fritiei ortodoxe din Lvov și îndeosebi asupra Colegiului din Kiev, întemeiat de Petru Movilă în 1632.

A. Esanu studiază mai îndeaproape "Academia slavo-greco-latina" din Iași întemeiată în timpul lui Vasile Lupu, privită ca încununare în plan instituțional a culturii scrise moldovenești. Principala contribuție a autorului în această direcție este reprezentată de reliefarea cu preponderență a coordonatei kievene a Colegiului de la Trei Ierarhi. În acest context este zăgăvită personalitatea mitropolitului de Kiev Petru Movilă; sint arătate legăturile acestuia cu un alt mare cărturar moldovean, mitropolitul Varlaam. Organizarea Colegiului Vasilican după modelul Academiei lui Petru Movilă, influența efectivă a Kievului asupra orașului Iași s-a făcut și prin intermediul profesorilor originari din Ucraina: S. Pochiatchi, I. Ievlevici ș. a. Discuții asupra instituției de învățămînt înființate de Vasile Lupu s-au purtat în istoriografia noastră; cu precădere a fost analizat momentul schimbării dascălilor proveniți de la Kiev, cu dascăli greci și implicit schimbarea caracterului școlii superioare. Astfel, Andrei Esanu, deși admite "necesitatea imperioasă" de a avea și în Moldova buni cunoscători ai limbii grecești (p. 181), încearcă să demonstreze că profesorii kievieni "au fost înfărași cu vădită brutalitate", în locul lor stabilindu-se la Iași un corp profesional de grînie greacă. Existența unui conflict între cărturari greci și cei veniți din Kiev, susținut și de alți analiști ai problemei "nu poate fi admis pe baza documentului din 2 aprilie 1656, a cărui autenticitate este îndoielnică" — ipoteză emisă de către prof. C. Cihodaru în studiul *Învățămîntul în Moldova în secolele XV-XVIII. Școala domnească din Iași*. Alături de profesorii greci: Benedict de Vatoped, Nicolae Cherameus ș. a., la Colegiul ieșean au predat și profesori români — Eustratie logofătul și, poate, Simion dascălul venit din Transilvania. Autorul scoate în evidență prezența unei bogate biblioteci, din care din păcate se păstrează foarte puțin cărți. În încheierea

acestui capitol, A. Bănu încearcă să stabilească importanța Colegiului, ca început al unei noi structuri a învățământului moldovenesc.

Capitolul al IV-lea conține un tablou general al manualelor, gramaticilor, lexicoanelor care au circulat în Moldova între secolele al XIV-lea și al XVII-lea, în majoritatea lor manuscrise, anterioare introducerii tiparului la noi.

Curvențele încheieri pe care le face autorul denotă că acesta este conștient de necesitatea dezvoltării unor probleme puse în prezenta lucrare, de continuarea cercetării în profunzime pentru a putea înțelege mecanismele afirmării individualității poporului român, treptele devenirii sale culturale. Este meritoriu faptul că această lucrare vine în peisajul istoriografic românesc semnată de un autor din Moldova dintre Prut și Nistru, demonstrând în plus că oricâte obstacole s-au pus în calea românismului, până la urmă tot a ieșit învingător.

Patronel Zahariuc

• ION NISTOR, *Istoria Basarabiei*, ediție și studiu bio-bibliografic de STELIAN NEAGOE, București, Ed. Humanitas, 1991, 351 p.

Cartea lui Ion Nistor despre Basarabia este ceea ce istoricul francez Albert Fäiller numește "vulgarisation savante". A fost publicată la București, în 1923 (an în care au apărut trei ediții), gândită fiind ca o frescă menită să răsplătească "jertfele și străduințele" românilor basarabeni.

Operă de consfințire, îndemn și avertisment, sinteza lui Ion Nistor despre Moldova dintre Prut și Nistru rămâne de mare actualitate. Nu întâmplător ea se reîmpărestă, într-o a VI-a ediție (a IV-a s-a imprimat la Cernăuți, în 1924, iar a V-a la Chișinău, în 1991), la o nouă cumpănă a istoriei Basarabiei, într-un moment de mare speranță, de posibilă renaștere și reîntregire.

Ediția de acum, tipărită în colecția *Historia Magistra Vitae*, reproduce textul din 1924 ("Glazul Bucovinei", Cernăuți). Editorul, Stelian Neagoe, a introdus și o *Addenda*, conținând o statistică a Basarabiei interbelice (*Basarabia sub gospodăria românească*). Se adaugă și un studiu bio-bibliografic, semnat de același Stelian Neagoe, studiu care, din păcate, nu este decât o aglomerare de date biografice și titluri. Astfel, el nu poate oferi imaginea așteptată și foarte meritată a savantului și marelui patriot care a prezidat spiritual românimea bucovinească vreme de patru decenii.

Ian Todoraru

• ION NISTOR, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, Ed. "Cartea Moldovenească", 1991, 292 p.

Un eveniment editorial semnalam în peisajul cultural al Moldovei de peste Prut, apariția unei lucrări privitoare la destinul istoric al acestui pământ românesc alfit de martirizat de vremuri.

Personalitatea lui Ion Nistor, fiu al Bucovinei, ni se relevă prin intermediul discursului său asupra Basarabiei. Este o scriere destinată în primul rând popularizării "cazului Basarabia", dar vulgarizarea, alfit de incertă unui astfel de tip de lucrări absentează, căci Ion Nistor rămâne până la sfârșit un istoric, dublat de calitățile unui condeier superior. Lucrarea este și informație și Tedeum și stampă multicoloră a tragediei colective. Cu stilul său cronicăresc de o savoare indiscutabilă, Ion Nistor redescoperă fizionomia etniei în completa și seculară sa manifestare.

Scriș în 1923, *Istoria Basarabiei* s-a dorit un îndemn pentru evitarea unor noi amputări teritoriale ale României. Cum ni-su conservat autohtonii Basarabiei limba și sufletul, de câtă obstinație au dat dovadă vis à vis de pericolul deznăționalizării rusești, iată doar câteva crâmpeie dintr-o lungă confruntare cu efectele unui compromis de care se fac vinovate Turcia și Rusia.

De cele mai multe ori, calculul politic obturează principiile dreptului istoric. Chiar și atunci când argumentele cedează în fața forței, credința în adevăr nu poate fi anihilată. Acest lucru l-au cultivat timp de 106 ani fiii Basarabiei și Ion Nistor îl creionează foarte pertinent. Cititorul are posibilitatea să cunoască frumusețea geografică a unui teritoriu, reflex al aspirației spre dumezeenire a locuitorilor săi. Urmăși plăcilor lui Ștefan cel Mare și Sfint, acci orheiemi domicii de slobozenie și mîndri de cerbicia neamului lor, sorocenti-păzitori ai vadurilor înspumate ale Nistrului, sulitași de la Cetatea Albă sau vinătorii Hotinului sînt tot alitea exemple de eroism și sfințenie.

Din punct de vedere științific, se observă că lucrarea lui Ion Nistor (ne referim, bineînțeles, la ediția în discuție) este o reproducere fidelă a ediției din 1923. Editorii s-au gîndit probabil să nu intervină cu nici un fel de influențe în structura originară a scrierii. Cititorul este chemat, prin urmare, să compare el însuși momentele istorice ale Basarabiei, să aibă posibilitatea unor judecăți de valoare fînă a cădea sub incidența vreunei "subiectivități" din afnă. În orice caz, deși scrierea păstrează acea "linie" tradiționalistă a lucrărilor de după 1919, care aveau drept

subiect de analiză provinciile istorice românești reunite cu Patria-mamă, credem că va "rezista" multă vreme, constituind un posibil îndreptar metodologic pentru teme de analiză asemănătoare.

Ați cîștigat obșnuit, citiți și specialistul sint deopotrivă distigati, primul gîndind numeroase exemple de virtuozitate epică, cel de-al doilea avînd surpriza plăcută de a "observa" un autor cu solide cunoștințe de istorie medievală (indeosebi), geografie istorică și toponimie. În plus, Ion Nistor nu face rabat de la utilizarea statisticilor, pe care însă nu le citează "ex abrupto", ci analitic, cu simț al disocierii și comparației pertinente. Considerăm că lucrarea lui Ion Nistor e astăzi mai actuală ca oricînd, ea chemîndu-ne la credință în înfăptuirea neamului românesc.

Cristian Sandache

• **ION NISTOR, *Istoria Bucovinei*, ediție și studiu bibliografic de STELIAN NEAGOE, București, Ed. Humanitas, 1991, XXXIV + 453 p.**

Agenda editorială a anului 1991 a consemnat, între evenimentele deosebite, publicarea la Editura Humanitas, sub înfrîntura lui Stelian Neagoe, a uneia dintre puținele opere referitoare la istoria părții de nord a Moldovei în întreaga perioadă de dominație austriacă, teritoriu cunoscut îndeosebi sub numele de Bucovina.

Lucrări de sinteză privitoare la istoria Bucovinei din acea perioadă, mai numeroase pînă la sfîrșitul celui de al doilea război mondial, au lipsit sau nu au fost publicate (din motive bine cunoscute, asupra cărora nu mai insistăm aici) în anii ce au urmat. Astfel, opera de peste 300 de lucrări, studii și articole a lui Ion Nistor — cunoscut pentru contribuții de referință privind istoria Bucovinei² — a fost de multe ori trecut sub tăcere și chiar interzisă a se consulta. Lucrarea de față, finalizată în 1949, a văzut lumina tiparului după mai bine de patru decenii, fiind așteptată cu deosebit interes.

Volumul cuprinde: un *Săduu bio-bibliografic* (p. V-XXXII) și o *Noie* asupra ediției, întocmită de Stelian Neagoe, o *Prezentare* și 14 capitole redactate de prof. Ion Nistor în cursul anului 1949, după ani de zile de documentare, timp în care a publicat — lucru îndeosebi cunoscut — numeroase studii referitoare la istoria Bucovinei.

Lucrarea aceasta are o semnificație profundă pentru autor, ea reprezintă, după cum singur mărturisește, "o datorie de conștiință față de țara mea de origine, unde am văzut lumina zilei, am copilărit, m-am făcut studiile și pentru binele și propășirea creștină am închinat cea mai bună parte a vieții și activității mele" (p. XXXI).

În capitolele I-XIII, autorul reconstituie, uneori în proporții inegale, evoluția social-economică, politică, viața bisericească și culturală în timpul etapelor distincte pe care le-a cunoscut acest teritoriu românesc în timpul domniei habsburgice. Capitolul al XIV-lea înfățișează succesiunea opera legislativă, politică și culturală realizată în timpul integrării Bucovinei în structurile fundamentale ale statului național unitar.

Reconstituind condițiile interne și externe ale nașterii Bucovinei, autorul strînge asupra bogățiilor măturii ale nașterii și culturii românești concentrate aici, înfrîmînd teza înapoierii materiale și spirituale gîsite de noii stăpînituri, a rolului civilizației al acestora.

Apartenența lui Ion Nistor la generația istoricilor care pînă la 1918 și-au închinat cea mai mare parte a operelor și activității desfășurării unității naționale se reflectă în concepția și metodologia demersului istoric. Astfel, autorul înfățișează istoria complexă a Bucovinei, desfășurată sub imperiul a doi factori fundamentali: a) politica promovată de Curtea de la Viena de înăbușirea a oricărei forme de manifestare națională în scopul integrării complete și definitive a românilor în Imperiu și b) activitatea și lupta românilor pentru a-și apăra și dezvolta ființa națională, limba, cultura, tradițiile, viața bisericească proprie, pentru a-și afirma și realiza dezideratele naționale și sociale.

Autorul insistă asupra măsurilor și reformelor adoptate de către noii stăpînituri în vederea integrării provinciei în sistemul economic, politico-administrativ și cultural austriac, a mijloacelor variate și sistematice aplicate în acest scop, a cauzelor eșecului — din multe puncte de vedere — a politicii habsburgice. Sînt analizate cauzele politice, economice, religioase ale diferitelor imigrații, oferindu-se totodată date statistice elocvente privind evoluția demografică a provinciei.

Avînd la bază preocupări anterioare remarcabile, autorul acordă un spațiu larg înfățișării evoluției școlii și bisericii, a vieții culturale în general, rolului îndeplinit de aceste instituții și de o serie de personalități care le-au slujit și reprezentat în cadrul luptei naționale a românilor de aici.

Sînt sintetizate mișcarea politică românească, cauzele și consecințele dezbaterii acesteia la începutul secolului al XX-lea. Sînt prezentate formele simple pe care le-a cunoscut mișcarea națională, procesele de creștere ale acesteia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sincronizarea eforturilor românilor bucovineni cu ale confrăților lor din spațiul vechii Dacii, factorii care au creat condițiile regisirii în anul 1918 în familia statului național unitar, ca o împlinire dreaptă, legitimă și logică a aspirațiilor firești, a luptei pentru unitate și libertate. Este relevantă participarea românilor de aici la realizarea marilor acte ale României moderne — războiul pentru independență și Marea Unire.

Cum este și firesc, în perioada care a trecut de la redactarea lucrării, informațiile și interpretările au sporit și au suferit unele modificări, motiv pentru care, cel puțin pentru unele capitole, lucrarea poate fi utilizată cu circumspecția de rigoare a specialistului. Dincolo de aceasta, lectorul avisat se poate întreba dacă monografia reprezintă o elaborare independentă și unitară sau încheierea, pe baza memoriei autorului a unor fragmente din lucrările anterioare, care nu acoperă întreaga istorie a Bucovinei. La această impresie contribuie și lipsa aparatului critic, tratarea uneori neunitară și foarte sumară a unor etape și aspecte etc. Deși autorul analizează frecvent problema intermagrației, el nu abordează aspectele transculturării. De asemenea, ar fi fost poate necesară o analiză a regimului politic instaurat de stăpânirea habzburgică în Bucovina.

Raportată la exigențele criticii istorice actuale, lucrarea reprezintă mai curând un eseu despre istoria Bucovinei, în paginile căreia, având în vedere valoarea operei sale anterioare, autorul nu se recunoaște întotdeauna. Să nu uităm că lucrarea a fost finalizată la sfîrșitul deceniului al V-lea, într-o perioadă dificilă atât în viața lui Ion Nistor cit și a societății românești.

Lucrarea este tipărită după manuscrisul olograf al autorului, editorul respectând aproape întocmai textul original. Ar fi fost preferabil, în cazul unei astfel de lucrări, o ediție critică și nu una strict restituitivă.

De asemenea, credem că editia de față ar fi meritat un studiu introductiv cu adevărat științific, care să fixeze locul operei și al autorului pe scara valorilor istoriografiei noastre și să o simplă inventariere (uneori fără a menționa locul și data apariției) a principalelor contribuții istoriografice ale acestuia. Unele afirmații discutabile ca și "titlul" inventarierii respective se explică prin lipsa preocupărilor anterioare ale lui Stelian Neagoe în acest domeniu. Era necesar ca bibliografia întocmită de Ion Nistor pentru alte trei lucrări ale sale să fie completată de Stelian Neagoe să fi menționat și cele două volume de referință în istoriografia problemei, editate de Erich Bech³.

Numeroase inconsecvențe sînt înfățișate și în realizarea indicelui de nume alcătuit de Liliana Sarnev. Cu toate aceste carențe, pînă la apariția unor noi sinteze, lucrarea lui Ion Nistor este aptă să-l introducă pe cititor în istoria trecutului zbuciumat al Bucovinei, atenuînd astfel un grav gol informațional.

Publicarea acestei lucrări, ca și reeditarea volumului *Istoria Basarabiei*, reprezintă un act de reparație morală făcută unuia dintre iluștrii reprezentanți ai istoriografiei românești interbelice în pragul centenarului nașterii sale; în același timp ea are și o adîncă semnificație politică, un mesaj cu privire la datoria și responsabilitatea istoricului.

NOTE

1. Dimitrie Onciul, *Geschichte der Bukowina*, Cernăuți, 1898; *Bucovina sub austriecei*, Iași, 1991; Aurel Morariu, *Bucovina (1774-1914)*, București, 1915; I. Simionescu, *Bucovina*, București, 1939. Au apărut și o serie de lucrări ale unor istorici austriece și ucraineni: H.J. Biderman, *Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung (1775-1875)*, Viena, 1975; Raimund Friederich Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, Cernowitz, 1878 și x x x *Bucovina de nord, trecutul și prezentul*, Ed. Carpați, 1969 (în lb. ucraineană).
2. Vezi de exemplu: Ion Nistor, *Zur Geschichte des Schulwesens in der Bukowina*, Cernăuți, 1912; Idem, *Românii și rușii în Bucovina, Studiu istoric și statistic*, București, 1915; Idem, *Istoria bisericii din Bucovina și a rostului ei național cultural în viața românilor bucovineni*, București, 1916; Idem, *Un capitol din viața culturală a românilor din Bucovina (1774-1857)*, București, 1916; Idem, *Der nationale Kampf in der Bukowina*, București, 1918; Idem, *Istoria fondului bisericesc din Bucovina*, Cernăuți, 1921; Idem, *Unirea Bucovinei, 28 noiembrie 1918, Studiu și documente*, București, 1928.
3. Erich Bech, *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina. Literatur bis zum Jahre 1965*, München, 1966; Idem, *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina. Literatur aus den Jahren (1965-1975)*, Dortmund, 1985.

Doina Huzdup

• ION BUDAI-DELEANU, *De originibus populorum Transylvanie*, Ediție de LADISLAU GYÉMÁNT, cu o Introducere de ȘTEFAN PASCU și LADISLAU GYÉMÁNT, note și traducere de LADISLAU GYÉMÁNT, vol. I-II, București, Ed. Enciclopedică, 1991, 336 + 559 p.

După mai bine de un secol și jumătate de cînd a fost scrisă, cartea lui I. Budai-Deleanu vede astăzi, pentru prima oară, lumina tiparului, într-o ediție de aleasă tinută, alcătuită cu pasiune și erudiție. Eveniment editorial remarcabil, tipărirea *Istoriei* cărturarului ardelean completează profilul intelectual, cultural și politic al autorului *Tiganiada* și, totodată, lărgeste orizontul de înțelegere și aria în cuprinsul cărora s-a circumscris curentul de regenerare națională care a fost *Școala ardeleană*. Sub ambele titluri, apariția *Istoriei* lui Budai-Deleanu marchează un moment de excepție în peisajul cultural contemporan.

Fără să prezinte avantajul publicării în timpul vieții autorului ei, cartea învățatului transilvănean reliefează răspunderea ideilor inovatoare și forța lor în mediul intelectual în care s-a născut *Supplex*-ul și s-a definit mișcarea națională a românilor. Reprezintă un produs în raport de care se poate măsura atmosfera și tensiunea intelectuală și națională ale perioadei în care a luat naștere națiunea și s-a definit conștiința națională a românilor.

Textul — bilingv — este precedat de un substanțial *Studiu introductiv*, în care este urmărită *Geneza și soarta operei*, este înfățișată *structura lucrării*, este expus *conținutul*, subliniate *ideile directoriale* ale acesteia și *surselor ei*, precum și *concepția și metoda istorică*.

Manifestând o *viziune unitară* asupra istoriei naționale, pe care o integrează organic în cuprinsul istoriei universale — în spiritul Școlii de la Göttingen, care l-a călăuzit atât în formularea ideilor de lingvistică generală, cât și în cercetarea istorică bazată pe surse, în acord cu metodologia critică și cu o viziune rationalistă — I. Budai-Deleanu relevă în istoria sa, ca idei fundamentale, originea română, vechimea, continuitatea și prioritatea românilor în ținuturile care le locuiesc (p. LXI).

Concluziile pertinente ale *Studiului* probează că ne aflăm în fața unei *opere istorice* de mare valoare, care, pornind de la modelul istoriografic "cel mai echilibrat și adecvat al epocii" (cel al Școlii istorice de la Göttingen) izbuteste să aplice principiile metodologice și de concepție ale istoriografiei Epocii Luminilor la problematica proprie. Opera îmbină erudiția lui Șincai și verva polemică a lui Maior, într-o sinteză de mare originalitate. Concordantă cu vremea sa, desăvîșind opera curentului generos în care se încadrează, cartea lui I. Budai-Deleanu prefăcește a doua orientare și sensibilitate românească. Ea nu reprezintă, doar, o curiozitate bibliografică, transmite, așa cum, pe drept, se notează în finalul studiului introductiv, "un mesaj viu al unei generații", fiind de o "fundamentală însemnătate în devenirea culturii românești" (p. LXXX). O concluzie pe care o împărtășim întru totul.

După excelentul studiu din 1986 (*Miscarea națională a românilor din Transilvania 1790-1848*) și celelalte studii și culegeri de documente pe care le semnează, ediția de față confirmă, mai mult, poate, spiritul critic, seriozitatea și erudiția istoricului clujean, înalta sa probitate și exemplarul respect pentru documentul istoric reprezentativ.

Ediția Enciclopedică, pe linia unei tradiții pe care o dorim continuată fără sincope, a contribuit, evident, la înscrierea demnă a acestui important act de cultură în peisajul actual, contemporan.

Gh. Platon

- DAN BERINDEI, *Revoluția română din 1821*, București, Ed. Academiei Române, 1991, 242 p. + bibliografie, rezumat și indice.

Nefindu-i pătrunse toate tainele, revoluția din 1821 a rămas, încă, unul din cele mai controversate fenomene ale istoriei naționale. În 1945, Andrei Oțetea, în cunoscuta sa monografie — *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările române 1821-1822*, a revoluționat, practic, problema situiind revoluția românească în cadrul universal, reliefindu-i implicațiile și importanța. Noua monografie, apărută în 1971 (*Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*) sprijinită pe noi și bogate surse documentare, a conferit fenomenului, așa cum se desprinde și din titlu, bazele științifice corespunzătoare. Cercetările sale, care puneau accentul pe caracterul național, *antiotoman* al revoluției din 1821, au reanșinat discuția. Alți exegeți, pornind de la alte premise, au pus accentul pe caracterul național *antifanariot* al revoluției, negând legăturile acesteia cu Eteria grecească. Prima pledoarie în acest sens îi aparține lui Mircea Rădu (1821. *Tudor Vladimirescu și revoluția din Țara Românească*, Craiova 1978). G. D. Isac, dezvoltând tezele susținute de M. Rădu, subliniază, mai apăsător, legăturile interne ale revoluției, cu toate consecințele care decurg de aici (*Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, București 1982, *Introducere în studiul istoriei moderne a României*, București, 1983).

Lucrările amintite, indiscutabil este, au stăruit la adâncirea cunoașterii acestui important fenomen al istoriei noastre moderne. Patima și exclusivismul, însă, prezente în desfășurarea discuției, nu sînt de natură să servească istoriografia, să promoveze spiritul în care trebuie să fie scrisă și înțeleasă istoria.

Dan Berindei s-a fațetis în istoriografia problemei cu cîteva contribuții de valoare, situîndu-se pe o poziție echilibrată, sprijinit pe o stăpînire deplină a proceselor și fenomenelor care caracterizează perioada de început a istoriei moderne românești. În rîndul acestora, monografia *L'année 1821 dans les Pays Roumains*, București, 1973, rămîne cea mai consistentă. Noua monografie, pe marginea căreia ne formulăm observațiile, nu este o simplă reținare. În intenția autorului ea trebuia să fie — și reușește să fie — *bilingv decantat* al acestui moment crucial al istoriei naționale, situat, cu toatețile particulare care-l disting, în cadrul universal al căruia-i aparține.

Plasîndu-se în afara spiritului partizan, revizuiind datele cunoscute, pe care le completează cu științe și informații noi, toate situate în orizontul de înțelegere al timpului nostru, autorul izbuteste să ne ofere o expunere echilibrată, convingătoare. Desprinde caracterul național, *antiotoman*, din logica realităților internaționale și interne, consi-

derivat fenomenul ca apartinând întregului spațiu românesc. Situația dificilă în care s-a aflat Tudor Vladimirescu a impus prudența care conferă — uneori — actelor sale caracterul de ambiguitate, în legătură cu care s-a discutat astăzi de mult. Poziția boierilor, relațiile lor cu Tudor și legăturilor cu Eleria le sînt aduse completări cuprinzătoare, care întregesc și lămuresc sensul faptelor. Mai puțin explicită ni se pare separația care se realizează între cei trei factori: Tudor, boieri și Eleria, precum și "jocul complicat" pe care-l presupune această separație. Implicarea boierilor în evenimentele plutește încă în neșigură.

Deși titlul probează limpede poziția autorului față de revoluție și de personalitatea lui Tudor Vladimirescu, în cursul expunerii, acesta din urmă mai este desemnat, pe ici pe colo, drept "conducător al revoluției" (p. 133, 141, 145, 146) sau "conducător al mișcării revoluționare" (p. 136).

La vremea sa, într-o nefericită tentativă de a plăti marxismului un tribut mai mare decît era necesar, Andrei Oțetea a desprins trăsăturile esențiale ale revoluției burghezo-democratice din 1821 (cf. *Caracterul mișcării conduse de Tudor Vladimirescu: răscoală sau revoluție?*, în "Studii", an XX (1967), nr. 4). Încercarea a eșuat, aprecierile de natură teoretică fiind evitate. Revoluția de la 1821 nu este înfățișată, astăzi, în trăsăturile care o disting și o particularizează. Aprecierile, însă, sînt preluate, repetate, fără fundamentarea teoretică, ce stăpînește, totuși, astăzi de necesară. Pentru a fi risipite toate confuziile care mai există, ar trebui, credem, ca întrebarea formulată de Andrei Oțetea să fie reactualizată și să i se dea răspunsul impus de orizontul de astăzi.

Considerăm excelenta monografie a lui Dan Berindei consacrată revoluției din 1821 drept un punct de plecare într-o dezbateră necesară istoriografiei noastre contemporane.

Gh. Platon

- **RUDOLF WAGNER, Vom Moldauwappen zum Doppeladler: ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina; Festgabe zu seinem 80. Geburtstag** Hrsg. von PAULA TIEFENTHALER und ADOLF ARMBRUSTER. Augsburg, Hofmann-Verlag, 1991, 630 p.

Certă reușită editorială, volumul coordonat de Paula Tiefenthaler și Adolf Armbruster adaugă, la bibliografia referitoare la minoritățile din teritoriile românești, o contribuție importantă, reeditînd texte ale celui cărui a se închina tomul: dr. Rudolf Wagner. Remarcabil personaj public, reprezentant "tipic" al comunității germanilor din Bucovina aflați în Germania, om politic de marcă și istoric foarte cunoscut, profesorul Wagner continuă tradiția spirituală a școlii germane *ausser Heimat* de reconstruire a imaginii proprii despre mediul pierdut prin intermediul umanistilor de largă respirație intelectuală. Lor le aparține sărbătoritul, decan de vîrstă și magistrul al istoriografiilor cu rădăcini în spațiul nostru, a cărui autoritate beneficiază de recunoaștere și prețuire.

Data fiind intenția de a proba editarea unui volum omagial, structura cărții se coafărmă cerințelor respective. O primă parte a *Grussbotschaften* adună scrisorile elogioase ale dr. Paula Tiefenthaler, președintă a Consiliului germanilor din Bucovina, dr. h. c. Max Streibl, prim-ministru bavarez, dr. Wilhelm Vorndran, președinte al Parlamentului bavarez, dr. Gebhard Glöck, ministru de stat pentru muncă, familie și ordine socială, dr. Georg Simnacher, *Bezirkstagspräsident*, și Otto von Habsburg, membru al Parlamentului European.

Partea de autor a lui Rudolf Wagner cuprinde, mai întâi, o secțiune consacrată istoriei germanilor bucovineni (*Die Buchenlanddeutschen*), unde se tratează despre Bucovina și germani, despre cultura germană din provincie, despre acordul învățămîntului regional la curentele pedagogice europene, nelipsind și temele restrînse: șazeaci de ani de instrucție gimnazială germano-catolică în Rădăuți. Tot aici includem și un interesant studiu referitor la strămutarea *Volksdeutscher* în Reich după împărțirea Poloniei (1939) corolat cu alți comunicări, ulterioare, relativ la destinul comunității bucovinene din exil, în așii următorii încheierii ultimei conflagrații mondiale.

Un alt capitol face referire la Bucovina și la grupele sale etnice (*Die Bukowina und ihre Völkerguppen*), beneficiind de atenție, succesiv, românii, germanii, ucrainenii, lipovenii și evreii, fără a se proceda la descripții istorice aride, ci prin intermediul raporturilor stabilite între comunități pe diverse planuri (adaptările la politica austriacă față de minorități, legăturile dintre autorii de limbă germană, conviețuirile și preluările culturale, Eminescu la Cernăuți și primul său dascăl de germană, longă și astutitudinile sale relativ la Bucovina austriacă ș.a.).

A treia parte interesează aspecte legate de capitala regiunii Cernăuți: dezvoltarea sa pînă la finele stăpînirii habsburgice, învățămîntul, coloratura oferită de minoritățile locuitoare. În direct contact, următorul desprins este dedicat Universității cernăuțene ("Alma-Mater Francisco-Josephina"): fondare, *alcunena* universității din Imperiul austro-ungar și includerea capitalei ducelui în sistemul de învățămînt superior, corpul profesoral, studenții și asociațiile lor, cîștigurile studențești, alături de un articol polemic prilegit de mistificările sovietice referitoare la mediul universitar din capitală.

Urmează un capitol consacrat personalităților bucovinene remarcate în exil: prof. Hans Koch, Bruno Skrehunetz-Hillebrand, Jakob Jelinek, Erich Prokopowitsch, prof. Wladimir Zelenickij, prof. Lotmer, Oberst a. D. Fritz Lang, Hans Kudlich, dar și cîtorva cunoscute locuri: Gura Humorului și Solca.

Semnatarul repune în atenția cititorului avizat câteva izvoare documentare pentru epoca modernă și contemporană privitoare la istoria Bucovinei în *Quellen zur Geschichte der Bukowina*: despre tratativele din 1785-1790 (participarea boierului Bals), un jurnal de călătorie al lui Francisc I de Habsburg în Bucovina (1817 și 1823), documente ale revoluției de la 1848 în Bucovina (grație informațiilor furnizate de Mihai Iacobescu), provincia în anii premergători primului război mondial și în timpul acestuia, pentru ca volumul să se încheie cu un *sonnetum* de articole omagiale dedicate lui Rudolf Wagner și semnate de nume cu rezonanță în viața culturală germană, care, alături de o *Autobiografie*, completează feticit portretul sărbătoritului. Finalul aparține unuia dintre coordonatori, dr. Adolf Arnbruster, care încheie volumul printr-o postfață emoționantă.

Credem că opul poate sta lângă orice inițiativă editorială de același gen, datorită interesului pe care-l suscită subiectul — destul de frecventat de istorici în ultimul timp — cât și remarcabilei atenții de care s-a bucurat din partea editorilor (Ministerul de Interne și Consiliul Cultural al Germanilor din Est).

Mihai-Răzvan Ungureanu

• LUCIAN BLAGA, *L'ère historique*, Paris, Librairie du Savoir, 1991, 245 p.

Ni se oferă, în cadrul colecției *Philosophia perennis*, o nouă ediție a *Filurii istorice*. Datorăm altă traducere franceză, cit și pertinentele note ce secundează textul, Marianei Danesco; note cu atât mai utile, cu cât facilitează cititorului francez accesul către universalul filosofului român. Și aceasta, din chiar primele pagini, care conțin o preliminară punere în temă, nu numai cu opera lui Blaga, dar și cu circumstanțele istorice în care ea a fost redactată, și care, nu o dată, au împietat, dacă nu asupra conținutului (căci autorul celor cinci *Trilogii* a respins tabatul la propriu-i sistem filosofic, nendecvat celui oficial adoptat, iar repercusiunile obstinării sale refuz nu s-au lăsat așteptate) — atunci, asupra modalității de transmitere a mesajului. Ediția de față cuprinde douăsprezece studii, al căror text, aflăm, a fost censurat de autorul însuși, în mai 1960. Acestea, proiectate ca primă parte a *Trilogiei Pragmatice*, li se adaugă *Elogiul satului românesc*, discurs de recepție la Academia Română, pronunțat de Blaga la 5 iunie 1937. Augmentare firească, de altfel, a capitolului *Permanența preistoriei*.

Scopul, anunțat de la început, este realizarea unei noi metafizici a istoriei. O primă etapă a edificării proiectat este — *Dezgra istoriografiei* — studiu în care, vertiginos derulate, numeroasele chișee ale scrierii istorice antice înseamnă tot altă concepție, perspective — sau, mai curând, retrospectivel — optime. Autorul explică, astfel, că listele regale egiptene nu sînt o atrofiată tentativă de a scrie istorie, ci o istoriografie reală, condensată, înaltă, de o filosofie proprie; este prezentată viziunea ciclică a istoriei în Babilon; surprinderea dimensiunii istorice a realului de către perși, prin prisma unei perpetue polemici; normala detașare biadusă față de conservarea evenimentului; istoria — act descriptiv al epociilor culturale fecunde și eschivarea cronicarului de la consummarea impactelor războinice, în China; în sfîrșit — propensiunea istorică și propensiunea estetică, în detrimentul adevărului, în Grecia. Veridicitatea, așa cum era ea înțeleasă de eminentele artistice temperament elea: Clio, ajustod, fără scrupule, realul, în favoarea frumosului și câteva secvențe ale scenariului istoriografic creștin încheie un prim capitol.

Fenomenul istoric, abordat prin prisma unei, așa cum o concepe autorul, duble modalități umane de a exista (în vederea conservării și pentru revelarea misterului) — este subiectul unui al doilea demers. Apare, acum, o constantă a lucrării — cea a evaluării tuturor actelor umane din perspectiva *stilului* în care se încadrează. În măsura în care poartă amprenta unui *cîmp stilistic*, fenomenul își doborîdește istoricitatea, deci unicitatea și ireversibilitatea.

Conceptele de "cultură minoră" și "cultură majoră" dirijează cursul următorului studiu, discurs ce pledează pentru *Permanența preistoriei*. Ai permite istoriei să înceapă din momentul apariției documentului scris, e un act meschin, ce depreciază preistoria. Mitul, apanaj al acesteia, e privit ca fapt primordial; istoria — ca epifenomen al mitologiei. Amintind idei anterioare, Blaga elogiiază satul, ca matrice care păstrează esența preistoriei.

Relația dintre *Organism și societate*, studiază în perimetrul cronologic jalonat de sistemele aristotelice și cel kantian, este analitic preluată de Blaga, din același unghi al configurației *categoriilor stilistice*, definitorii exclusiv pentru universal uman, demarcându-l conceptual de quasi-societățile animale. Diferența calitativă apreciată de autor ca unic reper pentru clarificarea analogiei prezente în titlu.

Cîmpurile stilistice constituie subiectul unei noi expuneri, avînd ca precedent studii din *Trilogia Culturii și Trilogia Valorilor*. Captivantă incursiune în orizontul categoriilor conștientului, ale inconștientului și misterului, studiul oferă, plastic și judicios, două exemple ale eficacității cîmpului stilistic în istoria politicii și a instituțiilor de stat (de reținut dihotomia între acesta și *matricea stilistică*): Iulius Cezar — sinteza stilului roman și a celui elenistic, cu preponderența sustine filosoful, a celui de-al doilea; Dimitrie Cantemir — personalitate marcată de "bizantinism dinamic", Renaștere și baroc.

O interesantă perspectivă oferă autorul asupra *Satului și dialecticii*, susținîndu-și demonstrația inextricabilor legături dintre acestea, pe temeiul unei succinte, dar minucioase, enagete a clasicismului și romantismului,

realismului și impresionismului. De remarcă, totodată, faptul că argumentația este realizată exclusiv cu exemple din domeniul culturii.

Practic, o articulație a acestuia continuă, în chip firesc și necesar, precedentul capitol — *Durata factorilor stilistici*. Atenția paralelă între barocul italian și cel iberic, posibilă și, nu mai puțin, însoțită explicație a eflorescenței literare rusești din cel de-al XIX-lea veac, înscrisă în fundamentul psiho-spiritual al culturii franceze și germane — această aprofundare a noțiunii de timp stilistic în marchează finalul printr-un bilanț idealic pe cit de paradoxal, pe aștept de magistral susținut: un factor stilistic are cu atât mai multe șanse de a rezista, cu cât intervalul cronologic scurs de la apariția sa este mai mare.

Interferențele stilistice sînt discutate într-un scurt demers, ce opune goticul, stilul bizantin. (Iată o lapidară sintetizare a continuumului: rezultat al joncțiunii "transcedentei care coboară pe pământ" (sic!) cu "ascendența faustiană a omului spre transcendental", stilul arhitectural moldav nu ar fi fost o renaștere, dacă și în acest domeniu, spiritul românesc nu ar fi fost orientat spre măsură.

Trei viziuni ale *Ideli de progres în istorie* (iluminism, pozitivism, idealism) deschid această amplă disertație asupra șanselor gnoseologice umane — limitate, relative, unilaterale — căci principiul prezervării misterelor zădărnicește orice tentativă de a forța barierele universului esențelor primordiale.

Fenomene, cunoaștere, baraje cenzoriale reprezintă o prelungire a capitolului anterior, complexându-l cu precizări în legătură cu cei trei factori ce submințază sau frîcăză incursiunea în perimetrul fenomenelor naturale, psiho-spirituale și istorice.

Un crochiu al filosofiei spengleriene, cu observațiile de rigoare, precede expunerea unei originale *Metafizici a istoriei*. Întrucât orice inovație presupune polemică, asistăm la exegza unor antecesorii, rezultatul fiind demarcarea exactă a unor limite, punctarea unor careate și evidențierea unui aport propriu, pe cit de incitant, pe aștept de actual. Este la latitudinea cititorului a decide în ce măsură autorul și-a atins țelul anunțat. Subiectul rămîne de alături, deschis.

Excelentă a fost inspirația editorilor de a adăuga lucrării propriu-zis discursul de recepție la Academie — o frumoasă poveste, cu puternice rezonanțe afective, despre o prezentă pe cit de discretă, pe aștept de covîntor puternică și profundă — saul românesc. Este o pladoarie și, totodată, o invitație la un "ternet retour" către valorile simple și perene, către această "alma mater binecuvîntată și fecundă".

Avertizat despre viitoarea apariție a *Trilogiei Culturii* și a *Trilogiei Valorilor*, cititorul — profan, neofit sau avizat — nu poate decît să salute acest proiect restituiv.

Dana Savin

• NICOLAE ISAR, *Publiciști francezi și cauza română 1834-1859*, București, Ed. Academiei Române, 1991, 139 p.

Istoria relațiilor internaționale ocupă un loc marcant în cadrul preocupărilor istoricilor români, problematica propusă nefiind nici pe departe epuizată.

În acest context, lucrarea cercetătorului N. Isar se pare că readuce în atenție o temă predilectă a istoriografiei românești: relațiile franco-române privind o perioadă importantă, 1834-1859.

Atenția specialistului este reținută de modul de abordare a lucrării, ce se poate constitui, în fond, într-un plan detaliat pentru o lucrare mai amplă care s-ar cuveni să fie realizată, cartea de față arîmînd-o numai.

Este greu a te înscris ca specialist în sfera acestei teme avînd înaintea ta pe acest drum truda unor "monștri sacri" ai istoriografiei românești cum ar fi Nicolae Iorga și chiar Pompiliu Eliade.

Și totuși, N. Isar are curajul de a regîndi, pornind de la aceștia, imaginea relațiilor culturale franco-române, avînd ca diapazon hîpta romînilor pentru libertate și unitate vizată prin prisma publicisticii franceze.

Așadar, după ce arată că există o anumită evoluție pe linia preocupărilor privind interesul oamenilor de cultură francezi pentru evenimentele românești legate de momente remarcabile ale istoriei noastre, autorul simte nevoia unei "restituiri" referitoare la acțiunea și contribuția la cauza română a unor personalități ale vieții culturale franceze din acea vreme și anume: Saint-Marc Girardin, Felix Colson, Jean Henry-Abdolvorme Ubicini.

Fiecare dintre aceștia face subiectul cite unui capitol, urmîrîndu-l în limitele impuse de dimensiunile lucrării, în mod concis, elemente legate de scrierile acestora privitoare la români, contactele avute cu societatea românească și mai ales cu problematica generată de mutațiile politice din societatea românească.

Continutul echilibrat prevalează stilul ce se adresează în primul rînd specialistului și apoi lectorului obișnuit. Portretele propuse pentru cei trei purtători de cuvînt ai opiniei publice franceze, uneori desemnați prea prețios cu apelativul "savant" (vezi capitolul II — pag. 22-66) comportă trăsături transferate în planul acțiunilor.

Astfel, Felix Colson, fost secretar al Consulatului francez de la București și autor al unora dintre cele mai incitante scrieri franceze despre români, este una dintre personalitățile ale căror lucrări au sfîrșit ecou în

publicistica vremii. Temele abordate de acesta se referă la consolidarea statului național român, precum și la lupta pentru emanciparea țăranimii (vezi pag. 80-93).

Saint-Marc Girardin dezvăluie prin acea "l'image de l'autre" universul țărilor și aspirațiilor românești cunoscute din lucrările istoricilor români, completate de cunoașterea directă prin călătoriile întreprinse în Țările Române.

Capitolul al IV-lea privește activitatea lui Ubicini și contribuția sa la lupta de eliberare națională a poporului. Reținem atenția subcapitolele referitoare la A. Ubicini și Revoluția română de la 1848 sau cel vizând angajarea sa, sub raport publicistic, în slujba uniunii Principatelor. Accentul autorului cade pe valorificarea corespondenței cu V. Alecsandri, M. Kogălniceanu, G. Măriaș, I. Ghica și A. D. Xenopol.

Prin problematica abordată, cartea reprezintă un valoros instrument de lucru. Ea dezvăluie imaginea unui segment din istoria relațiilor franco-române care ar avea nevoie, credem, de o nouă lucrare de sinteză, capabilă să detalieze aspectele aflate de clar formulate și succint totuși analizate de către N. Iorga, deschizător de drumuri și în acest sens. Volumul lui Nicolae Isar face demonstrația necesității ei.

Lăcrămioara Iordăchescu

- **Pentru libertate și unitate națională. Documente hunedorene, 1848-1920.** Cuvînt înalt, te, studiu introductiv, notă asupra ediției de ION FRĂȚILĂ, MIHAI CHERCHEDEAN, VASILE IONAS, DUMITRU BARNA, VIOREL VINĂTORU, București, Direcția generală a Arhivelor Statului, 1990, 439 p. (cu lista documentelor, indice, rezumat, ilustrații).

Respectînd o tradiție a Arhivelor Statului, aceea de a publica documente integrale aflate în depozitele locale, colectivul Filialei Deva pune în circuitul istoriografic un număr însemnat de documente privind perioada 1848-1920.

Conceput în funcție de marile evenimente care au avut loc în această perioadă, volumul scoate la lumină noi documente despre lupta de emancipare a românilor, în general, a celor din ținuturile Hunedoarei și Zarandului în special. Cu date sigure se demonstrează că românii acestor ținuturi s-au încadrat în efortul general, în frontul românesc al rezistenței care era condus de fruntarii politici ai vremii. La ceea ce se știe pînă acum se adaugă noi date privind aderența la ideile naționale. Volumul aduce date noi privind activitatea marilor oameni politici ai timpului, în frunte cu Avram Iancu, dar mai ales adăugînd la acțiunile lor a tuturor categoriilor sociale. Se remarcă mai ales acele documente care reflectă receptarea ideilor în lumea satelor oferind astfel o imagine mai exactă a fenomenului național. Un sumăr de documente prezintă interesante date despre personalitățile locale. Menționăm aici pe Nicolae Cminic, protopop ortodox la Deva, Teodor Grecu, învățător, Nicolae Lazăr, protopop ortodox la Deva, Alexandru Sterea Șulajiu, judele de Zarand, Ioan Pipos, comitele Zarandului, Iosif Hodos, Ioan Răju, protopop de Hateg, Ioan Papiu, Lazăr Petea, Virgil Olariu, Francisc Hossu Longiu (toti intelectuali din Deva) s.a. Alături de aceștia apar mulți alții, de categorii sociale diferite, angajați în acțiuni cu caracter național. Toate aceste nume, înfrînse mai rar sau deloc, în cărțile de istorie, figurează, în fond, în panteonul eroilor neamului.

Cea mai mare parte a volumului este ocupată de documente din perioada 1867-1918. Ce a însemnat aceasta în istoria românilor, în general, și a Transilvaniei, în special, nu credem că mai este cazul de amintit. Vom menționa doar, considerînd aceasta ca o datorie, că în acest segment de timp s-a pregătit Marea Unire și, evident, s-a afirmat, mai pregnant, națiunea română. Momentele de mare rezonanță, evidențiate și în volum, au fost 1877, 1890-1894, 1914 și 1918. Vasta anchetă arhivistică întreprinsă de autorii volumului, în arhive din țară și străinătate, le-a permis să pună la valoare informații noi care întregesc și completează ceea ce se cunoaște pînă acum. Aceasta a permis punerea în valoare a documentelor privind așteptările politice a celor din ținuturile respective, cit și receptarea gândirii naționale. Pentru a oferi un singur exemplu vom cita din unul din discursurile lui Iosif Hodos, prin care combaterea cu argumente istorice și juridice dualismul. Între altele, spunea că "lupta pentru naționalitate și limba numai atunci va înflori cînd toate națiunile se vor vedea asigurate în drepturile lor naționale, aște publico-politice, cit și de administrație, de învățămînt și de instrucție a poporului" (Doc. 102, p. 199). Claritatea ideilor naționale se remarcă în multe alte documente. Volumul reliefează în mod special pătrunderea acestor idei în spațiul rural al celor două ținuturi. Combaterea legilor dualiste, mai ales a celor care priveau învățămîntul, unele purtînd numele inițiatorilor lor, cum au fost Trefor și Apponyi, sînt cea mai bună dovadă a reacției satelor (Vezi Doc. 90-129). În acest cadru sînt conținute cu exactitate eforturile pentru menținerea limbii naționale și a credinței. În aceeași ordine de idei sînt puse în lumină documentele care atestă acțiunile hunedorenșilor de sprijinire a războiului din 1877-1878. Pe lângă ajutoarele materiale stîfnice, așa cum s-a înfăptuit și în alte părți, credem că este important de remarcat modul cum a fost interpretat fenomenul și cum a fost evaluată proclamarea independenței României în contextul general al luptei naționale. Pe acest fond sprijinul acordat de diversele categorii sociale nu este altceva decît ridicarea pe o nouă treaptă a procesului de afirmare a națiunii române.

Aderenta românilor din Hunedoara și Zarand la ideile naționale este reliefată și de acele documente privind receptarea programului Partidului Național Român și mai ales mișcării memorandiste. Fie că este vorba de acțiuni politice sau culturale, documentele cuprinse în volum dovedesc o reacție generală față de desnaționalizare și o participare masivă la aceste acțiuni. Prin cuprinderea documentelor eminate din mișcarea satelor se face cea mai bună demonstrație a modului cum a fost privit Memorandumul. Vom exemplifica folosind Doc. 139 (nu este singurul de acest fel) în care reprezentanții Comunei Hărău (unele nume ne sînt cunoscute) spuneau: "Procesul Memorandumului în care sinteți trași și veți fi judecați este procesul poporului român întreg, este procesul națiunii, căci și noi cu voi sîntem bravi luptători, bravi bărbați ai națiunii române" (p. 261).

Participarea tot mai intensă a românilor din cele două ținuturi la acțiunea de eliberare națională este relevată, în continuare, de documentele perioadei 1914-1918 și, în mod deosebit, de cele ale anului 1918. Într-un apel adresat românilor la 5 noiembrie 1918, Secția Hunedoara a Consiliului Național Român exprima încrederea în viitoarea hotărîre a Adunării Naționale (care "va desăvîrși apoi lucrarea sfîntă pentru limba, legea și moșia românească: una și nedespărțită ca Sfînta Treime!") și chema la fapta înțeleaptă: "Păziți pacea și așteptați în liniște poruncile Sfatului Național! Păziți frăția și pacea cu toate neamurile din Ardeal! Astfel, apoi, izbînda libertății nici iadul n-o mai poate opri!"

Numeroase documente reflectă activitatea de organizare și de intrare în acțiune a gărzilor naționale române, precum și aceea de alegere a delegaților pentru Adunarea Națională de la Alba Iulia. Sînt mărturii deosebit de grăitoare pentru amploarea deosebită a luptei românilor din această etapă, finală, a realizării ideii naționale.

"Volumul de documente la care ne referim, prin segmentul de timp ce îl acoperă — subliniază prof.univ.dr. Pompiliu Teodor în *Cuvînt înainte* — este dovada continuității mișcărilor sociale și politice tradiționale într-o zonă autentică românească, cu un rol major în istoria națională în general. Faptele la care s-au oprit autorii volumului sînt de natură să evidențieze, o dată mai mult, valoarea națională a unor evenimente petrecute în zone ce poartă amprenta unor structuri locale", prin această semnificație, valoare națională, la care am încercat să ne referim și noi, obiectivul urmărit de colectivul de redacție (și precizat de Ion Frîtilă în amplul *Studiu introductiv*), "de a pune la îndemîna specialiștilor și marelui public un instrument util de cercetare și cunoaștere mai aprofundată a unei importante perioade din bogata istorie a străbunelor meleaguri hunedorene", a fost pe deplin îndeplinit.

Aurel Filimon, Ion Agrigorovici

- *Primejdii, încercări, miracole. Povestea vieții șef-rabinului dr. Moses Rosen*, ediția a doua, București, Ed. Hasefer, 1991, 340 p.

O incitantă apariție editorială, care s-a epuizat rapid din librării, este legată de numele lui Moses Rosen, rabinul-sef al cultului mozaic din România. Merită (credem) să spunem cîteva lucruri despre acest personaj care, după opinia noastră, șochează și totodată atrage atenția. Lucrarea în discuție ne oferă acest sentiment. Ea poate fi considerată așîi operă memorialistică, încercare de disertație asupra dramei milenare a evreimii, cît și scurt istoric al evreilor din România. Moses Rosen dorește o popularizare a dramei evreiești printre cititorii români. O astfel de dramă nu se poate tăgădui, însă avem impresia că autorul exagerează, pe alocuri, cu lumă știință. Sigur, el are libertatea să-și scrie opera așa cum crede de cuviință, însă unele aprecieri nu fac altceva decît să escamoteze adevărul istoric. Așa, de pildă, extrema duritate cu care e privit regimul Antonescu în atitudinea sa față de evrei. Moses Rosen vorbește despre teroare și arbitrar, în condițiile în care se știe că, în comparație cu statutul general-european al evreimii, situația existentă în România era o adevărată excepție feroce.

Ne-a impresionat aplecîrui și vigneta pe care autorul i-o face lui Petru Groza, pe care-l consideră un ins realmente fermecător, exemplu de spontaneitate intelectuală și de altruism. Desigur, că aprecierile personale în au rostul lor, însă nu trebuie ca acestea să întunece fizionomia exactă a unei realități care a fost, în fond, tragică.

Altfel, Moses Rosen se dovedește un portretist inspirat, care știe să creioneze cu sobrietate și sînt al emoției o epocă istorică.

Ne-a impresionat în mod plăcut creionarea acestei adevărate obsesii a cărții, a unei înțelepciuni pe care poporul evreu o percepe în modalitățile sale proprii, modalități grație cărora s-a putut menține în istorie.

Moses Rosen încearcă să facă uz de clișeele unui sentimentalism desuet, dulceag, de un patetism clădat, "fabricat" cu orice preț.

Din acest punct de vedere, volumul e străin aceluși stil memorialistic "de ghetou" cu care ne-a obișnuit în perioada interbelică un Ronetti Roman sau un Isaac Peltz.

Chiar traumele proprii sînt comentate cu o lucidă detașare, încercîndu-se mai mult o "disoluție" a celui în eterna fabulă tragică a experienței evreiești. Apariție oarecum insolită în peisajul bibliofiei românești, lucrarea lui Moses Rosen contribuie la închegarea unui dialog între mentalități de viață pe capacități de valorizare diferite; impactul dintre evrei și etniile în mijlocul cărora accepta s-au stabilizat a fost, nu de puține ori în istorie, dramatic.

Oamenii au moștenit o sumă de imagini pe care le-au amplificat în timp, adesea până la limitele caricaturului. Suspiciunile au fost și de-o parte și de cealaltă. Prin scrierea lui Moses Rosen ne vorbește însuși poporul evreu, cu calitățile și limitările sale, extrem de incomod pentru mulți, însă în cele din urmă remarcabil prin obstinția cu care și-a urmat calea sa în istorie.

Cristian Sandache

• AL. ZUB, *Istorie și finalitate*, București, Ed. Academiei Române, 1991, 202 p.

Al. Zub și-a făcut "o constantă" a profesiei din preocuparea de a descifra natura dialogului pe care istoricul trebuie să-l întretină cu *durata*; de aceea, reliefa funcției colocviale a istoriei a găsit o largă expresie în scriul său. În vremurile pe care le străbatem, interogațiile apar cu atât mai firești cu cât aspirația istoriei spre totalitate, spre globalitate, devine mai evidentă, într-o lume a cărei problematică devine tot mai complexă, din care îngrijorarea și temerile asupra viitorului sînt departe de a fi dispărut. Selecția ideilor și a materialului cu care istoricul își realizează construcția, firește, este o operație care depinde, în egală măsură, atât de personalitatea sa, cât și de contextul în care-și desfășoară ancheta. Departe de a împărtăși iluzia cu privire la "istoriografia perfectă" convins fiind că, în scriul istoric, fiecare generație și fiecare slujitor al istoriei au datoria "să facă un pas înșă", să adauge încă o piatră la templul grandios și mereu acisprăvit al lui Clio (după expresia lui Ch. Saraman), Al. Zub pledează cu fervoare și cu darul convingerii — pentru angajarea deplină a istoricului în opera de limpezire și imobilizare a timpului în care trăiește. În scriul său istoric, materializat în lucrări de aleasă tinută, în care se regăsește, în întregime, aștit orizontul contemporan al cercetării, citi și răspunsurile principale ale istoriografiei la interogațiile timpului nostru, Al. Zub nu este impersonal, distant, rece. Istoricul participă cu patos și cu erudic: subliniind personalitatea istoriografiei naționale, își derzăluie, totodată, vocația, orizontul și propria-i personalitate.

Culegerea care alcătuiește subiectul preocupării noastre, sugestiv intitulată — *Istorie și finalitate* — realizează gradul de angajare al lui Al. Zub în problematica majoră a istoriografiei europene, maniera în care realizează recordarea istoriografiei românești în complexitatea acestei problematice. Organizarea și gruparea segmentelor care justifică genericul, precum și varietatea tematicii reliefa natura dialogului pe care istoricul îl întretine cu lumea în care trăiește, de expresie răspunsurilor ce le oferă prin intermediul istoriografiei.

Culegerea nu reprezintă, doar, expresia erudită a unor principii pe care istoricul și le-a însușit, pe care le aplică. Alexandru Zub formulează, mereu, propriile sale judecăți și aprecieri, cu atât mai valoroase cu cât cititorului i se oferă, mereu, tabloul lumii în mișcare; o lume în care interogațiile și soluțiile sînt confruntate continuu cu cele ale istoricilor contemporani, animată de același înalt simț al profesiei lor.

Studiile și articolele sînt grupate în trei mari segmente: I. *Istoria și legislație* (Istoria și conștiință de sine, Istoria ca discurs legitimat, Scriul istoric între uz și abuz: *Istorie și mit în epoca modernă*, *Discurs istoric*, *Discurs național*), II. *Dimensiunile duratei* (*De la retrospectivă la perspectivă*, *Expansiune și spirit interdisciplinar* — Enciclopedia sau interdisciplinaritatea, *Prezențe și răscurile expansiunii*, *O punte între discipline și mai mulți încă*, Cum se face istoria interdisciplinară), *Aventura regresiei temporale*, *Ranke și directive organiciste în cultura română*), III. *Lecțiile istoriei*: (Istoria ca lectură a lumii, Despre sensul istoriei, Interogație metodică, *Discuție de vizuță dinainte*); Culegerea se încheie cu un *Crochiu deontologic*. Un mănunchi de reflecții interogative pe în favoarea unei "istoriografii simple", gândită ca o "construcție dinamică", mereu contemporană, urmînd să "resemnifică ceea ce a fost, în măsura scoaterii din uitare", "să ordoneze cu știință și să elimine cu inteligență, asigurînd mereu discursul de care se simte nevoie" (p. 189).

O lectură densă și captivantă, care reliefa măsura în care Al. Zub situează scriul istoric românesc în contextul interogațiilor istoriografiei timpului nostru, conferindu-i credibilitate și valoare.

Gh. Platon

• EMIL CIORAN, *Revelațiile durerii*, Cluj-Napoca, Ed. Echinox, 1991, 202 p.

Conștiința spirituală a unei epoci cîștigă în interes atunci cînd meandrelle sale sînt analizate prin filtrul gladii personalităților de excepție. Este și cazul volumului, de față, care, din punct de vedere editorial, constituie un adevărat eveniment. Publicistica de tinerețe a lui Emil Cioran capătă pentru prima dată imaginea unei organizări de tip bibliofil. Prin textele oferite cititorului ni se adresează o întreagă generație, așa-numita generație de la '27, sau "trăiristi", nucleu valoric de excepțională potență intelectuală, în care cultul setei de integralitate era condiția

sine qua non a unei tinereți ce dorea să-și dea cît mai grabnic întreaga măsură a strălucirii sale. România Mare era de-acum un vis realizat, iar această generație, care, după expresia lui Nichifor Crainic, purta în suflet "năzburarea misterioasă a morților din marele război", nu dorea să facă doar acte de figuratie intelectuală și socială, ci să pătimească întru găsirea unei adevărate cu a mesianismului românesc. Este absolut fascinantă frământarea morală a acestor tineri intelectuali, mulți dintre ei victimele de mai tîrziu ale unor autoritarisme de culori ideologice diferite, însă avînd un numitor comun: intoleranța. Cioran suportă cel mai acut această neînțelegere a veacului, revoltat împotriva unui climat spiritual românesc ce i se pare mult prea balcanic, mult prea letargic. Din articolele sale izbute accese nostalgice după un exemplar model intelectual românesc pe care o întreagă generație îl așteaptă ca pe un nou Mesia. Nae Ionescu, Mircea Eliade păreau că vor îndreptăți speranțele. Dar Cioran nu e mulțumit și strigătul său de dezamădă reflectă în fond teama unei întregi generații de valori ale culturii românești ca nu cumva aspirațiile sale să nu depășească doar faza de proiecte. O teroare organică îi brănuiește pe acești tineri fața cu imobilismul cancerigen pe care "bătrînii" intoleranți îl exercită asupra spiritelor. Din acest punct de vedere, Cioran e necrutător: "O noapte a Sfîntului Bartolomeu pentru fiecare dintre aceste forțe ale istoriei!" România însăși trebuie să se trezească odată din autocompatimentarea situației sale periferice și să-și depășească neputința. Există la această generație teribilă o scribă suverană față de ideea unui sistem, care pentru ei n-ar face altceva decît să ucidă viața reală în unica și majestuoasă sa desfășurare. Istoria însăși ar trebui rescrisă, restituindu-i-se acea doză de mister păgîsă atît de mult gustată de un Lucian Blaga bumbăcîr. De ce gînditorii nu dovedesc mai multă originalitate, mai mult spirit de sacrificiu, mai multă "nebușie"? Oare sîntem chiar un popor fără de nici o ambiție de verticalitate spirituală?

Întrebări dramatice, confesiuni ale unei confreri de gînditori care au dorit o Romînie a concepției "integrale" de viață, ca să-l parafrăzăm pe Mircea Vulcănescu, de pildă. Mesajul acestui volum este așt de actual, încît înenți de astăzi ar trebui să-l citească aproape în lacrimi.

Fără să vrem, ne gîndim automat la Speagler și ne dăm seama că teoria repetabilității cicurilor istorice e un fapt.

Cristian Sandache

• NAE IONESCU, *Curs de metafizică*, București, Ed. Humanitas, 1991, 323 p.

Pentru istoricul care se respectă, contactul cu subtilitățile analizei filosofice trebuie să reprezinte o obișnuință. Gîndirea se curvine a fi stimulată și purtînd în din păcate seama de viabilitatea acestui dualism istorie-filosofie. Metafizica lui Nae Ionescu are în acest sens semnificația unei revelații. Acest conducător de conștiințe a depășit nei tot ceea ce o asumă prejudecată fixase în legătură cu imaginea clasică a gînditorului.

Pentru Nae Ionescu filosofia este un atribut al victii însăși, iar înțeleptul, despovărat de nimbul său sacrosanct, devine un observator și un comentator al vremurilor pe care le trăiește. Totul se raportează la istorie și la Dumnezeu, creatorul acestei istorii, esențialmente absurdă, esențialmente tragică. Omul poate fi și sfinț și diavol și dorință și păcat personificat, dar nu se poate cu nici un chip opune istoriei inevitabile.

Doar dacă ei reușește să-și pună în acord cu Cosmosul propria structură individuală, ar putea avea senzația unei dialoguri cu divinitatea, o senzație pe care nu o au decît o mîină de inițiați. De aici concluzia filosofiei lui Nae Ionescu, după care reflecția este un act emanațional personal, enunțamente subiectiv, un fel de lirică. Istoria, la rîndu-i, dezbatută de canoane obtuze, matematizări seci și profetii rostite isteric, reprezintă în fond o metafizică a diavolului colectivității, o stare de spirit în permanență contorsionare, sau, cum spunea Emil Cioran, ironie în mers.

Pentru viața politico-socială românească din perioada interbelică, Nae Ionescu a reprezentat nu numai un fenomen, cu lumina și umbrele sale, ci, mai ales, un adevărat model existențial.

El a redat, într-o complexitate măsură, imaginii dascălului valențele originare de profet și om al cetății. Mobilitatea intelectuală extraordinară i-a permis să adopte felurite modalități de abordare a gravelor probleme cu care se confruntă societatea românească: conflictul dintre generații, intoleranțele religioase de orice coloratură, disprețul pentru "fripurismul" oficializat, teama de răspundere istoriei. Structură profund religioasă, Nae Ionescu nu s-a dorit, totuși, un mistic practicant, ci un intelectual revoltat față de acei colegi de generație mulți prea tributari "raționalismelor" la modă, "occidentalizării" de duzină, cu alte cuvinte lipsei de autenticitate în atitudini. Celebrele sale paradoxuri, comparabile, într-un fel, observațiilor științifice și cîmcoș totodată, rostite la vremea sa de un A. C. Cuza, au bîcîuit "superba noastră inerție balcanică" (E. Lovinescu) cîndu-l a se face cu orice preț contemporani Europei spirituale, însă păstrîndu-ne tipologiile proprii. Un intelectual de la care se "reclama" celebra generație "de la '27", fără îndoială cea mai fascinantă din istoria victii spirituale a Romîniei contemporane.

Cristian Sandache

• N. N. CONSTANTINESCU, *Acumularea primitivă a capitalului în România*, București, Ed. Academiei Române, 1991, 414 p.

Orici s-ar părea de ciudat, cartea reputatului economist pare, mai curând, o exegeză privind problematica contemporană legată de trecerea societății românești spre economia de piață decît una de istorie a economiei. După ce a parcurs-o, cititorul contemporan înțelege din propria-i experiență de viață că "procesul de naștere și instaurare a dominației capitalismului ca sistem economic este inevitabil însoțit, ca o condiție fundamentală, de acumularea primitivă, originară sau primitivă a capitalului". În egală măsură, rămîne convins că "acumularea primitivă a capitalului, ca modalitate istorică, revine, se reia, într-o formă sau alta și în proporții care variază în timp și spațiu, ori de cîte ori se produce trecerea de la o societate necapitalistă la una capitalistă" (p. 402). Acest cititor pînunde, cu mai multe întrebări, poate, rosturile istoriei și valoarea învățămintelor sale, așî de magistral formulate de M. Kogălniceanu în *Civintul de deschidere al cursului de istorie națională*, roșii în 1843, la Academia Mihăileană din Iași.

Cu rigoarea ce-l caracterizează, mișcîndu-se într-o problemă și un material demult familiare, eruditul profesor, urmînd desfișurarea procesului pe întreg spațiul românesc și situîndu-l în contextul universal în care se desfășoară, desprînzînd implicațiile și particularitățile locale care-l definesc, aduce în cîmpul discuției toate elementele care dau expresie acestui important proces istoric.

Nu este o simplă înșirare de fapte sau fenomene, inventariate și situate în ordinea lor logică. Fiindu-i familiară fenomenologia "secolului naționalităților", autorul înfățișează *acumularea în acțiune*, cu implicațiile și consecințele sale asupra vieții economice și sociale, asupra raporturilor dintre oameni și asupra mentalităților epocii. Cititorul, cel avizat, mai cu seamă, surprinde ritmul mișcării, dinamica acesteia, schimbarea. Verifică teoriile sociologice și aplicabilitatea lor la realitățile românești. Exponerea este densă, sprijinită pe un material bogat, oferind sugestii importante pentru aprofundarea problematicii complexe a istoriei noastre moderne.

După un *Civint înaintea* și un prim capitol general, consacrat *Evoluției și formelor de manifestare ale acumulării originare, primitive a capitalului*, expunerea este structurată în două părți importante: pînă la revoluția de la 1848 și de la revoluția din 1848 pînă la Unirea cea Mare. În cuprinsul celor două secțiuni prezentate cu particularitățile care le disting, care imprimă procesului de acumulare evoluția sa deosebită, specifică, autorul urmărește: procesul de depozitare a tiranilor (cap. III, VIII), răspîndirea muncii salariale (cap. IV, IX), principalele căi (modalități) de acumulare a sumelor de capital (cap. V, X), geneza și evoluția capitalului industrial și problema arendașilor (cap. VI, XI), formarea și evoluția pieței interne și a celei naționale (cap. VII, XII).

Ca unul care am străbătut, în toate scările, de nenumărate ori, epoca istorică asupra căreia autorul își concentrează analiza, ne întrebăm dacă, în perioada regulamentară, tîind seama de oricîtarea sa, domeniul moșieresc mai poate fi considerat drept feudal. Noi înșine am manifestat serioase îndoieli, care ni se par mai îndreptățite astăzi, într-o lucrare consacrată acestei probleme [Cf. *Domeniul feudal în Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, Junimea, 1973]. În legătură cu aceasta, nu putem fi de acord cu aprecierea potrivit căreia prin legea din 1864 s-ar fi realizat o expropriere masivă a tiranilor. În loc să primească 2/3 din suprafața moșiilor (potrivit prevederilor legii), aceștia au primit doar 14%. Exproprierea, credem noi, s-a efectuat în timp. Dispoziția referitoare la cele 2/3 (la fel ca și în Regulamentul organic) are în vedere doar cazul moșiilor strîmte. În majoritatea cazurilor, însă (în Moldova, cel puțin), suprafețele de pămînt deținute de moșieri erau cu mult mai întinse în raport cu numărul de locuitori. Legea a consacrat o stare de fapt, la care se ajunsese în urma unei îndelungate evoluții, în urma căreia s-a realizat acumularea (p. 295-296) [A se vedea, în acest sens: Gh. Platon, Georgeta Crăciun, *Structura proprietății funciare în Moldova la mijlocul secolului al XIX-lea*, în vol. 1907 în perspectiva istorică, Coordonator Ion Agrișoara, Iași, Ed. Junimea, 1988, p. 19-62].

În privința izgonirii tiranilor — am cercetat special fenomenul, în desfășurarea sa în Moldova: *Izgonirea tiranilor răzvrătiți de pe moși. Contribuții la cunoașterea frămîntărilor țărănești din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Universitatea "Al. I. Cuza", Iași, Monografiile "Analele științifice", nr. V/1966; constatarea este că izgonirea nu are drept obiectiv principal acapararea pămîntului decît în cazuri foarte rare. Fenomenul se încadrează în șirul măsurilor coercitive, pentru apărarea proprietății funciare. Trecerea tiranilor țărăniști izgoniți în perimetrul moșiei reprezintă — în marea majoritate a cazurilor — doar o consecință derivată a izgonirii, nu obiectivul principal al acesteia (cf. p. 292 și urm.). Este drept, în preajma legii din 1864, pentru a atenua efectele impropriității, moșierii au uzat pe scară mai largă de acest procedeu [Cf. Dan Berindei, *Aspecte ale problemei agrare în Țara Românească la începutul domniei lui Cuza-vodă*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, I, 1957, p. 189-197. Vezi și N. Adămoș, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, Editura Academiei, 1967.].

Gh. Platon

- Ilie Bădescu, *Sincretism european și cultura critică românească. Contribuții de sociologie istorică privind cultura modernă românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984; Ion Ungureanu, Ștefan Costea, *Introducere în sociologia contemporană*, București, 1985; Ion Ungureanu, *Ideologii sociale și realități naționale*, București, 1988.

B. ISTORIE UNIVERSALĂ

• V. A. DERGACEV, L. V. MANZURA, *Pogrebal'nye komplekсы позднего Триполья. Свод источников*, Chișinău, Ed. Știință, 1991, 334 p.

Lucrarea recent apărută pune la îndemâna cercetătorilor care se ocupă de studierea perioadei de tranziție spre epoca bronzului un util corpus al celor 101 descoperiri funerare (cunoscute de autori până în 1985) din grupele tripoliene târzii. Ea completează datele pe care unul dintre autori (V. A. Dergacev) le-a analizat deja în lucrări anterioare de sinteză, dedicate aceluiași probleme. *İşrvański mogil'nik* (Chișinău, 1978) și *Pamyatniki pozdnego Tripol'ja* (Chișinău, 1980). Marea majoritate a descoperirilor au fost revizuite de autori, ceea ce le-a permis să facă observații personale și să completeze față de datele deja cunoscute. De asemenea, sistematizarea materialului pe grupe tipologico-cronologice și publicarea sa comparativă înlesnește mult înțelegerea globală a fenomenelor culturale care s-au petrecut în vasta arie a complexului cultural Cucuteni-Tripolie, în perioada sa finală.

Chiar de la început, autori consideră normal să discute conceptul de "Tripolie târzie", întrucât există trei puncte de vedere total diferite asupra acestei probleme. După opinia lui T. S. Paset, perioada târzie a culturii Tripolie ar fi cuprinsă atât de arheologii români înțeleg prin fața Cucuteni B (C/II-Y/I), în arheologia sovietică), precum și complexul Gorodsk-Usatovo (C/II-Y/II) sau Horodistea-Foltesti (în arheologia românească). După o a doua opinie (E. Ju. Kricevskij), Tripolie târzie ar cuprinde doar perioada finală, desemnată drept C/II-Y/II. Există și o a treia opinie (T. Sulimski, A. Ja. Brjusev, V. L. Dumitrescu, împărtășită și de majoritatea arheologilor români), conform căreia fenomenele culturale posteroare faței Cucuteni B (Tripolie C/II-Y/I) se încadrează într-o altă civilizație, nelegată genetic de Cucuteni-Tripolie. Autorii prezentei lucrări împărtășesc cea de a doua opinie, considerând că, oricât de mari ar fi noutățile din eneoliticul târziu, totuși tradițiile Tripolie-Cucuteni continuă să rămână cele mai puternice și mai dinamice, iar cercetarea mai nouă a pus în lumină existența verigilor intermediare între fondul tripolian clasic și grupele epigone (p. 6). Asemenea verigi de legătură au fost de altfel sesizate, în ultimul timp, și în spațiul dintre Carpați și Prut (Erbioceni, Cîrniceni, Steflăușeni s.n.), dar, din punct de vedere metodologic, rămâne încă deschisă problema dacă aceste noi fenomene culturale, cu aspect evident de sinteză, mai pot fi considerate sau nu ca făcând parte intrinsecă tot din linia evolutivă Cucuteni-Tripolie sau, mai curând, aparțin unei alte civilizații, chiar dacă trecerea dintre ele nu este atât de bruscă, cum se considera odinioară. După părerea noastră, un argument foarte puternic pentru teza unei noi civilizații l-ar constitui tocmai apariția acestor necropole, ceea ce indică o schimbare profundă în ritul funerar (deci și în concepții, în credințe), ritul fiind faptul că în perioada anterioară nu sînt cunoscute asemenea monumente. Desigur, făcînd această afirmație, nu negăm supraviețuirea unei bune părți a populației cucuteniene, dar condițiile de viață mult modificate, amestecul cu alte populații, puternicele influențe receptate au determinat, în mare măsură, schimbarea aspectului culturii materiale; în fond, prin conceptul de cultură arheologică nu se subînțelege neapărat și aspectul etnic. Deci, chiar dacă în noile sinteze aparute se păstrează evidente tradiții Cucuteni-Tripolie (în forma și decorul vaselor, în plastică s.n.), totuși ansamblul reprezintă o sinteză, vizibil modificată față de ceea ce fusese anterior.

În sensul considerațiilor anterioare pare să se înscrie și faptul că din cele 9 (nouă) grupe tripoliene târzii, care au fost stabilite pe baze tipologice, cronologice și teritoriale, numai cinci prezintă monumente funerare: Vîlvațeni (Ufațeni), Usatovo, Gordinești, Serezișevka și Sofievka. Dintre cele patru grupe în care nu s-au descoperit până în prezent monumente funerare, atrage atenția faptul că trei sînt mai timpurii, deci mai legate de tradiția tripoliană: Briazeni, Troianov și Lukazi (pl. 2, p. 211). Doar grupul Gorodsk s-ar abate de la această constatare, dar se pare că aici avem de-a face cu ritul incinerăției, mai greu sesizabil, ata cum sugerează descoperirile făcute în necropola de la Suceava-"Parcul Cetății" (Suceava, XIII-XIV, 1986-1987, p. 72-73); în același sens pledează și descoperirile de morminte de incinerăție de la Koselivți și Kasperivți, din bazinul superior al Nistrului (*Arheologija Ukrainskoj RSR*, I, Kiev, 1971, p. 180-186; *Istoria Ukrainsoj RSR*, I, Kiev, 1977, p. 84-88).

De asemenea, considerăm că trebuie făcută și o distincție geografică, luînd deoparte monumentele zonei de stepă (grupele Usatovo și Serezișevka), unde triburile Cucuteni-Tripolie nu au locuit în perioada existenței lor propriu-zise; s-ar putea ca aici să avem de-a face mai mult cu adoptarea unor tradiții tripoliene de către populația de tip usatovian, care și-a menținut însă în principal propriul fond cultural. La fel, s-ar putea ca influența elementelor pastorale să fi fost destul de puternică și în zona grupei Sofievka, de pe Niprul mijlociu, unde tradițiile tripoliene sînt extrem de slabe.

Analizînd datele în mod diferențiat, se pare că grupele incluse în noțiunea de "Tripolie târzie" pot fi apreciate, de asemenea, în mod diferit: cele mai timpurii sînt încă puternic dependente de fondul tripolian anterior și reprezintă verigi de legătură spre evoluția ulterioară; grupele târzii (și mai ales cele periferice) se prezintă cu un

continui cultural clar modificat față de Cucuteni-Tripolie, mai ales în privința ritului funerar, ceea ce ar justifica, după părerea noastră, încadrarea lor într-un nou orizont cronologico-cultural.

Nu ne propunem să discutăm în această recenzie încadrarea tuturor complexelor funerare, prezentate în lucrare, în diferitele grupe cronologico-culturale, ci să ne oprim doar asupra celor ce se găsesc pe actualul teritoriu al României. Este înspășită discrepanța dintre numărul monumentelor funerare din România (doar 3) față de totalul de 101 reperizate în corpus. Această situație ridică fie problema unei serioase lacune de cercetare, fie a unei situații istorice indicând persistența îndelungată a comunităților cucuteniene de la vest de Prut. Desi surprinde plasarea celor 3 descoperiri (Visnă, Râșeni, Brălița) la limita estică a teritoriului (fig. 1, p. 221), înclinăm totuși spre prima explicație. Anume, atenția cercetătorilor a fost îndreptată mai ales spre tumuli, dar pentru perioada respectivă se pare că avem de-a face mai mult cu monumente funerare plane. În afară de descoperirile mai vechi (Visnă, Râșeni, Foltești, Brălița, Tirpești), un indiciu în acest sens l-ar reprezenta și descoperirea unui mormânt plan, izolat, la Suceava-Burduseni, având ca inventar un vas tipic usatovian (Suceava, X, 1983, p. 835-840); este cea mai nordică descoperire de acest tip, iar prezenta sa așt de îndepărtată de aria tradițională rămâne încă greu explicabilă.

De asemenea, necropola de la Brălița ridică probleme dificile pentru interpretare. Autorii au semnalat în corpus doar cele 20 de morminte descoperite în "tumulul" cercetat în 1955. Cercetările ulterioare au dezvoltat în să un total de 225 morminte (*Materiale și cercetări arheologice*, V, 1959, p. 228-229; N. Hartuchi, Fl. Anastasiu, Brălița, Brăila, 1968, p. 18-23) și se pare că numărul lor ar trece chiar de 300 (M. Dimu, *Preistoria Alpina*, X, 1974, p. 270, nota 46; p. 272). Surprinde neîncluderea în corpus a acestor rezultate finale, mai ales că monografia Brălița este citată în lucrarea anterioară, din 1980, a lui V. A. Dergacev (la nr. 133). Aceste cercetări au pus în evidență existența unei faze mai timpurii de înmormântări decât Usatovo, cu schelete întinse pe spate; originea lor trimite spre răsărit, fiind posibil ca aici să avem de-a face cu un grup al acelei populații de păstori nord-pontici (Mărușopol?), care ulterior, au stat la baza formării aspectului Usatovo, prin sinteză cu elemente (sau influențe) tripoliene tîrzii. Acest orizont timpuriu de înmormântări de la Brălița merită o analiză mai aprofundată (decît ne permite spațiul restrîns al acestei recenzii), întrucît s-ar putea ca el să reprezinte una dintre cele mai vechi pătrunderi răsăritene din eneolitic și să se afle, astfel, la baza formării culturilor Cernavoda I (în Dobrogea) și Usatovo (în spațiul nord-vest pontic).

Cele cîteva considerații pe care le-am expus aici doresc să sublinieze, printre altele, că problema corelației istorice dintre pătrunderile răsăritene și sfîrșitul culturii Cucuteni în spațiul de la vest de Prut nu și-a găsit încă o tratare satisfăcătoare în arheologia românească, existînd multe verigi nesusinate sau neinterpretate corespunzător. Iar problema este de maximă importanță pentru istoria națională, dacă avem în vedere că și aici se deslășoară procesul indoeuropenizării, cu rezultanta sa finală — etnogeneza tracilor. De aceea, ar trebui urmat exemplul colegilor de la Chisinau, prezentîndu-se, în cadrul unor lucrări monografice și al unor corpuri, materialul existent la noi asupra acestei perioade istorice așt de complexe. Lucrarea pe care am prezentat-o aici poate constitui, în acest sens, un model și un stimul.

N. Urulescu, I. Cornuș

• *Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland*, 18, Saar-Pfalz, Kreis, Konrad Theiss Verlag, Stuttgart, 1988, 200 pp. + 90 fig.

În colecția "Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland" sînt prezentate principalele obiective arheologice ale regiunii Saar-Pfalz (vestul Germaniei), din paleolitic și pînă în epoca merovingiană. Volumul se adresează în primul rînd publicului larg, evidențiîndu-se descoperirile cele mai importante. Cu toate acestea erudiția nu lipsește, dovadă fiind prezentarea minuțioasă a monumentelor arheologice, limbajul de specialitate utilizat, precum și ilustrațiile pentru ceramici, planuri de locuințe etc. Numele celor care semnează contribuțiile din această lucrare sînt cele ale unor renumiți cercetători din diferite instituții din regiune, unii din ei bine cunoscuți și peste hotare: Franz Bertemes, Andrei Miron, Jean-Paul Petit, Walter Reinhard, Jean Schaub, Georg Schmitt, Franz-Josef Schumacher, Erwin Strahl.

După o descriere geologică a regiunii, cititorul este pus la curent cu descoperirile cele mai importante din paleolitic. Astfel, primii oameni atestați în Saar-Pfalz aparțin speciei *homo preneandertalensis* și datează din achulean. Așt aşezările din epipaleolitic și neolitic (Sonnenberg, Guckelsberg, Schwarzenburg) cit și cele din epoca bronzului (Limbach, Lautenbach) sînt încadrate în culturile de extindere europeană ale epocilor respective (cultura ceramică liniară, cultura Michelsberg, Glockenbecherkultur etc.).

Odată cu Halstatt-ul fiziu, punctele de atracție arheologice ale regiunii Saar-Pfalz atestă urmele civilizației celte. Dintre necropolele tumulare cercetate le amintim pe cele de la Rubenheim, Altheim-Brenschelbach, Homburg. Se remarcă mormîntul unei nobile cete (Reibheim), al cărei inventar conține mai multe obiecte de nobilă (înele, brățări, fibule de aur) și de cult (vasc, amulete cu caracter apotropaic).

Dintre monumentele de epocă romană, Franz-Josef Schumacher menționează existența a două vici (de la Schwarzenacker și Blesbruck), vici ale căror aune romane nu se cunosc încă, a unei villa la Bierbach și a unui atelier de ceramică (*terra sigillata*). Toate aceste vestigii de civilizație romană sînt datate începînd din secolul I d.H. și terminînd cu secolele III-IV, numeroase fiind distruse de invaziile germanice de la mijlocul veacului al III-lea.

În fiecare sînt oferite informații despre mormintele de epocă merovingiană, impresionate prin bogatul lor inventar (săbii, pumnale, scuturi, obiecte de podobă frumos ornamentate). Necropolele de la Albeim, Gersheim și Wittersheim sînt mărturie în acest sens.

Deși toate aceste descoperiri sînt prezentate sumar, cu scop informativ, ele sînt însoțite în permanență de o bibliografie utilă. Și din acest punct de vedere, considerăm că volumul semnalat este deosebit de interesant și folositor pentru specialiștii români.

Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba

- MIHAI GRAMATOPOL, *Artele miniaturale în Antichitate*, colecția "Curenți și stăruiri", București, Ed. Meridiane, 1991, 464 p. + 460 ilustrații.

Specialist recunoscut în istoria artei antice, Mihai Gramatopol oferă publicului o nouă lucrare, avînd ca obiect *artele miniaturale*. O carte utilă, documentată, frumos scrisă, care vine să reabiliteze valoarea estetică a acestor creații ce "au privilegiu" — cum recunoaște autorul — de a fi distrușe toate expresiile artistice ale antichității cele mai bine documentate printr-o multitudine de capodopere originale" (p. 137, subl. aut.).

Fundamentîndu-și construcția pe o documentație impresionantă, de multe ori cunoscută direct din colecțiile unor mari muzee ale lumii și apelînd la o bibliografie foarte bogată, Mihai Gramatopol pune la dispoziția celor interesați numeroase date privind preocupările istoriografice, centrele de dezvoltare, materialele și tehnicile de producție iconografică, etapele de evoluție și interferențele motivelor, artele culturale generatoare sau receptoare ale realizărilor din domeniul *glipicii* (p. 14-102), *sticlăriei* (p. 103-131), *podobelor* (p. 132-209), *monedelor* (p. 210-287), *torusului* (p. 288-356), *statuetelor de bronz* (p. 357) sau *de teracotă* (p. 387-426) și *fildeșului* (p. 427-446) (ceramica este doar un meșteșug?). La bogăția materialului folosit și a problemelor ridicate, autorul a găsit locul corespunzător pentru a integra creațiile artistice miniaturale din spațiul traco-dacic (vezi p. 80, 178-179, 280-281, 327-332), unele analize ducînd la concluzii mai puțin "ortodoxe" (de exemplu, stabilirea falsității grupului statuar de la Năeni — p. 381-382). Specialiștii în materie vor putea aprecia cu mai multă precizie justetea ideilor autorului.

Nelu Zugrăv

- FLORENTINA CĂZAN, *Cruciada. Momente de confluență între două civilizații și culturi*, București, Ed. Academiei Române, 1990, 225 p. + ilustrații (p. 225-257), postfață (p. 257-266), bibliografie (p. 266-269).

De la volumul din 1961 al profesorului Ilie Gramădi, bibliografia în limba română despre Cruciade nu a mai înregistrat, dacă nu se înclină, nici o nouă achiziție. Ne referim, desigur, la bibliografia recentă, pentru că, în privința ofertei mai vechi, acestea sînt mai numeroase, dacă nu ar fi să le amintim decît pe cele subscrise de N. Iorga.

Cartea doamnei Florentina Căzan se ocupă, așadar, de un subiect pentru noi în sufarență. În același timp, ea sporește cu încă o unitate numărul contribuțiilor autohtone la istoria Evului Mediu european, caracterizată, precum se știe, de un deficit cronic în ultimele decenii. Alături de colegii domniei-sale de la București și Chișinău, autoarea se numără printre cei cîțiva entuziaști solitari, care se străduiesc, de o bună bucată de vreme, să reformeze cu prestigioasă tradiție a medievalisticii europene românești, din perioada interbelică. Absența unui contact direct cu izvoarele, imposibilitatea unor stagii sistematice de documentare în străinătate și, în general, dificultatea răscoalării la informația curentă în domeniu — obstacole pîis de cînd insurmontabile pentru istoricii noștri — au făcut ca rezultatele acestor eforturi să nu depășească, din păcate, nivelul posibilităților de acasă. Chiar și așa, ceea ce s-a realizat este, totuși, deosebit de util. O demonstrează, între altele, și volumul de față.

Nu credem că el aduce vreo contribuție spectaculoasă — documentară sau de altă natură — la fenomenul discutat sau că propune o modificare a unghiurilor de vedere deja acceptate. Ar fi fost și greu să o facă, date fiind dificultățile "obiective" semnalate mai sus și importanța categoriei a problemei, care a "spus", practic, cam tot ce era de spus pe acestă temă.

Mentalul cărții Florentinei Căzas rezidă, de fapt, în altă parte. În primul rând, ea sistematizează reformată existența devenind, astfel, un instrument de lucru deosebit de util. În al doilea rând, ea se disociază, am spune, salutar de poncifurile reducionista, care — vai! — abundă în volumul precedent (din 1961), făcând loc în explicarea Cruciadelor și altor factori (religioși, mentali etc.), considerați de interpretarea vulgar-marxistă de odinioară, doar ca pretexte ale adevăratelor rațiuni, de ordin material, ale fenomenului. Polemizând "discret" cu dogmatismul vechii teorii, autoarea afirmă — și pe drept cuvânt — că mentalul colectiv a fost chiar elementul determinant în declanșarea acestor campanii. Totodată, ea are dreptate în a judeca Cruciadele ca momente de sinteză ale unor vari procese economice, sociale, politice și culturale sau, mai bine zis, ca structuri ale civilizației medievale, aidoma — spre exemplu — Creștinismului, relațiilor dintre Stat și Biserică sau ideii de Imperiu.

Porcând de aici, era firesc ca autoarea să opteze pentru o perspectivă globală în analiza fenomenului. Cruciadele sînt situate în "durată lungă", reconstituindu-li-se mai întâi desfășurarea, de la începuturile propriu-zise din secolele X-XI, pînă în zorii epocii moderne (Partea I: "Cruciadele clasice, secolele XI-XIII"). Continuînd cu expedițiile tirzii, din secolele XV-XVI, partea a II-a a volumului acordă românilor un interes special, reliefînd rolul și contribuția lor, alți cit au fost, la înfrîngerea planurilor europene din această perioadă ("Cruciadele tirzii. Rolul românilor în planurile de cruciadă, secolele XIV-XVI").

În acest mod, evenimentele cunoscute din Țările Române în epoca respectivă apar într-o altă lumină. Legătura lor cu "europenitatea" nu mai este o chestiune de retorică a discursului, cum se trasea întâmpla în studiile despre trecutul național, ci se impune cu evidentă argumentului. În contextul general, ea își dezvăluie adevărata amplitudine, nici mai mare, dar nici mai mică decît a fost.

Mai sînt și alte elemente care fac din cartea Florentinei Căzas o realizare meritorie. Cete spase pînă acum, nu se par, totuși, suficiente pentru a proba acest lucru. După trei decenii de tăcere asupra acestui subiect, aparitia ei o face de neocolit pentru oricine îl va studia mai departe.

Alexandru-Florin Platon

• CHARLES L. REDMAN, *Medieval Archaeology*, State University of Binghamton, 1989, 301 p.

Evul Mediu ne-a lăsat, se știe, o uriasă masă documentară. Nici o altă epocă nu se caracterizează, poate printr-o moștenire atît de bogată. Citite și analizate din unghiuri diferite, izvoarele sale scrise ne-au dezvăluit, treptat, principalele evenimente și fenomene ale perioadei, re-lectura lor din ultimul timp introducîndu-ne și în universul faptelor de mentalitate.

Am reamînti aceste lucruri arhicunoscute pentru a adăuga imediat că ponderea extraordinară a documentației arhivale nu poate minimaliza aportul cu nimic mai prejos al disciplinelor conexe istoriei, în speță medievisticii. Într-o eră — ca aceea pe care o traversăm — de efervescentă cooperare interdisciplinară și de regîndire a strategiilor științifice, avantajele participării acestor discipline nu pot fi ignorate.

Iată, de pildă, *arheologia*. Multă vreme abandonată unui statut ancilar, trebuînd doar să confirme informațiile existente sau să suplimenteze lacunele din surse, ea devine astăzi, în climatul de care am vorbit, un factor independent și activ de cunoaștere, impunînd reevaluarea unor largi sectoare ale epocii.

Studiile din volumul de față sînt, în acest sens, o dovadă elocventă. Ele depun mărturie despre cele mai noi realizări în domeniu, arătînd — dacă mai era nevoie — cît de utilă și necesară este integrarea acestui tip de date în demersul analitic al istoricului. Decît să înfrîngă cititorului o perspectivă unilaterală a arheologiei medievale, limitată la una sau doar cîteva probleme, editorul a optat, frîzînd eclecticismul, pentru o varietate de direcții, procedeu mai apt de a sugera contribuțiile actuale ale acestei discipline.

Prima parte a cărții, intitulată "Societate și economie", înserează patru texte subsumate impactului comercial și militar al vikingilor și musulmanilor asupra dezvoltării Europei (David Whitehouse, *Archaeology and the Pirenne Thesis*; Klavs Randsborg, *Viking Raiders: The Transformation of Scandinavian Society*; Michel Rouche, *The Vikings Versus the Towns of Northern Gaul: Challenge and Response*; Richard Hodges, *Emporia, Monasteries and the Economic Foundation of Medieval Europe*).

Partea a II-a ("Materials of the Archaeological Records") se referă la cîteva din sursele și metodele specifice utilizate de arheologi. Sînt analizate aici, pe rînd, valoarea producției ceramice pentru reconstituirea vieții economice și a organizării sociale din epocă (Emile Myers, *Ceramic Technologies of Medieval Northern Morocco*; Nancy Benito, *Diversity in Ceramic Production: A Case Study from Medieval North Africa*), ponderea și rolul izvoarelor numismatice în arheologia medievală (Alan M. Stahl, *Numismatics and Medieval Archaeology*), importanța surselor literare (Eve Levin, *Novgorod Birchbark Documents: The Evidence for Literacy in Medieval Russia*; Robert Passon Creed, *"Beowulf" and the Language of Hoarding*) și, în fine, contribuțiile arheologiei subacvatice (George F. Bass, *Underwater Archaeology and Medieval Mediterranean Ships*).

Secțiunea a III-a ("Rural Community Studies") conține date relative la rezultatele săpăturilor din unele comunități rurale din Evul Mediu. Deosebit de interesante sînt informațiile despre rolul cîmîtîrilor în constituirea

asezărilor medievale (cu trimitere la vestul Franței), excavările din vechile comunități musulmane, despre descoperirile de zooarheologie, precum și cele referitoare la un sat din Gloucestershire.

Partea a IV-a ("Urban Community Studies") are în vedere chestiuni similare, dar legate de viața-nile urbane. Trei capitole o structurează, analizând trei tipologii distincte de orașe: Douai (Pierre Demolon, *Urban Archaeology in Douai*), Florența (Franklin K. Toker, *Early Medieval Florence: Between History and Archaeology*) și orașele cretane (Donald Preziosi, *Rewriting and Urban Text: The Ottomanization of Cretan Cities*).

Aceste considerații fac de o carte importantă, care se cuvine consultată de către toți cei ce doresc să se familiarizeze cu perspectivele actuale din mediavistica europeană.

Alexandru-Florin Platon

- JEFFREY RICHARDS, *Sex, Dissidence and Damnation. Minority Groups in the Middle Ages*, London & New York, 1998, 177 p.

O societate se definește — între altele — și prin tratamentul la care își supune minoritățile. Nici Eval Mediul nu s-a sustras acestei reguli. Cum era și de așteptat, el ne apare din acest punct de vedere ca o epocă a discriminării, care i-a persecutat fără odihnă pe toți cei a căror conduită ieșea din paradigma conformismului, instituită de Biserică. Cine erau aceștia?

Cartea lui Jeffrey Richards ni-i înfățișează, așa-zicând, pe îndelete. Ei sînt ereticii, vrăjitoarele, evreii, prostituatale, homosexualii și leproșii, numitorul lor comun fiind sexual. Nu întâmplător, stereotipul, utilizat spre a-i demoniza pe toți laolaltă, era "deviationistul" corupt de plăceri interzise, în strînsă conivență cu Diavolul, care era, de fapt, tinta principală a represiei. Inspirator al răului, antiteza a Dumnezeuului creștin, el urmărea răsturnarea ordinii naturale a lumii prin exploatarea celei mai mari (și secrete) slăbiciuni omenesti. De aceea, agenții lui trebuiau combătuți prin toate mijloacele.

Fără a aduce noțiuni deosebite, cartea istoricului englez merită, totuși, citită, pentru capacitatea ei de a ne pune în prezența citorva fapte elementare de mentalitate medievală, de natură a ajuta la înțelegerea mai exactă a epocii.

Alexandru-Florin Platon

- PEREZ ZAGORIN, *Ways of Lying. Dissimulation, Persecution and Conformity in Early Modern Europe*, Harvard University Press, 1990, 337p.

Sînt "limba de lemn" și gladierea dublă invenții ale totalitarismului modern, indiferent de coloratură sau au o tradiție mai lungă? Da, ne asigură politologii, incitați de recente evenimente să analizeze și mai riguros ideologiile profetice care au marcat, în chip atât de nefericit, istoria omenirii în ultima jumătate de secol. Nu, spun sociologii și istoricii: disimularea și limbajul "deviat" sînt vechi de cînd lumea, fiind folosite ori de cîte ori individul a fost împiedicat de agresiunile Puterii să-și afirme liber convingerile sau cînd acest lucru era socotit periculos.

Strategia respectivă, în ce are ea mai elementar, se vede încă din Biblie, cînd Nicodemus, membru al Sinedrului, care ajunsese să creadă în Isus, a fost silit să se prefacă a respecta mai departe tradiția iudaică de teama posibilelor represalii (de aici și expresia de "nicodemism", folosită de Calvin în secolul al XVI-lea, cu referire la Protestanții care simulau adeziunea la catolicism, spre a scăpa de persecuții). Ea este prezentă și în Spania secolelor XV-XVI, fiind utilizată de evreii convertiți (*marranos*) pentru a se apăra de anchetele Inchiziției. Disimularea se mai observă, însă, în nenumărate alte situații, ca, de pildă, în controversele religioase post-reformate, atît în țările catolice, cit și în cele protestante. De manifestările ei în acest context se ocupă și cartea lui Perez Zagorin.

Specialiștii secolelor XVI-XVII au neglijat, pînă acum, subiectul. Cu puține excepții, ei au omis să-și recunoască existența sau nu au fost conștienți de nenumăratele ramificații și implicații ale fenomenului. Istoricul american încearcă să suplinească această lacună, oferindu-ne, în cele 12 capitole ale volumului, o pasionantă analiză a locului pe care teoria și practica respectivă l-au ocupat în religia și cultura epocii. El demonstrează, în mod convingător, că, fîră a fi o manifestare punctuală și izolată, gîndirea dublă și manifestările ei consecutive au fost, dimpotrivă, larg răspîndite, constituind factori determinanți în viața grupurilor religioase, a intelectualilor, filosofilor — pe scurt, a tuturor oamenilor.

Instructivă și atractivă, cartea merită toată atenția.

Alexandru-Florin Platon

- HEINRICH FICHTEAU, *Living in the Tenth Century, Mentalities and Social Orders*, translated by PATRICK J. GEARY, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1991, 472 p.

În succesiunea secolelor de relativă coerență și stabilitate care au caracterizat epoca lui Carol cel Mare și a urmașilor săi, veacul al X-lea apare multora, prin contrast, ca un nou "dark age" — timp al confuziilor, declinului, fragmentării și ignoranței. Sugerată de înșelătoare izvoarele documentare ale timpului, această "dramatizare" a perioadei și-a asociat o imagine specifică ("veacul întunecat"), care a devenit, de la un anumit punct înainte, un reper solid în opinia specialiștilor.

Cartea lui Heinrich Fichteau nu rupe cu această viziune; sau nu în întregime. În schimb, ea ne propune o atitudine mai echilibrată, invitându-ne să vedem, dincolo de contradicțiile și dezordinea de suprafață a evenimentelor, feburile în care s-a înlăturat aspirația generală spre ordine și organizare a oamenilor timpului, ori, mai exact spus, cum a reușit societatea epocii să se autoregleze și să supraviețuiască în condițiile minoratului vremelnic al puterii politice.

Autorul trece mai întâi în revistă principalele grupuri umane (nobilimea, țărâimea, clerul), insistând îndeosebi asupra instituțiilor (familia), ierarhiei (sistemul ordinelor) și relației specifice (dependența), care le-au asigurat coeziunea internă și solidaritatea. În al doilea rând, sunt reliefate și investigate îndeaproape reprezentările pe care contemporanii și le-au creat despre propriile structuri, cu ansamblul de gesturi și practici corelative, care le-au oglindit. Această incursiune în mentalitățile oamenilor Evului Mediu este, indiscutabil, partea cea mai interesantă a volumului. Savantul austriac i-a rezervat un număr important de pagini, subliniind nu numai adâncă înrădăcinare în social a imaginilor, percepțiilor și sentimentelor dominante ale vremii, dar și efectul lor modelator, activ, asupra acestuia.

Secolul al X-lea fiind, totuși, și o epocă a dezechilibrului general, era firesc ca autorul să se oprească și asupra factorilor perturbatori ai efortului colectiv de organizare. O face în ultimul capitol al cărții (intitulat *Confusio*), insistând asupra concluziei că toți aceștia, în pofida virulenței lor, nu au fost capabili de a destabiliza un sistem care își asigurase de acum serioase mijloace de protecție. Adresându-se alt specialiștilor, citi și amatorilor de istorie, lucrarea lui H. Fichteau propune o lectură atractivă și instructivă.

Alexandru-Florin Palion

- JOHN H. MUNDY, *Europe in the High Middle Ages, 1150-1309*, 2nd edition, London and New York, Longman, 1991, 466 p.

De mai mulți ani, sintezele publicate de editura engleză Longman au devenit importante puncte de reper în învățământ și cercetarea istorică actuală. Tipărite în colecția intitulată "Istoria generală a Europei" (editor: Denis Hay), ele se adresează în primul rând studenților, propunând cu acuratețe și într-o formă accesibilă priviri de ansamblu asupra diferitelor perioade ale istoriei continentului. Numitorul lor comun îl constituie echilibrarea judicioasă dintre relatarea evenimentelor politice și interpretarea fenomenelor economice, sociale și culturale, ceea ce face din fiecare carte a seriei o lectură agreabilă și utilă.

Au apărut până acum 10 volume (încă trei fiind în curs de pregătire); care merg de la declinul lumii antice până în prezent, acoperind integral Evul Mediu, epoca modernă și contemporană. Cel de față privește una din perioadele cele mai spectaculoase ale acestei îndelungate evoluții. Este epoca de maturitate a feudalismului, când structurile societății europene se cristalizează pe deplin, iar lumea Occidentului, depășindu-și limitele dintru început, se înfrumusețează în expansiunea sa cu noi civilizații. Interstițiu agitat din punct de vedere politic și religios, definit prin multiplicarea oamenilor, a resurselor și, în general, a transformărilor în toate domeniile, Evul Mediu dezvoltat este, totodată, și răstimpul în care apar premisele modernității. Acțiunea lor conjugată va eroda mecanismele tradiționale prin care societatea feudală își menținuse până atunci echilibrul, dând naștere unor articulații noi, specifice altei epoci.

Toate aceste caracteristici se regăsesc pas cu pas în cartea la care ne referim. După o sumară *Introducere* documentară și bibliografică, prima ei parte (*Europe*) analizează cadrul general al epocii sau, cum spune autorul, "frontierele" ei (sociale, culturale, etnice). Secțiunile a doua (*Economia*) și a treia (*Societatea*) se ocupă de structurile economice și sociale, evidențiind temerurile consolidării lor în epoca amintită, dar și de factorii noi care își fac acum apariția (dezvoltarea comerțului, sistemul financiar și de credit, viața urbană, cooptarea individualismului etc.). În partea a 4-a (*Guvernanța*), sunt trecute în revistă instituțiile politice dominante (Biserica, monarhiile, adunările reprezentative centrale și locale, sistemul juridic) pentru ca, în capitolul următor (intitulat *Guvernanța*), autorul să se consacre mediilor intelectuale, importurilor dintre rațiune și credință, devierilor religioase etc., și măsurilor prin care puterea — atât spirituală, cât și laică — a încercat să conserve ceea ce s-ar putea numi "imperul conformității".

În sfârșit, partea a 6-a (*Biserica și Statul*) este rezervată conflictului dintre cele două instanțe dominante ale vechiului, care a culminat, precum se știe, cu victoria puterii temporale. Anul 1309 (când sediul Papalității se mută la Avignon) reprezintă, din acest punct de vedere, un moment de cotitură, care încheie o lungă etapă deschizând alta nouă. Este, probabil, și motivul care l-a îndemnat pe autor să se oprească aici cu relatarea, lăsându-ne cu regretul de a nu fi aflat, pe parcursul ei, nici o referință, oricât de mică, la sputile centrale, de răsărit și de sud-est ale continentului.

Alexandru-Florin Platon

• JACQUES LE GOFF, *Imaginarul medieval. Esuri*, traducere de Marina Rădulescu, București, Ed. Meridiane, 1991, 461 p.

În ultimii ani, am avut privilegiul de a saluta de mai multe ori inițiativa Editurii Meridiane de a ne prezenta, în traducere, câteva din realizările mai semnificative ale "noii istorii" franceze contemporane. Sigur, ceea ce ea ne-a oferit până acum nu reprezintă decât o infimă parte din producția istoriografică de "vîrî" din Franța ultimelor decenii (ca să nu mai vorbim de ce s-a făcut, în aceeași privință, în alte țări). Chiar și așa, însă, străduințele sale merită apreciate. O facem și acum, cu ocazia apariției volumului de față.

După cum însuși autorul ne avertizează (în *Prefață*), textele reunite aici reprezintă continuarea celor publicate în 1978 și traduse la noi în 1986, sub titlul *Pentru un alt Ev Mediu*. Ele largesc și aprofundază problemele existente acolo, sub semnul aceleiași viziuni fascinătoare asupra istoriei medievale, atenți la structurile de adâncime ale societății și la durata lungă.

Trei teme majore îl preocupă aici pe istoricul francez: tema spațio-temporală (o mai veche obsesie a autorului, de regăsit și în volumele precedente, ca și în cărțile sale mai vechi; cf. cap. II); tema relațiilor dintre cultura savanților și cultura populară (inclusiv în cap. IV "Literatură și imaginar"); în fine, tema antropologică, ilustrată de cele trei eseuri despre trup (din cap. III) și de considerațiile finale referitoare la revenirea în actualitate a istoriei politice (cap. VI "În vederea unei antropologii politice"). Lor li se adaugă textele despre *mirabil și vis* (cap. I, V), care completează antologia cu repere finisite și mai explicit de mentalul colectiv.

În ansamblu, cartea are drept emblemă *imaginarul* - vocabulă, o drept, echivocă, dar tocmai de aceea potrivită pentru a evoca spiritul de frontieră al întregii încrețiri. Greu de definit altcumva decât în mod negativ (prin ceea ce nu este, mai curând decât prin ce este), acest concept generic îi permite autorului să sondeze domeniile cu care el intră în contact (idei, reprezentări, simboluri), apelînd, ca și în alte dări, la interdisciplinaritate și comparatism, cele mai indicate procedee pentru o anchetă de acest gen.

Convingerea sa, exprimată aici la fel de clar ca întotdeauna, este că, sînt a fi simple componente ale "suprastructurii", lipsite de urmărit asupra evoluției umane, structurile imaginarii au constituit, dimpotrivă, o forță motrice în societatea medievală, provocînd în "durata lungă" schimbări de esență, au mai puțin hotărîtoare ca cele izvorîte din sfera economică și politică.

Este o idee capitală a lucrării, de aflat din lectura ei integrală; o lecție utilă nu numai specialiștilor, ci și publicului interesat de nouătile din istorie.

Alexandru-Florin Platon

• JACQUES LE GOFF (editor), *Medieval Callings*, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1990, 392 p.

Sub acest titlu incitant remarcabile cercetări de istorie a mentalităților au fost materializate într-o valoroasă lucrare colectivă, căreia Jacques Le Goff, autorul capitolului introductiv, i-a asigurat redacția. Rezumatul istoric ne-a obișnuit cu scrieri deosebit de interesante, dovedindu-se un excelent medievist. Volumul de față, apărut inițial în 1987 la Roma, în limba italiană sub titlul *L'Uomo Medioevale*, nu face excepție de la regulă.

Lucrarea este structurată pe zece capitole plus *Introducerea*, alături de istoricul citat anterior contribuind cercetători avizați: Giovanni Miccoli, Franco Cardini, Giovanni Cherubini, Jacques Rossiaud, Mariateresa Fumagalli, Benigno Brocchieri, Enrico Castelnuovo, Aaron J. Gurevich, Christiano Klapisch-Zuber, André Vauchez, Bronisław Geremek.

În *Introducere* Jacques Le Goff reușește să imprime volumului un caracter unitar, operele colective suferind adeseori de o anumită lipsă a coerenței. Istoricul se întreabă dacă putem vorbi de omul medieval sau de oameni medievali. În acea epocă exista convingerea prezentei unui model uman care să se adapteze tuturor categoriilor sociale. Acesta se definea în principal ca unul religios (omul fiind creatura lui Dumnezeu). Necredințioșii, foarte rari, erau excluși din cadrul comunității.

După cum afirmă istoricul, omul medieval își are originea în cel antic după ce acesta din urmă a suferit transformările datorate creștinismului. În jurul anului 1000 se produc importante modificări în mentalul evului mediu: laicul începe să joace un rol tot mai important, iar tipurile umane se diversifică odată cu o creștere a complexității societății. Secolele al XIV-lea și al XV-lea debutează cu o acută criză pe toate planurile, căreia i se datorează o altă serie de importante transformări cum ar fi: modernizarea omului, reducerea rolului acțiunii în viața politică și în armată, victoria aristotelismului în confruntarea cu filosofia lui Platon.

Jacques Le Goff vede un model uman (din punct de vedere cultural) comun, deși diferențele spațiale și temporale nu pot fi ignorate. Omul medieval suferea de anumite obsesii care i-au influențat caracterul și mentalitatea: păcatele (cele capitale erau mândria, avaritia, lășitatea, lăcomia, invidia, mînia, lenevia) imaginate sub forma unor animale sau sub forme alegorice, vizibilul și invizibilul, "lumea cealaltă", miracolul și ordalia, memoria, simbolurile, numerele, imaginile, culorile, visele. Nu trebuie minimalizate nici obsesiile social-politice precum ierarhia, autonomia, libertatea. Există convingerea că societatea era organizată de D-zeu pe principii ierarhice, după modelul societății celeste, omul avînd obligația de a rămîne acolo unde a fost plasat și de a-i respecta superiorii. Rarele cazuri de nerespectare a ierarhiei dovedeau însă că individul putea învîta să devină și rebel. Libertatea, ca valoare fundamentală, motiva revoltele, începînd cu secolul al XI-lea socotîndu-se dorința de libertate afit în orașe cit și în lumea satelor.

Giovanni Miccoli, autorul capitolului *Călugării*, remarcă diversitatea din cadrul acestei categorii, afirmînd totodată că, indiferent de această varietate, călugărul este caracterizat de relația sa privilegiată cu divinitatea. Dealtfel, autorul apreciază că prin mentalitate și modul de viață, călugării erau singurii continuatori ai bisericii creștine primitive. "Experti" în lupta împotriva Diavolului și în ceremoniile funerare, cîerai și oameni cultivați, cu o educație mai mult sau mai puțin aleasă.

În capitolul *Războinicii și Cavalerii*, Franco Cardini pune accentul pe evoluția instituției cavaleresti și a idealului cavaleresc. Istoricul apreciază drept fundamentale două calități ale cavalerului creștin medieval, vitejia și înțelepciunea, deși puțin le posedau pe amîndouă. O altă trăsătură ar fi *joie*, asociată cu tineretea, nu într-un sens erotic, ci văzută ca euforie, optimism, violență.

Jacques Le Goff amintea în *Introducere* comportamentul adeseori instabil și chiar curios al cavalerului, care alternează între violență și pace, între așteptare și D-zeu, între jaf și protecția celor neputincioși. Nu putem uita nici faptul că un rol esențial, în geneza amorului de curte, l-a jucat cavalerul, a cărui atitudine sexuală varia între violență și rafinament.

Interesantă este și constatarea lui Franco Cardini, potrivit căreia în cîntecelor franceze cavalerii erau animați doar de ardore de luptă și submersie totală la credința creștină, pe cînd din creațiile epice engleze reiese un tip de cavaler cu o natură mai complexă. Și acesta este un erou, dar mai ales un căutător al propriei identități, un boier atras de aventuri în țări îndepărtate, dar care urmărește și idealuri concrete de prestigiu social și securitate.

Capitolul următor este consacrat de către Giovanni Cherubini mai mult vieții concrete a țărânului medieval și mai puțin mentalului acestuia. Autorul afirmă că este greu de studiat cum anume gîdeau și simteau țărânii, deoarece acapta nu au lăsat informații despre ei, iar cele oferite de alte categorii sociale sînt inexacte și indirecte. Credem totuși că o analiză profundă a acestor informații ar fi putut conduce la o imagine mai complexă a mentalului țărănesc, decît a realizat-o autorul capitolului.

Jacques Rossiaud, preocupat de aspecte legate de oraș și orașeni, încearcă, printre altele, un răspuns la propria întrebare, asume, ce îi unește pe locuitorii unui oraș, pe preot, cîșetor, meșteșugar, prostituată. De această contopire este răspunzător chiar acest univers mic, dar dens populat (orașul), cu forme de sociabilitate neîntîlnite în lumea satului, cu un mod de viață specific și cu o mai mare atașare față de ban, un univers care are însă proprietatea de a facilita deschiderea spre macrounivers (lumea înconjurătoare).

O introspecție interesantă în mentalul intelectualului reușeste Mariateresa Fumagalli Beonio Broccheri în capitolul dedicat acestei categorii sociale. În evul mediu intelectualul constituia o categorie socială aparte. Lucra cu mîntea și carvinul, dar nu a obținut venituri din munca sa decît după ce a fost depășită bariera ideologică după care a primi bani din "vinzarea" cunoștințelor primite de la D-zeu constituia un sacrilegiu. Autoarea sintetizează trăsăturile intelectualului astfel: acesta este o "figură" internațională, căci întreprinde călătorii de la o universitate la alta unde prada în limba latină; este necesaristic; constituie o autoritate în privința criticii și analizei textelor.

Pentru a observa cum sînt erau priviți artiștii medievali de contemporanii lor, care era imaginea acestora în societate, Enrico Castelnuovo prezintă comparativ modul lor de viață în antichitatea tîrzie și evul mediu, dovedind însă nesiguranța în elucidarea statutului artiștilor.

Interesante sînt și aprecierile Christianei Klapisch-Zuber referitoare la femeie și familie, evaluînd corect imaginea femeii medievale, deși textele care permit comentarii pe această temă sînt foarte puține, după cum afirmă autoarea capitolului.

Înainte de a fi inclusă în categoria socială din care făcea parte tatăl sau soțul, femeia era definită prin trupul ei. Căsătoria, percepută ca un act de pace care punea capăt rivalității posibile dintre două familii, sacrifică femeia intereselor superioare ale familiei. Acest sacrificiu continua pe toată durata căsniciei, soția fiind obligată să și

ascultă bărbatul și să mențină echilibrul între familia ei și cea a soțului; alternativă nu există, femeia nesupusă fiind dezaprobată de comunitate.

André Vinchev abordează un subiect complicat — mentalitatea sfinților —, reușind să elaboreze într-o concepție coerentă un capitol foarte interesant. Pentru majoritatea oamenilor evului mediu, sfinții, persoane cu biografie necunoscută aveau reputația de a fi suferit cindva pentru Dumnezeu. Sfinții erau totodată și protectori particulari ai oamenilor, stabilind cu ei multiple legături afective.

În momentul în care anumite persoane erau, dintr-un motiv sau altul, excluse din cadrul comunității, ele deveneau marginale (spre exemplu țișari, prostituate, evrei, leproși, etc.). De aceea se ocupă într-un capitol special Bronislaw Geremek, evocând condițiile în care un membru al comunității devenea marginal, dar și modul de viață și mentalitatea întregului grup.

Încheiem aici încercarea de a oferi imaginea unei cărți valoroase, supuse atenției celor interesați de istoria evului mediu și de mentalitățile diferitelor categorii sociale. Este un volum pe care îl dorim tradus și în limba română și oferit cit mai curând cititorilor.

Lozândas Rados

• *Amour et sexualité en Occident. Introduction de Georges Duby, de l'Académie française, Paris, Éditions du Seuil, 1991, 350 p.*

În efortul, tot mai insistent în ultimii ani, de explorare a cotidianului și de structurare a domeniului numit "antropologie culturală", istoricii s-au apucat cu o deosebită străduință și asupra dragostei și a sexualității. Pînă la demnitate subiecte tabu în cultura "comună" și oficială, la care bunăcurvîntă nu-ți permitea să te referi altcumva decît aluziv, cele două probleme au pătruns pînă la urmă în cîmpul exegezei, concomitent cu un interes sporit din partea societății și a estompării inhibițiilor tradiționale. Sînt binecunoscute, astăzi, cărțile pe această temă ale lui Jean-Louis Flandrin și James Brundage. Ele nu constituie, însă, decît două exemple dintre neenumerate altele, cu care s-ar putea umple, la ora actuală, o întreagă bibliotecă. Faptul nu ne arată numai cît de mult a progresat pînă acum acest gen de cercetare. El ne sugerează, totodată, că aici trebuie căutată una din rațiunile seccesului "de casă" al istoriei în epoca noastră, reflex al unui interes nu mai puțin considerabil din partea publicului.

A scrie o astfel de istorie presupune mari dificultăți. În egală măsură — și calități deosebite. Societățile trecuții nu erau, nici ele, mai locuace în asemenea probleme, decît cea contemporană. Cercetătorul trebuie să facințeze în acest domeniu la paz, ghicind ceea ce nu s-a spus, descifrînd sensul ascuns al rurelor expresii acceabile, umplînd lacunele existente. Imaginația, de asemenea, intră în joc. Nici un alt teritoriu nu este, poate, mai supus nîțcirilor risca, oare, să proiecteze pe schemele imperfecte pe care le-a reconstruit, puțin și din propriile sale fantasme?

De o asemenea interogație nu scapă nici volumul de față. El nu este o realizare de autor, ci una colectivă, raminîd contribuții ale unor specialisți, care și-au mai încercat și în trecut forțele ca subiecte de acest fel (Paul Veyne, Jacques Le Goff, Jacques Solé, Francois Lebrun, Philippe Ariès, dar — curios — nu și J.-L. Flandrin).

Prima parte (*L'amour en liberté*) se referă la devierile de la "normele" amoroase (aceleasi ca și astăzi: homosexualitate, saphism, prostituție, adulter, contracepție), în Antichitate și Evul Mediu. În contrast, partea a II-a (*Le couple*), urmărește evoluția cuplului marital și a imaginilor despre căsătorie, începînd cu timpurile biblice și pînă la cele actuale. Pe rînd, ne sînt înfățișate mariajul roman și cel creștin, amorul curtean și cel gîndit de Biserica medievală, tonul sfîrșind cu impunerea divorțului, ca soluție la problemele conjugale... insolubile.

Ultima secțiune a cărții se oprește asupra celor două laturi fundamentale ale dragostei și sexualității — *plăcerea și suferința* — tot alți de inseparabile ca feta și reversul monedei (*Le plaisir et la souffrance*).

O scurtă "orientare bibliografică" completează fiecare text al volumului, care merită citit pentru pitorescul și caracterul interesant al lucrurilor pe care le conține.

Alexandru-Florin Platon

• *The German Bourgeoisie. Essays on the social history of the German middle class from the late eighteenth to the early twentieth century, edited by DAVID BLACKBURN and RICHARD J. EVANS, Routledge, London and New York, 1991, 348 p.*

Volumul colectiv pe care îl prezentăm este, din cîte cînoaștem, unul din cele mai recente — dacă nu chiar ultimul — din substanțiala serie a celor consacrate burghezilor europene, apărute în ultimii 5-6 ani. Impulsionate — după cum am amintit și în altă parte — de eforturile lui Jürgen Kocka și ale grupului interdisciplinar de cercetare

creat de el în 1985/1986 la Universitatea din Bielefeld (Germania), investigațiile din acest domeniu au acumulat într-un timp record, un material factual impresionant, care a impus, în istoria socială, un nou și important capitol.

Interesul pentru această problemă nu a fost, așa-zicând, inocent, în sensul că nu s-a deșteptat numai ca urmare a constatării unei lacune în istoriografia diferitelor clase și categorii sociale, din care burghezia era sistematic omisă. Suscitarea sa a fost, deopotrivă, rezultatul unei conjuncturi concrete, mai exact spus, al unei dispute cu adiaci implicații politice și morale, care l-a premers cu multe decenii și mai continuă și astăzi. Este vorba de celebra dezbatere din istoriografia germană în legătură cu "drumul specific" (*Sonderweg*) al dezvoltării acestei țări în epoca modernă, care s-ar fi prelungit, după opinie unanimă, în tragica experiență nazistă dintre 1933-1945. Fără a intra în complicatele detalii ale chestiunii — de evocat cu alt prilej — să spunem doar că termenul ca atare a spărit la capătul unor ample investigații — și ca o concluzie a acestora — care porunseseră de la necesitatea situării interstătiului respectiv în durată lungă, pentru a înțelege dacă acesta fusese un simplu accident nefecit sau, dimpotrivă, consecință ineluctabilă a unei întregi evoluții. El sintetizează, asadar, concepția generală despre un proces istoric relativ îndelungat, interpretat, s-ar spune, ca o echivalență a paradoxurilor: industrializare capitalistă, dar fără distrugerea hegemoniei sociale și politice a aristocrației, politici liberală, însă în și prin intermediul unei instituții statale dominante, pe scurt, modernizare, dar în cadrul unei complicate țesături de structuri sociale, valori și atitudini politice eminamente autoritare.

Or, este limpede că problematica burgheziei nu putea lipsi dintr-o asemenea imagine globală. Mai mult, chiar, istoricii germani i-au atribuit un rol determinant în configurarea sa, considerând că tocmai caracterul p.ocar, eterogen și, în consecință, versatil al acestei clase comparativ cu celelalte burghezii europene "avansate" ar fi fost răspunzător pentru incompleta înnoire a structurilor de la est de Rin și pentru compromisiunile sistematice cu puterea, dând cale liberă ambițiilor autoritare și dictatoriale ale acestora. "Drumul special" al modernizării Germaniei și-a găsit, astfel, în "specificul" burgheziei locale rezaumul cel mai de nădejde, amândouă smagmele sfârșind prin a domina pret de mai bine de două decenii scrisul istoric din țara respectivă.

Atenuat un timp după formularea acestor concluzii, discuția *Sonderweg*-ului a rezbucuit cu și mai multă putere în 1980. Este anul când doi istorici, primul englez (David Blackbourn — coeditor și al volumului de față), celălalt american (Geoff Eley) și-au conjugat cercetările pînă atunci independente, publicind o carte — *Mythen deutscher Geschichtsschreibung. Die gescheiterte bürgerliche Revolution von 1848* (Frankfurt, 1980) — care răsturna aproape complet imaginea consacrată a problemei. Teza pe care autorii în propunerea sa o demonstrează era că viziunea acceptată despre burghezia germană se întemeia pe un comparativ cu atât superficial, cit greșit orientat. Preeminența exclusivă acordată modelului englez îi conduseseră, în opinia lor, pe istoricii germani la o imagine denaturată a propriilor "clase mijlocii", când mai firesc ar fi fost ca acestea să fie comparate cu categoriile similare europene, mai apropiate prin trăsături de realitățile sociale avute de ei în vedere. Dacă se poate vorbi de un specific al burgheziei în Europa, acesta trebuia căutat nu pe continent, ci chiar în Anglia, a cărei evoluție — precum se știe — a rămas mereu oarecum deosebită față de "întregul" de care era, totuși, legată. Au existat, firește, anumite aspecte care au particularizat alcătuirea și comportamentul burgheziei germane. Raportate, însă, la zona geografică în care aceasta a evoluat (centrul Europei) și, pe de altă parte, la contextul istoric al emergenței și afirmării sale, ele nu au fost nici mai numeroase, nici mai apăsate decît în alte cazuri de același gen: cu alți mai puțin afit de fundamentale, încît să justifice o coloratură ieșită din comun. Desi eterogenă din punct de vedere structural, burghezia germană a constituit, în ansamblu, o coerență, care trebuie astăzi descompusă treptat și analizată în elementele sale principale. Numai astfel — încheiau autorii — era posibilă reconstituirea imaginii sale reale în plan social.

Dacă am insistat afit de mult asupra ideilor din cartea amintită, am făcut-o nu numai datorită impactului novator exercitat la vremea respectivă asupra istoriografiei germane (stimulat, după aceea, să reconsidere în întregime chestiunea, cum o demonstrează inițiativele ulterioare ale lui J. Kocka). Am procedat astfel și pentru că ele sînt aproape identice cu ale prezentului volum. Deosebirile care există, astfel cîte sînt, nu tîn, în general, de teorie (acestea cu a cărții precedente), cît de adîncimea investigației menite a-i conferi suportul factual necesar (mai redus în volumul anterior). Cîteva din studiile cuprinse în carte — subscrise, în ordine, de Dolores L. Augustine, Karin Kaudelka-Hamisch, Richard J. Evans, Dick Geary, Michael John și Paul Weindling — analizează de astă dată mai îndepărtate componente diverse ale burgheziei germane, cum ar fi aceea economică sau a "proprietarilor" (cap. 2: *Arriving in the upper class: the wealthy business elite of Wilhelmine Germany*; cap. 3: *The allied businessmen and the Prussian Commercial Councillors in the Rhineland and Westphalia during the nineteenth century*; cap. 4: *Family and class in the Hamburg grand bourgeoisie, 1815-1914*; cap. 5: *The industrial bourgeoisie and labour relations in Germany, 1871-1933*) și segmentul intelectual sau profesional (cap. 6: *Between estate and profession: lawyers and the state: the professionalization of medicine in Germany, 1848-1933*). Alte contribuții — semnate de Celia Applegate și Ute Frevert —iau în considerare o serie de valori ale clasei în ansamblu, care transgresează diviziunile interne, ca de exemplu "localismul" (cap. 8: *Localism and the German bourgeoisie: the "Heimat" movement in the Rhenish Palatinate before 1914*) și "onoarea" (cap. 9: *Bourgeois honour: middle-class duellists in Germany*).

from the late eighteenth to the early twentieth century) sau explicit aparentul paradox al unei politici liberale, de stat, în acord cu interesele burgheziei (cap. 10): Geoff Eley, *Liberalism, Europe and the bourgeoisie, 1860-1914*.

Nu sînt ignorate nici subiectele controversate, care au alimentat în mod constant ideea așa-zisului "deficit de spirit burghez" (*Defizit an Bürgerlichkeit*) în Germania sec. al XIX-lea. Sumară, multe din studii critice teoria încă larg imbrățișată a "feudalizării" burgheziei germane (cap. 2, 3, 4, 5 și 9). Alte contribuții, abordînd chestiunea înrădăcinată a valorilor burgheze, sugerează că imitarea normelor aristocratice a fost numai aparentă, ascultînd în realitate de însuși specificul "clasei mijlocii" (cap. 2, 5 și 9). Mai departe este analizat modul familial burghez, cu valorile sale formative și comportamentale (cap. 2, 3, 4, 9), fiind, în același timp, schițată (în cap. 6, 7, 10) o necesară comparație din varii unghieri, cu celelalte medii similare din Europa. În fine, capitolul 11 (scris de Thomas Childers și intitulat: *The middle class and National Socialism*) demonstrează convingător vacuitatea "dogmei" în conformitate cu care "clasa mijlocie" din Germania ar fi fost responsabilă pentru succesul electoral al partidului nazist și sfîrșitul Republicii de la Weimar.

Există, fără îndoială, și alte demersuri interesante în volum (ca cel de la început, al lui David Blackburn, titrat: *The German bourgeoisie: An introduction* - utilă și binevenită sinteză a stadiului actual al chestiunii, cu schițarea principalelor direcții și a metodelor întrebuintate). Chiar dacă multe din acestea — ca și din cele deja menționate — pot fi bătute de pînă prin "reabilitări" cu orice pret a burgheziei germane, exagerînd în a o trata nu ca pe un caz "patologic", ci normal, trebuie să le recunoaștem valoarea și folosul intelectual. Ele deschid, într-un cîmp cu multe poteci deja bătătorite, perspective interesante și stimulatoare pentru progresul continuu al cercetărilor pe această temă.

Alexandru-Florin Platon

• D. F. HATCHET, G. G. SPRINGFIELD, *Ialta — înțelegeri pentru 50 de ani*, traducere și adaptare de Dolina Topor, București, Casa de editură "Excelsior-Multi Press", 1991, 101 p.

Subiect care s-a bucurat de-a lungul anilor de una dintre cele mai insistente abordări, Conferința de la Ialta, din 4-13 februarie 1945, suscită și de această dată un nou interes.

Fără a se fi "demonetizat", problema discuțiilor de la Ialta continuă, iată, să preocupe pe cercetători, în speranța nemărunțită, dar implicită de a oferi spre reflecție noi puncte de vedere, noi problematizări.

Pornind de la însuși titlul lucrării, nu credem că greșim dacă percepem, în clipa de față, acele "Înțelegeri pentru 50 de ani" ca fiind, în multe privințe, caduce și că Europa tinde să-și regăsească ritmul ei firesc, astfel de brutal deviat acum aproape cinci decenii.

Si totuși, convulsiile actuale de pe continent ne trimit în mod reflex cu gîndul la cauzele care le-au generat și, din această perspectivă, fascinantă incursiune prin culisele sfîrșitului celui de-al doilea război mondial își păstrează nu numai prospețimea, dar și actualitatea.

Din acest punct de vedere, lucrarea de față este, la rîndul ei, actuală. Scrisă într-un stil accesibil, dar nu facil, aceasta facează o retrospectivă, ce-i drept, rezumativă, a înțelegerilor de la Ialta în speranța oferirii cititorului român a unei perspective occidentale de abordare, în care partea de viasă a puterilor apusene în "corectarea" destinului Europei nu este nici trecută sub tăcere, nici minimalizată, cel mult justificată.

În acest sens, autorii îi iau ca "marior", încă de la început, pe Anthony Eden, care, încă din august 1943, arăta că "există două căi posibile pentru a încerca o organizare a Europei după război. Putem conveni să avem fiecare sfera noastră de influență, rusii în Est, noi și americanii în Vest. Personal, nu consider că ar fi un lucru bun, dar dacă l-am adopta, am putea avea libertatea de a-i exclude pe ruși din afacerile franceze și ale Mediteranei, în timp ce rușii ar revendica aceeași libertate în Est. Dacă, pe de altă parte, am accepta ambele părți, și noi și Statele Unite, că Europa este un tot, ceea ce guvernul sovietic ar prefera, atunci noi trebuie să admitem fiecare dreptul echilibrat de a se interesa de toate zonele Europei. Dacă noi ne preocupăm de Cehoslovacia și Polonia, iar S.U.A. de Țările Baltice, atunci trebuie să înțelegem interesul Rusiei pentru Franța și Mediterana" (p. 5-6).

Structurată pe șapte capitole, lucrarea intră treptat în analiza discuțiilor purtate la Conferință, nouitind — fapt care nu e esențial, cel puțin important — să creioneze personalitățile celor "trei mari", Roosevelt, Churchill și Stalin, subliniind consecințele acestei concesiuni în special în ceea ce privește concesiile făcute sovieticilor.

Autorii tin să se delimiteze și de un alt punct de vedere destul de răspîndit, potrivit căruia la Ialta s-a împărțit Europa în zone de influență. De fapt, problema fusese pusă mult mai devreme, afit în noiembrie 1943 la Teheran, cît și în octombrie 1944 la Moscova, Ialta nefiind decît să clarifice problema, prin "legalizarea" ei: "Majoritatea analiștilor susțin că la Teheran conducătorii americani și englezi au oferit de facto Europa răsăriteană lui Stalin, subliniind consecințele acestei concesiuni" (p. 35).

Esenta lucrării o constituie analiza discuțiilor purtate laalta asupra destinului Europei, în speță al Germaniei, Poloniei și Jugoslaviei, insistându-se și asupra documentului final adoptat, *Declarația asupra Europei eliberate*, dar care "nu a ocupat un timp prea mare laalta și nici aprobarea ei nu a reprezentat un rezultat important al Conferinței. În momentul organizării ei, Uniunea Sovietică (...) avea o asemenea poziție militară dominantă în Europa Răsăriteană, încât zona de influență sovietică părea prestabilită" (p. 89-90).

Roosevelt, Churchill și Stalin, în special, au apreciat unanim rezultatele Conferinței, pe care Roosevelt o considera, în Congresul american, la 1 martie 1945, "drept începutul structurii permanente a păcii, grație căreia vom putea construi, cu ajutorul lui Dumnezeu, această lume mai bună" (p. 98).

Despre "adevărul" acestor spuse, est-europenii știu însă cel mai bine.

Dan Lazăr

- ALEXANDR IAKOVLEV, *Ce vrem să facem din Uniunea Sovietică. Convorbire cu Lilly Marcou*, traducere de Sanda Grigoriu, București, Ed. Humanitas, 1991, 204 p.

Așa cum se-a obișnuit, editura Humanitas continuă seria editărilor de mare. De această dată, beneficiind de drepturile asupra versiunii în limba română, prestigioasa casă editorială vine cu o traducere din limba franceză a unui interviu realizat pe parcursul unei mai lungi întrevederi, pe care doctorul în litere la Centrul de Studii și Cercetări Internaționale din Paris, Lilly Marcou, i l-a luat, întâi la Paris, apoi la Moscova, în noiembrie 1990, lui Alexandr Iakovlev, unul din principalii prieteni politici ai lui Mihail Gorbaciov.

Este bine știut faptul că Alexandr Iakovlev a avut o poziție cheie în construcția gorbacioviană, fiind, așa cum însăși Lilly Marcou a observat, "creierul perestroikii, eminența cenușie a lui Gorbaciov, omul cel mai bulit de conservatori și cel mai ridicat în slăvi de radicali, îndeosebi de intelectuali" (p. 5).

Din această perspectivă, este firesc ca un interviu luat unui asemenea înalt personaj al "establishmentului" sovietic să suneze un interes deosebit, nu numai în mediile occidentale, ci și în cele est-europene, în speță românești.

Într-o alocuție s-a simțit impresionată de "cartea de vizită" a lui Iakovlev: "Umanismul și omnia interloca-torii, experiența diplomației și sinceritatea omului politic m-au frapat de la bun început" (p. 7).

Versiunea românească a cărții este structurată pe șase capitole și o anexă, ultimul capitol fiind înlocuit după eșecul puciului comunist de la Moscova, din august 1991.

Încercând, la început, să dea o definiție fenomenului "perestroika" Iakovlev mărturisește, cu o sinceritate dezarmantă, că ea "este un produs eminent intern, care rezultă din faptul că noi am înțeles schimbările care au avut loc în lume [...]. Astfel, analiza făcută de noi capitalismului s-a schimbat complet: în vreme ce înainte consideram că el va dispărea, la Congres (al XXVII-lea, n.n.) am recunoscut că avea încă un frumos viitor înainte" (p. 24).

Întrebările și răspunsurile se succed gradual, logic, inteligent, alături de o interesantă perspectivă asupra unuia din fascinantele fenomene politice ale sfârșitului de secol, perestroika, acoperind, în același timp, aproape toate sectoarele vieții politice, economice, sociale și naționale ale societății sovietice, inflamate de noua gândire de la Kremlin.

Un aspect important al concepției lui Iakovlev îl reprezintă problema națională în fostă, acum, URSS. Accepțind, *volens nolens*, iminența desprinderii republicilor baltice și chiar caucaziene de imperiu, Iakovlev se arată deosebit de sensibil, chiar iritat (ca și Soljenitșin, de altfel) la ideea unei eventuale — la acea dată — secesiuni a Ucrainei. Iakovlev consideră că "ideea ca Ucraina să devină un stat independent este o idee nebunească. Sînt zece milioane de ruși în această republică și cam tot alții ucrainieni în întreaga Rusie [...]. Ceea ce a provocat această revendicare generală a independenței a fost atitudinea guvernului central [...]. Dar de aici și pînă la secesiune..." (p. 80).

Dincolo de acest punct de vedere, și au numai, înfuriat de noile realități, excursul lui Iakovlev prin complexitatea societății sovietice este fascinant; luciditatea, analiza profundă, acceptarea conștientă a riscurilor schimbării au făcut din Alexandr Iakovlev unul din pilonii noii gândiri, alături de Eduard Șevarnadze, Boris Eltin și Mihail Gorbaciov.

Dintre aceștia, Eltin și Șevarnadze merg mai departe. Perestroika probabil că și-a încheiat misiunea, dar dizolvarea imperiului este departe de a se fi oprit. Alarmat de această perspectivă, Iakovlev consideră că "devine indispensabil ca republici vor rămîne în interiorul Uniunii și ca republici o vor părăsi [...]. Tragedia va fi pentru popoarele care se vor separa" (p. 200).

Nefind de acord cu acest punct de vedere, ne permitem să avansăm, totuși, ipoteza optimistă că dizolvarea imperiului sovietic va aduce, în cele din urmă, multă viață libertate și în fostă patrie a "socialismului binilor".

Dan Lazăr

- **GIULIO ANDREOTTI, *Statele Unite ale Americii văzute de aproape*, traducere de Anca și Alexandru Balaci, București, Ed. Garamond, 1991, 239 p.**

Giulio Andreotti este un personaj binecunoscut în lumea diplomatică internațională. Răspunzând, rînd pe rînd, de sectoare cheie ale vieții publice într-o țară care, după război, încerca din rîspuț să-și redobîndească o nouă identitate, Andreotti a avut privilegiul de a străbate aproape o jumătate de secol de istorie recentă a Italiei.

Deținînd, rînd pe rînd, portofoliul apărării, calitate în care a contribuit decisiv la remodelarea concepției militare italiene și la integrarea țării în NATO, președinția Consiliului de Miniștri și, mai ales, portofoliul externei, Giulio Andreotti a contribuit fundamental la conturarea și la solidificarea imaginii noi a Italiei în lume, țară care, la fel ca și Germania și Japonia, a trecut cu succes examenul spre o democrație autentică.

Lectura celor 26 de capitole consacrate Statelor Unite ale Americii, văzute din perspectiva diplomatului, este captivantă, dezvăluind nu doar o lume americană a cabinetelor și a recepțiilor diplomatice, ci și o Americă de zi cu zi, obișnuită, simplă și cu afit mai atrăgătoare.

De fapt, însuși Andreotti încearcă, la începutul cărții, o caracterizare a Americii: "Cînd spunem America, în afară de cele trei mari subdiviziuni ale respectivului continent, care nu ne privesc în lucrarea de față, ne referim la o realitate statală extrem de variată și uneori cu aspecte contradictorii. A releva cu obiectivitate — într-un context de mare prietenie și admirație — și ceva care nu ți se pare just este, după mine, un indiciu de reciprocă libertate și o manifestare de fraternă afinitate — au numai cu cele douăzeci de milioane de cetățeni de origine italiană, ci cu toți — care nu a luat ființă odată cu Alianța atlantică, ci are rădăcini foarte vechi și profunde" (p. 5).

Pagină cu pagină, Andreotti reface tabloul lumii politice — și nu numai — nord-americane, prin prisma raporturilor cu Roma. Ne sînt dezvăluite aspecte — multe inedite — ale administrațiilor Kennedy, Johnson, Nixon, Carter, insistînd, cu nedismulată admirație, asupra administrației Reagan, care a refăcut prestigiul mondial al Americii și a relansat, în același timp, dificilul dialog cu sovieticii: "De bună seamă, drunul de la excomunicarea domniei lui la politica surisului constructiv cu Moscova a fost îndrăzneț" (p. 8), conchide Giulio Andreotti.

Ar fi greșit să ne închipuim că relațiile Italiei cu Statele Unite au fost numai idilice. Din această perspectivă, Andreotti reamintează numeroase neconcordanțe de opinii între Roma și Washington, mai cu seamă pe fondul unor incidente internaționale, așa cum a fost boicotul american al Olimpiadei de la Moscova, cazul "Achille Lauro" sau criza libiană din 1986.

Sînt remarcate, în antiteză, și cooperările, de cele mai multe ori fructuoase, dintre cele două guverne, în momente dificile și ne referim aici numai la răpirea, de către teroriști italieni, a generalului american James Lee Dozier.

Sintetizînd, putem afirma că amintirile lui Giulio Andreotti, după o îndelungată carieră politică, rămîn la fel de actuale în multe priviști pînă astăzi. Ele reflectă o viață de om în shiba țării sale, pusă în lumină o carieră strălucită de politician, pentru care optimismul politic și concordia au fost, după cum reflectă și fraza finală a cărții, teluri supreme: "În marea carte a istoriei, lucrurile se rezolvă întotdeauna, chiar dacă într-un ritm foarte lent" (p. 233).

Dan Lăzăr

- **JEAN DANIEL, *Religiile unui președinte*, București, Ed. Științifică, 1991, 335 p.**

A scris despre personalități ale istoriei, contemporane și încă într-o manieră afit de pretențioasă, recurgînd la sursele mentalului colectiv, constituie, trebuie să-o recunoaștem, un act de curaj. Dar Jean Daniel nu-și face astfel de complexe în a descifra ceea ce politologii din lumea întreagă au sumit mai mult sau mai puțin îndreptățit "fenomenul Mitterand".

Actualul președinte al Franței este, fără îndoială, o personalitate puternică, care, cu lumina și umbrele sale, a conferit ultimului deceniu de istorie al țării sale particularități inconfundabile. Jean Daniel realizează o analiză oarecum insolită asupra structurii teoretico-ideologice a mitterandismului, acest amestec ciudat de principii socialiste și tendințe autoritariste de nuanță mai degrabă catolică.

Franța a rămas și astăzi teritoriul unei multitudini de manifestări ale spiritului public, de la legalismul aproape pios al Nordului, pînă la Sudul turbur contestărilor și frământărilor perpetue. "Aparțin Franței", a afirmat întotdeauna președintele Mitterand, prin urmare individualitatea sa, sinteză între conservatorism și democrație, reprezintă însuși microcosmosul sufletului francez. Paradoxul echilibrului politic rezultă și din faptul că, acest lider al "Sîngii" nu s-a lăsat niciodată antrenat în josul facil al declarațiilor bombastice. Pentru Mitterand, cum bine remarcă Jean Daniel, nota de mister face casă bună cu inflexibilitatea hotărîrii deciziilor. Din această perspectivă, raportarea personalității sale la actele lui Louis al XIV-lea nu ni se pare (păstrînd proporțiile) lipsită de temei.

Donna J. — moderniza socialismul poate părea unii analiști desuși, iar ambiția lui Mitterrand s-a lovit de imaginea multicompromisă a sfingii europene, accentuată cu precădere de tragicul experiment sovietic.

Marea dorință de schimbări radicale, Franța a încercat prin istoria spiritului său civic să depășească umbra sufocantă uneori a țării catolice. De la gălăgioși sangurani și fobargunilor, adulatori și ghilotinei, pînă la moderatii burghezi, autori de reforme "organice" și deci nescismice, drumul e lung și concilierea a părut imposibilă. Mitterrand stă însă să facă apel alii la dorința de confort tipică oricărui burghez obișnuit, cîi și la accentele revoluționare alii de mult folosite de către populistii.

Omul de cultură, acest "președinte al tuturor francezilor" nu ascunde însă faptul că în reclama obișnuită sale intelectuală și politică de la Jaurès și Blum, cu deosebirea că peste acest "model dual" se adaugă un anumit tradiționalism, puțin mistic, în care ideea de patrie, biserică și respect față de familie coexistă cu idealul dreptății sociale.

Aceasta ar fi, de fapt, mitterrandismul propriu-zis. Președintele se dorește un arbitru imparțial al disputelor societății și, mai mult decît alt, dorește ca Franța însăși să redevină o mare putere mondială.

Sobrietății îi ia uneori locul înflăcărarea războinicului, pragmatismul politic se înfățișează cu naționalismul. Socialiștii traversează o acută criză de credibilitate; Mitterrand tinde însă form pe soclul popularității sale, 74% dintre francezi continuînd să vadă în el o garanție a păcii sociale. Religia președintelui se poate spune că este Franța însăși, cu crispările sale, cu puseurile sale de generozitate. De aceea, Mitterrand nu amputează nimic, nu inventează nimic extraordinar, ci încearcă să recitească istoria poporului său pentru a înțelege mai exact limitele și potențele propriiei sale credințe. În fond, Franța s-a fost niciodată decît o mare necunoscută, iar Mitterrand a înțeles perfect acest lucru.

Cristian Sandache

- EUGENE D. GENOVESE, LEONARD HOCHBERG, *Geographic Perspectives in History*, Basil Blackwell, 1989, 355 p.

În spiritul scolii deschiderii interdisciplinare a istoriei, volumul se extinde — cum se observă încă din titlu — pe legăturile acesteia cu geografia. Demersul nu este nou. El se înscrie în ilustra tradiție inaugurată de fondatorii "Analelor..." franceze (Andréotchi de More Boch) și consolidată de celebra *Mediterranean...* braudeliama, unde spațiul, timpul și societatea umană deveneau, pentru înțînă dată, principalele repere ale unui nou mod de a concepe evoluția.

Fapt curios, autorii cărții nu amintesc nimic de aceste precedente. Ei se referă, în schimb, la o contribuție asemănătoare, subscrisă acum un deceniu și jumătate de Edward Whiting Fox (*History in Geographic Perspectives*) — nu mai puțin celebră, dar aproape total necunoscută la noi. Mergînd mai departe pe linia acestui exemplu, dar amplificîndu-l substanțial, coordonatorii volumului au reunit în paginile sale reflecțiile unui mare număr de specialiști — istorici, geografi, antropologi, politologi, sociologi etc. — interesați de raportul în discuție. Deși independente unele de altele, textele sînt, în ansamblu, revelatoare, înfățișînd cititorului cit de fertilă este colaborarea celor două discipline și din cîte unghiuri particulare poate fi ea abordată.

Nu dorim să facem o trecere în revistă amănunțită a tuturor acestor contribuții. Să spunem, doar, că ele abordează o varietate de probleme, cum ar fi, spre exemplu, implicațiile geografice în constituirea structurilor sociale din Grecia antică (Martin Bernal), dimensiunea geografică a genezei și evoluției capitalismului (James E. Vance jr. și Charles Tilly), dimensiunea spațială a sistemului mondial (cu aplicare la cazul special al Franței: Immanuel Wallerstein), clasele sociale și lupta de clasă în perspectiva aceluiași factor geografic (Elizabeth Fox-Genovese și Eugene D. Genovese) etc. Aceste lucruri și multe altele (de aflat numai din lectură) arată că avem de-a face cu o carte interesantă, pe care nici istoricii, nici geografuli nu trebuie să o ignore.

Alexandru-Florin Păstun

- SORIN ANTOHE, *Utopica. Studii asupra imaginarului social*, București, Ed. Științifică, 1991, 235 p. + Repere cronobibliografice (p. 236-265) și Index nominorum (p. 266-279).

Scrierile utopice, utopizante sau despre utopie constituie, cum se poate bănui, un sector extrem de bine reprezentat în cultura contemporană. Cine are curiozitatea nu de a-l cerceta, ci numai de a-l sonda la înfăptuire surselor și bibliografia, riscă, practic, să se piardă, dacă nu dispune de mijloace solide de orientare și nu știe exact ce amune urîndrește.

Această situație nu se explică numai prin venerabila tradiție a Utopiei, care a produs, în timp, o acumulare uriașă de informații. Răstă și rațiuni așa-zicînd epistemice ale marelui interes pentru domeniu, acesta fiind, prin

excelență, un câmp interdisciplinar de cercetare, susceptibil de a fi abordat din unghiuri și cu mijloace diferite, fie ale istoricului și politologului, fie ale sociologului, lingvistului, etnologului etc.

Cititorul român obișnuit nu are cum să aibă aceste lucruri. Ceea ce a pătruns la noi în ultimii ani din preocupările pentru Utopie nu a fost decât un slab ecou, dar și acela distorsionat, în mediul de aproape completă izolare "acustică" întretinut cu grijă de putere. Nici un "acord" însoțit nu trebuia — nu-i așa? — să tulbure monodia oficială, cu atât mai puțin unul venit dinătră Utopie, reputată prin virtuțile sale subversive și cea mai periculoasă prin comparațiile și asocierile pe care le putea suscita.

Cartea lui Sorin Antohi rupe acum, pentru înfrisa dată, acest văl al tăcerii, introducându-ne într-un univers pe cât de nevăzuit (sau aproape), pe atât de spectaculos. În prima sa parte, de inițiere metodologică, ne sunt înfățișate definițiile posibile ale utopiei, precum și raporturile ei cu ideologia, mitul, mitul istoric etc. Aceste considerații pregătesc expunerea de la finele capitoului, consacrat celor două paradigme ale domeniului: *Utopia* lui Morus (de natură descriptivă sau narativă) și *Republica* platoniciană (tipică pentru ceea ce numim utopie rationalistă).

Capitolul următor (*Principiul sfârșitului. Milenarism, profetism, monahism, teocrație*) — deosebit de interesant pentru istorici, pentru cei ai Evului Mediu, mai ales — încearcă să identifice elementele de convergență dintre utopie și unele binecunoscute experiențe spirituale și sociale, subliniind, totodată, permanența și centralitatea acestora în imaginarul oricărei societăți.

Utimele trei părți ale volumului aduc în atenție câteva aspecte complementare ale chestiunii, cum ar fi *ucronia* (o temporalitate fictivă, care actualizează virtuțile ale realității rămase neîmplinite), modelul ontologic al utopiei, implicațiile acesteia în planul psihologiei etc., sfârșind cu destinul actual al problemei, care are ca punct de plecare o celebră interogație a lui Herbert Marcuse (*Das Ende der Utopie?*).

Rapida trecere în revistă a conținutului cărții nu poate — prin forța lucrurilor — decât sugera varietatea și abundența informațiilor pe care le cuprinde. Pentru a fi și mai explicit, mă grăbesc să spun că autorul își cunoaște perfect subiectul, jonglând dezinvolt cu o multitudine de referințe filosofice, istorice, literare etc., de regăsit în aparatul critic al volumului. Calitățile sale de hermeneut și erudit apar, astfel, ca indiscutabile. Prin stăruință și talent, Sorin Antohi se-a oferit un valoros instrument de lucru, eliminând, totodată, o gravă lacună culturală a ultimului deceniu. Salutându-i reușita, nu putem decât să așteptăm cu interes viitoarele sale realizări, care nu vor fi mai prejos — sistem convingător — de valoarea ridicată a debutului.

Alexandru-Florin Platon

"Arheologia Moldovei", XIII, Iași, 1990, 282 p.

Revista Institutului de Arheologie din Iași s-a impus de multă vreme ca una dintre cele mai valoroase apariții din revuistica națională dedicată arheologiei. Fiecare tom oferă numeroase materiale inedite, aduse la lumină în urma investigațiilor de teren făcute pe teritoriul moldav, ca și importante contribuții tematiche, utile pentru înțelegerea realităților istorice dintr-o epocă sau alta. Mai mult, în ultimul timp cu precădere, colectivul de redacție și-a formulat ca obiectiv major includerea în paginile revistei a unor studii cuprinzând rezultate ale cercetării interdisciplinare, ceea ce contribuie la lărgirea perspectivei de înțelegere a fenomenelor și proceselor istorice desfășurate în timpuri mai îndepărtate. Pe aceeași linie calitativă se înscrie și volumul asupra căruiu ne vom opri mai jos.

Astfel, la rubrica *Studii și materiale* au fost incluse contribuțiile a patru cercetători. Paleoliticianul Kenneth Hovda, de la Universitatea Illinois, face cunoscute rezultatele analizelor întreprinse la Oxford prin tehnica numită *Accelerator Mass Spectrometry (AMS)* asupra probelor prelevate din stațiunea de la Mitoc-Mahul Galben (jud. Botoșani) (p. 9-12). Studiul sugerează noi posibilități în dezvoltarea nivelurilor culturale din stațiunea amintită. Nicolae Ursulescu semnează un material dedicat evoluției culturii ceramicii liniare pe teritoriul Moldovei (p. 13-47). Pornind de la cunoașterea exactă a zonelor originare ale comunităților linear-ceramice (respectiv SV Slovaciei, dar și Moravia și Boemia), a sistemului cronologic utilizat pentru aceste regiuni (autorul îl acceptă pe cel al lui J. Pavúk), a căilor de penetrație a purtătorilor culturii respective în Moldova, a poziției acestora în marele areal al culturii și a contactelor cu alte comunități culturale din Muntenia, autorul a realizat o analiză foarte detaliată a materialului cunoscut din cele 7 stațiuni cercetate sistematic (tehnica de lucru, categoriile și formele ceramice, decorurile), pe baza căreia a precizat "*limita sigură și probabilă*" ale începutului și sfârșitului locuirii" (subl. aut.) în fiecare din cele 7 așezări, respectiv *cele trei faze ale evoluției ceramicii lineare din Moldova*; este un material de care va trebui să se țină seama în viitor.

Într-un studiu foarte dens ca problematică, scris într-un limbaj convingător, dar nu de puține ori acidulat, cu note explicative foarte lungi, Marilena și Adrian Florescu demonstrează, în primul rând pe baza datelor din așezarea Noua de la Cîndest, că așa-numitul "*aspect Sibleanu*" este lipsit de suport real (este o meteahnă a arheologilor de a descoperi noi culturi, aspecte, variante etc.), că geneza culturii Noua a avut loc în zona de curbură a Carpaților Răsăriteni (întreaga analiză structurală o arată cu prisosință), faptul petrecându-se în contextul mai larg al restructurărilor teritoriale-tribale de la începutul bronzului timpuriu, și că, în sfârșit, cultura amintită nu marchează un regres în planul dezvoltării materiale și spirituale a comunităților umane de aici. Experiența autorilor și consistența analizei ne îndreptătesc să le acceptăm fără echivoc concluziile.

Cu scribă cu care ne-a obișnuit, utilizând informații culese din cronistica bizantină, latină-occidentală, arabă, maghiară, rusească, din investigațiile arheologice sau diplomatice medievale (entoponime, toponime) și călăuzindu-se demersul pe un vast orizont istoric, Victor Spinei semnează un înțeles studiu despre migrația ungarilor în spațiul carpato-dunărean și contactele lor cu românii în secolele IX-X (p. 103-148). Sînt aprofundate probleme de o mare importanță, precum studiul dezvoltării societății autohtone în momentul începerii deplasării ungarilor (p. 104-106), locul de sălășluire a triburilor nomade ale ungarilor în stepele nord-ponice, situat foarte probabil între Don și Donet pînă la Bugul de sud, eventual Nistru (p. 106-115), dislocarea unității tribale conduse de Arpad în 896, în urma unor prospectări anterioare, sub impactul loviturilor pecenege și bulgare (p. 115-120), drumul urmat de acești nomazi, respectiv pasul Verecke din Carpații Păduroși (p. 120-121). În momentul ajungerii în noua lor patrie, Panonia și Transilvania erau populate de grupe etnice diverse, dintre care românii (vlahii) sînt amintiți cu insistență de poemele medievale, biografiile romantate ale lui Attila, cronicile maghiare (p. 121-124). Un subcapitol aparte al studiului analizează comportamentul hoardelor maghiare față de populațiile cucerite sau învecinate, subliniindu-se faptul că pînă la mijlocul secolului al X-lea interesul acestora a fost canalizat spre zonele vestice ale Europei, respectiv întreprinderea unor expediții de jaf, prădăciuni, incendieri sau atacuri ce pot fi rezumate în trei etape: 1) 889-907: în Lombardia, Carinthia, Austria, Bavaria și Saxonia (fig. 2); 2) 908-926: Bavaria, Schwabia, Franconia, Thuringia, Saxonia, Burgundia și Italia (fig. 3); 3) 933-955: Germania, Burgundia, Champagne, Aquitania, Brabant și Italia (fig. 4), fiind definitiv învinși de către Otto I la Lechfeld în 955 (p. 124-127). După acest moment atenția noilor stăpîni ai pustiilor panonice s-a orientat spre Transilvania, unde au avut de înfruntat rezistența voievozilor români pomeniți de Cronicanul anonim (p. 127-132), pentru a cărui autenticitate pledează și sistemul toponimic al ținutului intracarpatic (p. 128). Specificul societății maghiare în momentul descinderii între Tisa și Dunăre, respectiv predominanța păstoritului pendulm și deplasările periodice legate de succesivă anotimpurilor, așa cum se întîlnia la toate grupurile umane nomade din stepele Europei (avari, hazari, bulgari, pecenegi, uzi, cumani, tătari) (p. 133-138), explică și faptul că Transilvania n-a intrat imediat în stăpînirea ungarilor, întrucît condițiile geo-climatice de aici erau incompatibile cu modul de trai al acestora. Analizînd toponimia spațiului ardelen și luînd în discuție și cele mai vechi morminte maghiare, Victor Spinei

subliniază ideea că nomazii unguri au folosit în cursul secolului X ca rufe ale deplastrilor sezoniere doar *cursurile mijlocii și superioare ale Someșului, Crișurilor, Mureșului și afluenții acestora* (p. 139-146); restul teritoriului a rămas neafectat de triburile ungare. Abia cu progresul sedentarizării și după creștinare a început penetrația treptată în zonele de la răsăritul Munților Apuseni. Studiul lui Victor Spinei este una dintre cele mai solide contribuții asupra unei perioade atât de importante pentru istoria românească.

La rubrica *note și discuții*, Emil Moscalu analizează inelele și brățările ornamentale cu butoni din mediul traco-getic și scitic (p. 149-154), Rodica Popovici semnalează un fragment ceramic din așezarea din secolele II-III e.n. de la Bormis-Neamț pe care se află înscris cu litere latine antroponimul dacic *SCORILLO* — descoperire de o mare importanță pentru problema scrisului latin la dacii liberi est-carpatici (p. 155-160) iar Ruxandra Maxim-Alaiba face cunoscut un *evangelion bizantin* descoperit în așezarea de la Șuletea, județul Vaslui, datând din secolele XI — începutul secolului XIII (p. 161-164).

Un compartiment aparte este rezervat *studiilor interdisciplinare*. Astfel, Teodora Simionescu se oprește cu observațiile asupra faunei de mamifere romaniene și cuaternare din Moldova (p. 165-171), ajungând la concluzia că sînt necesare noi investigații de asemenea natură pentru a cunoaște speciile care au trăit în paleolitic. Olga Necrasov și colaboratorii săi realizează o sinteză asupra dinamicii populațiilor, structurilor antropologice a acestora și aspectelor de ordin demografic care au caracterizat teritoriul României din paleolitic și pînă în perioada de tranziție (p. 173-224). În sfîrșit, Stelian Dumitrescu, folosind o literatură de specialitate foarte bogată, apeland la descoperiri arheologice din variate zone și utilizînd idei ce tin de simbolistica basmelor, încearcă să evidențieze semnificația magico-culturală a pietrei de ascuțit, pornind și de la înțelesul de bază al cuvîntului *antobion grece* (p. 225-242).

Revista mai cuprinde *recenzii* semnate de Victor Spinei, Marius Alexianu, Vasile Chirica, Attila László, Silvia Teodor și Virgil Mihăilescu-Birliba (p. 243-252), *viata științifică* (să consemnăm aici în special semnalările de vase dacice din stațiunile bulgare) (p. 253-269), o *cronică aniversară* dedicată lui Bucur Mitrea, semnată de Virgil Mihăilescu-Birliba (p. 271-275), și *obituariu* (p. 277-280).

Ca și tomurile precedente, volumul XIII din „Arheologia Moldovei” se recomandă ca o reușită apărută editorială.

Nelu Zugrăvanu

„Studii clasice”, XXVII, București, 1991, 154 p.

Publicația Societății de Studii Clasice din România nu se dezminte — calitativ vorbind — nici de această dată. Ceea ce particularizează în sînt tomul actual de cele precedente este preponderența materialelor de analiză a surselor scrise. Astfel, Ion Banu depistează în *Corpus Hippocraticum* o continuitate a ideilor medicale din papirusul egiptean *Edwin Smith* (p. 5-17) iar Gh. Ceascescu identifică noi surse de informare ale lui Tacitus pentru *Istoriile sale* (p. 71-76). Mai multe studii sînt dedicate poeziei: Laurentiu Zoicos se oprește asupra funcțiilor simbolice ale apei în *Eneida* (p. 37-43), întregind astfel tabloul poeziei elementelor în Virgiliu (în numărul anterior a abordat simbolistica focului), Liviu Franga încearcă să decodifice semnificația sintagmei *nil scribens* din versul 306 al epistolei lui Horatius *Ad Pisones de arte poetica*, depistînd în ea ceea ce el numește „enigma refuzului horatian” (p. 45-55); în sfîrșit, Dan Șușanșki deslușește în *Phars*, III, 200 singura denominație a Deltei Dunării în Antichitate — *Cone* (p. 57-60). Pe aceeași linie metodologică se înscriu articolele care vizează *trîmful filosofiei*: *Plato's Conception of Causality* (p. 31-38), purtînd semnătura lui D.Z. Andriopoulos, și *Timaios 41 A 7-8* (p. 77-81), avînd ca autor pe Cătălin Partenie.

Revista înscerează și două studii de istorie antică: cel semnat de Alexandru Avram, axat pe fenomenologia raporturilor dintre greci și geți în epoca arhaică (p. 19-30), și acela privitor la sfîrșitul civilizației urbane în Britania în secolul al V-lea, subscris de Gheorghe Vlad Nistor (p. 83-89). Să notăm, de asemenea, continuarea studiului lui David Nardoni despre *CIL*, VI, 960 — singura contribuție de epigrafie din cel de-al XXVII-lea tom.

Ca de fiecare dată, „Studii clasice” înscerează un număr foarte mare de recenzii și note bibliografice (p. 91-121) semnate de specialiști de marcă în domeniul filologiei clasice, istoriei antice, literaturii greco-romane, artei vechi; pentru toți cititorii revistei, rubrica respectivă constituie o foarte utilă sursă de informare.

În sfîrșit, îngrijitorii volumului prezintă publicațiile primite la redacție în cursul anului 1988 (p. 123-126) precum și preocupările românești de studiere a clasicismului, așa cum se reflectă în pedinele de comunicare ale filialelor Societății (p. 127-129) și în activitatea publicistică (p. 131-154); o mențiune specială trebuie făcută pentru această ultimă rubrică, ce constituie, indiscutabil, un alt instrument util pus la dispoziție lectorului de către redacție. Prin elementele menționate mai sus, noul tom al „Studiilor clasice” se recomandă ca una dintre cele mai valoroase reviste dedicate științelor umaniste.

Nelu Zugrăvanu

"Carpica", Bacău, XX (1989), 1991, 340 p.

Muzeul județean de istorie și arheologie Bacău reprezintă o instituție muzeală aproape singulară în Moldova în privința editării unei anuale. Să sperăm că în anii care vor urma, în condiții tot mai dificile pentru revuistica științifică teritorială, colectivul redacțional al revistei băcăneze va găsi resursele necesare continuării activității publicistice. Realizările de până acum constituie, indiscutabil, o dovadă a seriozității și a perseverenței cu care lucrează cercetătorii din complexul muzeistic de la Bacău.

Cel de-al XX-lea tom al revistei "Carpica" este dedicat aproape în exclusivitate arheologiei, domeniu care a rămas constant seșit de țările unei istorii "comandate", scrise pe registre mai mult ideologice decât științifice. Studiile inserate în prezentul volum abordează probleme diverse, începând cu epocile cele mai îndepărtate până în plină epocă medievală. Astfel, Maria Bîrîi-Ciortescu, Viorel Căpitanu și Marin Circumaru discută paleoliticul din sectorul subcarpatic al Bistriței, respectiv așezările gravetiene și swideriene de la Lespezi, Buda, Dealul Viilor, Poiana Ciresului, Bicaz etc. (p. 7-52). Ștefan Cuceș analizează locuințele comunităților cuculeniene, asumă procedeele de construcție, forma, destinația (p. 53-59). Tot Ștefan Cuceș propune atenției cercetătorilor eneoliticului final est-carpatic o serie de probleme insuficient clarificate, în ciuda datelor acumulate până în prezent, cum ar fi: clasificarea și stabilirea tipurilor de așezări, destinația unor construcții și anexe, diferențierile economice dintre așezări, necesitatea unui corpus al ceramicii cuculeniene care să permită încadrarea cronologică a unor așezări, unificarea sistemelor de periodizare (p. 60-67). Alexandru Vulpe și Viorel Căpitanu publică un depozit de bronzuri de la Gioseni, comuna Târnăvi, jud. Bacău, înscris în seria depozitelor de tip Cincu-Suseni, subliniind caracterul său sacral (p. 69-81). Mai multe materiale sunt dedicate unor descoperiri aparținând dacilor liberi est-carpatici. Emil Moscalu-Begjan face cunoscut materialul arheologic din necropola getică de tip Cașia de la Mărgineni, jud. Bacău, prin care oferă și un răspuns datorat de mult timp lui Valentin Vasiliev cu privire la răspîndirea grupului cultural amintit și în Transilvania (p. 83-96). Viorel Căpitanu prezintă obiectele de podoabă și piesele vestimentare descoperite în dâra de la Răcășii (p. 97-124). Corneliu Beldiman se referă la cuirasele cu solzi (*lorica squamata/plumata*) din Dacia preromană, dovadă a adopției lor de către geto-daci (p. 125-136). Ioan Mitrea aduce noi date privind civilizația autohtonilor în secolele II-III prin valorificarea descoperirilor din așezările de la Izvoare-Balma, Ștefan cel Mare și Cîrligi-Filipești din necropolele de la Dămănești, Oncești și Racova (jud. Bacău) (p. 149-192).

Un articol foarte interesant, dar care este discutabil sub raportul problemelor puse semnează Vasile Palade (*Elemente alogene în unele așezări și necropole Sîntana de Mureș din zona Bîrladului*) (p. 203-214). A face din germanici simpli nomazi asemănători hunilor sau a nega caracterul agricol al economiei lor, fiind importante surse, inclusiv Ammianus Marcellinus, la care trimite și Vasile Palade, vorbesc despre "satele răsfirate" ale gotilor, despre preocupările lor agricole etc. ni se par exagerări.

Alexandru Artimon semnează două materiale dedicate unor descoperiri de factură medievală — topoarele din secolele X-XI de pe raza județului Bacău (p. 215-220) și cercetările arheologice de la Tg. Trotus (p. 221-268).

Din domeniul numismaticii, să notăm tezaurul de monede romane imperiale de la Călugăreni, com. Dămănești, jud. Bacău (p. 137-147) și noile monede antice și bizantine achiziționate de muzeul băcănean (p. 139-201), ambele materiale fiind semnate de Viorel Căpitanu.

Colectivul de redacție a inserat și un grupaj de studii cu caracter interdisciplinar. Ele se referă în special la cercetări osteologice paleofaunistice și umane subscrise de cunoscuți specialiști în domeniu (p. 271-314). Doar Ioan Mitrea încearcă să facă unele estimări de natură demografică privitoare la spațiul est-carpatic în secolele VI-X (p. 315-338); este o întreprindere care se cere continuată, studiul subscris de cercetătorul amintit constituind un model.

Volumul XX al revistei "Carpica" reprezintă, prin conținutul său, o realizare incitantă, pe care specialiștii în arheologie și istoria veche o pot consulta cu interes.

Nelu Zugrăv

"Revue des Études Sud-Est Européennes. Civilisations-Mentalités", Tome XXIX, N°s 1-2, 3-4, 1991

Intitulat *Cultura écrită et mentalités*, grupajul introductiv al numerelor 1-2 conține patru texte, fiecare de maxim interes. Primul dintre ele, subscris de Adriana Ștefănescu Mitu, se ocupă de destimul celebrilor *Cugețari* ale conțelii Oxestierne în cultura română din secolul al XVIII-lea. Cel de-al doilea (avîndu-l ca autor pe Klaus Roth (München)) analizează raporturile dintre tipar și cultura populară în Bulgaria secolelor XIX-XX. Mai departe, Andrei Pippidi revine asupra unei interpretări legate de prima carte în limba greacă tipărită în Țara Românească, la 1667/1668, iar Anna Tabaki (Atena) cercetează, în încheiere, dominantele ideologice și estetice ale teatrului grec din epoca Luminiilor, arătîndu-se preocupată înosebi de condițiile formării acestuia și de publicul său.

La rubrica următoare (*Problèmes historiographiques*), ne sînt înfățișate, succesiv, o serie de considerații referitoare la figura lui Iulian Apostatul în opera lui Voltaire și a lui Gh. Sincai (autor: Florin Curta), interesanțele aprecieri ale Biancăi Valotei despre legăturile dintre istorie și biografie în Europa Orientală, în secolele XIX-XX, precum și o "perspectivă istorică" a relațiilor interbalcanice în 1939, semnată de Constantin Iordan.

În continuare, la capitolul *Notes et discussions*, istoricul Paul Cernovodeanu se interesează de problema ecourilor spiritualității orientale în opera lui Dimitrie Cantemir, pornind de la o scriere mai puțin cunoscută a savantului priet (Sistemul sau întocmirea religiei muhamedane), Violeta Barbu recenzează recenta monografie consacrată lui Constantin Brâncoveanu (coordonată de Paul Cernovodeanu și Florin Constantin), Radu G. Pam emite câteva reflecții despre *Les loisirs de Philotée*, scriere aparținând lui Nicolae Mavrocordat, iar Nicolae Dura, în final, ne semnalează noi date despre Sofronij Vracianski, "unul dintre cei mai importanți patrioți și învățați bulgari" de la începutul secolului al XIX-lea (p. 103).

La rubrica intitulată *Chronique*, Cristina Feneșan rezumă lucrările celui de-al 9-lea Simpozion de Studii Preotomane și Otomane (Ierusalim, 23-26 iulie, 1990).

Mai voluminos decât precedentul, al doilea număr dublu al revistei (3-4) se deschide cu o culegere masivă de studii dedicate neutralității României și a altor țări din regiune în perioada 1939-1940. Semnate de Viorica-Pompiliu Moisuc, Eliza Campus, Mihai Retegan, Vasile Hurmuz, Constantin Iordan, Mustafa Ali Mehmet, Constantin Botoran și D. B. Lungu, ele analizează problema în extenso, sub toate aspectele locale și internaționale precum și din unghiul tuturor implicațiilor sale.

La secțiunea *Langue et culture*, pot fi citite mai multe texte interesante, relative la originea și difuziunea romanității balcanice (Elena Scărlătoiu), la fonetica împrumuturilor slave în română și albaneză (Cătălina Văntășescu), la formarea limbii române și a limbii grecești literare (Lia Brad-Chisacof) și la aportul etnolingvistic în cercetarea tradițiilor spirituale ale sud-estului european (Zamfira Mihail).

Capitolul denumit *Histoire religieuse* înserează, la rîndul său, două texte. Primul semnalează manuscrisul unei omilii a Sf. Paisie-Vecichkovsky (autor: călugarul Ioanilios de la Muntele Athos); al doilea — scris de Al. Duta — realizează schița preliminară a unei posibile istorii a pietății în sud-estul european.

Obişnuita *Cronica* a manifestărilor științifice, recenzile, notele de lectură și o succintă trecere în revistă a activității Institutului omonim în 1990-1991 încheie sumarul numărului, care își păstrează, ca și aparițiile precedente, aceeași înaltă tinută.

Alexandru-Florin Platon

"Annales. Économies, Sociétés, Civilisations", 46e année, n°s 1-3, 5, 1991.

Un sumar amplu și variat, deosebit de interesant, se regăsește în fiecare din aparițiile din 1991 ale publicației. Intitulat "Dire le vrai", prima parte a numărului 1 conține un grupaj de trei articole, după cum urmează: *Silence, dénegation, affabulation: le souvenir d'une grande défaite dans la culture portugaise* (Lucette Valençin); *La preuve de la prophétie* (Fernando Gil); *Témoignage et justice: un épisode sicilien* (Maria-Pia Di Bella).

Societății indiene îi sînt consacrate următoarele două texte (semnate de Gérard Heuzé și Francis Zimmermann), obisnuitul grupaj de recenzii din continuare — prezent în fiecare număr — fiind axat pe istoria Asiei.

Sub titlul "La population et le politique", sînt reunite, mai departe, trei studii extrem de interesante. Primul urmărește conduita matrimonială a aristocrației franceze, așa cum reiese aceasta din *Memoriile* lui Saint-Simon. Al doilea, scris de André Burguière, analizează impactul Revoluției franceze asupra "codului" familial, pentru ca, cel de-al treilea, aparținând lui Alain Blum, să se ocupe de prea puțin cunoscuta pînă acum evoluție demografică sovietică.

Volumul se încheie cu un grupaj de istorie economică, unde aflăm considerații relative la modalitățile de transmitere a patrimoniului financiar în Vechiul Regim (Gérard Béaur), la efectele celei "de-a doua industrializări", din perioada interbelică, asupra patronatului și a capitalurilor franceze (Philippe Marguerat) și la geneza prejudecății curente despre "blocajul tehnologic" specific Antichității (Marie-Claire Amouretti, *L'atologie dans l'Antiquité. Le prestige d'une erreur scientifique*).

Numărul 2 al revistei se deschide cu două incursiuni în problema reprezentărilor și a organizării spațiului. Cea dintîi — realizată de Frank Lestringard — se ocupă de criza cosmografică la sfîrșitul Renașterii, iar următoarea spaniolă din secolul al XVI-lea.

"Les images médiévales" este emblema celei de-a doua secțiuni. Sînt reunite aici câteva studii de maxim interes, dedicate diferitelor aspecte ale acestei teme, reieșite din iconografia epocii respective. Ei îi urmează un grupaj intitulat: "L'état et l'économie", care cuprinde referiri la tulburările monetare din veacul al XVI-lea, ca indicu al declinului otoman (Cemal Kafadar), urmate de aprecierile lui Jean Batou și Stea Topik, despre politica

economică a Egiptului între 1805-1848, respectiv relațiile economice braziliano-mexicane. Două rubrici de recenzii — despre Revoluția franceză și raportul politică-societate — completează numărul.

Numărul 3 începe printr-o serie de trei articole, înscrise sub genericul "Mentalități medievale": *Festivités, couleurs et symboles en Castille au XVe siècle. Les célébrations de mai 1428* (Teófilo F. Ruiz); *L'amour des rois: structure sociale d'une forme de sensibilité aristocratique* (C. Stephen Jaeger); *La vie apostolique en Aquitaine en l'an mil. Paix de Dieu, culte des reliques, et communautés hérétiques* (Richard Landes).

A doua rubrică, "Teritorii urbane", conține două texte în legătură cu arhitectura orașului Torino în secolul al XVIII-lea (Carlo Olmo) și "semantica" orașului regal în Asia de sud (Gérard Toffin, *La ville comme texte: sémantique de la cité royale en Asie du Sud (Note critique)*). Tot așezărilor urbane, dar de astă dată în Rusia, le sînt rezervate și observațiile lui Boris Mironov din ultima parte a volumului (intitulat "Les voies de la modernisation"). Lor li se alătură aici *note critique* a lui Patrick Verlay despre revoluția industrială din Anglia. Recenziile din acest număr au ca temă *cultura cotidiană și istoria urbană*.

În fine, ultima apariție pe 1991 a revistei — numărul 5 — cuprinde trei mari capitole. Primul, rezervat Chinei, tratează diferite aspecte ale istoriei acestei țări, fie că este vorba de organizarea teritorială și monopolul ocaului în timpul dinastiei Song (Christian Lamouroux), de agricultura intensivă în bazinul fluviului Yangzi (Michel Cartier), de schimbările în tehnică (Jean-Claude Hocquet) sau de ritualul guvernamental chinez din Antichitate.

În continuare, după două studii pe tema raportului dintre literatură și politică (semnate de Joel Blanchard și Corrado Vivanti), ne sînt înfățișate considerații referitoare la doctrina jansenistă în secolul al XVIII-lea (Catherine Maire) și la religia populară din Noua Anglie (Lucia Bergamasco).

Rubrica de recenzii — consacrată aici Peninsulei Iberice — lista ultimelor apariții editoriale mai semnificative, paginile de recomandări bibliografice ("Le choix des Annales") completează și acest număr, la fel de variat ca și celelalte.

Alexandru-Florin Platon

"The English Historical Review", vol. CVI, n°418-421, January-October 1991.

Toate aparițiile prestigioasei reviste engleze au o structură standard: la început un grupaj de articole, apoi o rubrică intitulată "Note și documente", iar în final recenziile, precedate uneori de o secțiune de dezbateri.

Cele trei studii care deschid nr. 418 (semnate de C. Given-Wilson, Anne Orde și Daniel Ritschel) se ocupă, succesiv, de finanțele conților de Arundel între 1306-1397, de condițiile contractării împrumutului de stat ceco-slovac din 1922 și de unele aspecte ale evoluției economice a Marii Britanii în anii '30. "Notele și documentele" conțin cîteva insermări despre originea lui Raymond de Poitiers (Jonathan P. Phillips), fașoșite de publicarea unor scrișori către Ducii de Lancaster în 1381 și 1399 (S. K. Walker). Rubrica "Dezbateri" se referă la o serie de evenimente din viața politică engleză din 1884. Cele două articole de aici sînt subscrise de Corinne C. Weston și John D. Faiz.

Textele inaugurale ale numărului următor (419) sînt dedicate unui larg evantai de probleme. Primul dintre ele se ocupă de consiliile regelui Henric VI între anii 1435-1445 (J. L. Watts). Al doilea (autor: M. L. Bush) analizează semnificația revendicărilor legate de taxe în revolta din 1536. Al treilea articol investighează natura mișcării sociale a micilor proprietari de pămînt din perioada victoriană (Malcolm Chase), iar ultimul, atitudinea Marii Britanii în contextul progresivei conturări a problemei Triestului, în 1941-1945 (J. R. Whittam). Rubrica "Note și documente" reia și interpretează o serie de informații din cunoscuta sursă *Domesday Book*.

Numărul 420 se deschide cu un studiu despre calugării studioși din Norwich, prezenți la Oxford și Cambridge (Joan Greatrex), urmat de interesante considerații despre căderea Annei Boleyn (G. W. Bernard). În continuare, sînt cercetate, pe rînd, politica lui Iosif al II-lea de supraveghere a teritoriului maghiar (P. G. M. Dickson) și evoluția Camerei Comunelor între 1660 și 1945, din punctul de vedere al structurii și ponderii clasei politice (Ellis Archer Wasson). Documentul publicat și comentat în acest volum (de Sandra Lee Parker și L. R. Poos), provine de la o judecată a Consistoriului Diecezei de Rochester, din 1363-1364.

La fel de variat ca și precedentele, seria articolelor din numărul 421 începe cu o analiză a disputelor și hotărîrilor de soluționare din Tara Galilor în Evul Mediu (Ilinois Beverly Smith), continuă cu un text despre vizita din 1535 a unor trimiși regali în Universitățile engleze (F. Donald Logan) și se termină cu cîteva consemnări pe marginea unui eveniment din istoria religioasă a Irlandei, petrecut în 1641 (T. C. Barnard).

O scurtă notă și un document, urmate, ca de obicei, de rubrica de recenzii, încheie numărul — extrem de util pentru specialiști, ca și celelalte.

Alexandru-Florin Platon

"Histoire, Économie et Société", X^e année, n° 1-3, 1991.

Primul număr al revistei are drept temă "Conceptul de revoluție". Inaugurat de considerațiile lui Jean-Pierre Bardet despre înțelesurile termenului (*Autour du concept de la Révolution: Jeux de mots et reflets culturels*), el continuă, în aceeași "tonalitate" teoretică și metodologică, cu două texte (semnate de François Bourricaud și Yves-Marie Bercé) referitoare la finalitatea revoluției, respectiv la ceea ce ea creează concret: un vid de putere mai întâi, apoi o nouă legitimitate. În continuare, reflecțiilor despre contra-revoluție și specificitatea ei în Franța, la 1789 (apartinând lui Ran Halévy și Claude Fohlen), le urmează două analize de caz, axate pe revoluțiile germane din 1848, 1918, 1933 și, firește, 1989 (aceasta din urmă fiind apreciată drept un exemplu tipic de răsunare pasnică). Autorii lor sînt Georges-Henri Soutou și Dominique Bourrel. În încheierea capitolului — dar precedind "Concluzia" lui Pierre Chazou — Jean-Pierre Poussou și Wladimir Berelowitch se ocupă de cel mai celebru episod al Revoluției franceze, Teroarea, din unghiul cauzelor și al semnificațiilor sale trecute și actuale, dezvăluindu-i, totodată, posteritatea în politica regimului bolșevic.

Ultima secțiune a numărului ("Varia"), cuprinde trei contribuții, consacrate istoriei religioase a cuvîntului "revoluție" în secolul al XVIII-lea (Jean-Louis Quantin), măsurilor de distrugere a lupilor, luate de sătenii din Franche-Comté în aceeași epocă (Christian Dugas de la Borsony) — text care arată cit de departe merge, uneori, curiozitatea istoricului! — și dimensiunilor anticlericale ale culturii republicane între 1870-1914.

Lipsit de o orientare tematică la fel de precisă, numărul 2 al revistei debutează cu un studiu interesant, relativ la expulzarea evreilor din Spania, în 1492, și la modul lor de implantare în țările islamice și creștine din bazinul mediteranean (Richard Ayoun). Mai departe, Michel Cassan analizează prezenta Reformei catolice la Limoges (sec. XVI), Jacques Depaauw — rădăcinile spirituale ale acțiunii caritative la începutul secolului al XVIII-lea, iar Laurent Roblin — structura și finanțarea armamentului înainte la finele veacului al XVII și în primii ani ai celui următor.

Volumul se încheie cu un articol de metodologie cantitativă (referitor la salariul funcționarilor publici în sec.XIX: J.-P. Jourdan), un medalion dedicat lui Jean-Baptiste Mollaret — pionier al chimiei franceze (realizat de Philippe Jobert) și o scurtă corectare a activității unei companii franceze la începutul secolului nostru (Dajiro Fujimura).

Numărul 3 — și ultimul, pe 1991 — al publicației revine la procedeele sumarului tematic, înfînit la început. Reunite sub antetul "Rugămintele și caritatea în Vechiul Regim", textele din prima sa parte se ocupă de variatele forme și aspecte ale celor două practici în epoca menționată, fie că este vorba de Germania luterană, fie de Franța nordică.

A doua secțiune a numărului ("Varia") conține un studiu consacrat dimensiunii religioase a relațiilor internaționale în Europa secolului al XVII-lea (Bernard Vogler) și un articol colectiv, despre un jurnal francez de polemică și propagandă din veacul al XVIII-lea. În fine, ultima parte ("Notes en cours"), include mai întâi, un text despre raporturile dintre Inchiiziție și Criptoianezism, între 1660 și 1730, urmat de considerații asemănătoare ca tematică, în legătură cu tipologia delictivă și punitivă din Spania "inchiizitorială" în aceeași perioadă.

Alexandru-Florin Platan

VIATA ȘTIINȚIFICĂ A FACULTĂȚII DE ISTORIE (1991-1992)

I. Participări la manifestări științifice

La sesiunea științifică organizată la 21 octombrie 1991 de către Facultatea de Litere a Universității "Al. I. Cuza", dedicată lui Mihail Kogălniceanu, prof. dr. Gheorghe Platon, membru corespondent al Academiei Române a prezentat comunicarea *"Dacia Literară. Noi perspective și dimensiuni"*.

Cu prilejul sesiunii de comunicări "Educația în limba maternă", organizată de Filiala UNESCO din România la Iași (25-26 octombrie 1991), prof. dr. Ion Toderașcu a prezentat comunicarea *Românii din Peninsula Balcanică*.

În ziua de 30 noiembrie 1991, Inspectoratul școlar Galați și Casa Corpului Didactic au organizat un simpozion consacrat Unirii din 1918. Printre invitați s-a aflat și prof. dr. Gheorghe Platon, care a prezentat comunicarea *"Unirea cea Mică" în conștiința contemporană*.

În cadrul dezbaterilor lunare organizate de Societatea Academică a Istoricilor Tineri (SAIT) din Iași, lect. univ. Alexandru-Florin Platon a susținut, în ziua de 12 decembrie 1991, comunicarea *Conceptele de "centru" și "periferie" în gândirea contemporană: o perspectivă istoriografică*.

În zilele de 17-19 decembrie 1991, Academia de Științe a Republicii Moldova a organizat sesiunea științifică *"Nicolae Iorga — 120 de ani de la naștere"*. Prof. dr. Emilian Bold a prezentat comunicarea *Nicolae Iorga — om politic*.

La simpozionul dedicat Unirii Principatelor, organizat de Muzeul Unirii din Iași, prof. dr. Gheorghe Platon a evocat personalitatea *"domnitorului Unirii"*.

În zilele de 30-31 ianuarie 1992, Arhivele Statului din Iași au organizat un simpozion prilejuit de aniversarea a 160 de ani de la fondarea acestei instituții. Au susținut comunicări: prof. dr. Gheorghe Platon (*Arhivele și rolul lor în viața spirituală a României moderne*), prof. dr. I. Agrigoroaiei (*Evocare privind istoria contemporană a României*), lect. dr. Mihai Cojocaru (*Evreii și unirea Principatelor*), lect. univ. Mihai Timofte și lect. dr. Gheorghe Chivei (*Argumente pentru un corpus de documente diplomatice românești*), preparator Daniel Lazăr (*Tratatul polono-german din 26 ianuarie 1934. Consecințele unui act diplomatic*).

În ziua de 5 martie 1992, Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" din Iași a organizat un simpozion consacrat istoricului David Prodan. Prof. dr. Gheorghe Platon a prezentat comunicarea *"Supplex Libellus Valachorum"*. *Destinul unei cărți, apoteoza unui savant*.

Pe data de 26 martie 1992, la simpozionul dedicat unirii Basarabiei cu România, organizat de Societatea "Cultura fără frontiere", prof. dr. Gheorghe Platon a avut o intervenție cu tema *Basarabia în viața politică și în conștiința României moderne*.

În ziua de 5 aprilie 1992, lect. univ. Alexandru-Florin Platon a susținut la Casa Corpului Didactic din Vaslui expunerea intitulată *"Stăutul și Biserica în Evul Mediu european"*.

La sesiunea științifică dedicată lui Ștefan cel Mare, organizată de Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" din Iași (17 aprilie 1992), lect. dr. Gheorghe Pungă a prezentat comunicarea *Unele considerații privind cetatea Chilia în vremea lui Ștefan cel Mare*.

În luna aprilie 1992, prof. dr. Dumitru Rusu a participat la o dezbateri științifică organizată de Casa Corpului Didactic din județul Neamț, unde a avut o intervenție cu tema *"Regimul politic din România între anii 1941-1944 (Puncte de vedere)"*.

La 22 mai 1992, Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" din Iași (sectorul de istorie medievală) a organizat simpozionul *"Nestor și Grigore Ureche"*. Lect. dr. Gheorghe Pungă a susținut comunicarea *"Latopiseșul lui Azarie" — izvor al cronicii lui Ureche*.

La sesiunea științifică organizată în ziua de 26 mai 1992 de Academia de Științe a Republicii Moldova și dedicată comemorării lui Mihail Kogălniceanu, prof. dr. Gheorghe Platon a susținut comunicarea intitulată *Mihail Kogălniceanu și istoria națională*.

În zilele de 5 și 6 iunie 1992, Academia Română, Filiala Chiuș, a organizat o sesiune științifică dedicată *Memorandumului*. Prof. dr. Gheorghe Platon s-a referit, într-o comunicare, la însemnătatea și semnificația istorică a acestui moment.

La sesiunea științifică anuală organizată de Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" din Iași (25-26 iunie 1992), cadrele didactice de la Facultatea de Istorie au prezentat următoarele comunicări: Gh. Pungă, *O "partidă" și alesul*

ei: Ștefan Tomșa; Idem, *Cu privire la familia marchiz logofăt Luca Stroici*; Gh. Iuș, *Miscări sociale în Țara Moldovei în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Geneză și caracteristici*; Gh. Platon, *Societatea românească în secolul naționalităților. O posibilă perspectivă asupra dezvoltării istorice*; Cristiana Oghiu-Hariton, *Modernizarea societății românești. O posibilă perspectivă istoriografică*; M. Cojocaru, *"Partida" Ion Ghica în anul luptei pentru Unirea Principatelor, 1856-1859*; M. Timofte, *Rusia și modificarea din 1870 a tratatului de la Paris: impactul asupra României*; I. Ciupercă, *Încoronarea de la Alba Iulia și rezonanța ei în epocă*; Idem, *Problema construcției unei baze navale în România, 1919-1920*; D. Rusu, *Anul 1940 în destinul României contemporane*; I. Agrigoroaiei, *Tatar-Bunar, 1924*; Gh. Clivei, *"Cărțile colorate", surse ale istoriei relațiilor internaționale*; Alexandru-Florin Platon, *Sociologia liberalismului european în secolul al XIX-lea*.

În luna iunie 1992, prof. dr. Dumitru Rusu a susținut la Casa Corpului Didactic din Vashu expunerea intitulată "Evoluția regimurilor dictatoriale din România (1938-1989)".

În perioada 15-18 iulie 1992, s-a desfășurat la București Colocviul româno-american "Cotroceni în istorie", organizat de Muzeul Național Cotroceni, în colaborare cu Muzeul Peleş și Muzeul Bran. Prof. dr. I. Agrigoroaiei a prezentat comunicarea *Consiliul de Coroană de la Cotroceni (14/27 august 1916) — semnificația unei hotărâri istorice*.

În ziua de 24 august 1992, la Cursurile de vară de la Vălenii de Munte, prof. dr. Gheorghe Platon a susținut expunerea "România în secolul al XIX-lea. Dezvoltarea istoriei în orizontul european".

La 29 august 1992, Societatea "Ginta Latină" a organizat la Casa Oamenilor de Știință din Iași sesiunea științifică anuală. Lect. dr. Mihai Cojocaru a prezentat comunicarea *Unirea Principatelor și problema Basarabiei*.

2. Contacte științifice. Profesori străini invitați ai Facultății de Istorie

În ziua de 2 octombrie 1991, a vizitat Facultatea profesorul american Walter Beacon de la Universitatea statului Nebraska din Omaha (Departamentul de Științe Politice). Cu acest prilej a avut loc o întâlnire cu cadrele didactice ale Facultății, discutându-se posibilitățile de colaborare. A doua vizită a profesorului Beacon a avut loc un an mai târziu, în oct. 1992.

În zilele de 22 și 29 octombrie, 5 și 12 noiembrie 1991, profesorul Ladis Christoff de la Universitatea din Portland (Oregon, S.U.A.) a susținut în fața studenților Facultății mai multe prelegeri de politologie.

În perioada octombrie-noiembrie 1991, profesor Maria Krempels de la Universitatea "Albert Ludwig" din Freiburg (Germania) a susținut prelegeri cu istoria limbii maghiare.

La 4 noiembrie 1991, profesorul Dionisie Ghermani din München (Germania) a susținut conferința "Germania și problemele lumii contemporane".

În ziua de 11 noiembrie 1991, dl. Mihai Cernescu de la Chișinău a susținut conferința "Consecințele stalinismului asupra Basarabiei și nordului Bucovinei".

La 1 aprilie 1992, prof. dr. Gottfried Schramm de la Universitatea "Albert Ludwig" din Freiburg (Germania) a prezentat conferința "Eforturi spre independență ale României moderne în context sud-est european".

3. Apariții editoriale

• *Istoria Românilor*, I. Antică, Ed. "Universitas", Chișinău-Iași, 1991 (autori: NICOLAE URSULESCU, NELU ZUGRAVU, ION TODERAȘCU); II. *Medievală*, Ed. "Universitas", Chișinău-Iași, 1992 (autori: ION TODERAȘCU, VASILE NEAMȚU, GHEORGHE PUNGĂ, IOAN CAPROȘU); III. *Epoca modernă*, Ed. "Porto-Franco", Chișinău-Galați, 1992 (autor: GHEORGHE PLATON); IV. *Epoca contemporană*, Ed. "Porto-Franco", Chișinău-Galați, 1992 (autori: IOAN AGRIGOROAIEI, DUMITRU D.RUSU). Revizia generală a tuturor volumelor a fost asigurată de conf. dr. GHEORGHE TANASĂ.

• EMILIAN BOLD, *Diplomația de conferință. Din istoria relațiilor internaționale între 1919-1933 și poziția României*, Iași, Ed. Junimea, 1991.

Nelu Zugravu

LUCRĂRILE CELEI DE-A XXXVIII-A EDIȚII A SESIUNII DE COMUNICĂRI A CERCURILOR ȘTIINȚIFICE STUDENȚEȘTI DIN FACULTATEA DE ISTORIE (9-10 MAI 1992)

În cadrul cercului de istorie veche și arheologie au fost susținute următoarele comunicări: Marius Astădulescu (anul II), *Imaginea germanilor la Tacitus* (coordonator: lect. univ. Florin Platon); Victor Cojocaru (IV), *Considerații privind interferența elementului grec și elementului roman în orasele grecești din Moesia Inferior în lumina izvoarelor epigrafice (sec. I-III)* (coordonator: asist. univ. Octavian Bounegru); Igor Corman (V), *Migrațiile în secolele VI-VII și consecințele lor (teritoriul dintre Carpați și Nistru)* (coordonatori: cercet. și dr. Dan Gh. Teodor, Conf. dr. Nicolae Ursulescu); Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba (II), *Aspecte ale vieții economice din Dacia romană: activitatea libertilor imperiale* (coordonator: asist. univ. Octavian Bounegru); Mihaela Pintilei-Borariu (II), *Păgubi și creștini în nordul Scythici Minor* (coordonator: asist. univ. Nelu Zugrăvanu, asist. univ. Octavian Bounegru); Sabin Popovici (II), *Studiu preliminar privind populația Romulei (sec. II-III)* (coordonator: asist. univ. Octavian Bounegru); Sorin Sitca (V), *Cîteva considerații privind o descoperire controversată-tăbăcile de lut de la Tărbăria* (coordonator: conf. univ. dr. Attila László); Semica Tudose (V); *Considerații privind funcțiile uneltelor din neolitic* (coordonatori: lect. univ. dr. Nicolae Ursulescu, cercet. și dr. Vasile Chiriac).

Cercul de istorie medievală a fost prezent cu următoarele comunicări: Cornel Cojocaru (IV), *Peiră Vartic-haman și pîrcălab de Suceava* (coordonator: cercet. și Ștefan S. Gorovei); Sorin Iftimi (IV), *Pîrcălabii de Iași* (coordonator: prof. univ. dr. Ioan Caproșu); Marcel Lutic (IV), *Anul 1538 între opțiunile contemporanilor și ipotezele urmașilor* (coordonator: cercet. și Ștefan S. Gorovei); Simona Morariu (IV), *Politica românească panortodoxă sub oblăduirea Porții* (coordonator: cercet. și Ștefan S. Gorovei); Florin Pintescu (IV), *Politica transilvăneană a lui Mihai Viteazul — aspecte confesionale și sociale* (coordonator: prof. univ. dr. Ion Todorescu); Dana Savia (III), *Bizanțul și Moldova — ignorare și recuperare a unei etape* (coordonator: cercet. și Ștefan S. Gorovei); Maria Magdalena Székely (III), *O encicladă de demult: Anca Goldișana* (coordonator: cercet. și Ștefan S. Gorovei); Petronel Zahariuc (IV), *Mihail de la Dorohoi și descendența sa* (coordonator: cercet. și Ștefan S. Gorovei).

La secțiunea de istorie modernă, Sorin Liviu Damean (III) a susținut comunicarea *Monarhia în viața politică a României: prerogativele Coroanei* (coordonator: lector univ. Mihai Timofte); iar Mihai Răzvan Ungureanu (IV) și Maria Magdalena Székely (III) au prezentat *Un episod necunoscut din istoria relațiilor moldo-austriece în perioada împărțirii Poloniei*.

Comunicările de istorie contemporană au fost susținute de: Mugurel Dragomirescu (V), *Considerații privind alegerile din 20 decembrie 1937* (coordonator: prof. univ. dr. Emilian Bold); Lucian Leuticean (V), *Propaganda nazistă (studiu de caz)* (coordonator: conf. univ. dr. Ion Ciupercă); Lucian Stănescu (V), *Organizația extremistă "Legiunea Arhanghelului Mihail" — de la mișcare la partid politic* (coordonator: prof. univ. dr. Emilian Bold).

În cadrul secțiunii de istoria culturii, Emma Porfirceanu (III), a prezentat lucrarea *Patologia discursului istoriografic sub dictatură* (coordonator: prof. univ. dr. Alexandru Zub); iar Mihai Răzvan Ungureanu (IV) *Morav. Iudaico. Diferențe etnice în planul dreptului comunitar* (coordonator: prof. univ. dr. Alexandru Zub).

Creativitatea manifestată în conținutul lucrărilor, precum și dezbaterile vii care au însoțit unele din aceste comunicări, au dus la concluzia că sesiunea cercurilor studențești din 1992 a însemnat o deplină reușită pe plan științific.

Cercul de istorie veche și arheologie a desființat și în 1992 o activitate deosebit de fecundă, concretizată prin frecvența regulată a sedințelor de cerc și prin participarea unui mare număr de studenți la companiile arheologice din vara acestui an.

Majoritatea studenților anului I, împreună cu trei studenți din anul al II-lea (Alis Ignea, Simona Stămatin și Gabriel Gheorghiu), au participat la săpăturile desfășurate pe șantierul — școală de la Tîrgu Frumos, condus de lect. dr. Nicolae Ursulescu, șantier care are de acum o tradiție în ceea ce privește formarea viitorilor specialiști în preistorie.

Datorită faptului că o serie de cadre didactice de la facultatea noastră își desfășoară campaniile arheologice și în alte zone, studenții anului I au pusut la parte și la șantierele de la Oginzi (condus de asist. univ. Neculai Bolohan) și Ștefănești (condus de cercet. și Costică Astvoaie). Un grup de 10 studenți l-a însoțit la Histria pe asist. univ. Octavian Bounegru, pentru a participa la săpăturile care au avut loc în cadrul sectorului "Domus". Tot în cadrul acestui sector și-au desfășurat activitatea și studenții Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba (II) și Victor Cojocaru (IV), în timp ce la "Basilica episcopală" a lucrat Sabin Popovici (II).

O participare meritorie a avut-o și studentul Tiberiu Părpăuță (II) la cercetările desfășurate la Vinători — Neamț (Braniste), conduse de către cercet. și dr. Virgil Mihăilescu-Birliba, precum și în cadrul santienului de la Poienesti — Vaslui, condus de către dr. Mircea Babes, dir. adj. al Institutului de Arheologie București.

Mai menționăm că între Facultatea de Istorie din Iași și Muzeul Județean Tulcea s-au stabilit legături pe care le dorim de durată. Studenții Mihaela Pintilei-Barariu (II) și Mihaela Iacob (III) și-au continuat activitatea începând anul trecut la Argamum (capul Dolojmar), în sectoarele conduse de cercetătorii Vasilica Lungu și Florin Topoleanu — și la Telita (santier aflat sub conducerea dr. Victor Heinrich Baumann).

Totodată, studenții Lucretiu Mihăilescu-Birliba și Mihaela Pintilei-Barariu (II) au avut posibilitatea de a participa la lucrările colocviului internațional studentesc cu tema "Relații etnoculturale în spațiul carpato-dunărean-balcenic în mileniul I d. Chr.", care s-a desfășurat la Chișinău, în perioada 28-30 aprilie 1992.

Mai amintim că studentul Leonidas Bedos (II) a beneficiat de o bursă DAAD de 3 săptămâni la Dresda, familiarizându-se cu civilizația, cultura și limba germană, la aceasta s-au mai adăugat excursiile la Pilsitz și Meissen, prilej de cunoaștere și a unor frumoase monumente istorice.

Lucretiu Mihăilescu-Birliba

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL "THE FOURTH MILLENIUM S.C." (NESSEBAR, BULGARIA, 28-30 AUGUST 1992)

Organizarea unei conferințe cu privire la mileniul al IV-lea î.e.n. a fost hotărâtă la sedința Comisiei 23 a Uniunii Internaționale de Științe Preistorice și Protoistorice cu ocazia celui de al XII-lea Congres UISPP (Bratislava, septembrie 1991). Sarcina organizării simpozionului a fost asumată de Noua Universitate Bulgară (Novi Bulgarski Universitet) din Sofia în colaborare cu Muzeul Arheologic din Nessebar, pitorescul oras-monument de pe țărmul Mării Negre. Că această consfățire s-a putut întruni și s-a putut desfășura în cele mai bune condiții este meritul Comitetului de organizare, prof. dr. Elisaveta Bozilova, prof. dr. Henrieta Todorova și, în deosebi, al doamnei dr. Penya Georgieva, neobositul secretar al acestei comitei.

Scopul simpozionului a fost acela de a întruni reprezentanți ai diferitelor ramuri științifice (arheologie, paleobotanică, paleozoologie, paleoclimatologie, geologie) și de a discuta schimbările, de mediu și de civilizație, ce intervin la sfârșitul Atlanticului și la începutul subborealului.

În programul provizoriu al simpozionului figurau 22 de comunicări. Unii invitați nu s-au putut prezenta, astfel, fără a socoti unele scurte intervenții, au fost prezentate și discutate 15 comunicări. Simpozionul a fost deschis de Henrieta Todorova (Sofia), care s-a referit la schimbările de climă de la sfârșitul mileniului al V-lea și de la începutul mileniului al IV-lea, schimbări care au dus la o adevărată criză ecologică, determinând, în condițiile presiunii populațiilor originare din stepile nord-pontice, "prăbușirea sistemului cultural eneolitic din Balcani". Gallina A. Paskievic (Kiev) a prezentat date paleobotanice privitoare la eneoliticul și epoca bronzului de pe teritoriul Ucrainei. Referindu-se la schimbările climatice și la influența acestora asupra evoluției culturale-istorice, autoarea consideră că sfârșitul frazei Tripolie C I (Cucuteni B) coincide cu începutul Subborealului, moment ce s-ar plasa pe la 4200 î.e.n. Această dată ni se pare exagerat de înaltă, chiar și în condițiile utilizării datărilor radiocarbon calibrate. Într-o comunicare de orientare geoarheologică, Mehmet Ozdogan (Istanbul) a discutat consecințele schimbărilor climatice și ale fluctuațiilor nivelului oceanului mondial asupra bazinului Mării Negre și al Mării de Marmara, implicațiile schimbărilor de mediu asupra evoluției culturale a zonei studiate. Sergio Ginesu și Stefania Sias (Italia) s-au referit la un subiect mai puțin obișnuit: datele arheologice și cutremurele de pământ, cu specială privire la Sardinia.

Cele mai multe comunicări au tratat evoluția unor civilizații din neoliticul târziu/eneolitic/chalcolitic/perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului și chiar bronzul timpuriu (în funcție de periodizarea și terminologia adoptată), din spațiul microasiatic și, mai ales, sud-est european. Astfel, Geoffrey Sommers (Institutul Britanic de Arheologie de la Ankara) s-a referit la perioada chalcolitică din Anatolia centrală, în timp ce Penya Georgieva, Ventsislav Gergov și Valika Ilieva (Sofia) au tratat diferite zone ale Bulgariei. Lolita Nislova (Sofia) a pus în discuție așa-numitul "orizont al tortilor pastilate", ce oferă bune posibilități de sincronizare a culturilor balcanodunărene, iar Kalin Dimitrov (Sofia) a reușit problema topoarelor de aramă cu două tășuri transversale ("crucifere"). Autorul din urmă, bazându-se și pe studiul statistic a 250 de analize spectroscopice, a ajuns la concluzii interesante cu privire la evoluția și la centrele de producție a acestor unelte, răspândite și pe teritoriul României. Z. Z. Rassamakin (Kiev) și I. V. Mantura (Chișinău) în comunicările lor s-au referit la regiunea de stepă

ce se întinde, prin nordul Mării Negre și al Mării de Azov, din regiunea Kubanului până la gurile Dunării. Cei doi participanți din România au prezentat principalele rezultate ale cercetărilor interdisciplinare cu privire la cultura Cucuteni (*M. Petrescu-Dîmbovita*) și la aspectul Ariusd din sud-estul Transilvaniei al aceleiași culturi (*A. László*). Singura comunicare referitoare la spațiul central-european a fost cea a lui *Claus Wolf* (Lausanne) despre trecerea de la neoliticul recent (Jungneolithikum, cultura Cortillod, cca 3850-3300 î.e.n.) la neoliticul timpuriu (Spätnolithikum, cultura Horgen, cca 3300-2950 î.e.n.) în regiunea centrală a Elveției de vest, ce se întinde de la Lacul Geneva până la Berna.

S-a putut observa, și cu acest prilej, tendința quassi generală în preistoria europeană de a utiliza cronologia înaltă, bazată pe datele radiocarbon calibrate și — acolo unde este posibil — pe datele dendrocronologice. Indiferent de opțiunile noastre personale, este necesară și urgentă o asemenea re-evaluare și a cronologiei absolute a neoliticului și eneoliticului din România, pentru a face posibil sincronizările, și pe această cale, cu fenomenele similare din alte regiuni.

Simpozionul de la Nessebar a dovedit încă o dată utilitatea întrunirilor științifice cu participare restrînsă, axate pe o anumită temă bine conturată. Sperăm că nu va trebui să așteptăm prea mult până la realizarea intenției organizatorilor de a reuni și publica într-un volum comunicările prezentate.

A. László

PROFESORUL ILIE GRĂMĂDĂ LA A 80-A ANIVERSARE

Cel ce manifestă astăzi curiozitatea de a răsfoi biografia profesorului Ilie Grămadă este imediat frapat de extraordinara ei varietate. În cele opt decenii de existență, profesorul iesean a asistat la nenumărate întâmplări, a cunoscut oameni de cea mai diversă factură, s-a confruntat cu situații-limită și a fost pus în ipostaze din cele mai neașteptate. A văzut cum dispăre o lume — cea în care se născuse — și cum apare alta, la a cărei prăbușire, în decembrie 1989, a fost, de asemenea, martor. Ca pe ațitia altii, viața l-a constrins, nu arareori, să se adapteze prompt unor circumstanțe în care orice ezitare era sancționată fără milă. Rînd pe rînd sau simultan a fost profesor, director de editură și de teatru, decan și șef de catedră. A îndrumat zeci de generații de studenți și, până a nu se consacra definitiv istoriei Evului Mediu, a predat, o perioadă, mai multe discipline. A scris mult și divers, opera sa îmbinînd serieni remarcabile, de valoare științifică certă, cu texte oarecum conjuncturale, impuse de ngorile momentului.

Neîndoielnic, multe judecăți se pot formula pe marginea acestei activități prodigioase și eclectică. Autorul ei, de asemenea, poate fi privit în mod diferit. În limitele obiectivității, diversitatea opiniilor este oricînd firească, rămînînd o regulă a conviețuirii pe care nimeni nu o poate ocoli. De aceea, indiferent de împrejurări și de pasiuni trecătoare, cei ce l-au cunoscut bine pe profesorul Grămadă vor trebui să recunoască mereu un lucru: anume că, în toate ipostazele și situațiile în care s-a găsit, el a făcut dovada unei nedeșmîntite grații și înțelepciuni, lăsînd, pretutindeni pe unde a trecut, amintirea durabilă a omului predispus dialogului și gata să-și facă pină la capăt și în mod loial datorita. Dacă tipul de societate în care a crescut și s-a format nu s-ar fi dezintegrat în viltoarea războiului și a anilor de după aceea, profesorul Grămadă ar fi reiterat, poate, prin însușirile sale deosebite, strălucita carieră a marilor noștri intelectuali interbelici. Asa, însă, în climatul precar postbelic, el a trebuit să-și asume un alt destin pentru care, ca mulți din generația sa, nu se simțise pregătît și pe care nu l-a crezut posibil. A făcut-o, însă, cu filozofie și fără ostentație, păstrînd veșnic, în tot ceea ce a întreprins, un echilibru care i-a atras simpatia generală și respectul celor apropiați.

Viitorul dascăl a văzut lumina zilei la 10 decembrie 1911, în satul Zaharești, comuna Stroești, județul Suceava. Studiile primare le-a făcut în satul natal, continuîndu-și pregătirea la liceele din Suceava și Vatra Dornei. La Universitatea din Cernăuți, pe care a ales, apoi, să o frecventeze, și-a trecut, pe rînd, licențele în sociologie (1934), limba română și istorie (1938), teologie (1941), sub îndrumarea unor mari personalități științifice ca Ion Nistor, Romulus Căndea, Vasile Grecu, Grigore Nandriș ș.a. Tot aici a devenit doctor în filosofie cu teza *Teoria monadelor: Leibnitz-Ch. Renouvier*, susținută în 1938.

După un scurt stagiu la Facultatea de Drept, profesorul Gramada se fixează definitiv, cu începere din 1953, la Facultatea de Istorie. Va predă aici cursurile de Istoria artelor și de Metodica, dedicându-se în același timp istoriei medievale universale, domeniu pe care îl va ilustra cu eleganță și competență, chiar și după retragerea formală din activitate.

Asociind dimensiunii didactice pe aceea științifică, profesorul Ilie Grămădă a publicat, de-a lungul timpului, vari studii pe teme de istorie a culturii și social-economice, realizările sale cele mai cunoscute fiind două monografii (*Cruciada*, București, 1961 și *Franta lui Richelieu și Mazarin*, Iași, 1971), în care regăsim ocouri substanțiale ale lecturilor și experienței sale profesionale.

Asa cum a fost si prin ceea ce a facut, profesorul Ilie Gramada ramine o amintire merita vie pentru generatiile pe care le-a format. La aniversarea vârstei de 80 de ani, fostii sai studenti ii aduc cuvenitul omagiu, incredintandu-l de toata dragostea si devotamentul lor.

Alexandru-Florin Platon

□ Format: 70 x 100/16 □ Căi tip: 13,50 □
□ Apărut: 1995 □ Comanda: 66 □

